

Franz Merhing

Karl Marx – hans livs historia

Andra delen

Översättning: Ture Nerman
Textgranskning: Ruth Bohman

Innehåll

10. Dynastiska omvälvningar	3
1. Italienska kriget	3
2. Nya emigrantstrider	11
3. Mellanspel	16
4. Herr Vogt	19
5. Hemliv och personlighet	21
6. Lassalles agitation	27
11. Internationalens första år	32
1. Grundläggningen	32
2. Inauguraladress och stadgar	37
3. Avståndstagandet från Schweitzer	40
4. Första London-konferenserna	43
5. Tyska kriget	48
6. Genève-kongressen	52
12. Kapitalet	57
1. Födslovåndan	57
2. Första bandet	59
3. Andra och tredje bandet	65
4. Verkets mottagande	71
13. Internationalen på sin höjdpunkt	75
1. England, Frankrike, Belgien	75
2. Schweiz och Tyskland	79
3. Bakunins agitation	83
4. Den socialistiska demokratins allians	88
5. Baselkongressen	92
6. Förvirringen i Genève	95
7. Det konfidentiella meddelandet	99
8. Irländsk amnesti och fransk folkomröstning	102
14. Internationalen på nedåtgående	104
1. Till Sédan	104
2. Efter Sédan	108
3. Inbördeskriget i Frankrike	112
4. Internationalen och Kommunen	116
5. Oppositionen kring Bakunin	120
6. Andra London-konferensen	126
7. Splittringstendenser i Internationalen	129

8. Haag-kongressen.....	133
9. Efterverkningar.....	138
15. Det sista årtiondet.....	143
1. Marx i sitt hem	143
2. Den tyska socialdemokratin	146
3. Anarkism och Orientkrig.....	151
4. Morgonrodnad.....	153
5. Aftonskuggor.....	158
6. Det sista året	159
Anmärkningar.....	162

Före nytryckningen av denna översättning, som länge varit försvunnen ur bokmarknaden, har den granskats och jämförts med originalet i en upplaga utgiven på Dietz förlag, Berlin 1964. Språket har omarbetats. De noter som finns införda saknas i Nermans översättning. De flesta har hämtats från den tidigare nämnda tyska upplagan.

Ruth Bohman

10. Dynastiska omvälvningar

1. Italienska kriget

Krisen av år 1857 hade inte utmynnat i den proletära revolutionen, som Marx och Engels hoppats. Men den saknade därför inte revolutionära verkningar, även om dessa kom endast i form av dynastiska omvälvningar. Ett kungarike Italien uppstod och därefter ett tyskt kejsarrike, medan det franska kejsarriket försvann.

Förändringarna kunde förklaras utifrån det faktiska förhållandet att bourgeoisin aldrig själv utkämpar sina revolutionära strider, men att den sedan revolutionen 1848 funnit det olämpligt att låta dem utkämpas av proletariatet. I denna revolution, och särskilt i junistriderna i Paris, hade arbetarna gjort slut på sin gamla traditionella vana att endast tjäna bourgeoisin som kanonföda och gjort anspråk på åtminstone en del av segrans frukter, som de vunnit med liv och blod som insats.

Så hade bourgeoisin redan under revolutionsåren kommit på den finurliga tanken att låta en annan makt än det numera mistrogna och opålitliga proletariatet kratsa kastanjerna ur elden åt den. Framför allt i Tyskland och Italien, där man till på köpet först hade att skapa den nationella staten, vilken de kapitalistiska produktivkrafterna behöver för att kunna utvecklas. Det låg nära till

hands att erbjuda en furste, som behärskade en del av landet, herravälde över det hela, om han i gengäld skaffade bourgeoisin fritt spelrum för dess utsugnings- och utvidgningsbehov. Givetvis måste bourgeoisin då ge avkall på sina politiska ideal och nöja sig med att tillfredsställa sina nakna profitintressen, ty då den anropade furstemakten om hjälp underkastade den sig själv dess välde.

Det var också de reaktionäraste delstaterna som bourgeoisin redan under revolutionsåren försökt kurtisera: i Italien kungariket Sardinien, denna militärt-jesuitiska delstat, där enligt den tyske diktaren, som uttalade sina förbannelser över den, "legotrupper och präster samtidigt utsög folket", i Tyskland kungariket Preussen, som befann sig under det ostselbiska junkerdömet beklämmande tryck. Först lyckades man inte nå sitt mål varken på det ena eller andra stället. Kung Karl Albert av Sardinien gjorde sig visserligen till "Italiens svärd", men kunde inte besegra den österrikiska hären och dog som landsflyktig i främmande land. I Preussen tillbakavisade Friedrich Wilhelm IV den tyska kejsarkrona som erbjöds honom av Tysklands bourgeoisin. Den skulle endast ge honom en imaginär makt och han försökte sig hellre på en smutsig likplundring av revolutionen. Ett försök som visserligen det österrikiska riset och svärdet grundligt förbittrade för honom i Olmütz.*

Samma industriella framgång, som hade medfört att revolutionen av 1848 hade slagit fel, hade nu blivit en mäktig hävstång till framgång för bourgeoisin i Tyskland och Italien och gjorde dess nationella enhet till en allt mer trängande nödvändighet. När så krisen av 1857 kom med en påminnelse om den kapitalistiska härlighetens förgängliga natur, kom det rörelse i frågan. Att börja med i Italien, vilket inte kan förklaras av att den kapitalistiska utvecklingen hunnit

---

* Olmütz-likplundringen av revolutionen bestod i att Hohenzollernmonarkin planerade att utnyttja de enhetssträvanden som tyska folket kämpat för under revolutionen för sina egna syften. Man skulle skapa en sorts enhet uppifrån genom att avsätta en del småfurstar. En union av ett antal tyska stater skapades, en författning antogs i Erfurt april 1850, men planerna kunde inte fullföljas. Efter nederlaget vid Olmütz upprättades det s.k. Olmützkontraktet av den 19 november 1850 och Preussen måste avstå från alla strävanden av detta slag. Det betydde ett svårt nederlag, ja, egentligen detsamma som kapitulation. RB

längre där än i Tyskland. Tvärtom! I Italien fanns ännu ingen storindustri och motsättningen mellan bourgeoisie och proletariat var inte tillräckligt utpräglad för att väcka ömsesidigt misstroende. Men det vägde tungt i vågskålen att Italiens splittring berodde på ett främlingsvälde, vars avskaffande var ett gemensamt mål för alla klasser. Österrike härskade direkt i Lombardiet och Venetien, indirekt också över Mellersta Italien, vars små hov lydde Wienhovets befallningar. Kampen mot detta främlingsvälde hade pågått oavbrutet sedan tjugutalet och fört till de grymmaste undertryckningsåtgärder som i sin tur framkallat de undertrycktas förbittrade hämnd. Den italienska dolken var den österrikiska påkens oundvikliga följeslagare.

Men alla attentat, uppror och sammansvärjningar förmådde ingenting mot den habsburgska övermakten, och mot den hade också under revolutionsåren de italienska resningarna slagit slint. Löftet att Italien skulle göra sig självständigt (*Italia fara da se*) hade visat sig vara en illusion. Italien behövde utländsk hjälp för att befria sig från det österrikiska främlingsväldet och riktade sina blickar på den franska systemnationen. Visserligen utgjorde Italiens såväl som Tysklands splittring en gammal princip i den franska politiken, men den äventyrare som för tillfället satt på den franska tronen var en man som man kunde köpslå med. Det andra kejsardömet skulle endast bli ett narrspel om det höll sig inom de gränser, som utlandet efter att ha störtat det första kejsardömet hade satt för det franska området. Det behövde erövringar, men den falske Bonaparte kunde inte gå till väga på samma sätt som den äkte. Han måste nöja sig med att utnyttja den av hans berömda farbror lanserade ”nationalitetsprincipen” och framställa sig som de undertryckta nationernas Messias, under förutsättning att hans tjänster betalades med rikliga drickspengar i land och folk.

Därvid vågade han i enlighet med hela sitt läge inte göra några stora utspel. Han kunde inte föra något europeiskt, för att inte tala om något revolutionärt krig utan på sin höjd med högstnådigt medgivande av Europa gå lös på den allmänna syndabocken, som vid femtiotalets början varit Ryssland och vid dess slut var Österrike. Dess skändliga framfart i Italien hade urartat till en europeisk skandal, och med de tidigare kamraterna i heliga alliansen hade huset Habsburg blivit dödsfiende. Med Tyskland för Olmütz och med Ryssland för Krimkriget. Speciellt den ryska hjälpen var Bonaparte säker på vid ett anfall på Österrike.

Frankrikes inre tillstånd gjorde det också nödvändigt att förbättra Bonapartes prestige genom en utrikes aktion. Handelskrisen av 1857 hade förlamat den franska industrin, och genom regeringens manöver för att hindra krisens akuta utbrott hade det onda blivit kroniskt, och medförde stockningar i den franska handeln för årtal. Därigenom hade bourgeoisin och proletariatet blivit rebelliska och även bondeklassen, statskuppens egentliga stöd, började knorra. Spannmålspriset sjönk kraftigt från 1857 till 1859 och avpressade den ett klagorop över att det franska jordbruket blev omöjligt med de låga priserna och de dryga bördor som det skulle bära.

I detta läge uppvaktades Bonaparte ivrigt av Cavour, kungariket Sardiniens ledande minister, som återupptagit Karl Alberts traditioner men förstod att försvara dem med ojämförligt större skicklighet. Men de diplomatiska medlen var begränsade och hans framgångar så även särskilt som Bonapartes grubblande, obeslutsamma karaktär försvårade ett snabbt beslut. Men det italienska aktionspartiet hade en metod som fick denne folkbefriare att hastigt besluta sig. Den 14 januari 1858 kastade Orsini och hans medsammansvurna i Paris sina handgranater mot den kejsarliga vagnen, som genomborrades av 76 bombskärvor. Ingen av passagerarna skadades visserligen, men på sådana människors vis svarade kejsaren sedan han hämtat sig från döds-skräcken med att upprätta ett skräckregemente. Men därigenom uppenbarade han bara, att hans välde efter sju år ännu vilade endast på lerfötter, och ett brev som Orsini riktade till

honom från fängelset injagade ny ängslan i hans fega själ. Det hette i brevet: ”Glöm inte att Europas lugn och Edert kommer att vara endast en chimär så länge Italien inte blivit självständigt.” Ännu tydligare lär Orsini ha varit i ett andra brev. Bonaparte hade under sitt äventyrliga livs irrfärder också en gång råkat ut för italienska sammansvurna och visste väl att med deras hämnd fick man inte skämta.

Så lät han sommaren 1858 Cavour komma till badorten Plombières och gjorde upp med honom om kriget mot Österrike. Sardinien skulle erhålla Lombardiet och Venetien och på det sättet bli ett norditalienskt kungarike, i gengäld skulle Savoyen och Nizza avträdas till Frankrike. Det var ett diplomatiskt schackrande som egentligen hade föga att skaffa med Italiens frihet och oavhängighet. Om Mellan- och Syditalien gjordes ingenting upp, även om båda parter hade sina baktankar. Bonaparte kunde inte prisge den franska politikens traditioner till den grad att han befodrade ett enat Italien. Han önskade — redan med hänsyn till påveväldets upprätthållande — ett förbund av de italienska dynastierna, som ömsesidigt skulle förlama varandra och därigenom säkra övervikten åt det franska inflytandet. Då lekte han också med tanken att skaffa sin kusin Jérôme ett mellanitalienskt kungarike. Cavour däremot räknade på den nationella rörelsen, som skulle ge honom möjlighet att hålla tillbaka alla strävanden till dynastiska spekulationer för en uppdelning om först bara Övre Italien kunde sammanslutas till en makt.

Nyårsdagen år 1859 avslöjade Bonaparte genom ett uttalande till österrikiska sändebudet i Paris sina planer, och några dagar senare förklarade kungen av Sardinien att han inte var döv för Italiens klagorop. De hotfulla orden förstod man i Wien och kriget var snart ordnat, varvid österrikiska regeringen var nog oförståndig att låta sig tvingas in i angriparens roll. Halvt bankrutt som den var befann den sig i ett svårt läge, då den angripits av Frankrike och hotades av Ryssland. Ur detta läge kunde den inte befrias genom de engelska tories ljumma vänskap och den sökte därför vinna Tyska förbundet, som visserligen inte fördragsenligt var förpliktat att gå i bräsch för en förbundsstats utomtyska besittningar men som skulle fångas med det militärt-politiska slagordet att Rhen måste försvaras vid Po. Med andra ord, att upprätthållandet av den österrikiska ockupationen av Italien var ett nationellt tyskt livsintresse.

Även i Tyskland hade krisen 1857 och dess verkningar utlöst en nationell rörelse, men en jämförelse med den italienska var inte till dess fördel. Den saknade den stimulans som främlingsväldet utgjorde, och den tyska bourgeoisin hade sedan 1848 en hjälplös rädsla för proletariatet, som visserligen den gången visat sig rätt ofarligt. Men junidrabningen i Paris hade givit den lärdomar. Den franska utvecklingen hade varit dess ideal fram till 1848 men sedan dess var England, där bourgeoisin och proletariat syntes komma så gemytligt överens, dess ideal. Preussiske tronföljarens förmälning med en engelsk prinsessa väckte redan dess högsta förtjusning, och när nu redan hösten 1858 den sinnessjuka konungen måste överlämna regeringen åt sin broder och denne inkallade en svag liberal regering, av allt annat än liberala skäl, utbröt detta ”fåraktiga kröningsjubel”, som Lassalle hånade med sådan bitterhet. Denna klass var ovärdig nog att förneka sina hjältar från 1848 för att inte reta prinsen-regenten, och den utövade inga påtryckningar när den nya regeringen lät allt förbli vid det gamla, utan gav i stället ut den famösa parollen: ”Driv inte på!” av ren ängslan att den nye härskarens onåd kunde låta det ”nya tidevarv” som existerade endast av hans nåd, försvinna som ett skuggspel på vägen.

När nu krigsovädret började, slog vågorna högre i Tyskland. Det sätt på vilket Cavour spelade ut den italienska enheten, hade för den tyska bourgeoisin mycket som lockade, ty den hade länge tillämnat Preussen den roll som Sardinien övertog. Men den franska arvfjendens

angrepp på Tyska förbundets utpost väckte bekymmer och minnen som åter gjorde den skuggrädd. Tog denne falske Napoleon upp den äktes traditioner? Skulle dagarna från Austerlitz och Jena återkomma, skulle främlingsväldets bojar ännu en gång rassla i Tyskland? De av Österrike betalade pennorna tröttnade inte på att måla dessa skräckbilder på väggen och skissera den paradisiska framtidsbilden av en "centraleuropeisk stormakt", som under Österrikes ledning skulle omfatta Tyska förbundet, Ungern, de slaviskt-rumänska Donauländerna, Elsass-Lothringen, Holland och himmelen vete vad mera. Gentemot denna propaganda släppte naturligtvis också Bonaparte sina skrivarslavar lösa. De kunde svära på att intet var deras herre mer främmande än lystnad efter Rhens stränder och att han i kriget mot Österrike endast kämpade för kulturens mest upphöjda mål.

I ett dylikt virrvarr av meningar fann sig kälkborgaren med svårighet till rätta men började så småningom lyssna ivrigare på de habsburgska locktonerna än på de bonapartistiska. De gick på ett insmickrande sätt hans punschpatriotism tillmötes, medan det fordrades en alltför robust tro för att uppskatta decembermannens kallelse. Emellertid var sakläget så invecklat, att verkliga och till på köpet revolutionära politiker, som i alla principiella frågor hade samma åsikt ändå inte kunde ena sig om den praktiska politiken som Tyskland borde följa ifråga om det italienska kriget.

I samförstånd med Marx gjorde Engels det första inlägget i stridsfrågan genom ett flygblad: Po och Rhen. Lassalle hade lyckats få Franz Duncker att ge ut den. Skriften angrep den habsburgska parollen att Rhen måste försvaras vid Po. Engels påvisade att Tyskland inte behövde någon del av Italien för sitt försvar och att Frankrike, om det bara var fråga om militära skäl, under alla förhållanden hade mycket starkare anspråk på Rhen än Tyskland på Po. Engels ansåg alltså att Tyskland inte hade något militärt behov av att Österrike höll Norditalien besatt; däremot var det till skada även för Tyskland eftersom de österrikiska myndigheternas oerhörda våld mot de italienska patrioterna ådrog Tyskland hela Italiens hat och fanatiska fiendskap.

Men frågan om besittningen av Lombardiet var en fråga mellan Italien och Tyskland, inte mellan Louis Napoleon och Österrike. Gentemot en tredje part, som Bonaparte, vars inblandning i denna fråga bara gällde hans egna, antityska intressen, gällde det helt enkelt att försvara en provins, som man avträdde endast om man tvingades därtill, en militär position som man utrymde bara om man inte längre kunde hålla den. Gentemot Bonapartes hotelser ägde alltså det habsburgska slagordet sitt fulla berättigande. Om Po var en förevändning för Louis Napoleon, så måste Rhen under alla omständigheter vara hans slutmål. Endast en utvidgning av gränserna till Rhen kunde varaktigt säkerställa hans statskupp i Frankrike. Här kunde man tala om det gamla ordspråket: man slår säcken och menar åsnan. Men om Italien fann sig föranlåtet att spela säcken så hade Tyskland inte lust att agera åsnan. Om nu frågan i själva verket rörde besittningen av vänstra Rhenstranden, så kunde Tyskland ingalunda tänka på att utan svärdsdrag uppge Po och därmed en av sina starkaste positioner, kanske den starkaste. Just före eller under ett krig besätter man varje användbar ställning, från vilken man kan hota fienden eller skada honom, utan att anställa moraliska reflektioner över om detta är förenligt med den eviga rättfärdigheten och nationalitetsprincipen. Man försvarar sitt eget skinn.

Marx var fullkomligt överens med dessa utläggningar. När han hade läst manuskriptet till flygbladet, skrev han till författaren: "Utomordentligt bra, även det politiska utmärkt behandlat, vilket var förbannat svårt. Broschyren kommer att få en stor framgång." Mot detta förklarade Lassalle att han överhuvudtaget inte förstod denna uppfattning. Han publicerade

omedelbart efteråt en broschyr likaledes på Franz Dunckers förlag, under titeln Italienska kriget och Preussens uppgifter. Denna utgick från helt andra förutsättningar och kom till helt andra resultat, men betraktades av Marx som en ”oerhörd blunder”.

I den nationella rörelse som uppstod i Tyskland under krigshotets tecken, såg Lassalle bara ”absolut kritiklusta och franskhät (Napoleon bara förevändning, Frankrikes revolutionära utveckling det verkliga skälet)”. Ett tysk-franskt folkkrig, där kontinentens två stora kulturfolk slet sönder varandra för några nationella synvillors skull, ett populärt krig mot Frankrike som inte rörde någon nationell livsfråga utan bara fick sin popularitet av en sjukligt överretad nationalkänsla, högmodig patriotism och barnslig kritiklusta mot allt franskt var i Lassalles ögon en fruktansvärd fara för den europeiska kulturen, för alla nationella såväl som revolutionära intressen. Ett sådant krig skulle bli den ohyggligaste och mest obegränsade seger som den reaktionära principen kunde vinna efter mars 1848. Att med all makt sätta sig emot ett sådant krig höll Lassalle för en livsuppgift för demokratin.

Ingående påvisade han att det italienska kriget inte skulle innebära något allvarligt hot mot Tyskland. Den italienska frihetskampens framgång var också det tyska folkets intresse, och en god sak blir inte dålig därför att en dålig karl tar hand om den. Om Bonaparte ville lura till sig en smula popularitet genom ett italienskt krig, så kunde man se till att det inte lyckades för honom, så att kriget blev till ingen nytta för hans personliga syften. Men detta fick inte innebära att man kämpade emot vad man hittills velat och önskat! Å ena sidan hade man en dålig karl med en god sak och å andra sidan — ”näja, den mannen?” Lassalle erinrade om mordet på Blum, om Olmütz, Holstein, Bronzell, om alla skändligheter som den habsburgska, inte den bonapartistiska despotismen, begått mot Tyskland. Att hindra att Österrike försvagades var inte ett tyskt intresse, att Österrike krossades var det första villkoret för den tyska enheten. Den dag då Italien och Ungern blev självständiga skulle de tolv miljonerna tysk-österrikare återförenas med det tyska folket, först då kunde de känna sig som tyskar, först då vore ett enat Tyskland möjligt.

Med utgångspunkt från Bonapartes hela historiska läge utvecklade Lassalle att denna inskränkta, i hela Europa så allmänt överskattade man inte alls kunde tänka på erövringar, inte ens i Italien för att inte tala om Tyskland. Men om han nu verkligen hyste dessa fantastiska erövringsplaner, varför hade tyskarna anledning att vara så rädda? Lassalle hånade de vacklande patrioter som i nederlaget vid Jena såg ett mått på den nationella styrkan och som av ren fruktan blev dumdristiga, som av ängslan för ett högst osannolikt anfall från Frankrike hetsade till anfall på Frankrike. Man kunde förutsätta att Tyskland, om det skulle avvärja ett franskt anfall, skulle utveckla helt andra krafter än i ett invasionskrig, som till på köpet måste samla det franska folket omkring Bonaparte och bara befästa hans tron.

Krig mot Frankrike fordrade Lassalle endast om det visade sig att Bonaparte behöll för egen räkning det byte han tog från Österrike eller upprättade ett mellanitalienskt kungarike åt sin kusin. Inträffade inte dessa händelser och den preussiska regeringen ändå ville börja krig mot Frankrike, så måste demokratin sätta sig emot detta. Men enbart neutralitet dög inte heller. Den historiska uppgift som Preussen i den tyska nationens intresse hade att lösa var i stället att sända sin här mot Danmark med proklamationen: ”Ändrar Napoleon den europeiska kartan i söder efter nationalitetsprincipen, så gör vi detsamma i norr! Befriar Napoleon Italien, så tar vi Schleswig-Holstein.” Om Preussen fortsatte att tveka och ingenting göra, så bevisade det bara att monarkin i Tyskland inte längre var i stånd till en nationell gärning.

Lassalle har senare firats ungefär som en nationell profet på grund av detta program, som förutsagt Bismarcks politik. Dock hade det dynastiska erövringskrig Bismarck år 1864 förde

mot Schleswig-Holstein ingenting alls att göra med det revolutionära som Lassalle år 1859 önskade, eller de liknade varandra på sin höjd så mycket som en kamel och en häst. Lassalle visste mycket väl att prins-regenten inte skulle fylla den uppgift han ställde, men inte desto mindre var det hans goda rätt att framlägga ett förslag som motsvarade de nationella intressena, även om detta förslag genast blev en anklagelse mot regeringen. Det var hans goda rätt att kalla de upprörda massorna tillbaka från den felaktiga vägen genom att visa på den riktiga.

Men utom det som framfördes i skriften hade Lassalle också sina ”underjordiska argument”, som han nämnde i sina brev till Marx och Engels. Han visste att prins-regenten stod fullt beredd att inträda i kriget på Österrikes sida. Han hade så till vida ingenting att invända, som han antog att kriget skulle föras dåligt, så att man ur dess oundvikliga motgångar skulle kunna vinna resurser för revolutionen. Men denna möjlighet gavs endast om prins-regentens krig från början av den nationella rörelsen uppfattades som ett dynastiskt kabinettskrig, som inte var nödvändigt för att försvara nationella intressen. Ett impopulärt krig mot Frankrike var enligt Lassalles uppfattning en ”omätlig lycka” för revolutionen, medan ett populärt krig under dynastisk ledning skulle få alla de kontrarevolutionära följder, som han så värtaligt diskuterat i sin skrift.

Med denna tankegång måste emellertid den taktik som Engels anbefallt i sin skrift förefalla honom mer eller mindre obegriplig. Engels hade på ett glänsande sätt bevisat att Tyskland för sin militära maktställning inte behövde Po, desto obegripligare föreföll slutsatsen att i krigsfall måste först och främst Po hållas och att tyska nationen därför var förpliktad att understödja Österrike mot det franska anfallet. Ty det var tydligt att Österrikes framgångar i ett krig mot Frankrike endast kunde få kontrarevolutionära följder. Segrade Österrike, stött på sina norditalienska besittningar och understött av Tyska förbundet, så kunde ingen hindra det från att också i fortsättningen hålla fast vid sitt välde över Norditalien, som ju Engels så skarpt fördömde. Därmed skulle Habsburgs makt över Tyskland befastas och förbundsdagens bedrövliga affärer vidmakthållas. Störtades den franske usurpatorn skulle man i dennes ställe placera det gammal-bourbonska regementet och detta skulle inte vara till fördel för vare sig tyska eller franska intressen och allra minst för de revolutionära.

För att kunna riktigt förstå den uppfattning som Engels och Marx representerade måste man ta hänsyn till att också de hade sina ”underjordiska argument”, lika goda som Lassalles. Ett skäl angavs av Engels i ett brev till Marx på följande sätt: ”Att uppträda direkt politiskt och polemiskt i vårt partis anda i själva Tyskland är alldeles omöjligt.” Men deras ”underjordiska argument” är inte så klara eftersom Lassalles brev till dem men inte deras till honom blivit bevarade.* Man kan dock förstå dem om man tar en överblick över deras dåvarande publicistiska verksamhet. I den andra broschyr som Engels gav ut ett år senare: Savoyen, Nizza och Rhen, som bekämpade Bonapartes annektion av Savoyen och Nizza, angav han tydligt de förutsättningar som han utgått från i den första broschyren. De var väsentligen två eller noga taget tre.

Först trodde Marx och Engels att den nationella rörelsen i Tyskland var en verklig folkrörelse, den hade uppstått ”naturligt, instinktivt och omedelbart” och kunde rycka med sig de motspänstiga regeringarna. Den italienska frigörelsekampen mot Österrikes främlingsvälde hade tyskarna inte uppmärksammat men folkets instinkt hade fordrat kamp mot Louis

---

* Breven från Marx och Engels till Lassalle finns bevarade, men Mehring kände inte till detta. De utgavs av Gustav Mayer först efter hans död.

Napoleon och traditionerna från första kejsardömet, och den hade haft rätt.

Senare antog Marx och Engels att Tyskland var allvarligt hotat av det fransk-ryska förbundet. Marx utvecklade i New York Tribune, att andra kejsardörets finansiella och inrikespolitiska tillstånd nått en kritisk punkt, endast genom ett utländskt krigsföretag kunde statskuppens män behålla sin makt och därmed också kontrarevolutionens i Europa. Han fruktade att om Bonaparte befriade Italien från Österrike skulle detta hjälpa denne att hålla Frankrike underkuvat, införliva Italien under sitt välde, förlägga Frankrikes ”naturliga gränser” till Tyskland, förvandla Österrike till ett verktyg åt Ryssland och tvinga in folken i ett krig till förmån för kontrarevolutionen. Engels tänkte sig, som han skrev i sin andra broschyr, att om Tyska förbundet gick tillsammans med Österrike skulle detta avgöra Rysslands handlingssätt. Det skulle då uppträda på slagfältet för att erövra vänstra Rhen-stranden åt Frankrike och själv få fria händer i Turkiet.

Slutligen antog Marx och Engels att de tyska regeringarna och särskilt den ”överkloka” i Berlin, som jublat över Baselfreden, vilken överlämnat vänstra Rhen-stranden till Frankrike,^{*} och i tysthet varit förtjusta när österrikarna blivit slagna vid Ulm och Austerlitz, också nu skulle lämna Österrike i sticket. Enligt deras åsikt måste de tyska regeringarna drivas på av den nationella rörelsen. Vad de i så fall väntade uttalade Engels i ett brev till Lassalle i en sats som denne ordagrant återgav i sitt svar: ”Leve kriget, om fransmän och ryssar samtidigt angriper oss och vi är nära att förgås, ty i en sådan hopplös situation måste alla partier, från det nu regerande till Zitz och Blum försvagas och nationen för att rädda sig äntligen vända sig till det kraftfullaste partiet.” Till detta anmärkte Lassalle att det var riktigt och att han ville ge sitt liv i Berlin för att visa att regeringen om den började kriget arbetade för revolutionen men detta endast under den förutsättningen att regeringens krig avskyddes av folket som ett kontrarevolutionärt krig i den heliga alliansens anda. Men hur som helst — om det gick som Engels trodde var Tyska förbundet, Österrikes främlingsvälde i Norditalien och den franska statskuppen förlorade, och först i det sammanhanget var den taktik han föreslagit fullt begriplig.

Av detta framgår att några principiella skiljaktigheter inte fanns mellan de stridande parterna utan bara ”motsatta omdömen om faktiska förutsättningar”, som Marx ett år senare sade. Varken i sin nationella eller i sin revolutionära åskådning skilde de sig på något sätt. För dem alla var proletariats frigörelse det högsta målet, och en outhärlig förutsättning för detta var att stora nationalstater skapades. Som tyskar intresserade de sig mest för den tyska enheten och en outhärlig förutsättning för denna var att de ärftliga kungadömena försvann. Därför hade de, just på grund av sitt nationella sinnelag, ingenting till övers för de tyska regeringarna och önskade deras nederlag. Tanken att arbetarklassen skulle avstå från en egen politik och om ett krig utbröt var skyldig att lägga sitt öde utan villkor i händerna på de härskande klasserna var dem fullständigt främmande. Deras nationella sinnelag var alltför fast rotat för att låta lura sig av kungliga paroller.

Men läget blev svårt därför att revolutionsårens vinster började likvideras av dynastiska omvälvningar. Att i denna blandning av revolutionära och reaktionära mål finna det riktiga avgörandet var inte en principiell fråga utan en fråga om fakta. Varken den ena eller den andra av dessa teorier blev praktiskt prövad, men just den utveckling som förhindrade detta visade

---

^{*} I Basel slöt Preussen år 1795 en separat överenskommelse med Frankrike. Det avträdde tyska områden på vänstra sidan av Rhen. I en hemlig klausul utlovades ett område på högra stranden som ersättning. I bakgrunden fanns också frågan om Polens delning, som genomfördes samma år, där Preussen ville ha en andel. Detta fördrag upphävdes av Wienkongressen 1814-15. Preussen fick tillbaka området på vänstra Rhenstranden. RB

tydligt nog att Lassalle i det väsentliga hade bedömt de ”faktiska förutsättningarna” riktigare än Engels och Marx. I detta fall visade sig de olyckliga följderna av att de förlorat den intima kontakten med tyska förhållanden, och i någon mån överskattade tsarismens erövringsmöjligheter, även om dess erövringslusta var obegränsad. Lassalle må ha överdrivit, då han reducerade den nationella rörelsen till franskhet med anor från tidigare århundraden, men att den inte heller var revolutionär visade den avkomma som den så småningom födde: missfallet Tyska nationalunionen.

Även den ryska faran må Lassalle ha underskattat, han behandlade den bara i förbigående i sin skrift. Men att den ännu var tämligen obestämd visade sig när prinsregenten av Preussen precis som Lassalle hade förutsagt, mobiliserade den tyska hären och hos Tyska förbundet begärde att de medelstora och små staternas truppavdelningar också skulle mobiliseras. Denna militära manifestation var tillräcklig för att göra både Bonaparte och tsaren mycket fredligt stämnda. Med starkt understöd av en rysk generaladjutant som snabbt uppenbarade sig i det franska högkvarteret, erbjöd Bonaparte den besegrade kejsaren av Österrike fred. Han avstod till och med från hälften av sitt officiella program då han förklarade sig nöjd med att Lombardiet och Venetien förblev under den österrikiska spiran. På egen hand kunde han inte föra något europeiskt krig och Ryssland var lamslaget genom jäsningen i Polen, svårigheterna med livegenskapens avskaffande och de ännu inte övervunna bakslagen från Krimkriget.

Med freden i Villafranca var striden om den revolutionära taktiken beträffande det italienska kriget uppklarad, men Lassalle återkom i sina brev

till Marx och Engels upprepade gånger till detta. Han höll alltjämt fast vid att hans åsikt hade varit den rätta och blivit bekräftad av händelsernas faktiska förlopp. Då svaren saknas och Marx och Engels heller inte som de planerade tillkännagivit sina åsikter i ett offentligt manifest, så saknas möjligheter att väga skäl och motskäl mot varandra. Den italienska enhetsrörelsens faktiska förlopp, de mellanitalienska dynastiernas avskaffande genom de misshandlade ”undersåtarnas” resning, Siciliens och Neapels erövring av Garibaldi's frikårer och det breda streck allt detta strök över Bonapartes planer var händelser som Lassalle med rätta kunde åberopa, om det också till sist slutade så att det var ätten Savoyen som fick den största vinsten.

Tyvär skärptes striden med Lassalle genom att den misstro som Marx hyste mot honom visade sig omöjlig att övervinna. Visst önskade Marx ”vinna honom helt och hållet”! Han kallade honom en ”energisk karl”, som inte kunde köpslå med bourgeoispartiet, han ansåg också att Lassalles Herakleitos var bättre än något som demokraterna kunde skryta med även om den var klumpligt skriven. Men hur öppet än Lassalle erbjöd honom hand och hjärta trodde sig Marx dock alltjämt behöva vara diplomatisk, behöva ett ”klokt manövrerande” för att hålla Lassalle stängin, och första bästa intermezzo var tillräckligt för att på nytt väcka hans misstro.

När Friedländer genom Lassalle upprepade sitt anbud till Marx att skriva för Wiener Presse och denna gång utan alla villkor men sedan lät saken förfalla trodde Marx att Lassalle förstört denna möjlighet för honom, och när pressläggningen av hans Politiska ekonomi drog ut på tiden från början av februari till slutet av maj, såg han i detta ett ”streck” av Lassalle, som han aldrig skulle glömma.

Faktiskt berodde fördröjningen på förläggarens långsamhet. Han kunde dock ursäkta sig med att han måst ge Engels' och Lassalles broschyrer företräde eftersom de var dagsaktuella.

2. Nya emigrantstrider

Det italienska krigets tvetydiga karaktär uppväckte bland emigranterna gamla motsättningar och ett nytt virrvarr.

Medan de italienska och franska flyktingarna bekämpade den italienska enhetsrörelsens samarbete med ledaren för statskuppen i Frankrike, var en stor del av de tyska flyktingarna beredda att upprepa de dårskaper som i sin första version hade förskaffat dem en tioårig landsflykt. De avlägsnade sig mycket från Lassalles synpunkter och svärmade i stället för den nya tid av prins-regentens nåde vars strålar möjligen också skulle falla på dem. De kämpade ursinnigt för amnesti, Freiligrath hånade dem för detta, och de var beredda till varje patriotisk handling, om "Hans Kunglig Höghet" med sitt svärd ville smida Tyskland samman till en enhet, så som Kinkel hade lovat redan vid krigsrätten i Rastatt.

Också nu gjorde sig Kinkel till tolk för denna riktning och började från den första januari 1859 ge ut en veckotidning Hermann. Den antediluvianska titeln förrådde genast vilken andas barn den var. Den blev organ för "hemlängtansbölet", för att citera Freiligrath, som inte fort nog kunde dyka ned i den liberala "svindelns med underofficersmentaliteten". Men så ökade veckotidningen också snabbt sin upplaga och tog snart död på Neue Zeit, ett litet arbetarblad som Edgar Bauer gav ut på uppdrag av Arbetarbildningsföreningen. Neue Zeit levde huvudsakligen på boktryckarens kredit och var därför förlorad när Kinkel erbjöd denne det mera inkomstbringande och solida uppdraget att trycka Hermann. Kuppen rönt inte odelat bifall ens bland de borgerliga emigranterna. Frihandelsanhängaren Faucher bildade en kommitté som skulle finansiera Neue Zeits fortsatta utgivning, men tidningen omdöptes till Das Volk. Redigeringen övertogs av Elard Biscamp, en flykting från Kurhessen, som från landsorten medarbetat i Neue Zeit och nu lämnade sin lärarplats för att ägna sin tid åt den nyfödda tidskriften.

I sällskap med Liebknecht uppsökte Biscamp genast Marx för att vinna honom som medarbetare. Marx hade sedan kraschen 1850 inte någon förbindelse med Arbetarbildningsföreningen. Han var till och med missbelåten när Liebknecht för sin del återknöt denna förbindelse, trots att Liebknechts åsikt, att ett arbetarparti utan arbetare ju vore en motsägelse, hade mycket som talade för sig. Emellertid var det begripligt nog att Marx inte så lätt kunde frigöra sig från alla de obehagliga minnena och "förbluffade" en deputation från föreningen med den förklaringen, att han och Engels hade sitt uppdrag som representanter för det proletära partiet endast från sig själva och att detta uppdrag bekräftades av det allmänna och exklusiva hat alla partier i Gamla världen ägnade dem.

Även till den anmodan han fått att medarbeta i Das Volk stod Marx till en början mycket reserverad. Han medgav visserligen att man inte borde ge Kinkels propaganda fritt svängrum och förklarade att han gick med på att Liebknecht understödde Biscamps redaktionsarbete. Men han själv ville inte direkt medarbeta varken i en partitidskrift eller annan liten tidskrift som inte redigerades av honom och Engels. Blott så mycket lovade han: att arbeta för tidskriftens spridning, att emellanåt överlämna artiklar som tryckts i Tribune för att användas i tidningen och att i övrigt ge muntliga meddelanden och tips om ett och annat. Till Engels skrev han att han betraktade Das Volk som ett dagdrivarblad, liksom på sin tid den parisiska Vorwärts och Deutsche Brüsseler Zeitung varit. Men det kunde komma en tid då det var av avgörande betydelse att de förfogade över en tidskrift i London. Biscamp förtjänade understöd, så mycket mer som han arbetade utan lön.

Men Marx var en alltför obändig kampnatur för att inte kämpa för "dagdrivarbladet" då det

började bli obekvämt för Kinkels strävanden. Han använde mycket tid och arbete för att hålla det flytande, mindre genom sitt medarbetarskap, som enligt hans uppgift inskränkte sig till ett antal mindre notiser, än genom sina ansträngningar att trygga dess existens. Så att tidningen, som kom ut i stort fyrasidigt format, åtminstone kunde leva ur hand i mun. De få partivänner som kunde skänka en skärv mobiliserades, i främsta rummet Engels, som också medarbetade flitigt. Han skrev militära artiklar om italienska kriget och en särskilt värdefull artikel om Marx just utkomna vetenskapliga verk. Denna artikel publicerades dock endast delvis, den sista tredjedelen kom aldrig i tryck, ty i slutet av augusti hade tidningen avsomnat. Det praktiska resultatet av Marx' ansträngningar var för hans del att boktryckaren, en viss Fidelio Hollinger, krävde honom på de ännu obetalade tryckningskostnaderna. Det var en omotiverad fordran, men ”eftersom Kinkelbandet bara väntade på historien för att ställa till med offentlig skandal och hela det följande som hängde kring tidningen var olämpligt att ställa upp till betraktande inför rätten”, så köpte sig Marx fri med c:a 5 pund.

Ännu större offer och bekymmer skulle ett annat arv, som Das Volk efterlämnade, kosta honom. Den 1 april 1859 hade Karl Vogt från Genève sänt flyktingarna i London, bland dem Freilgrath, ett politiskt program som gällde den tyska demokratins ställningstagande i det italienska kriget. Han uppmanade dem att i detta programs anda medarbeta i en ny schweizisk veckotidskrift. Vogt var en systerson till bröderna Vollen, som hade spelat en betydande roll i den tyska studentrörelsen. Han hade tillsammans med Robert Blum varit vänsterns ledare i nationalförsamlingen i Frankfurt och i det döende parlamentets sista ögonblick utnämns till en av de fem riksregenterna. Nu levde han som geologiprofessor i Genève. Där representerade han tillsammans med Fazy, Genève-radikalernas ledare, staden i schweiziska ständerrådet. I Tyskland höll han sitt minne levande genom en ivrig agitation för en inskränkt naturvetenskaplig materialism som famlade i blindo så snart den förrade sig in på det historiska området. Dessutom presenterade Vogt denna materialism med ”ouppfostrad slyngelaktighet”, som Ruge mycket träffande uttryckte saken. Han kittlade källborgarna med cyniska slagord men när detta hade lyckats honom särskilt bra med satsen: ”Tankarna står i samma förhållande till hjärnan som gallan till levern och urinen till njurarna”, avböjde till och med hans intimaste åsiktsfrände Ludwig Büchner detta slags folkupplysning.

Freilgrath utbad sig nu ett omdöme om det politiska program som Vogt förelagt honom och fick det lakoniska svaret: kannstöperi.Utförligare skrev Marx till Engels, ”Tyskland ger upp sina besittningar utanför Tyskland. Understödjer inte Österrike. Den franska despotismen är övergående, den österrikiska bestående. Man tillåter bägge despoterna att förblöda. (En viss böjelse för Bonaparte är märkbar.) Tyskland väpnad neutralitet. Revolutionär rörelse är inte tänkbar under vår livstid, det vet Vogt ur säker källa. Följaktligen, så snart Österrike har ruinerats av Bonaparte, börjar av sig själv en liberal nationell utveckling i enlighet med riksregeringsinstitutionen och Vogt blir kanske till på köpet preussisk hovnarr.” Det misstroende som Marx antydde redan vid denna tid, blev visshet när Vogt gav ut en skrift: Studier i Europas nuvarande läge, vars andliga sammanhang med de bonapartistiska slagorden var omisskännlig.

Utom till Freilgrath hade Vogt också vänt sig till Karl Blind, en flykting från Baden som varit god vän till Marx redan under revolutionsåren och lämnat bidrag även till Neue Rheinische Revue men inte hörde till hans intimaste åsiktsfränder. Blind räknades snarare till de ”allvarliga republikaner” för vilka kantonen Baden fortfarande var alltings medelpunkt. Särskilt Engels gycklade med dessa statsmän, vars åskådningens dystra höghet vanligtvis upplöstes i en omätlig vördnad för det egna jaget. Blind vände sig nu till Marx med

avslöjanden om Vogts landsförrådiska propaganda, vilken han påstod sig kunna bevisa. Vogt fick subsidier från Bonaparte. Han hade försökt muta en sydtysk skriftställare med 30 000 gulden, även i London hade mutförsök förekommit. Redan sommaren 1858 hade man Genève vid ett sammanträde mellan prins Jérôme Napoleon, Fazy och hans sällskap rådgjort om italienska kriget, och talat om ryske storfursten Konstantin som Ungerns blivande konung.

Dessa påståenden omnämnde Marx för Biscamp när denne besökte honom i London för att vinna honom som medarbetare för Das Volk. Han tillade att det ju var en sydtysk vana att färglägga ordentligt. Utan att fråga Marx använde Biscamp några av Blinds uppgifter i en ansträngt vitsig artikel i Das Volk, där han angav "riksregenten som riksförrådare" och sände ett exemplar till Vogt. Vogt svarade i Bieler Handelskourier med en "varning till arbetarna" för denna "klick av flyktingar" som tidigare hade varit känd bland de schweiziska emigranterna under namnet "Bürsteinheimare" eller "förbrytarligan" och nu samlat sig i London under sin ledare Marx för att spinna ihop sammansvärjningar bland de tyska arbetarna. Dessa sammansvärjningar var redan från början kända för den hemliga polisen på kontinenten och störtade endast arbetarna i olycka. Marx fäste sig inte vid den "svinaktiga lilla artikeln" och nöjde sig med att gemenheten påtalades i Das Volk.

När Liebknecht så i början av juni reste till Manchester för att bland partivännerna där arbeta för Das Volk fann han i tidskriftens tryckeri korrekturet till ett anonymt, mot Vogt riktat flygblad, som innehöll Blinds avslöjanden. Sättaren Vögele intygade att ett manuskript överlämnats till tryckning av Blind personligen, korrekturändringarna var också gjorda med Blinds handstil. Av boktryckare Hollinger själv fick Liebknecht några dagar senare ett avdrag och skickade det till Allgemeine Zeitung i Augsburg, för vilken han sedan några år var korrespondent. Han bifogade upplysningen att broschyren var författad av en mycket trovärdig tysk flykting och att de fakta som redovisades kunde bevisas.

När flygbladet publicerats i Allgemeine Zeitung väckte Vogt åtal för ärekränkning. Redaktionen krävde nu av Liebknecht de utlovade bevisen för att kunna försvara sig och denne vände sig till Blind. Men Blind avböjde att blanda sig i en för honom främmande tidnings angelägenheter och bestred att han författat skriften. Han måste dock medge att han meddelat det faktiska innehållet i flygbladet åt Marx och delvis också publicerat det i The Free Press, en av Urquharts tidningar. Marx var till en början inte alls inblandad i saken och Liebknecht var beredd på klara sig själv. Men Marx ansåg att han borde göra vad han kunde för att avslöja Vogt, som hade dragit in honom i historien. Han försökte att få Blind att erkänna, men denne nekade envist. Marx fick nöja sig med ett skriftligt intyg från sättaren Vögele enligt vilket manuskriptet till flygbladet hade skrivits med Blinds av honom kända handstil och såväl satts som tryckts i Hollingers tryckeri. Därmed var dock Vogts skuld inte alls bevisad.

Innan det rättsliga behandlingen av fallet inletts i Augsburg förde Schillerfesten på diktarens hundraårsdag, den 10 november 1859, till en ny strid bland emigranterna i London. Denna dag firades av tyskarna både hemma ock 1 utlandet. Enligt Lassalle, som ett bevis på tyska folkets "andliga enhet" och som en "glad bekräftelse på dess nationella pånyttfödelse". Även i London planerade man en fest. Den skulle hållas i Kristallpalatset och dess överskott skulle användas till att inrätta ett Schillerinstitut med bibliotek och årliga föredragsserier som alltid skulle börja på Schillers födelsedag. Men fraktionen Kinkel hade förstått att bemäktiga sig festförberedelserna och utnyttja dem för sin räkning på ett hatfullt och småaktigt sätt. Man uppmanade en tjänsteman på preussiska legationen som gjort sig illa känd under kommunistprocessen i Köln att delta, samtidigt som man försökte skrämja bort de proletära

elementen bland flyktingarna. En viss Bettziech, som skrev under signaturen Beta och var Kinkels litterära hantlangare, gjorde i emigranttidningen Die Gartenlaube den mest smaklösa reklam för sin herre och mästare, medan han på samma gång hånade medlemmarna i Arbetarbildningsföreningen som ämnade delta i festen.

Under sådana omständigheter kändes det pinsamt för Marx och Engels att Freiligrath nedlät sig till att uppträda som festdiktare på festen i Kristallpalatset tillsammans med festtalaren Kinkel. Marx varnade den gamle vännen för varje deltagande i "Kinkeldemonstration". Freiligrath medgav att saken hade sina betänkliga sidor och möjligen skulle tjäna någons personlig fåfänga men han ansåg att eftersom han var en tysk poet kunde han inte finna något skäl att hålla sig helt utanför. Han fann det självklart att vid Schiller-festen var en fraktions bisyften, om den nu hade några sådana, inte det väsentliga. Under förberedelserna till festen gjorde han visserligen "besynnerliga erfarenheter" och trodde (trots sin inrotade naiva vana att se människor och saker från den goda sidan) att Marx kunde ha rätt med sin varning. Men han vidhöll att genom sin närvaro, detta enda tecken på anslutning, bidrog han verksammare till att korsa vissa planer än om han höll sig undan.

Marx instämde inte i detta och ännu mindre Engels, som i mycket vredgade ordalag utlät sig över Freiligraths "poetfåfänga, tvingande litterära behov och ödmjuka kryperi". Det var att skjuta över målet. Schiller-festerna var något annat än det vanliga festande som den tyske kälkborgaren brukade fira de tänkare och diktare med, som likt flyttfåglar drog förbi över hans huvud. Att hylla Schiller var en tanke som vann anklang även hos yttersta vänstern.

När Marx beklagade sig hos Lassalle över Freiligrath, svarade Lassalle: "Må vara att Freiligrath gjort bättre i att inte delta i festen, men att dikta kantaten gjorde han rätt i, den var det finaste av allt som förekom vid detta tillfälle." I Zürich diktade Herwegh en festsång och i Paris höll Schily festtalet. I London deltog också Arbetarbildningsföreningen i festen i Kristallpalatset, sedan den dagen före räddat sitt politiska samvete med en fest till minnet av Robert Blum, vid vilken Liebknecht talade. Ja, i Manchester stod Siebel, en ung poet från Wupperthal, i ledningen för festen utan att Engels som var släkt med honom tog anstöt. Han skrev visserligen till Marx att han inte hade något att göra med hela saken. Siebel gjorde emellertid epilogen, "naturligtvis ordinär deklamation, men i anständig form"; "dessutom regisserar denne dagdrivare uppförandet av 'Wallensteins läger',* jag har varit på två repetitioner och om pojkar kan vara obesvärade bör det bli skapligt". Senare blev Engels själv ordförande för det Schillerinstitut som grundades också i Manchester, och Wilhelm Wolff lämnade i sitt testamente detta en betydande donation.

Samtidigt som denna irriterade stämning uppstod mellan Freiligrath och Marx behandlade distriktsdomstolen i Augsburg Vogts åtal mot Allgemeine Zeitung. Vogt förlorade och dömdes att betala rättegångskostnaderna, men det juridiska nederlaget formade sig till en moralisk triumf. De åtalade tidningarna kunde inte komma med något som helst bevis för att Vogt tagit mutor utan tog sin tillflykt till "politiskt tarvliga obegripligheter", som Marx alltför mildt uttryckte saken. De förtjänade att på det skarpaste fördömas inte bara från politisk utan också från moralisk ståndpunkt. Den trumf som spelades ut var satsen att en politisk motståndares heder stod utanför lagen. Hur kunde bayerska domare ge en man rätt, som hade angripit bayerska regeringen och på grund av sin revolutionära propaganda måste leva utomlands! Hela det tyska socialistiskt-demokratiska partiet som för elva år sedan hade invigt sina frihetsdrömmar med morden på generalerna Latour, Gagner och Auerswald samt furst

---

* Skådespel av Schiller. RB

Lichnowsky skulle jubla om de anklagade tidningsmännen blev dömda. Om Vogts försök lyckades, så stod man inför den illavarslande utsikten att även Klapka, Kossuth, Pulki, Teleki och Mazzini komme att uppträda som åklagare inför distriktsdomstolen i Augsburg. Trots sin gemena knipslughet eller kanske just på grund av den, imponerade detta försvar på domarna. Deras juridiska samvete var visserligen så pass utvecklat att de inte kunde frikänna de anklagade vilka så helt och hållet brustit i bevisning, men inte tillräckligt känsligt för att de skulle ge en man, som hatades av bayerska regeringen och bayerska folket, hans rätt. Så grep de begärligt den räddningsplanka som allmänne åklagaren räckte dem: av formella skäl hänvisades målet till en jury, där Vogt så mycket säkrare skulle bli dömd, som där inte behövdes faktiska bevis för sanningshalten och jurymännen inte behövde ange skäl för sin dom.

Vogt inlät sig inte på så ojämnt spel och det kan man inte förebrå honom. Nu kunde han tvärtom sola sig i glansen av ett dubbelt martyrskap: han hade inte bara helt godtyckligt misstänkliggjorts utan han hade också förvägrats sin rätt. Många biomständigheter bidrog till att förhöja hans triumf. Det gjorde ett fatalt intryck då hans motståndare i processen förevisade ett brev från Biscamp, den man som först offentligt anklagat Vogt, där denne erkände att han inte hade några verkliga bevis men samtidigt kom med några vaga förmodanden och sedan avslutade brevet med en förfrågan om inte Allgemeine Zeitung, när nu Das Volk blivit nedlagd, ville anställa honom som London-korrespondent tillsammans med Liebknecht. Sedan processen avslutats fortsatte också Allgemeine Zeitungs redaktion sitt sladder om att Vogt ju hade dömts av sina gelikar, av Marx och Freiligrath. Sedan gammalt var det bekant att Marx var en skarpare och mer konsekvent tänkare än Vogt och att Freiligrath hade en högre politisk moral än Vogt.

Redan i en försvarsskrivelse som redaktör Kolb inlämnat till rätten, hade Freiligrath nämnts som medarbetare i Das Volk och åklagare mot Vogt. Kolb hade missförstått ett yttrande av Freiligrath i ett brev. Så snart Allgemeine Zeitungs rapport om processen nått fram till London skickade Freiligrath en kort förklaring till tidningen att han aldrig hade medarbetat i Das Volk och att hans namn utan hans vetskap och vilja upptagits bland Vogts åklagare. Av denna förklaring drogs sedan obehagliga slutsatser eftersom Vogt var en av Fazys intima vänner och Freiligraths ställning i Schweiziska banken var beroende av Fazy. Dessa slutsatser hade varit berättigade endast om Freiligrath på något sätt varit förpliktigad att uppträda mot Vogt. Men detta kunde det inte alls vara tal om. Freiligrath hade hittills inte alls bekymrat sig om saken och kunde med fullt fog be att få slippa att Kolb tog skydd bakom hans namn när det trasslade till sig. Den knappa och torra form som Freiligraths förklaring hade, kunde visserligen tydas som ett indirekt avståndstagande från Marx. Marx själv saknade i förklaringen en antydning som kunde ha förtagit intrycket att den var en personlig brytning med honom eller ett offentligt avståndstagande från partiet. Denna brist kunde väl förklaras av en viss misstämning hos Freiligrath. Marx ville på partiets vägnar förbjuda honom att läsa upp en harmlös dikt till Schillers ära, men han skulle genast stå beredd att ingripa när Marx började en strid som ingen hade tvingat honom till.

Marx fick ytterligare skenet emot sig när Blind samtidigt publicerade en förklaring i Allgemeine Zeitung, där han visserligen "obetingat fördömde" Vogts politik men höll fast vid att han inte hade författat flygbladet. Han bifogade två intyg. I det första kallade Fidelio Hollinger sätaren Vögeles intyg att broschyren tryckts i hans sätteri och författats av Blind för ett "illasinnat påfund", i det andra bestyrkte sätaren Wiehe att Hollingers intyg var riktigt.

Genom en olycklig tillfällighet fick spänningen mellan Freiligrath och Marx ytterligare näring. Emigranttidningen Die Gartenlaube publicerade nämligen just vid samma tid en

artikel av Beta, där denne Kinkels litterära springpojke i svassande ordalag berömde Freiligrath och avslutade artikeln med en pöbelaktig skymf mot Marx. Han förklarade att denne olycksalige mästare i ettersprutande hat hade berövat Freiligrath hans diktarförmåga, hans frihet och karaktär, diktaren hade inte sjungit så ofta sedan Marx andedräkt förgiftat honom.

Efter några meningsutbyten per brev förefaller det som om misshälligheterna mellan Marx och Freiligrath hade försvunnit med det stormiga året 1859. Men under det nya året dök de upp på nytt, ty den triumferande Vogt ville ytterligare bättra på sin seger.

3. Mellanspel

Vid årsskiftet publicerade Vogt en skrift med titeln: Min process mot Allgemeine Zeitung. Den innehöll det stenografiska referatet av rättegången inför distriktsdomstolen i Augsburg och dessutom en samling förklaringar och andra urkunder som kommit fram under striden, alla fullständiga och ordagranna.

I denna skrift fanns också ett utförligare återgivande av det gamla skvallret om ”förbrytarligan”, som Vogt hade kommit med redan i Bieler Handelskourier. Speciellt utpekades Marx som ledare för ett band utpressare, som levde av att kompromettera ”folk i hemlandet” så att de tvingades köpa ligans tystnad med pengar. ”Inte bara ett”, heter det ordagrant, ”utan hundratals brev har dessa människor skrivit till Tyskland med hotelser att man skulle avslöja att mottagaren deltagit i den eller den revolutionshandlingen, om inte inom en viss tid en bestämd summa pengar skickades till en bestämd adress.” Detta var den fräckaste men visst inte den enda smädelse som Vogt utslungade mot Marx. Men trots att framställningen var alltigenom lögnaktig, så var den dock så uppblandad med allehanda halvsanna fakta ur emigranternas historia, att den förutsatte en noggrann kännedom om alla detaljer för att inte väcka tveksamhet. De tyska läsarna hade inte denna kännedom.

Skriften väckte därför stort uppseende och hälsades med jubel speciellt av Tysklands liberala press. National Zeitung hade två långa ledarartiklar om den. När dessa artiklar nådde London i slutet av januari åstadkom de stark upprördhet hemma hos Marx. Särskilt hans hustru var djupt skakad. Då själva skriften inte gick att skaffa i London skyndade Marx till Freiligrath och frågade om han inte hade fått ett exemplar av sin vän Vogt. Freiligrath svarade sårad att Vogt inte var hans ”vän” och att han inte ägde något exemplar av skriften.

Redan från början insåg Marx att han var tvungen att svara på detta angrepp fastän han annars inte var böjd för att besvara ens en så oerhörd smädelse. Marx ansåg att pressen hade rätt att smäda författare, politiker, skådespelare och andra offentliga personligheter. Innan ännu Vogts skrift kommit till London beslöt Marx att han skulle väcka rättsligt åtal mot Nationalzeitung. Den beskyllde honom för en rad kriminella och kränkande handlingar och det inför en publik som av partifördomar var böjd för att tro de oerhördaste beskyllningar och på grund av de elva år han tvingats leva utanför Tyskland inte hade den minsta hållpunkt för att bedöma hans person. Han var skyldig inte bara politiska hänsyn utan också sin hustru och sina barn att underkasta Nationalzeitungs äreröriga anklagelser en rättslig prövning. Dessutom förbehöll hans sig ett litterärt svar till Vogt.

Först tog Marx itu med Blind, som han fortfarande trodde hade bevis mot Vogt och endast av politiska hänsyn inte ville komma fram med dessa. Marx förefaller att ha misstagit sig och Engels var nog på rätt spår, då han antog att Blind i sin lust att briljera hittat på detaljer om Vogts mutförsök och så fort marken började bränna bara nekat och därmed råkat allt längre ut i träsket. Den 4 februari skickade Marx ett öppet brev till redaktören för The Free Press, där

han kallade Blinds, Wiehes och Hollingers förklaringar att det anonyma flygbladet inte tryckts i Hollingers tryckerilokal en infam lögn och därmed ifrågavarande Blind en infam lögnare, som om han kände sig besvärad av denna beskyllning kunde söka sin rätt vid en engelsk domstol. Det aktade sig Blind visligen för och försökte dra sig ur affären med en lång annons i Allgemeine Zeitung, där angrep han Vogt och beskyllde honom för mutförsök, men nu liksom tidigare förnekade han att han skrivit flygbladet.

Marx nöjde sig inte med detta. Det lyckades honom att få sättaren Wiehe ställd inför polisdomstol. Där utfärdades ett affidavit (en förklaring jämställd med ed, som om den var falsk medförde alla menedens juridiska konsekvenser) i vilket han bekräftade, att han själv i Hollingers tryckeri verkställt ombrytning av flygbladet för nytryck i Das Volk och på korrekturarket sett flera tryckfel korrigerade med Blinds handstil, samt att hans tidigare, motsägende vittnesmål avlockats honom av Hollinger genom löften om pengar och av Blind om tacksamhet för all framtid. Därmed kunde Blind dömas av engelsk domstol, och Ernest Jones förklarade sig beredd att genast på Wiehes affidavit utverka en häktningsorder på Blind men tillfogade, att om fallet en gång tagits upp kunde det som kriminalfall inte läggas ned, som advokat skulle han själv bli straffad om han sedan sökte förlikning.

Av hänsyn till Blinds familj ville Marx inte låta det gå så långt. Han sände Wiehes affidavit till Louis Blanc, som var god vän med Blind, tillsammans med ett brev, där han förklarade att Blind visserligen ärligt förtjänat en rättslig undersökning, men att av hänsyn till hans familj hoppades han att en sådan skulle kunna undvikas. Det gjorde verkan. Den 15 februari 1860 hade Daily Telegraph, som också hade återgivit smädelserna i National Zeitung, en notis i vilken en viss Schaible, en vän till familjen Blind, angav sig som författare till broschyren. Med detta lät Marx saken bero, hur genomskinlig manövern än var. Han var nu fri från allt ansvar för flygbladet.

Innan han tog itu med Vogt, försökte han försona sig med Freiligrath. Han hade skickat honom sin skrivelse mot Blind och Wiehes affidavit utan att få något svar. Nu vände han sig till honom för sista gången för att klargöra vilken betydelse fallet Vogt hade fått för partiets historiska rättfärdigande och dess framtida ställning i Tyskland. Han bemödade sig om att vederlägga de invändningar som Freiligrath möjligen kunde ha mot honom: ”om jag felat emot dig så är jag beredd att tillstå mitt fel; intet mänskligt anser jag vara mig främmande”. Han förstod mycket väl att i Freiligraths nuvarande situation hela historien endast kunde vara motbjudande, men Freiligrath måste förstå att det var omöjligt att helt ställa sig utanför. ”Om vi båda är medvetna om att vi, var och en på sitt sätt, i många år hållit 'den fattiga, arbetande klassens' banér högt över kälkborgarnas huvuden, så skulle jag anse det för en småsint synd mot historien om vi nu låter småsaker, som alla kan förklaras ur missförstånd, skilja oss åt”. Brevet slutade med en försäkran om den uppriktiga vänskap.

Freiligrath fattade den framsträckta handen, dock inte så hjärtlig som Marx, den ”hjärtlöse”, hade givit honom sin. Han ville förbli den fattiga, arbetande klassen trogen och likaså sitt personliga förhållande till Marx som vän och åsiktsfrände. Men han tillade: ”Partiet har jag dessa sju år (sedan upplösningen av Kommunisternas förbund) stått fjärran, dess möten har jag ej besökt, dess beslut och handlingar har blivit mig främmande. Faktiskt har alltså mitt förhållande till partiet för länge sedan upplösts, det har aldrig varit någon oklarhet om den saken mellan oss utan en tyst överenskommelse. Och jag kan bara säga att jag har mått väl av detta. Min natur liksom varje poets behöver frihet. Men partiet är en bur, och det är bättre för mig och för partiet att jag sjunger utanför. Jag var proletarietets och revolutionens diktare innan jag var medlem av förbundet och medlem av Neue Rheinische Zeitungs redaktion. Så

vill jag också för framtiden stå på egna ben, vill tillhöra endast mig själv och disponera över mig själv.” Här kommer Freiligraths gamla ovilja mot den politiska agitationens tarvligheter tydligt fram. Den kom honom att se sådant som aldrig existerat! De möten som han sade sig inte ha besökt hade aldrig ägt rum, de beslut som han alltjämt förblivit främmande för hade aldrig fattas och talen hade aldrig hållits.

I sitt svar påpekade Marx just detta, och sedan han ännu en gång försökt skingra alla tänkbara missförstånd, skrev han med anknytning till ett av Freiligraths älsklingsuttryck: ”Trots allt kommer 'kalkborgaren över mig' (Philister über mir) alltid att vara ett bättre valspråk för oss än 'en kalkborgare bland andra' (Under dem Philister). Jag har öppet sagt min åsikt, som jag hoppas att du i det väsentliga delar. Jag har vidare sökt undanröja ditt missförstånd att jag med partiet skulle mena ett sedan åtta år dött förbund eller en sedan tolv år upplöst tidningsredaktion. Med partiet åsyftade jag ”partiet i vidare, historisk mening.” Det var ett lika träffande som försonande ord, ty just i denna vidare, historiska mening hör de två männen samman — trots allt. Det ordet hedrade Marx så mycket mer som han efter de lymmelaktiga angrepp som Vogt riktat mot honom väl kunde begära att Freiligrath nu offentligt skulle förinta varje sken av gemenskap med Vogt. Men han nöjde sig med att återuppta det vänskapliga umgänget med Marx. För övrigt behöll han sin reserverade hållning, som Marx underlättade för honom just genom att i fortsättningen undvika att dra in Freiligraths namn i affären.

Ett annat förlopp fick en kontrovers med Lassalle i anledning av fallet Vogt. Marx hade senast i november föregående år skrivit till Lassalle med anledning av den italienska frågan där diskussionen pågick mellan dem. Han hade, som han själv sade använt ”grov ammunition”, så att han förklarade Lassalles tystnad efter brevet med att dennes känslor var sårade. Efter National Zeitungs angrepp önskade Marx ha en förbindelse i Berlin och bad Engels om hjälp att återställa förhållandet med Lassalle, som i jämförelse med de andra fortfarande var en kraft att räkna med. Jämförelsen med andra kom sig av att en preussisk assessor Fischer introducerat sig hos Marx som anhängare till Urquhart och erbjudit sina tjänster i tyska pressen. Lassalle, till vilken Fischer kommit med hälsningar från Marx, ville visserligen inte alls veta av den ”odugliga och okunniga typen”, och hur han nu än uppfört sig i London tillhörde han i Tyskland hertigens av Koburg litterära livgarde, som med rätta åtnjöt det sämsta rykte.

Redan innan Engels hunnit göra något försök att vinna Lassalle skrev denne själv till Marx. Han förklarade sin långa tystnad med tidsbrist och fordrade ivrigt att något skulle göras åt ”den högst fatala historien” med Vogt, eftersom den gjorde stort intryck på den allmänna opinionen. Hos dem som kände Marx kunde väl Vogts skildring inte vinna tilltro, men väl hos alla dem som inte kände honom. Den var konstfärdigt inflätad med halvsanningar för att allt för ett mindre skarpt öga skulle framstå som hela sanningen. Särskilt framhävde Lassalle två punkter. För det första var Marx inte helt utan skuld, då han bara på hans ord trott en så eländig lögnare som Blind åtminstone nu efteråt visade sig vara, då denne utslungat de värsta beskyllningar mot Vogt. Om Marx inte hade andra bevis måste han börja sitt försvar med att återta beskyllningen mot Vogt. Lassalle erkände att det fordrades en verkligt stark självövertvinnelse för att vara rättvis mot en man som kommit med sådana oerhörda och orättvisa beskyllningar, men Marx måste lämna detta bevis på att han varit i god tro, om han inte från början ville göra sitt försvar utan verkan. Vidare fann Lassalle det mycket olämpligt att Liebknecht medverkade i en så reaktionär publikation som Allgemeine Zeitung. Det skulle hos publiken väcka en storm av undran och ovilja mot partiet.

Marx hade ännu inte sett Vogts skrift när han fick detta brev och kunde därför ännu inte riktigt överblicka saken. Men man kan förstå att han kände sig föga tilltalad av en uppmaning att börja med en upprättelse åt Vogt, för vars bonapartistiska propaganda han hade andra bevis än Blinds skvallerhistorier. Inte heller kunde han instämma i det skarpa fördömandet av Liebknechts verksamhet för Allgemeine Zeitung. Han var ingen vän av denna tidning, som han under sin tid som tysk tidningsman häftigt hade bekämpat, men hur kontrarevolutionär denna Augsburgstidning än var, utrikespolitiskt gav den plats för de mest olikartade åsikter. I detta fall intog den sedan gammalt en särställning i den tyska pressen.

Marx svarade alltså förtrytsamt, att Allgemeine Zeitung i hans ögon var lika god som Volkszeitung. Han ämnade åtala Nationalzeitung och skriva mot Vogt. I företalet skulle han förklara att han gav fan i vad den tyska publiken ansåg. Dessa förargade ord tog nu åter Lassalle alltför hårt och han försvarade sig mot att en vulgärdemokratisk tidning som Volkszeitung skulle nämnas tillsammans med ”Tyskland mest ökända skandalblad”. Men i sitt brev varnade han framför allt för att åtala Nationalzeitung, åtminstone innan Marx själv hade läst Vogts bok. Till sist uttalade han en förhoppning att Marx inte skulle bli sårad av hans brev utan endast se det som ett uttryck för ”ärlig och hjärtlig vänskap.”

Men Lassalle blev besviken. Marx skrev i upprörda ordalag till Engels om brevet ifråga, och mot Lassalle spelade han ut de ”officiella anklagelser” mot honom som Lewy på sin tid medfört till London. Inte så att Marx genom detta ville förklara sin tidigare misstro mot Lassalle. Han ville visa att han trots dessa ”officiella anklagelser” och liknande prat om Lassalle inte hade låtit sig vilseledas. Men anklagelsernas beskaffenhet gjorde att Lassalle inte kunde se något förtjänstfullt i att de avisats och han hämnades på ett värdigt sätt genom att teckna en lika vacker som övertygande bild av den uppoffring och trohet som han under reaktionens terrortid 1849-50 visat arbetarna i Rhenlandet.

Lassalle behandlades annorlunda av Marx än Freiligrath, men så handlade han också annorlunda. Han gav råd efter bästa förstånd och samvete, och hjälpte i handling trots att hans råd ringaktades.*

4. Herr Vogt

Lassalles varning för att appellera till den preussiska rätten visade sig snart vara befogad. Genom Fischers förmedling hade Marx givit justitierådet Weber i uppdrag att anhängigöra hans åtal i vederbörande rådhusrätt, men han kom inte ens så långt som Vogt kommit inför distriktsdomstolen i Augsburg, att hans åtal åtminstone togs upp till behandling.

Rådhusrätten förklarade att åtalet inte kunde upptas på grund av ”bristande bevisning”, enär de kränkande yttrandena inte fällts av Nationalzeitung själv utan bestod av ”enbart citat från andra personer”. Denna vansinniga motivering avvisades i kammarrätten, som dock överträffade den i gemenhet, då den förklarade att det överhuvudtaget inte vore kränkande för Marx att framställas som den ”tyglade och överlägsne” ledaren för en utpressar- och

---

* Marx var djupt sårad över Lassalles kallsinniga reaktion inför de smädelser han utsatts för. Utdrag ur brev till Lassalle den 3 mars 1860.

”... Ditt brev visade ingen vrede mot det ”sanningsvitne” vars heder jag skulle stå färdig att offentligt intyga ... När Willich 1853 i USA tog heder och ära av mig på liknande sätt, förklarade Weydemeyer, Dr Jacoby och Cluss spontant, innan jag ens kände till saken, offentligt alltsammans för infernaliskt förtal. I Tyskland har ingen av mina vänner yttrat ett ord till protest: i stället får jag patriarkaliskt tillrättavisande brev.

Det hör alltså till saken när jag genom (dessa papper) försätter dig i min situation, så att du kan få en verklig, känslomässig och mindre doktrinär uppfattning om densamma.”

Ur Herr Vogt, Dietz Verlag, Berlin 1953. Sid. 382-83. RB

falskmyntarligen. Övertribunalen förmådde inte upptäcka någon rättskränkning i detta, och så hade Marx misslyckats med sin klagan i alla instanser.

Nu återstod för honom att litterärt bemöta Vogt, vilket sysselsatte honom nästan hela året. För att vederlägga allt skvaller och strunt som Vogt rört upp behövdes en vidlyftig brevväxling som sträckte sig över tre världsdelar. Först den 17 november 1860 kunde Marx avsluta arbetet, som han helt enkelt kallade Herr Vogt. Det är den enda av hans skrifter som tills dato inte kommit i något nytryck och torde finnas endast i ett fåtal exemplar. Detta förklaras av att den redan i sig själv var omfångsrik (tolv tätt tryckta ark, Marx ansåg att i vanligt tryck skulle den bli dubbelt så stor) och i våra dagar skulle behöva en vidlyftig kommentar för att bli begriplig med alla sina anspelningar och syftningar.

Men det skulle endast delvis vara värt mödan. Många av de emigranthistorier som Marx måste behandla därför att Vogt tvingade honom, är i våra dagar med all rätt bortglömda, och man får en känsla av obehag när man ser denne man försvara sig mot skymfliga angrepp som inte ens kunde smutsa hans skosulor. Men annars erbjuder också denna skrift en sällsynt njutning för finsmakare. Marx anslår omedelbart det tema som han sedan genomför med en Shakespeares kvickhet, om ”Karl Vogts urtyp, den odödlige Sir John Falstaff, som i sin jordiska pånyttfödelse ingalunda förlorat i materia.” Han förstår att undvika all enformighet, hans väldiga beläsenhet i gammal och modern litteratur lämnade honom den ena pilen efter den andra som han med dödande träffsäkerhet avsköt mot den fräcke smädaren.

”Förbrytarligen” (Die Schwefelbände) visade sig vara att litet sällskap ungdomsglada studenter, som efter badensisk-pfalziska upprorets misslyckande under vintern 1849-1850 med sin galghumor tjugat de sköna i Genève och förskräckt dess kälkborgare, men som nu var skingrat sedan tio år tillbaka. En av dem, Sigismund Borkheim som nu levde som välbeställd köpman i London, hade lämnat en beskrivning av deras oförargliga förehavanden, som Marx återgav redan i första kapitlet av sin skrift. I Borkheim vann Marx en trogen vän, liksom han för övrigt hade tillfredsställelsen att många emigranter, inte bara i England utan också i Frankrike och Schweiz även om det politiska avståndet var stort eller de var honom alldeles obekanta, lämnade honom sin hjälp. Så särskilt Johann Philipp Becker, schweiziska arbetarrörelsens prövade veteran.

Men det är omöjligt att här i detalj redovisa hur Marx avslöjade Vogts ränker och konstgrepp så att inte en smula återstod. Viktigare var för övrigt den förintande motstöt han utdelade då han bevisade att Vogts propaganda både i sin illvillighet och okunnighet var ett eko av de slagord som Napoleon III utsänt. Efter andra kejsardömet's störtande publicerade den nationella försvarsregeringen ur arkivet i Tuilerierna kejsarens papper, där fann man mycket riktigt också kvittot på den förrädlörlön som Vogt i augusti 1859 hade fått ur Napoleons hemliga fonder. Om man vill låta den för Vogt fördelaktigaste förklaringen gälla skulle utbetalningen ha skett genom förmedling av ungerska revolutionärer. Han var särskilt god vän med Klapka och hade inte förstått att den tyska demokratin stod i ett annat motsatsförhållande till Bonaparte än den ungerska. Att för den senare kunde vara tillåtet vad som för den förra var ett skändligt förräderi.

Hur det än förhöll sig med Vogts motiv, till och med om han inte mottagit några pengar från Tuilerierna, så har Marx konsekvent och ovedersägligt bevisat att Vogts propaganda var helt och hållet inriktad på bonapartistiska slagord. De kapitel som behandlar detta kastar ett bländande ljus över dåvarande europeiska förhållanden och är ännu i dag mycket lärorika. Luthar Bucher, som på den tiden hade fientliga snarare än vänskapliga relationer till Marx kallade dem ett kompendium till tidens historia. Lassalle bekände på sitt ärliga och öppna sätt

att han nu fann det fullkomligt förklarligt och i sin ordning att Marx var övertygad om Vogts besticklighet, samtidigt som han hälsade arbetet som ”en i alla avseenden mästerlig sak.” Marx hade framlagt ”det indirekta beviset med ofantlig skärpa”. Engels ställde skriften till och med över Den adertonde Brumaire, den var enklare i stilen och när det behövdes lika effektiv, det bästa polemiska arbete Marx skrivit. Den historiskt betydelsefullaste av hans polemiska verk blev den i varje fall inte. Den försvann mer och mer i skuggan, medan Den adertonde Brumaire och stridsskriften mot Proudhon alltmer trädde fram i ljuset. Delvis beror detta på ämnet, i grund och botten var ju fallet Vogt en relativt obetydlig episod, men även på Marx själv, på hans stora karaktärsdrag och på hans små svagheter.

Han kunde inte stiga ned till den enkla nivå där polemiken kan övertyga kälkborgaren trots att det i detta fall också gällde att slå ett slag mot kälkborgarens fördomar. Skriften övertygade bara ”alla betydande människor” som fru Marx något naivt men mycket träffande uttryckte sig i ett brev. Det vill med andra ord säga, alla människor som inte behövde bibringas övertygelsen att Marx inte var den feiga stackare som Vogt ville göra honom till, men ägde smak och förstånd nog att njuta av arbetets litterära företräden; ”till och med den gamle fienden Ruge kallade det ett gott lyckli,” yttrade fru Marx. Men för de fosterländska småborgarna var arbetet alltför litterärt och till deras kretsar trängde det knappast ut, ännu under socialistlagens dagar har så pass noggranna författare som Bamberg och Treitschke använt sig av Vogts ”förbrytarliga” mot socialdemokratien i Tyskland.

Därtill kom den utpräglade otur som Marx hade i alla ekonomiska angelägenheter och åtminstone i detta fall inte utan egen förskyllan. Engels yrkade på att låta trycka och förlägga arbetet i Tyskland, vilket under rådande förhållanden var möjligt, och Lassalle rådde också till detta. Visserligen bara med hänsyn till de billigare omkostnaderna, medan Engels förde fram ännu viktigare skäl: ”Vi har nu redan hundratals gånger gjort samma erfarenhet med emigrantlitteraturen, alltid samma brist på effekt, pengar och arbete bortkastat och till på köpet förargelsen ... Vad kan det göra oss för nytta med ett svar till Vogt, som ingen får se?” Men Marx yrkade på att arbetet skulle lämnas till en ung tysk förläggare i London på gemensam vinst och förlust och med ett förskott på 25 pund för tryckningskostnaderna. Borkheim bidrog med 12 pund och Engels med 8 pund. Den nya firman var dock så ekonomiskt svag att den inte bara skötte skriftens distribution till Tyskland på ett mycket otillfredsställande sätt utan också råkade i likvidation. Marx fick aldrig återse en penny av sitt förskott utan måste efter att ha blivit åtalad av en kompanjon till förläggaren betala nästan lika mycket i efterskott, därför att han försummat att göra upp ett skriftligt kontrakt och nu gjordes ansvarig för företagens samtliga omkostnader.

När striden med Vogt började, skrev Marx vän Imandt till honom: ”Jag skulle inte vilja bli dömd att skriva om detta, och det skulle förvåna mig om det verkligen blir möjligt för dig att sticka handen i ett sådant getingbo.” Liknande avstyrkande råd fick Marx av ryska och ungerska emigranter. I våra dagar är man frestad att önska att han hade lyssnat på dessa goda råd. Hans kamp mot dessa djävulska trakasserier har skaffat honom några nya vänner och speciellt åter fört till vänskapliga förbindelser med Arbetarbildningsföreningen i London, som genast med all kraft gick i bräschen för honom. Men hans stora livsverk har det snarare hämmat än befördrat, på grund av det dyrbara offer av tid och krafter som det krävde utan att ge någon motsvarande vinst. Även i det egna hemmet beredde det honom stort omak.

5. Hemliv och personlighet

Ännu hårdare än Marx själv hade hans hustru, som med hela sin själ var lojal mot honom, träffats av ”den förskräckliga harmen över det infama angreppet” från Vogt. Det kostade

hennes många sömnlösa nätter. Hon höll tappert ut hela den tid som behövdes för att skriva av det omfattande manuskriptet för tryckning men när arbetet var avslutat sjönk hon ihop. Den tillkallade läkaren förklarade att hon hade fått smittkoppor och att barnen genast måste lämna hemmet.

Det blev en fruktansvärd tid. Barnen togs om hand av familjen Liebnecht och Marx själv övertog tillsammans med Lenchen Demuth vården av sin hustru. Hon led oerhört av brännande smärtor, av sömnlöshet och djup oro för sin make, som nu inte vek från hennes bädd. Syn och hörsel var borta medan hennes medvetande alltjämt förblev klart. Först efter en veckas förlopp inträdde den räddande krisen, tack vare den omständigheten att fru Marx blivit vaccinerad två gånger. Läkaren förklarade att den förfärliga sjukdomen kanske trots allt varit en mindre olycka. Det nervöst överretade tillstånd som fru Marx under flera månader befunnit sig i var anledningen till att hon dukat under för smittan, som hon mött i någon omnibus eller butik. Men om denna sjukdom inte kommit hade hennes nervtillstånd fört till en ännu farligare nervfeber eller liknande.

Knappt hade hon börjat tillfriskna förrän Marx blev sjuk, pressad av alltför svåra bekymmer, ängslan och omsorg av alla slag. För första gången uppträdde nu hans kroniska leversjukdom i akut form. Även här såg läkaren orsaken i den ständiga nervpressen. Medan Marx inte fick ett öre för det besvärliga arbetet mot herr Vogt, satte New York Daily Tribune honom åter på halv ranson och fordringsägarna stormade huset. Efter sitt tillfrisknande beslöt sig Marx för att, som hans fru uttryckte saken i ett brev till fru Weydemeyer, ”göra ett plundringståg till Holland, förfädernas, tobakens och ostens land.” Han ville försöka få ekonomisk hjälp av sin morbror.

Detta brev är daterat den 11 mars 1861 och genomstrålas av solig humor, som är ett bevis på den ”naturliga spänstighet” som Jenny Marx ägde liksom sin make. Weydemeyer, som i sin amerikanska landsflykt också haft sin andel av bekymmer, hade efter långa år av tystnad åter låtit höra av sig, och fru Marx öppnade genast sitt hjärta för ”den trogna, tappra kamraten i lidande, kamp och tålamod.” Vad som höll henne uppe i all nöd och allt elände, ”glanspunkten i vår tillvaro, livets ljusa sida”, var glädjen över hennes barn. Den sjuttonåriga Jenny liknade fadern ”med mörkt glänsande hår och de lika glänsande, milda ögonen och den mörka kreolerfärgen, som dock fått en äkta engelsk, ljusare färgskiftning.” Den femtonåriga Laura liknade mera sin mor ”med vågigt, lockigt kastanjebrunt hår och grönskiftande ögon, som glittrar som eviga glädjeeldar”. ”En sällsynt frisk, ungdomlig fågring har de båda systrarna, som verkligen är så litet fåfänga, att jag ofta i tysthet förvånar mig över dem, så mycket mer som jag inte kan säga detsamma om deras fru mor från hennes yngre år, när hon ännu gick i korta kjolar.”

Men hur mycket glädje de båda äldre systrarna än gjorde föräldrarna, ”hela husets avgudade älsklingsbarn” var dock yngsta dottern, lilla Eleanor eller Tussy som var hennes smeknamn. ”Hon föddes just som min stackars käre Edgar gick ifrån oss och all kärlek till den lille brodern, all ömhet flyttades nu över på den lilla system, som de äldre flickorna omhuldade och vårdade med nästan moderlig omsorg. Men det finns väl knappast ett älskligare barn, bildskön och full av munter humor. Särskilt utmärker hon sig genom sitt älskliga sätt att prata och berätta. Hon har lärt av Bröderna Grimms sagor, som hon dag och natt bär med sig. Vi läser oss alla hessa och uttröttade på sagorna, men ve oss om vi utelämnar en endaste stavelse i Bullerbas eller Kung Trastkäg eller Snövit. Genom dessa sagor har hon lärt sig förutom engelska, som ju ligger i luften, också tyskan som hon talar utomordentligt regelrätt och noggrant. Hon är verkligen Karls älskling och skrattar och pratar bort många bekymmer från

honom.” Så tänker hon också på den trogna Lenchen. ”Fråga er käre man som känner henne, han kommer att säga er vilken skatt jag äger i henne. I sexton år har hon delat ljuvt och lett med oss.” Det utsökta brevet slutar med en redogörelse över de tidigare gemensamma vännerna. Hade de inte varit hennes Karl fullständigt trogna, så dömde hon dem på hustrurs vis hårdare än denne själv gjorde. ”Jag tycker inte om halvheter”, med de orden bröt hon fullständigt med den kvinnliga delen av familjen Freiligrath.

Under tiden hade ”plundringståget” till morbror Philips i Holland lyckats något så när. Därifrån reste Marx till Berlin, för att närmare diskutera Lassalles upprepade gånger framförda planer på att grunda ett eget partiorgan. Under krisen år 1859 hade det visat sig hur nödvändigt detta var och nu hade en ny möjlighet öppnats genom den amnesti som konung Wilhelm proklamerat i januari 1861 vid sin tronbestigning. Den var visserligen tämligen snäv och full av falluckor och undanflykter, men den gjorde det ändå möjligt för den forne redaktören för Neue Rheinische Zeitung att återvända till Tyskland.

I Berlin mottogs Marx ”med stor vänlighet” av Lassalle men staden förblev honom ”personligen motbjudande.” Ingen verklig politik utan bara bråk med polisen och motsättning mellan militär och civil. ”Den ton som råder i Berlin är fräck och frivol. Kamrarna är föraktade.” Även i jämförelse med förparlamentet i Frankfurt 1848, som verkligen inte hade några män, var den preussiska deputeradekammaren med herrar Simson, Wincke och deras kompanjoner ”en sällsam blandning av tjänstemanna- och skollokal”. De enda åtminstone till det yttre anständiga figurerna i detta hus för småsinta själar var Waldech* på den ena sidan och på den andra Wegener† och Don Quijotefiguren von Blankenburg‡. Men en svag återklang av upplysningstidens anda tyckte sig Marx alltjämt förnimma och hos en stor del av allmänheten ett starkt missnöje med den borgerliga pressen. Folk ur alla samhällslager ansåg att en katastrof var oundviklig. Vid valen kommande höst skulle de som tidigare kämpat för Tysklands enande och som av konungen fruktades som röda republikaner, obetingat komma att bli valda och det skulle gå på tok med de nya militäranslagen. Därför ansåg Marx att Lassalles tidningsplan var värd att överväga.

Men inte i den omfattning som Lassalle planerade. Han ville bli chefredaktör vid sidan av Marx och som tredje chefredaktör skulle Engels tillkomma men på villkor att Marx och Engels tillsammans inte fick ha mer än en röst eftersom han annars alltid skulle bli nedröstad. Förmodligen hade Lassalle kastat fram detta äventyrliga förslag, som redan från början spolierade alltsammans, under ett flyktigt samtal. Det spelade mindre roll eftersom Marx inte var böjd för att ge honom något som helst avgörande inflytande. Bländad av det anseende som han i vissa forskarkretsar hade för sin avhandling ”Herakleitos” och i en annan krets av snyltgäster för sitt goda vin och sitt kök, visste Lassalle — så dömde Marx — naturligtvis inte att han hade dåligt rykte hos den stora allmänheten. ”Dessutom hans påstridighet, hans fasthållande vid spekulativa begrepp (han drömmer till och med om att skriva en ny Hegels filosofi av andra potens) hans infektion av gammal fransk liberalism, hans vidlyftiga skrivsätt, hans närgångna taktlöshet o.s.v. Lassalle kunde göra nytta som medarbetare endast under sträng disciplin. Annars bara blamera.” Så rapporterade Marx till Engels om förhandlingarna med Lassalle och tillfogade, att han för ett ej såra sin värd uppskjutit det definitiva beslutet tills han hunnit rådgöra med Engels och Wilhelm Wolff. Engels hade liknande betänkligheter som Marx och avböj de.

---

* Demokratisk politiker, vänsterns ledare. RB

† Bismarcks närmaste medarbetare. RB

‡ Konservativ politiker. RB

För övrigt var hela planen ett luftslott, som Lassalle med en föraning en gång hade kallat den. Till den preussiska amnestins lömska spetsfundigheter hörde att den visserligen gav flyktingarna från revolutionsåren rätt att återvända utan att bli straffade men på villkor som var svåra att antaga och utan att återge dem den hemortsrätt, som de enligt de preussiska lagarna förlorat då de bott mer än tio år i utlandet. Vem som helst av dem som återvände kunde nästa dag på grund av någon polischefs dåliga humör åter jagas över gränsen. För Marx del tillkom att han redan flera år före revolutionen, visserligen under trycket av preussiska polis-trakasserier men dock på uttrycklig begäran, blivit befriad från medborgarskapet i preussiska statsförbundet. Som hans befullmäktigade ombud rörde nu Lassalle upp himmel och jord för att skaffa honom preussiskt medborgarskap. Han uppvaktade för detta ändamål mycket artigt polispresidenten i Berlin, v. Zedlitz, såväl som greve Schwerin, inrikesministern, en av den nya erans ledande män, men förgäves! Zedlitz förklarade att intet annat skäl fanns mot Marx' naturalisering än dennes "republikanska eller åtminstone ej rojalistiska sinnelag", och Schwerin svarade då Lassalles enträget bad att han inte skulle driva samma "åsiktsrannsaking och förföljelse för politiska åsikter" som han hade så skarpt kritiserat hos sina företrädare Manteuffel och Westphalen, med det torra beskedet att "för närvarande förelåg inte några särskilda skäl som kunde tala för en naturalisering av ifrågavarande Marx." Ett statsväsen som det preussiska kunde i varje fall inte fördraga ifrågavarande Marx, däri hade denne obskyre minister rätt, greve Schwerin likaväl som hans företrädare Kühlwetter och Manteuffel.

Från Berlin företog Marx ännu en avstickare till Rhenlandet, besökte gamla vänner i Köln och sin ålderstigna moder i Trier. De första dagarna i maj var han åter i London. Nu hoppades han kunna få ett lugnare liv med sin familj och fullborda sin bok. I Berlin hade han lyckats ordna den tidigare flera gånger misslyckade kontakten med Wiener Presse, som lovade honorera ledarartiklar av honom med ett pund och hans korrespondenser med hälften. Hans förbindelser med New York Tribune tycktes också återupplivas. Tidningen tryckte flera gånger hans artiklar med uttryckligt påpekande av deras förträfflighet. "Underbart manér dessa yankees har, att ge omdömen om sina egna korrespondenser", kommenterade Marx. Även Wiener Press "gjorde stort väsen av hans bidrag." Men de gamla skulderna var inte betalade, och under sjukdomstiden och den tyska resan hade alla inkomster uteblivit. Detta gjorde att "det gamla eländet återkommer." I nyårshälsningen till Engels förklarade Marx dystert att för sin del önskade han det nya året åt helvete, om det skulle komma att likna det gamla.

Året 1862 inte bara liknade sin föregångare utan överträffade det ifråga om vedervärdigheter. Wiener Presse visade sig, trots all reklam den drev med Marx, om möjligt ännu mer opålitlig än den amerikanska tidningen. Redan i mars skrev Marx till Engels: "Det gör mig detsamma att de inte trycker de bästa artiklarna (fastän jag alltid skriver så att de kan trycka dem). Men ekonomiskt går det inte, att de av fyra eller fem artiklar trycker en och betalar bara för den. Detta gör att min ersättning blir mindre än radskrivarnas." Med New York Daily Tribune upphörde under årets lopp all förbindelse, av skäl som nu inte kan fastställas i detalj men som allmänt taget berodde på det amerikanska inbördeskriget.

Trots att detta krig på så sätt bidrog till hans svåra läge, hälsades det av Marx med livligaste sympati. "Man måste akta sig för självbedrägerier härvidlag.

Liksom 1800-talets amerikanska frihetskrig blev stormklockan för den europeiska medelklassen, så också 1800-talets inbördeskrig för den europeiska arbetarklassen." I sin brevväxling med Engels följde han krigets förlopp med djupt intresse. I de militära detaljerna lät han gärna Engels undervisa, då han betraktade sig som lekman i krigsvetenskapen, och vad Engels hade att säga i dessa frågor är ännu i dag av stort intresse inte bara historiskt utan

också politiskt. Så belyste han grundligt militär- och milisfrågan med de djupsinniga orden: ”Först ett kommunistiskt inrättat och uppfostrat samhälle kan närma sig milissystemet i någon högre grad och även där utan att nå det.” Men i annan mening än diktaren avsett besannades här uttrycket att i begränsningen röjes mästaren.

Ty det mästerskap i att bedöma militära frågor som Engels förskaffat sig begränsade hans allmänna synkrets. Nordstaternas eländiga krigföring kom honom ibland att tro på deras nederlag. ”Vad som gör mig förvirrad över yankees' framgång”, skrev han i maj 1862, ”är inte det militära saken i och för sig. Det är bara resultat av den slapphet och slöhet som visar sig i hela Norden. Var finns folkets revolutionära energi? De låter sig bli slagna och är riktigt stolta över det stryk de får. Var i hela Norden finns ett tecken på att folket menar allvar med någonting? Något sådant som detta har jag ännu inte varit med om, inte ens i Tyskland under den värsta tiden. Yankees tycks tvärtom glädja sig mest över att de kommer att lura sina statskreditorer.” I juli ansåg han att det var ute med Norden, och i september att karlarna i Södern, som åtminstone visste vad de ville, föreföll att vara hjältar när man jämförde med den slappa hållningen i Norden.

Men Marx höll orubbligt fast vid tron på Nordens seger. Han svarade i september: ”Vad yankees angår är jag nu som förut av den åsikten att Norden segrar . . . Dess sätt att föra krig är vad man kunde vänta av en borgerlig republik där bedrägerier så länge varit allena rådande. Södern, en oligarki passar bättre till krigföring, särskilt denna typ av oligarki där hela det produktiva arbetet utföres av negrerna och de fyra miljonerna vita var fribytare redan tidigare. Men trots allt ville jag våga mitt huvud på att de pojkar dra det kortaste strået.” Marx' åsikt, att även kriget i sista hand bestämmas av de ekonomiska förhållanden vari de krigförande lever, segrade.

Denna klarhet var så mycket mer värd beundran, som det av samma brev framskyntar i vilken fruktansvärd, tryckande nöd Marx levde. Han skrev till Engels att han beslutat sig för att skaffa sig ett borgerligt yrke och trodde sig ha utsikt att bli anställd vid i ett kontor i järnvägens tjänst. Anställningen gick om intet på grund av Marx' dåliga handstil. Han visste inte om han skulle kalla det en lycka eller en olycka, varken förr eller senare kunde han besluta sig för att söka anställning. Men nöden blev allt svårare. Marx var själv fortfarande sjuklig; jämte nya anfall av hans leversjukdom började hela år i sträck olika typer av smärtsamma bölder att plåga honom och hans hustrus hälsa råkade åter i fara på grund av situationens fullständiga hopplöshet. Barnen saknade till och med kläder och skor, som de behövde för att kunna gå i skola. Deras kamrater roade sig på världsutställningen men de oroade sig i sitt elände för varje besök. Den äldsta dottern, som var gammal nog att uppfatta det verkliga läget, led svårt. Hon försökte att utan föräldrarnas vetskap utbilda sig för teatern.

Så gjorde sig Marx förtrogen med en tanke som han redan länge övervägt men varje gång skjutit upp av hänsyn till döttrarnas uppfostran. Han ville överlåta sina möbler till hyresvärden, som redan skickat utmätningsmännen på honom, och för alla övriga fordringsägares räkning begära sig i konkurs. Skaffa de båda äldsta döttrarna guvernantplatser genom en engelsk familj som var familjens vänner, låta Lenchen Demuth ta en annan tjänst och själv med hustru och yngsta dotter flytta in i en av de hyreskaserner som inrättats för den fattiga klassens behov.

Engels avvärjde denna desperata åtgärd. Han hade våren 1866 förlorat sin far och efter honom fått en högre ställning i firman Erman & Engels, med större representationsplikter men också utsikten att senare bli kompanjon. Men den amerikanska krisen var tryckande och inskränkte kännbart hans inkomster. De första dagarna av år 1863 drabbades han av olyckan att förlora

Mary Bums, den enkla irländska kvinna som han levtt tillsammans med i tio år. Djupt skakad skrev han till Marx: ”Jag kan inte säga dig hur jag är till mods. Den stackars flickan älskade mig av hela sitt hjärta.” Men Marx svarade — och det visar mer slående än någonting annat hur nära avgrunden han befann sig — inte så deltagande som Engels kunde vänta. Efter några konventionella fraser angående dödsfallet gick han över till att ingående skildra sitt förtvivlade läge. Om han inte kunde uppbringa en större summa så kunde hushållet knappast hållas gående två veckor till. Visserligen fann han det själv ”avskyvärt egoistiskt” att just nu komma till vännen med sådana saker. ”Men till slut, vad kan jag göra? I hela London finns inte en människa med vilken jag ens kan tala fritt, och i mitt eget hem uppträder jag som tystlåten stoiker för att hålla jämvikten mot utbrotten på den andra sidan.” Engels kände sig ändå sårad av Marx' ”kallsinniga deltagande” i hans olycka och han dolde inte detta i sitt svar som dröjde några dagar. En större summa pengar kunde han inte åstadkomma, men han kom med flera förslag för att hjälpa Marx ur hans svåra läge.

Marx väntade också några dagar innan han skrev sitt svar. Inte för att hålla på sin rätt utan för att lugna sig. Han erkände ärligt sin försummelse men avböjde misstanken om ”hjärtlöshet”. I detta och ett följande brev erkände han ärligt i taktfullt försonande ordalag vad som förvirrat honom. Han förmodade att Engels känt sig djupt kränkt över att fru Marx inte sänt ett enda ord av deltagande vid hans älskades död. ”Kvinnor är komiska varelser, även de med mycket förstånd utrustade. I morse grät min hustru över Mary och din förlust, så att hon helt glömde sitt eget elände, som just den dagen nådde sin kulmen, och på kvällen trodde hon att endast vi som hade barn och nu utmätningsmän i huset kunde lida.” Men Engels var redan försonad genom tidigare ångerfulla ord. Han svarade. ”Man kan inte leva tillsammans med en kvinna så många år utan att hennes död uppleves som ohygglig. Jag kände att med henne begravde jag sista stycket av min ungdom. När jag fick ditt brev var hon ännu inte begravd. Jag säger dig, brevet förföljde mig en hel vecka, jag kunde inte glömma det. Nåväl, ditt sista brev försonar detta och jag är glad att jag inte samtidigt med Mary också förlorat min äldsta och bästa vän.” Det var den första men också den sista spänningen i förhållandet mellan de bägge männen.

Genom en ”mycket våghalsig kupp” uppbringade Engels 100 pund. Med hjälp av dessa pengar höll sig Marx flytande så pass att han inte behövde flytta in i en hyreskasern. Han drog sig så med möda fram genom år 1863, mot vars slut hans mor dog. Vad han ärvde av henne kan inte ha varit mycket. Något lugnare förhållanden fick han först genom de 800 å 900 pund som Wilhelm Wolff testamenterat till honom.

Wolff dog i maj 1864, djupt sörjd av Marx och Engels. Han var ännu inte 55 år, men han hade haft ett hårt liv och aldrig skonat sig. Engels klagade att han genom sin envisa plikttrohet i läraryrket hade påskyndat sin död. Från början hade landsflykten farit illa fram med honom, men han blev populär bland tyskarna i Manchester och hade kommit i goda omständigheter. Det ser också ut som om han strax före sin död fått ärva sin far. Senare tillägnade Marx första bandet av sitt odödliga mästerverk, *Kapitalet*, ”sin oförgätlige vän, proletarietets djärve, trogne, ädle förkämpe”. Wolffs sista väntjänst hade väsentligt underlättat för honom att ostörd utarbete verket.

I längden var bekymren visserligen inte övervunna, men i en så nervpåfrestande och hjärtslitande form som under dessa sista år kom de inte mer. I september 1864 upprättade Engels ett femårs kontrakt med Ermens, som gjorde honom till kompanjon i firman. Han kunde nu hjälpa där hjälp behövdes lika outtröttligt som tidigare och med större resurser.

6. Lassalles agitation

Just vid tiden för den allra svåraste nöden kom Lassalle på svarsvisit till London.

”För att inför honom någorlunda uppehålla skenet måste min hustru bära allt som inte var fastspikat till pantbanken”, skrev Marx till Engels. Lassalle hade ingen aning om dessa sorgliga förhållanden. Han tog skenet som Marx och hans hustru upprätthöll för verklighet. Lenchen Demuth som var en omsorgsfull husförestånderska glömde aldrig den välsignade aptiten vid detta besök. Så uppstod en ”avskyvärd position” och man kan inte förebrå Marx om han inte helt kunde hålla borta den stämning i vilken Schiller en gång sade om Goethe: Hur lätt allting har varit för denna människa och hur tungt måste inte jag kämpa om allt! Särskilt inför Lassalles uppträdande, Lassalle som minst av allt led av falsk blygsamhet.

Först vid avskedet, efter flera veckors uppehåll synes Lassalle ha genomskådat situationen. Han erbjöd sin hjälp och ville lämna 15 pund till årsskiftet. Marx kunde också få hans namn på en växel till önskat belopp om betalning garanterades honom av Engels eller andra. Med Borkheims hjälp försökte Marx på detta sätt skaffa 400 taler, men nu gjorde Lassalle i brev sin accept beroende av, att ”till undvikande av alla oförutsedda omständigheter och för dödsrisk” måste Engels skriftligt förplikta sig att lämna honom garantisumman inom åtta dagar sedan växeln förfallit. Misstroendet till hans egen personliga försäkran var naturligtvis obehagligt för Marx, men Engels bad honom att inte förivra sig för ”dessa åsneaktigheter” och utställde genast den önskade borgen.

Hur det i fortsättningen utvecklade sig är inte alldeles klart: den 29 oktober skrev Marx till Engels att Lassalle som var ”mycket uppretad” fordrade att få pengarna till sin personliga adress eftersom han inte hade någon bankir. Den 4 november meddelade han att Freiligrath var beredd att förmedla de 400 talerna till Lassalle. Nästa dag svarade Engels att han skulle ”i morgon” skicka 60 pund till Freiligrath. Men samtidigt talade båda om en ”förnyelse” av växeln. Därmed måste det på något sätt ha kört fast, åtminstone yttrade Lassalle den 24 april 1864 till en tredje person, att han sedan två år inte mera skrev till Marx eftersom han ”av finansiell anledning” stod på spänd fot med honom. Faktiskt skrev Lassalle för sista gången till Marx i slutet av 1862 då han skickade sin broschyr: Vad nu? Brevet finns inte kvar men Marx nämnde i brev till Engels den 2 januari 1863 att det innehöll en begäran om att återfå en bok. Den 12 juni skrev han också till Engels om Lassalle, sedan han skarpt kritiserat dennes agitation: ”Jag har sedan årets början inte kunnat besluta mig för att skriva till människan.” Enligt detta avbröt Marx korrespondensen på grund av sin politiska förtrytelse.

Det behöver därför inte vara någon egentlig motsägelse mellan de två uppgifterna, de låter sig väl förenas med varandra. De ytterst obehagliga omständigheter under vilka de sista gången träffades bidrog väl till att skärpa deras meningsmotsättningar. Och dessa motsättningar hade åtminstone inte blivit mindre efter Marx' besök i Berlin.

Hösten 1861 hade Lassalle gjort en resa till Schweiz och Italien. I Zürich blev han bekant med Rüstow och på ön Capri med Garibaldi, i London hade han också sökt upp Mazzini. Han tycks ha intresserat sig för någon fantastisk plan av italienska aktionspartiet, som dock aldrig förverkligades. Enligt denna skulle Garibaldi med sina frikårer gå över till Dalmatien och därifrån deltaga i ungrarnas uppror. Från Lassalle föreligger i detta fall inga uppgifter och det kan knappast ha varit annat än ett övergående infall. Lassalle hade helt andra planer som han redan hade börjat förverkliga. Innan han kom till London hade han framfört dem i två föredrag.

Att vinna Marx som medarbetare var viktigare för honom än alla de italienska historierna. Men Marx visade sig nu ännu otillgängligare än tidigare. För den tidning som Lassalle pla-

nerade kunde han väl arbeta som engelsk korrespondent mot god betalning, men utan att överta något ansvar eller politiskt delägarskap eftersom han inte var överens med Lassalle om något annat än några långt avlägsna slutmål. Han avböjde också planen på arbetaragitation sådan som Lassalle utvecklade den för honom. Han ansåg att Lassalle alltför mycket lät sig behärskas av de omedelbara tidsomständigheterna då han ville göra motsättningen till en dvärg som Schultze-Delitzsch till centralpunkt för sin agitation: statshjälp mot självhjälp. Därmed förnyade Lassalle den paroll som den katolska socialisten Buchez på 40-talet använt för att bekämpa den verkliga arbetarrörelsen i Frankrike. När han tog upp chartistparollen om allmän rösträtt, så förbisåg han olikheten mellan de tyska och engelska förhållandena likaväl som de lärdomar som andra kejsardömet i Frankrike givit om denna rösträtt. Genom att förneka allt naturligt sammanhang med den föregående rörelsen i Tyskland begick han samma fel som sektstiftarna och som Proudhon, att inte söka den reella grunden i klassrörelsens verkliga element utan vilja föreskriva den dess förlopp efter ett visst doktrinärt recept.

Lassalle lät sig inte avskräckas av denna kritik utan fortsatte sin agitation, sedan våren 1863 som utpräglad arbetaragitation. Han uppgav inte ens hoppet att i alla fall kunna övertyga Marx om det goda i sin sak, ty även sedan brevväxlingen upphört skickade han regelbundet sina agitationsskrifter till Marx. De fick visserligen inte det mottagande som Lassalle hade hoppats. Marx kritiserade dem i sina brev till Engels med en skärpa som kunde stegra sig till bittraste orättvisa. Det är onödigt att här gå in på de obehagliga detaljerna, de kan sökas i brevväxlingen mellan Marx och Engels. Det kan vara nog att nämna att Marx avfärdade dessa skrifter, vilka sedan dess gett hundratusentals tyska arbetare nytt liv, när han läste dem som plagiat av en skolpojke och när han inte läste dem så som värdelösa.

Det är tom fariseism att lämna detta ämne med den dumma ursäkten att som Lassalles lärare hade Marx rätt att tala så om Lassalle. Marx var ingen övermänniska och ville inte vara något annat än en människa, för vilket intet mänskligt är främmande; tanklös tillbedjan var just vad han inte kunde tåla! I hans anda hedrar man honom inte mindre om man utjämnar den orätt han gjort än om man försonar den orätt som vederfarits honom. Han själv vinner mer om man med fördomsfri kritik går till grunden av hans förhållande till Lassalle än om man följer de bokstavstroende tillbedjare som enligt den liknelse Lessing använde, med hans tofflor i händerna driver fram på den av honom utstakade vägen.

Marx var i vissa avseenden Lassalles lärare, i andra avseenden var han det inte. Han kunde vid en viss tidpunkt ha sagt om Lassalle som Hegel på sin dödsbädd lär ha sagt om sina lärjungar; endast en har förstått mig och denne ende har missförstått mig. Lassalle var den ojämförligt genialaste anhängare som Marx och Engels vunnit, men deras åskådnings början och slut, den historiska materialismen har han aldrig fattat med full klarhet. Han kunde aldrig frigöra sig från hegelska filosofins ”spekulativa begrepp”, och även om han förstod den proletära klasskampens världshistoriska betydelse, så skedde detta förstående dock först i den idealistiska formen av tänkande som är karakteristiskt för den borgerliga tidsåldern, i filosofins och rättsvetenskapens former.

Till sammanhanget hörde att han inte heller som ekonom på långa vägar nådde upp till Marx. Han uppfattade dennes ekonomiska teorier på ett otillräckligt sätt eller missförstod dem helt. Marx själv bedömde honom i detta avseende ibland för mildt, men oftare alltför hårt. När Marx i Lassalles återgivande av hans värdeteori fann endast ”betydande missförstånd” så kunde man snarare säga att Lassalle överhuvudtaget inte alls hade förstått denna teori. Lassalle tog upp endast det som tilltalade hans rättsfilosofiska världsåskådning; påpekandet att den allmänna samhällliga arbetstiden som bildar värdet nödvändiggör samhällets gemensamma

produktion för att garantera arbetaren fulla vinsten av hans arbete. För Marx däremot var den av honom utvecklade värdeteorin lösningen på alla gåtor som det kapitalistiska produktions-sättet gömde, en ledtråd med vars hjälp man kunde följa värde- och mervärdebildningen som en historisk process, som måste omvälva det kapitalistiska samhället i ett socialistiskt. Lassalle förbisåg skillnaden mellan arbetet då det resulterar i bruksvärde och arbetet då det resulterar i bytesvärde, denna tvåfaldiga natur hos det i varorna lagrade arbetet, som för Marx var utgångspunkten för förståelsen av den politiska ekonomin. På denna avgörande punkt rörde sig den djupaste skillnaden mellan Lassalle och Marx, skillnaden mellan en rättsfilosofisk och en ekonomisk-materialistisk uppfattning.

I andra ekonomiska frågor dömde Marx alltför skarpt över Lassalles svagheter, då särskilt över den ekonomiska grundpelaren för Lassalles agitation: det som han döpt till den järnhårda lönelagen och produktionsassociationen med statskrediten. Marx ansåg att den förra hade Lassalle lånat från de engelska ekonomerna Malthus och Ricardo, den senare från den franske katolske socialisten Buchez. Faktiskt tog Lassalle båda delarna från Kommunistiska manifestet.

Ur Malthus' befolkningsteori enligt vilken människorna alltid förökar sig hastigare än produktionsmedlen, hade Ricardo härlett den lag enligt vilken den genomsnittliga arbetslönen inskränker sig till den hos ett folk traditionellt för existensen och fortplantningen erforderliga nödtorften. Detta lönelagens grundande på en förment naturlag har Lassalle aldrig övertagit; han bekämpade Malthus' befolkningsteori lika skarpt som Marx och Engels. Endast för det kapitalistiska samhället, "under nuvarande förhållanden, under våldet av utbud och efterfrågan på arbete", betonade han lönelagens "järnhårda" karaktär, och däri följde han Kommunistiska manifestets spår.

Först tre år efter Lassalles död påvisade Marx lönelagens elastiska karaktär, sådan denna lag gestaltar sig på det kapitalistiska samhällets höjdpunkt, då dess övre gräns är kapitalets behov av att skapa värde och dess nedre gräns den mängd elände arbetaren kan uthärda utan att dö en ögonblicklig hungerdöd. Innanför dessa skrankor bestämmes lönelagen inte av befolkningens naturliga utveckling utan av det motstånd som arbetarna reser mot kapitalets ständiga tendens att pressa mesta möjliga obetalt arbete ur dess arbetskraft. Därigenom får arbetarnas fackliga organisation en helt annan betydelse för den proletära befrielsekampen än Lassalle ville tillerkänna den.

Om Lassalle på denna punkt inte nådde upp till Marx nivå i ekonomisk insikt, så hemföll han i föreställningen om produktionsassociationer till ett svårt missförstånd. Han övertog inte idén från Buchez och betraktade den inte heller som något universalbotemedel utan som en början till socialisering av produktionen. Från samma synpunkt nämnes kreditens centralisering i statens händer och upprättande av nationalfabriker i Kommunistiska manifestet. Där tillsammans med en rad åtgärder om vilka det heter att de "synes ekonomiskt otillräckliga och ohållbara, men under rörelsens utveckling kommer de att spränga sina egna gränser och är oundvikliga som medel att omlägga hela produktions-sättet." Lassalle såg däremot i sina produktionsföreningar ett senapskorn som ur sig själv utvecklade en organisk, oupphörligt mer omfattande process". Därigenom förrådde Lassalle i varje fall en "infektion av fransk socialism" då han antog att varuproduktionens lagar lät sig avskaffas på varuproduktionens mark.

Lassalles ekonomiska svagheter, av vilka här bara ett par huvudpunkter kunnat antydas, var sådana att de verkligen måste göra Marx nedslagen. Det som han för länge sedan hade förklarat, framställdes nu åter på ett felaktigt och förvirrat sätt. Några barska ord om detta hade varit fullt begripliga. Men i sin berättigade vrede insåg Marx inte att det i grund och botten var

hans egen politik som Lassalle drev, trots alla misstag i teorin. Att knyta an till en redan befintlig rörelse för att driva den framåt var den praktik som Marx själv alltid anbefallt och även följt år 1848. Lassalle lät sig inte mer behärskas av de ”omedelbara tidsförhållandena” än Marx gjort under revolutionsåren. Att Lassalle som sektstiftare skulle ha förnekat allt naturligt sammanhang med den föregående rörelsen är riktigt så tillvida som Lassalle i sin agitation aldrig nämnde Kommunisternas förbund och Kommunistiska manifestet. Men i Neue Rheinische Zeitung alla tidningsnummer, tillsammans flera hundra, hittar man inte heller ett omnämnande av förbundet och manifestet.

Efter Lassalles och Marx' död har Engels, visserligen bara indirekt, men så mycket mer fullständigt rättfärdigat Lassalles taktik. När en proletär massrörelse började utveckla sig i Förenta Staterna under åren 1886-1887 med ett mycket förvirrat program, skrev Engels till den gamla vännen Sorge: ”Första stora steg som gäller för varje nytt land som träder in i rörelsen är att arbetarna konstitueras som självständigt politiskt parti, likgiltigt hur, bara det är ett utpräglat arbetarparti.” Om detta första partis program var förvirrat och bristfälligt så vore det ett oundvikligt men övergående missförhållande. På samma sätt skrev han till andra partivänner i Amerika. Den marxistiska teorin var ingen allena saliggörande dogm utan en framställning av en utvecklingsprocess. Den oundvikliga förvirringen i en första uppmarsch skulle inte förvärras genom att man tvingade folk att stoppa i sig sådant som de just då inte kunde fatta men som de snart skulle komma att lära sig.

Och Engels åberopade sig på det föredöme som han och Marx hade givit under revolutionsåren. ”När vi våren 1848 återvände till Tyskland, anslöt vi oss till Demokratiska partiet som enda möjligheten att vinna arbetarklassens öra. Vi var partiets mest avancerade flygel men alltjämt dess flygel.” Liksom Neue Rheinische Zeitung hade tigit om Kommunistiska manifestet, så varnade Engels för att propagera det i den amerikanska rörelsen. Manifestet liksom nästan alla mindre saker av Marx och honom var ännu alltför svårfattliga för Amerika. Arbetarna där var alldeles nya i partiet, ännu obearbetade och outvecklade och särskilt i teoretiskt avseende enormt efterblivna; ”man måste omedelbart ta itu med praktiken, den blir hävstången, och till detta kräves också en helt ny litteratur ... Är de bara någorlunda på rätt väg så kommer manifestet inte att förfela sin verkan, nu skulle det bara förstås av några få.” Då Sorge kom med invändningen att manifestet, när det först publicerades, påverkat honom mycket djupt trots att han då bara var en pojke, svarade Engels: ”Du hade för fyrtio år sedan en tysk, teoretisk inriktning och därför verkade manifestet den gången, medan det, översatt till franska, engelska, flamländska, danska o.s.v. förblev absolut verkningslöst.” Detta teoretiska sinne fanns 1863, efter de långa åren av blytungt förtryck, inte heller hos den tyska arbetarklassen, också den behövde en lång uppfostran för att förstå manifestet.*

---

* Mehrings tolkning av de brev som Engels åren 1886 och 1887 skrev till Sorge är vilseledande. Att det var en stor historisk prestation av Lassalle att ha lagt grunden till ett självständigt arbetarparti har Marx och Engels uttryckligen fastslagit redan på 60-talet. Därmed var inte Lassalles taktik rättfärdigad. I breven till Sorge, Florence Kelley-Wischnewetzky o.a. rekommenderar Engels marxisterna en taktik: att arbeta inom de bestående arbetarorganisationerna och partierna, att inte låta sig avskräckas av de ”förvirrade grundsatserna” utan arbeta på att bit för bit höja deras teoretiska nivå. Lassalles fel bestod ju inte i att han anslöt sig till en redan bestående och utvecklade arbetarrörelse och till en början avstod ifrån att använda Kommunistiska manifestet i sin propaganda. Han gav impulsen till att en arbetarrörelse återuppstod efter den femtioåriga reaktionära perioden men han gav denna nya arbetarrörelse en teoretiskt och taktiskt falsk, antimarxistisk och revisionistisk orientering i stället för att knyta an till Kommunisternas förbund och manifestet. Detta var raka motsatsen till det som Engels begärde av marxisterna i Amerika. Man kan alltså inte på något sätt verifiera att Engels i breven till Sorge och de andra ”visserligen bara indirekt, men så mycket mera fullständigt rättfärdigat Lassalles taktik”. (Not i tyska upplagan) RB

Men i det som Engels under ständigt och fullkomligt riktigt åberopande av Marx betecknade som "huvudsaken" för en arbetarrörelses begynnelseperiod var Lassalles agitation otadlig. Om han som ekonom stod långt tillbaka för Marx, så var han som revolutionär fullt jämbördig. Man kan möjligen anmärka på att hos honom den revolutionära handlingsivern tog väldet över den vetenskaplige forskarens outtröttliga tålamod. Alla hans skrifter, utom Herakleitos, var beräknade för omedelbar praktisk verksamhet.

Så byggde han upp sin agitation på klasskampens breda och fasta grundval, och ställde som sitt oryggliga mål arbetarklassens erövring av den politiska makten. Han föreskrev inte heller, som Marx förebrådde honom, rörelsens förlopp efter ett visst doktrinärt recept utan anknöt till de "verkliga element" som redan hade framkallat en rörelse bland de tyska arbetarna: den allmänna rösträtten och associationsfrågan. Den allmänna rösträtten har Lassalle uppskattat mycket riktigare än Marx och Engels åtminstone på hans tid som hävstång för den proletära klasskampen, och vad man eljest kan ha att invända mot hans produktionsassociationer med statskredit, så vilade de dock på den riktiga grundtanken att "det kooperativa arbetet att rädda de arbetande massorna måste växa till nationella dimensioner och konsekvent befordras med statskrediter" — ett citat av några ord som Marx själv yttrade några år senare. Ett intryck av "sektstiftare" kunde Lassalle på sin höjd göra på utomstående genom den ibland över-
svallande dyrkan som hans anhängare ägnade honom, men till detta bar han åtminstone inte den egentliga och ursprungliga skulden. Han gjorde sig en hel del besvär för att undvika att "inför dumhuvuden rörelsen förkroppsligades av en enda person". Han försökte värva inte bara Marx och Engels utan också Bucher och Robertus och många andra för sin agitation. När han ändå inte vann någon andligen jämbördig stridskamrat, så var det naturligt att arbetarnas tacksamhet antog de inte alltid smakfulla formerna av en personkult. Han satte visserligen inte sitt ljus under skäppan; den självförnekelse med vilken Marx alltid lät sin person träda tillbaka för saken fanns inte hos Lassalle.

Det finns ännu en avgörande synpunkt att ta i betraktande; den skenbart häftiga kampen mellan den liberala bourgeoisin och den preussiska regeringen. Ur denna kamp utvecklade sig Lassalles agitation. Sedan år 1859 hade Marx och Engels ägnat de tyska förhållanden en mera ingående uppmärksamhet. Men ända fram till år 1866 visar deras brev på många sätt att de inte fått den riktiga känslan för dem. Trots sina erfarenheter från revolutionsåren räknade de ännu med möjligheten av en borgerlig och rent av militär revolution, och liksom de överskattade den tyska bourgeoisin så underskattade de också den storpreussiska politiken. De övervann aldrig sin ungdoms första intryck, i deras hembygd vid Rhen såg man föraktfullt ned på de gammalpreussiska stamprovinserna, och ju mer deras huvudsakliga uppmärksamhet inriktades på de tsaristiska världshärskarplanerna, desto mer såg de i den preussiska staten bara en rysk provins. De var böjda för att anse Bismarck bara som verktyget för ett ryskt verktyg, denne "hemlighetsfulle man i Tuilerierna", om vilken de redan 1859 hade sagt att han bara dansade efter den ryska diplomatiens pipa. Tanken att den storpreussiska politiken, hur förkastlig den annars än var, skulle kunna föra till resultat som väckte lika obehaglig överraskning i Paris och Petersburg var dem fullständigt främmande. Men om de nu fortfarande höll en borgerlig revolution i Tyskland för möjlig, så måste Lassalles propaganda synas dem helt och hållet otidsenlig. Om deras bedömning annars hade varit riktigt så hade ingen mer beredvilligt slutit sig till dem än Lassalle.

Men han såg tingen på nära håll och bedömde dem riktigare. Han utgick från denna bedömning och fick rätt när han fastslog att den framskridna bourgeoisins kälkborgarrörelse aldrig skulle föra till något "även om vi väntar århundraden, ja, hela geologiska perioder". Men om

möjligheten till en borgerlig revolution inte fanns så förutsåg Lassalle att Tysklands nationella enande skulle ske genom en dynastisk omvälvning, om det ännu var möjligt, i denna omvälvning skulle enligt hans åsikt det nya arbetarpartiet verka som en pådrivande kil. Visserligen överskred han utan att kränka någon princip gränsen för det politiskt taktfulla, när han i sina förhandlingar med Bismarck försökt locka ut den storpreussiska politiken på hal is. Här kunde Marx och Engels med rätta ta anstöt, vilket de också gjorde.

Vad som åren 1863 och 1864 skilde dem från Lassalle var nu liksom 1859 ytterst ”principiella omdömen om praktiska förutsättningar”. De hårda omdömen som Marx vid denna tid fällde om Lassalle förlorar därmed sitt sken av personlig hätskhet. Men helt kunde Marx dock aldrig övervinna sina fördomar mot denne man, som tysk socialdemokratis historia alltid kommer att nämna i samma andetag som honom och Engels. Inte ens dödens försonande makt hade någon varaktig verkan i detta fall.

Genom Freiligrath fick Marx underrättelsen om Lassalles död* och telegraferade den 3 september till Engels, som nästa dag svarade: ”Du kan tänka dig, hur underrättelsen överraskade mig. Lassalle må personligt, litterärt, vetenskapligt ha varit som han var, men politiskt var han säkert en av Tysklands mest betydande män. För närvarande var han för oss en osäker vän, för framtiden en tämligen säker fiende, må så vara, det drabbar dock hårt när man ser hur Tyskland gör slut på alla någotsånär dugliga huvuden i ytterlighetspartiet. Vilket jubel det kommer att bli bland fabrikanterna och framstegs-svindlarna, Lassalle var dock den enda man i själva Tyskland som de var rädda för.” Marx skrev den 7 september: ”Lassalles olycka har varit förbannat svår att få ur tankarna dessa dagar. Han var i alla fall fortfarande en av det gamla gardet och våra fienders fiende ... Allt som allt gör det mig ont att förhållandet fördystrades under de sista åren, visserligen var ansvaret hans. Ä andra sidan är jag glad att jag stått emot hetsen från olika håll och inte angripit honom under hans ”jubelår”. För fan, skaran blir allt mindre och några nya kommer inte till.” Till grevinnan Hatzfeldt skrev Marx tröstande: ”Han dog ung — i kamp — som Akilles.” Strax efteråt, när pratmakaren Blind ville göra sig viktig på Lassalles bekostnad, avfärdade Marx honom med de hårda orden: ”Det ligger mig alldeles fjärran att vilja göra en man som Lassalle och den verkliga tendensen i hans agitation begriplig för en grotesk clown, bakom vilken ingenting annat finns än hans egen skugga. Jag är tvärtom övertygad att herr Karl Blind endast fullgör sin av naturen givna sysselsättning, då han träder fram mot det döda lejonet.” Och ännu några år senare erkände Marx i brev till Schweitzer ”Lassalles odödliga förtjänst” att ha återuppväckt den tyska arbetarrörelsen efter femtonårig sömn, trots ”stora fel” som han begått i sin agitation.

Men så kom åter dagar då Marx dömde bittrare och orättfärdigare över den döde Lassalle än någonsin över den levande. Så återstår då en rest av beklämning som löser sig först vid den upplyftande tanken, att den moderna arbetarrörelsen är alltför väldig för att ens den väldigaste ande skulle kunna slutgiltigt bedöma den.

11. Internationalens första år

1. Grundläggningen

Några veckor efter Lassalles död, den 18 september 1864, grundades på ett stort möte i St. Martins Hall i London Internationella arbetarassociationen.

Det var inte ett verk av någon enskild, inte en ”liten kropp med stort huvud”, ingen hemlös

---

* Lassalle (1825-1864) dödades i en duell. Utmanad på grund av ett kärleksförhållande till en adelsdam. RB

liga av sammansvurna; den var varken en tom skuggbild eller ett ohyggligt spöke, som de kapitalistiska förkunnarna omväxlande påstod med sin fantasi, upphetsad av ett dåligt samvete. Den var en genomgångsform för den proletära befrielsekampen och dess historiska karaktär gjorde den nödvändig men också förgänglig.

Det kapitalistiska produktionssättet, som i sig självt är en motsägelse, skapar de moderna staterna och förstör dem samtidigt. Det driver de nationella motsättningarna till deras yttersta spets, men det omskarpar också alla nationer efter sitt mönster. På dess mark är denna motsättning olösbar, och mot den krossades alltid den folkförbrödring om vilken de borgerliga revolutionerna talade och sjöng. Storindustrin predikade fred mellan nationerna medan den gjorde hela jordklotet till en krigsskådeplats som aldrig tidigare.

Men med det kapitalistiska produktionssättet faller också dess inre motsägelse. Den kapitalistiska produktionsprocessen fullbordas inom nationella gränser och varje proletariat står till att börja med mot sin egen bourgeoisie, så att den proletära befrielsekampen utvecklar sig på nationell grund. Men proletariatet är inte underkastat den obönhörliga konkurrenskamp som bereder alla bourgeoisins internationella frihets- och fredsdrömmar ett så häftigt slut. Så snart arbetarna inser — och den insikten sammanfaller redan med första uppvaknandet av deras klassmedvetande — att de måste upphäva konkurrensen inom sina egna led för att kunna bjuda kapitalets övermakt ett verksamt motstånd, så är det bara ett steg till den djupare insikten att också konkurrensen mellan arbetarklassen i olika länder måste upphöra och att deras gemensamma ansträngning är nödvändig för att bryta bourgeoisins internationella välde.

Därför gjorde sig internationella tendenser mycket tidigt gällande inom den moderna arbetarrörelsen. Det var blott och bart en livsbetingelse för den proletära befrielsekampen som bourgeoisin, vars klokhets barrikaderades av dess profitintresse, endast kunde uppfatta som opatriotiskt sinnelag och en brist på bildning och förstånd. Men i denna kamp som kan och måste lösa den motsättning mellan nationell och internationell tendens som finns inom kapitalismen finns inget trollspö som kan förvandla den branta, obanade stigen till en jämn och slät väg. Den moderna arbetarklassen kämpar under betingelser som ställts av den historiska utvecklingen. De kan inte övervinnas i ett våldsamt anlopp utan endast genom att förstås i Hegels mening: förstå betyder att övervinna.

Denna förståelse försvårades i hög grad av att den lilla ansatsen till en europeisk arbetarrörelse, i vilka genast dess internationella inriktning gjorde sig märkbar, på många sätt sammanföll med och korsades av att stora nationalstater skapades just på grund av det kapitalistiska produktionssättet. Några veckor efter att Kommunistiska manifestet förkunnat proletariatets enade aktion i alla kulturländer som en oundgänglig förutsättning för dess befrielse utbröt revolutionen år 1848, vilken visserligen i England och Frankrike redan ställde bourgeoisie och proletariat mot varandra som fientliga makter men i Tyskland och Italien först utvecklade nationella oavhängighetsstrider. Proletariatet insåg, i den mån det redan var verksamt i handling, att dessa oavhängighetsstrider var en station på vägen till dess slutmål. Det gav de nationella rörelserna i Tyskland och Italien dess tappreste kämpar och ingenstans fick dessa rörelser bättre råd i sin kamp än i Neue Rheinische Zeitung, som utgavs av Kommunistiska manifestets bägge författare. Men den nationella kampen trängde helt naturligt den internationella tanken tillbaka. Särskilt då bourgeoisin i Tyskland och Italien började söka skydd under reaktionära bajonetter. I Italien organiserade sig arbetarna i hjälpföreningar under den knappast socialistiska men åtminstone republikanska Mazzinis fana, och i det mer utvecklade Tyskland, vars arbetare sedan Weitlings dagar inte var främmande för sin saks internationella sammanhang, kom det just för den nationella frågans skull till ett tioårigt brödrakrig.

Förhållandena i Frankrike och England var annorlunda, där var den nationella enigheten för länge sedan säkerställd när den proletära rörelsen började. Här var redan före marsrevolutionen 1848 den internationella tanken mycket livaktig. Paris gällde som huvudstad för den europeiska revolutionen och London var världsmarknadens metropol. Men även här märktes en tillbakagång efter de proletära nederlagen.

Upproret i juni 1848 blev en fruktansvärd åderlåtning som förlamade den franska arbetarklassen och den bonapartistiska despotismens järnhårda tryck hindrade såväl dess fackliga som dess politiska organisation. Den föll tillbaka i samma sektväsende som tiden före marsrevolutionen. Ur detta virrvarr framträdde två riktningar där man i viss mån kunde särskilja det revolutionära och det socialistiska elementet. Den ena riktningen aj knöt till Blanqui, som egentligen inte hade något socialistiskt program utan ville erövra den politiska makten genom en djärv kupp av en beslutsam minoritet. Den andra riktningen — och den var ojämförligt starkare — stod under inflytande av Proudhons idéer, som med bytesbanker för att åstadkomma gratiskredit och liknande doktrinära experiment avlägsnade sig från den politiska rörelsen. Om denna riktning hade Marx redan i Den adertonde Brumaire sagt, att den avstod från att omstörta det bestående systemet med dess egna samhälleliga medel för att istället försöka fullborda sin befrielse utanför samhället på privat väg inom sina begränsade existensbetingelser.

En på många sätt liknande utveckling ägde rum inom den engelska arbetarklassen efter charitiströrelsens misslyckande. Den store utopisten Owen levde visserligen ännu vid hög ålder, men hans lärjungar bekämpade mer och mer endast de religiösa fördomarna, de blev fritänkare och den politiska kampen rann ut i sanden. Dessutom uppstod Kingsleys och Maurices kristliga socialism, som med sin strävan för bildning och kooperation inte heller ville veta av den politiska kampen, trots att den för övrigt inte kan jämföras med sina kontinentala vrångbilder. Men till och med fackföreningarna, ifråga om vilka England var före Frankrike, framhärskade i politisk ligkiltighet och inskränkte sig till att tillfredsställa sina närmast liggande behov. Detta underlättades av den febrila industriella verksamheten på femtiotalet och Englands herravälde över världsmarknaden.

Men trots detta hade den internationella arbetarrörelsen på engelsk mark endast tämligen långsamt insomnat. De sista spåren av dess verksamhet kan man följa ända fram till slutet på femtiotalet. The Fraternal Democrats hade hållit ut ända till Krimkrigets dagar och även sedan detta förbund avsomnat hade en Internationell kommitté och sedan en Internationell association uppstått, för dessa organisationer hade särskilt Ernest Jones varit verksam. De hade visserligen inte fått någon stor betydelse men de visade dock att den internationella tanken aldrig var riktigt utslocknad utan fortlevde i svaga gnistor som lätt kunde flamma upp till lågor när en kraftigare vindstöt kom.

Som sådana vindstötar verkade i tur och ordning handelskrisen av år 1857, kriget av 1859 och särskilt det inbördeskrig som 1860 utbrutit mellan Nordamerikanska unionens nord- och syd-stater. Handelskrisen i Frankrike år 1857 hade givit Bonapartes makt i Frankrike den första allvarliga stöten och försöket att parera denna stöt med ett framgångsrikt utrikespolitiskt äventyr hade inte lyckats. Trådarna till det intrigspel som "decembermannen" satt i rörelse hade för länge sedan glidit ur hans händer. Den italienska enhetsrörelsen växte honom över huvudet och den franska bourgeoisin lät sig inte längre avspisas med den magra lagern från striderna vid Magenta och Solferino. Den tanken låg nära till hands att ge arbetarklassen större svängrum för att dämpa bourgeoisins övermod. Andra kejsardömet existensmöjlighet bestod ju egentligen i den lyckade lösningen av uppgiften att ömsesidigt hålla bourgeoisin och proletariat

i schack.

Naturligtvis tänkte Bonaparte inte på politiska medgivanden utan på fackliga. Proudhon som hade det relativt sett största inflytandet i franska arbetarkretsar var motståndare till kejsardömet, fastän många av hans paradoxala infall kunde tyda på motsatsen, men han var också motståndare till strejker. Men här visade sig de franska arbetarnas svåra läge. Trots Proudhons avrådande och det stränga förbudet mot sammanslutningar dömdes från 1853 till 1866 inte mindre än 3 909 arbetare för medlemskap i 749 föreningar. Bonaparte började med att benåda de dömda. Vidare understödde han planerna på att skicka arbetardelegater till världsutställningen i London 1862 och detta på ett mycket grundligare sätt än tyska nationalföreningen som samtidigt förverkligade samma sinnrika tanke. De delegerade skulle väljas av sina arbetskamrater i yrket. I Paris upprättades 50 valbyråer för 150 olika fack. Sammanlagt skickades 200 representanter till London. Kostnaderna bestreds av kejsaren och stadens kassa med vardera 20 000 francs. Vid sin återkomst fick delegaterna trycka och sprida utförliga rapporter som mestadels gick betydligt utöver det fackliga området. Under dåvarande förhållanden var detta en farlig sak som gav den gode polisprefekten i Paris så onda aningar att han suckande sade, att kejsaren hellre än att inlåta sig på sådant gyckel genast borde upphäva förbudet mot sammanslutningar.

Mycket riktigt gav arbetarna inte sin ädelmodige gynnare det tack han gjorde anspråk på utan det han förtjänade. Vid valen 1863 fick regeringens kandidater endast 82 000 röster men oppositionens kandidater 153 000 röster. Vid valen 1857 hade regeringen ännu mönstrat 111 000 och oppositionen bara 96 000 valmän. Allmänt antogs att förändringen endast till en mindre del kunde förklaras genom bourgeoisins avfall utan huvudsakligen berodde på den förändrade inställningen bland arbetarna. Just nu när den falske Bonaparte koketterade med deras intressen ville de manifesteras sin oavhängighet, även om de ännu marscherade under den borgerliga radikalismens fana. Detta antagande bekräftades när, för några omval som ägde rum i Paris 1864, sextio arbetare ställde upp ciselören Tolain som sin kandidat och utände ett manifest i vilket de förkunnade socialismens återuppvaknande. Man förklarade att socialisterna hade lärt av den gångna tidens erfarenheter. År 1848 hade arbetarna ännu inte kommit med ett klart program; mera av instinkt än av eftertanke hade de hyllat den ena eller andra sociala teorien. Nu höll de sig fjärran från utopiska överdrifter och strävade efter sociala reformer. Bland sådana reformer fordrade Tolain tryck- och församlingsfrihet, upphävande av förbudet mot föreningar, obligatorisk och avgiftsfri undervisning och avskaffande av den kyrkliga budgeten.

Tolain fick emellertid bara några hundra röster. Proudhon var väl ense med manifestets innehåll, men han förkastade valdeltagandet. Han ansåg att genom att lämna en blank valsegel protesterade man bättre mot kejsardömet. För Blanquisterna var manifestet alldeles för moderat, och bourgeoisins liberala och radikala schatteringar kastade sig med enstaka undantag hånfullt över de självständiga arbetarna fastän Tolains valprogram knappast kunde ge dem anledning till oro. En företeelse som mycket liknade den som samtidigt visade sig i Tyskland. Uppmuntrad av detta vågade Bonaparte åter ta ett steg framåt. I maj avskaffades de paragrafer i strafflagen som förbjöd arbetarna att sammansluta sig för att förbättra sina levnadsvillkor. Förbudet mot fackföreningar upphävdes dock inte förrän fyra år senare.

I England hade visserligen föreningsförbudet upphävts år 1825, men fackföreningarnas existens var därför inte varken rättsligt eller faktiskt säkerställd. Den största delen av deras medlemmar saknade också den politiska rösträtten som skulle ha gett dem möjlighet att få bort de hinder i laghänseende som försvårade deras kamp för en högre levnadsstandard.

Kapitalismens uppkomst på kontinenten som ryckte otaliga människor ur deras invanda miljö uppodlade en farlig illojal konkurrens: vid varje försök att höja arbetslönen eller förkorta arbetstiden hotade kapitalisterna att införa franska, belgiska, tyska eller andra utländska arbetare. Det amerikanska inbördeskriget verkade också uppskakande. Det framkallade en bomullskris, som bragte det största elände över arbetarna inom den engelska textilindustrin.

Så väcktes fackföreningarna ur sin slumrande tillvaro. Det uppstod en ny känsla för samarbetet som särskilt representerades av några erfarna tjänstemän hos de största fackföreningarna: Allan från maskinarbetarna, Appelgarth från timmermännen, Lucraft från snickarna, Odger från skomakarna och andra. Dessa män insåg att politisk kamp var nödvändig också för fackföreningarna. De agiterade bland sina medlemmar för en valreform, de var drivande krafter vid ett jättemöte som under ordförandeskap av den radikale politikern Bright ägde rum i St. James Hall och avgav en stormande protest mot Palmerstons plan att ingripa till förmån för de sydliga slavstaterna i nordamerikanska inbördeskriget och när Garibaldi våren 1864 kom till London beredde de honom ett festligt mottagande.

Den engelska och franska arbetarklassens politiska återuppvaknande väckte också den internationella tanken. Redan vid världsutställningen 1862 ägde en ”förbrödringsfest” rum mellan de franska ombuden och de engelska arbetarna. Ännu intimare knöts banden genom polska upproret 1863. Den polska saken var sedan gammalt ytterst populär bland de väst-europeiska kulturfolkens revolutionära element; Polens underkuvande och delning hade gjort de tre östmakterna till en enda reaktionär makt; Polens återuppsättande skulle bli en stöt mitt i hjärtat för den ryska hegemonin över Europa. Redan The Fraternal democrats firade regelbundet minnet av den polska revolutionen år 1830. Det var hänförda manifestationer för den polska nationen, men redan då betonades att återställandet av ett fritt och demokratiskt Polen var en nödvändig förutsättning för proletärerens befrielse. Så också 1863. På Polenmötena i London, dit också franska arbetare hade sänt ombud, gjordes skarpa uttalanden om den sociala nöden, och den var också grundtonen i den adress som ett utskott valt av de engelska deltagarna under ordförandeskap av Odger riktade till de franska arbetarna för att tacka dem för att de skickat ombud till mötet. Adressen betonade särskilt att den smutsiga konkurrens som det engelska kapitalisterna beredde det engelska proletariatet genom import av utländska arbetare bara var möjlig därför att det saknades en systematisk förbindelse mellan de arbetande klasserna i alla länder.

Adressen översattes till franska av professor Beesly, en forskare som föreläste i historia vid universitetet i London och hade gjort arbetarnas sak många goda tjänster. Den framkallade en livlig rörelse i de parisiska verkstäderna som kulminerade i beslutet att skicka svaret personligt genom en deputation till London. För att ta emot denna deputation inkallade det engelska utskottet den 28 september till ett möte med professor Beesly som ordförande i St. Martin Hall som var överfullt av deltagare. Tolain läste upp den franska svarsadressen, som började med det polska upproret: ”Åter har Polen kvävts av sina barns blod och vi har förblivit maktlösa åskådare”, och sedan övergick till att kräva att folkets röst måste höras i alla stora politiska och sociala frågor. Kapitalets despotiska makt måste brytas. Genom arbetets delning har människan blivit ett mekaniskt verktyg. Om inte arbetarna solidariserar sig med varandra skapar frihandeln en industriell livegenskap som är mäktigare och ödesdigrare än den livegenskap som bröts sönder under den stora revolutionen. Arbetarna i alla länder måste förena sig för att mot detta ödesdigra system resa ett motstånd som inte kan övervinnas.

Efter en livlig debatt i vilken Eccarius talade för tyskarna, beslöt mötet på förslag av fackföreningsmannen Wheeler att tillsätta en kommitté med fullmakt att ta in ytterligare med-

lemmar, som skulle göra ett utkast till stadgar för en internationell förening, att gälla preliminärt till nästa år. Då skulle en internationell kongress fatta slutgiltigt beslut om dessa stadgar. Kommittén valdes, den bestod av många engelska fackföreningsrepresentanter och andra representanter för arbetarnas sak, däribland för tyskarna — honom nämner tidningsreferaten allra sist — Karl Marx.

2. Inauguraladress och stadgar

Marx hade hittills inte medverkat i rörelsen. Han hade av fransmannen Le Lubez uppmanats att delta för de tyska arbetarna och att skaffa en tysk arbetare som talare. Han föreslog Eccarius och var också själv med på mötet men endast som tyst figur på estraden.

Marx tänkte så högt om sitt vetenskapliga arbete att han höll sig borta från allt sysslande med föreningar som på förhand tycktes vara utan betydelse för framtiden. Men han lade gärna sitt arbete åt sidan, när det fanns nyttigt arbete att göra för proletariatet. Denna gång ansåg han att ”verkliga makter” var med i spelet. Han skrev till Weydemeyer och på liknande sätt till andra vänner: ”Den nyligen upprättade Internationella arbetarkommittén är inte utan betydelse. Dess engelska medlemmar består mest av ledarna för härvarande fackföreningar, alltså Londons verkliga arbetarkungar. Samma människor som ordnade det väldiga mottagandet för Garibaldi och som genom jättemötet i St. James Hall (under Brights ordförandeskap) hindrade Palmerston från att förklara Förenta staterna krig just när han stod färdig att göra det. På fransk sida är antalet inte stort men medlemmarna är direkta representanter för de ledande arbetarna i Paris. Det finns också förbindelse med de italienska föreningarna som nyligen höll sin kongress i Neapel. Fastän jag i flera år systematiskt avböjt allt deltagande i organisationer, så accepterade jag denna gång därför att det gäller en organisation där det är möjligt att åstadkomma något av betydelse.” Marx insåg att ”det uppenbarligen föreligger ett återupplivande av de arbetande klasserna”, att bana de nya vägarna åt dem höll han för sin bjudande plikt.

Det fogade sig så lyckligt att den ideologiska ledningen genom yttre omständigheter utan vidare tillföll honom. Den valda kommittén kompletterade sig genom att dra till sig nya krafter; den bestod av c:a 50 medlemmar, hälften engelska arbetare. De tyska var ungefär 10, däribland Marx, Eccarius, Lochner och Pfänder som redan hade tillhört Kommunisternas förbund. Frankrike hade 9, Italien 6, Polen och Schweiz vardera 2 representanter. Sedan den konstituerat sig tillsatte kommittén en underkommitté, som skulle göra utkast till program och stadgar. Marx invaldes i denna, men han hindrades av sjukdom eller på grund av för sent meddelande upprepade gånger från att delta i överläggningarna. Under tiden hade major Wolf, Mazzinis privatsekreterare samt engelsmannen Weston och fransmannen Le Lubez förgäves sysselsatt sig med lösningen av den fråga som var underkommittén förelagd. Trots att Mazzini var populär hos de engelska arbetarna, förstod han sig dock alltför litet på den moderna arbetarrörelsen för att med sitt utkast imponera på skolade fackföreningsmän. Den proletära klasskampen var honom obegriplig och därför förhatlig. Hans program nådde på sin höjd upp till en socialistisk fraseologi, som proletariatet i början på sextiotalet för länge sedan hade kommit förbi. Hans stadgeförslag bar spår av ett tidigare skede, det var strängt centralistiskt i den stil som varit vanlig inom sällskap för politiskt illegalt arbete och stötte både fackföreningarnas livsbetingelser och de allmänna livsbetingelserna för ett arbetarförbund, som inte skulle skapa någon ny rörelse utan bara sammansluta proletariatets i de olika länderna redan pågående men splittrade rörelse. Le Lubez och Weston kom också med utkast som inte innehöll något utom allmänt klingande fraser.

De hade grundligt kört fast när Marx tog hand om saken. Han var fast besluten att ”inte en enda rad av skräpet skulle bli kvar” och för att fullständigt frigöra sig därifrån skisserade han

en adress till de arbetande klasserna, något som inte förutsetts på mötet i St. Martins Hall. Det var en slags återblick på deras öden sedan 1848 och efter den kom så stadgarna kort och klart formulerade. Underkommittén antog genast hans förslag, bara med den förändringen att den i stadgarnas inledning satte in några fraser om ”rätt, plikt, sanning, moral och rättfärdighet”, vilka Marx dock, skrev han till Engels, förstod att placera så att de inte gjorde någon skada. Därpå antog generalkommittén adressen och stadgarna enhälligt och med stor hänförelse.

Om Inauguraladressen har Beesly senare sagt, att den sannolikt är den väldigaste och mest slående framställningen av arbetarnas sak gentemot medelklassen som någonsin pressats samman på ett dussintal små sidor. Den börjar med att konstatera det allvarliga faktum att arbetarklassens nöd inte minskats under åren 1848 till 1864, fastän just denna tidsperiod var utan like i historien ifråga om industrins utveckling och handelns tillväxt. Som bevis stod dokumentariskt mot varandra å ena sidan de officiella blå böckernas fruktansvärda statistik över det engelska proletariatets elände och å andra sidan de siffror som finansministern Gladstone lämnat i sina budgettal över den väldiga, men helt och hållet till de besittande klasserna inskränkta, ökning av makt och rikedom som ägt rum under denna tidrymd. Adressen avslöjade denna skriande motsättning just i de engelska förhållandena därför att England stod i spetsen för den europeiska industrin och den europeiska handeln, men den tillade att samma motsättning under varierande lokala förhållanden och i mindre skala förekom i alla kontinentala länder där storindustrin utvecklade sig.

Överallt inskränkte sig den berusande ökningen av makt och rikedom till de besittande klasserna. Endast i England hade ett litet antal arbetare fått en något höjd arbetslön som dock genom den allmänna prisstegringen hade utjämnats. ”Överallt sjunker de arbetande klassernas stora massa i allt djupare elände, åtminstone i samma mån som de övre klasserna stiger högre på den sociala trappan. I alla europeiska länder står det för närvarande fast som en orubblig sanning, som är omöjlig att förneka för varje fördomsfri forskare och bestrides endast av dem som har intresse av att väcka bedrägliga förhoppningar, att varken förbättringar av maskinerna eller vetenskapens utnyttjande för jordbruk och industri, varken nya hjälpmedel och konsgrepp med samfärdsmedlen eller nya kolonier och utvandring, varken erövring av nya marknader eller frihandel eller alla dessa saker tillsammans förmår avskaffa de arbetande massornas elände. Att istället på det beståendes falska grundval den väldiga utvecklingen av arbetets skapande kraft kommer att leda till fördjupade sociala motsättningar och skärpa den sociala konflikten. Hungerdöden har ökat i brittiska kungarikets huvudstad nästan till en social institution under denna period av ekonomiska framsteg. I världsmarknadens annaler kännetecknas denna tidrymd av att den sociala pest som kallas handels- och industrikriser återkommer allt oftare i utvidgad omfattning och med dödliga verkningar.”

Adressen behandlade därefter arbetarrörelsens nederlag på femtiotalet och konstaterade att denna tid också hade karaktärsdrag som gottgjorde de lidna nederlagen. Särskilt två viktiga fakta framhölls. Först den lagstadgade tiotimmarsdagen med dess för den engelska arbetarklassen så hälsosamma följder. Kampen för den lagstadgade inskränkningen av arbetstiden var ett led i striden mellan bourgeoisins politiska ekonomi som regleras av blind kamp enligt lagen om utbud och efterfrågan och arbetarklassens politiska ekonomi som innebär en produktion reglerad av social omsorg. ”Och därför var tiotimmarslagen inte bara en stor praktisk framgång utan också en seger för en princip; för första gången dukade bourgeoisins politiska ekonomi under för arbetarklassens politiska ekonomi.”

En ännu större seger för arbetarklassens politiska ekonomi var den kooperativa rörelsen. De fabriker som utan understöd hade startats av några oförskräckta män. Värdet av dessa sociala

försök är oskattbart. ”De visade konkret att produktion kan äga rum i stor skala och enligt moderna vetenskapliga principer utan en företagarklass som arbetsgivare åt en arbetarklass, att arbetsmedlen inte behöver monopoliseras och användas som redskap för herravälde över arbetarna för att bli fruktbarande och att lönearbete liksom slavarbete och livegenskap endast är en lägre övergångsform som enligt sin natur måste försvinna för den nya form, där man gemensamt utför tunga arbetsuppgifter med villig hand, lätt humör och glatt hjärta.” Men det kooperativa arbetet förmår inte bryta det kapitalistiska monopolet då det endast inskränker sig till tillfälliga försök. Detta är kanske skälet till att aristokrater av synbarligen ädelt tänkesätt, människovänliga värtalare ur bourgeoisin och affärskloka nationalekonomer nu plötsligt hyllar det kooperativa arbetets system med motbjudande komplimanger. Detta system som de från början försökte utrota och hånade som utopier av dagdrömmare eller brännmärkte som socialistisk galenskap.” Först när det kooperativa arbetet har utvecklats till nationella dimensioner kan det rädda massorna. Mot detta kommer jordegendomens och kapitalets herrar alltid att utnyttja sina politiska privilegier och sitt ekonomiska monopol. Därför är det de arbetande klassernas plikt ett erövra den politiska makten.

Arbetarna synes ha förstått denna plikt, vilket bevisas av dessa samtidiga strävanden i England, Frankrike, Tyskland och Italien att politiskt reorganisera arbetarpartiet. ”De äger ett element till framgång — de är många — men detta kan utnyttjas endast om de förenas i en sammanslutning och arbetar för ett medvetet mål.” Vi kan lära av erfarenheterna i det förgångna att om man ringaktar det broderskap, som finns mellan arbetare i olika länder och som skulle utgöra en sporre för dem att stå fast vid varandras sida i alla strider för befrielse, hämnar sig detta genom att man i varje land misslyckas i de ansträngningar som är utan sammanhang med de övrigas. Av dessa skäl samlades mötet i St. Martins Hall för att grunda Internationella arbetarföreningen.

Mötet hade också uttryckt en annan opinion. När nu de arbetande klassernas frigörelse fordrade deras inbördes broderliga bistånd, hur skulle de kunna nå detta mål med regeringar som i sin utrikespolitik planerade brottsliga handlingar, spelade med nationella fördomar och i sina rövartåg slösade med folkens liv och egendom. Det var inte de härskandes vishet utan proletariats hjältemodiga motstånd mot deras brottsliga dårskap som hade räddat den europeiska Västern från ett skamligt korståg för att bibehålla och utvidga slaveriet på andra sidan Atlanten. De högre klasserna hade likgiltigt åsett Rysslands framfart, gett sitt skamlösa bifall eller låtsat sympati för dess offer, när folken i Kaukasus' bergland utarmades eller det hjältemodiga Polen mördades. För de arbetande klasserna var det därför en plikt att tränga in i den internationella politikens hemligheter, övervaka sina regeringars diplomatiska kupper och med alla medel om möjligt motverka dem. Om det visade sig omöjligt att förekomma dem skulle arbetarna förena sig i samtidiga demonstrationer och göra de enkla moral- och rättsregler som reglerade privatpersoners förhållanden gällande som högsta lagar för umgänget mellan nationerna. Kampen för en sådan utrikespolitik låg innesluten i den allmänna kampen för arbetarklassens befrielse. Adressen slutade på samma sätt som en gång Kommunistiska manifestet: Proletärer i alla länder, förena er!

Stadgarna började med en allmän argumentation som kan sammanfattas: Arbetarklassens frigörelse måste vinnas genom arbetarna själva; kampen för frigörelse är inte kamp för nya klassprivilegier utan förintande av allt klassvälde. Arbetarens ekonomiska underkastelse för dem som bemäktigat sig arbetsmedlen, det vill säga livskällorna, är grunden till slaveriet i alla dess former: det sociala eländet, den andliga förkrympningen och det politiska beroendet. Arbetarklassens ekonomiska frigörelse är därför det stora målet, för vilket varje politisk

rörelse endast är ett medel. Alla försök att uppnå detta mål har hittills misslyckats av brist på enighet mellan de olika arbetargrupperna i varje land och mellan arbetarklasserna i de olika länderna. Arbetarnas frigörelse är varken en lokal eller en nationell utan en samhällelig uppgift; den omfattar alla länder med modern samhällsutveckling; den kan fullbordas endast genom dessa länders planmässiga samverkan. Efter dessa klara och skarpa formuleringar kom så de moraliska fraserna om rättfärdighet och sanning, plikter och rättigheter, som Marx endast motvilligt upptagit i sin text.

Förbundets organisation leddes av ett generallråd, som skulle vara sammansatt av arbetare från de olika, i föreningen representerade länderna. Till första kongressen hade den i St. Martin valda kommittén generallrådets befogenheter. De bestod i att överta den internationella förmedlingen mellan arbetarorganisationerna i de olika länderna, kontinuerligt underrätta arbetarna i varje land om arbetarrörelsen i andra länder, ta initiativ till undersökningar om de arbetande klassernas läge, anordna diskussion om frågor av allmänt intresse i alla arbetarsamfund, åstadkomma en jämn och samtidig aktion av de förbundna organisationerna vid internationella stridigheter, publicera periodiska rapporter och liknande uppgifter. Generallrådet valdes av kongressen, som sammanträdde en gång om året. Kongressen avgjorde var generallrådet skulle förläggas samt plats och tid för nästa kongress. Dock var generallrådet befogat att komplettera sitt medlemstal och i nödfall byta kongressplats, men ej att ajournera tiden för dess sammanträdande. Arbetarsamfundet i de olika länderna som slutit sig till Internationalen, bibehöll sin egen organisation utan ändring. Intet oavhängigt lokalt samfund var förhindrat att förhandla med generallrådet direkt, men det betecknades som en för generallrådets effektiva verksamhet nödvändig förutsättning att de söndrade arbetarsamfundet i de olika länderna så vitt möjligt förenade sig till nationella, i centralrådet representerade föreningar.

Det är inte riktigt att säga att Internationalen var en stor andes skapelse, men det var lyckligt att det just vid dess uppkomst fanns en stor ande som besparade den långa villovägar genom att visa den dess rätta väg. Mer gjorde inte Marx och mer ville han inte heller göra. Mästerskapet i såväl adressen som stadgarna bestod just i att de alltigenom anknöt till det dåvarande politiska läget och ändå, som Liebknecht en gång träffande sagt, innehöll kommunismens yttersta konsekvenser i likhet med Kommunistiska manifestet.

Men ändå är det inte bara formen som är annorlunda än manifestets. ”Det behövs tid” skrev Marx till Engels, ”innan den återuppvaknande rörelsen åter tillåter den gamla språkliga djärvheten. Nödvändigt är nu saklig styrka i mild form.” Internationalen hade en särskild uppgift. Det gällde nu att förena Europas och Amerikas hela arbetarklass till en stor armé, att ställa upp ett program som, med Engels' ord, inte stängde vägen för de engelska trade unions, de franska, belgiska, italienska och spanska proudhonisterna och de tyska lassalleanerna. För den vetenskapliga socialismens slutgiltiga seger förlitade sig Marx endast på arbetarklassens intellektuella utveckling sådan den måste framgå ur dess förenade aktioner.

Hans förväntan ställdes snart på ett hårt prov. Agitationsarbetet för Internationalen hade bara påbörjats när han råkade in i en svår konflikt med den europeiska arbetarklass, som tidigast fattat Internationalens principer.

3. Avståndstagandet från Schweitzer

Att de tyska lasalleanerna skulle ha vägrat gå in i Internationalen och ställt sig fientliga till den är ett traditionellt påstående, men det är varken vackert eller sant.

Man kan först undersöka vilken anledning de kunde ha att handla på detta sätt. Deras starka

organisation, som de värdesatte mycket högt, angreps inte på något sätt av Internationalens stadgar, och inauguraladressen kunde de skriva under från första till sista bokstav; med särskild tillfredsställelse stycket om det kooperativa arbetet, som endast genom sin utsträckning till nationella dimensioner och befordrat genom statsmedel kunde rädda massorna.

I själva verket ställde sig de tyska lassalleanerna från första början välvilliga till Internationalen fastän de vid tiden för dess bildande hade nog att göra med sig själva. Efter Lassalles död och på dennes i testamente uttryckta önskan hade Bernhard Becker valts till president för Allmänna tyska arbetarföreningen, men han visade sig så oduglig att en bedrövlig villervalla uppstod. Endast föreningsorganet, Der Social Demokrat, som utkom sedan slutet av år 1864 under J.B. v. Schweitzers andliga ledning, höll ännu föreningen tillsammans. Denne lika energiske som duglige man hade ivrigt bemödat sig om att få Marx och Engels som medarbetare. Han hade utan något tvång upptagit Liebknecht i redaktionen och publicerat Inauguraladressen i andra och tredje numret av tidningen så snart den antagits.

Moses Hess, som sände tidningen korrespondenser från Paris, misstänkliggjorde i en av dessa Tolain som en vän till kungahuset, där Jérôme Bonaparte spelade den röde demagogen. Men Schweitzer hade först efter Liebknechts uttryckliga godkännande publicerat brevet. Då Marx opponerade sig mot brevets gick Schweitzer ännu längre och arrangerade så att Liebknecht själv fick redigera allt material som rörde Internationalen. Ja, den 15 februari skrev han till Marx, att han ämnade föreslå en resolution, genom vilken Allmänna tyska arbetarföreningen skulle förklara sitt fulla instämmande i Internationalens grundsatser och lova att skicka ombud till dess kongress men avstå från formell anslutning med hänsyn till de tyska förbundslagarna, som förbjöd samorganisation av olika föreningar. På detta anbud fick Schweitzer inte något svar. I stället avsåg sig Marx och Engels i en offentlig förklaring medarbetarskapet i Der Social Demokrat.

Härav framgår tillräckligt tydligt att den pinsamma brytningen på intet sätt hade att göra med tvistigheter för Internationalens skull. Vad som föranledde brytningen sade Marx och Engels öppet ifrån i sin förklaring. De hade väl förstått Der Social Demokrats svåra ställning och inte ställt några krav som var olämpliga från Berlins horisont. Men de hade upprepade gånger fordrat att man gentemot regeringen och det feodalt-absolutistiska partiet skulle föra ett åtminstone lika djärvt språk som mot de framstegsvänliga. Der Social Demokrats taktik gjorde vidare medarbetarskap omöjligt. Vad de en gång förklarat i Deutsche Brüsseler Zeitung i ett svar till Rheinische Beobachter, som hade föreslagit ”proletariatets allians” med ”regeringen” mot den ”liberala” bourgeoisie, det underskrev de också nu ord för ord: En kunglig preussisk regerings-socialism var ett bedrägeri.

Med en sådan allians eller en ”preussisk regerings-socialism” hade Der Social Demokrats tendens ingenting att göra. Sedan Lassalles förhoppning att i en väldig anstormning rycka upp den tyska arbetarklassen inte hade infriats, var Allmänna tyska arbetarföreningen med sina ett par tusen medlemmar inklämd mellan två motståndare, av vilka vardera var stark nog att kväva den. Så som saken då stod kunde det unga arbetarpartiet vänta sig endast ett dovt hat från bourgeoisie, men av den sluge diplomaten Bismarck åtminstone så mycket, att han inte kunde genomföra sin storpreussiska politik utan vissa medgivanden åt folkmassorna. Varken över värdet eller syftet med dylika medgivanden gjorde sig Schweitzer någonsin några illusioner. Men vid denna tid, då den tyska arbetarklassen nästan fullständigt saknade de lagliga förutsättningarna för sin organisation, när den inte hade en effektiv rösträtt och tryck-, förenings- och församlingsfrihet och var prisgiven åt byråkraternas godtycke, kunde man inte i Der Social Demokrat slå lika hårt på båda motståndarna utan måste försöka spela ut den ena

mot den andra. Ett oeftergivligt villkor för en sådan politik var bara att det unga arbetarpartiets oavhängighet åt alla sidor kunde upprätthållas och att medvetandet om denna oavhängighet bevarades bland arbetarmassorna.

I detta avseende var Schweitzers ansträngningar framgångsrika och man kan i *Der Social Demokrat* förgäves söka en stavelse som smakar "allians" med regeringen emot framstegspartiet. Följer man Schweitzers dåvarande offentliga verksamhet i sammanhang med den allmänna politiska utvecklingen, så stöter man på många fel, vilket Schweitzer för övrigt själv medgivit, men finner i det väsentliga en klok och konsekvent politik, som genomgående inriktade sig efter arbetarklassens intressen och omöjligen kunde vara dikterad av Bismarck eller någon som helst reaktionär.

I sin grundliga kännedom om preussiska förhållanden hade Schweitzer trots allt ett försteg framför Marx och Engels. De såg fortfarande dessa förhållanden genom färgade glasögon, och Liebkecht klickade i den upplysande och förmedlande verksamhet som i denna situation var hans uppgift. Han hade återvänt till Tyskland år 1862 på kallelse av den röde republikanen Brass, som också återvänt från landsflykten för att starta *Norddeutsche Allgemeine Zeitung*. Men knappt hade Liebkecht inträtt i redaktionen förrän det visade sig att Brass hade sålt tidningen till regeringen Bismarck. Liebkecht lämnade genast tidningen, men denna första erfarenhet på tysk mark var en olycksbådande tillfällighet. Inte bara i yttre avseende, då han nu åter stod utblottad som under de långa åren i landsflykt. Detta var hans minsta bekymmer, sakens intressen kom för honom alltid före de personliga. Men hans upplevelser med Brass hindrade honom från att fördomsfritt orientera sig beträffande de nya förhållanden han fann i Tyskland.

Liebkecht var i allt väsentligt samma revolutionär som 1848, när han nu återvände. En gammal revolutionär i *Rheinische Zeitungs* anda. Där hade den socialistiska teorin och den proletära klasskampen ännu mer fått stå tillbaka för nationens revolutionära kamp mot det reaktionära herraväldet. Den socialistiska teorins lärda rustning var aldrig Liebkechts. Vad han framför allt lärt av Marx under sina år i landsflykt var en böjelse för att söka revolutionära tendenser på hela den internationella politikens område. Marx och Engels, som alla rhenländare, tänkte alltför föraktfullt om allt som låg öster om Elbe. I deras ögon hade den preussiska staten redan gjort alltför många misslyckanden. För Liebkecht, som var född sydtysk och under de upprörda åren verkat endast i Baden och Schweiz var Preussen fortfarande tsardömet vasallstat från tiden före 1848, som med korruptionen som medel satte sig emot den historiska utvecklingens fram steg och som först och främst måste störtas för att moderna klasstrider i Tyskland skulle bli möjliga. Liebkecht insåg inte, i hur hög grad femtiotalets ekonomiska utveckling hade förändrat preussiska staten och skapat ett tillstånd där arbetarklassens frigörande från den borgerliga demokratin hade blivit en historisk nödvändighet.

Så blev ett varaktigt samförstånd mellan Liebkecht och Schweitzer omöjligt. I Liebkechts ögon var måttet rågat då Schweitzer publicerade fem artiklar om regeringen Bismarck. De drog visserligen upp en mästerlig parallell mellan den storpreussiska och den proletärtrevolutionära politiken i tyska enhetsfrågan men led av det "felet" att så värtaligt skildra den storpreussiska politikens farliga makt att den nästan såg ut att förhärlligas. Marx däremot begick "felet" att i en skrivelse till Schweitzer den 13 februari utveckla den åsikten, att preussiska regeringen väl kunde tänkas försöka sig på allehanda narrspel med kooperationen men inte skulle upphäva föreningsförbudet då detta kunde bryta byråkrati- och polisväldet. Därvid glömde Marx bara alltför mycket vad han en gång så värtaligt hade anfört mot Proud-

hon, att regeringarna inte kommenderade de ekonomiska förhållandena utan de ekonomiska förhållandena tvärtom regeringarna. Några år senare måste Bismarcks regering med eller mot sin vilja upphäva förbudet mot föreningarna. I sitt svar av den 15 februari — samma brev som gav löftet om Allmänna tyska arbetarföreningens anslutning till Internationalen och ännu en gång betonade att Liebknecht fullständigt självständigt skulle få redigera allt som rörde denna — anmärkte Schweitzer, att han gärna skulle ta emot all teoretisk upplysning som Marx ville ge honom, men för att riktigt kunna avgöra de praktiska dagsfrågorna i politiken måste man stå i händelsernas centrum och noga känna förhållandena. Efter detta fullbordade Marx och Engels brytningen.

Men först grevinnan Hatzfeldts ödesdiga förfarande kan helt förklara dessa förvecklingar. Lassalles gamla väninna försyndade sig den gången mycket svårt mot minnet av den man som en gång skyddat hennes liv från vanära. Av Lassalles skapelse ville hon göra en auktoritetstroende sekt, som svor på mästartens ord sådant det utlades och tolkades av henne. Det ofog hon bedrev förstår man av ett brev som Engels den 10 mars skickade till Weydemeyer. Det heter där efter några ord om grundandet av Der Social Demokrat: ”Men nu uppstod i tidningen en outhärdlig Lassalle-kult, medan vi under tiden fick uttryckligt besked om att Lassalle var mycket djupare lierad med Bismarck än vad vi någonsin hade vetat, (gamle Hatzfeldt berättade det för Liebknecht och uppmanade honom att handla utifrån denna vetskap). Det existerade en formlig allians mellan de två, som hade kommit så långt att Lassalle skulle resa till Schleswig-Holstein och där arbeta för hertigdömenas annektering, medan Bismarck hade gjort några obestämda medgivanden angående införande av ett slags allmän rösträtt samt något mera bestämda om föreningsrätt och sociala förmåner o.s.v. Någon garanti hade den dumme Lassalle inte fått av Bismarck, tvärtom skulle han säkert utan vidare kastas åt sidan när han blev obekvä. Herrarna i Der Social Demokrat visste om dessa förhållanden och fortsatte ändå allt häftigare med Lassalle-kulten. Men därtill kom att de lät skrämra sig av hotelser från Wagener (i Kreuzzeitung) till att göra Bismarck sin kur och försöka behaga honom. Vi lät trycka en förklaring och lämnade tidningen liksom också Liebknecht gjorde.” Det är svårt att förstå att Marx, Engels och Liebknecht, som alla hade känt Lassalle och läst Der Social Demokrat, trodde på grevinnan Hatzfeldts sagor, men när de nu gjorde detta så kan man förstå att de vände sig bort från den rörelse som Lassalle hade startat.

Någon praktisk verkan på denna rörelse hade inte deras avståndstagande. Även gamla medlemmar av Kommunisternas förbund, som Röser, vilken en gång inför Köln-domstolen så vältaligt hade försvarat Kommunistiska manifestets principer, förklarade sig vara för Schweitzers taktik.

4. Första London-konferenserna

Om lassalleanerna på detta sätt redan från början ställde sig utanför det nya förbundet, så gick det också till en början långsamt att få anhängare bland de engelska fackföreningarna och de franska proudhonisterna.

En liten krets fackliga ledare var de första som hade förstått att den politiska kampen var nödvändig, men även för dem var Internationalen mera ett medel för fackliga syften. Men dessa män ägde åtminstone ett rikt mått av praktiska erfarenheter i alla organisationsfrågor medan de franska proudhonisterna utom erfarenhet också saknade varje kännedom om arbetarrörelsens historiska karaktär. Det var en väldig uppgift det nya förbundet ställts inför, och för att lösa den krävdes en väldig insats av kraft och flit.

Marx satsade bådadera, trots att han vid denna tid oavbrutet plågades av smärtsamma

sjukdomar och dessutom brann av otålighet att få avsluta sitt vetenskapliga arbete. En gång suckade han: ”Det sämsta med denna agitationsverksamhet är att man får mycket besvär, när man ska hjälpa till med den”, en annan gång ansåg han att Internationalen och det som följde med den tyngde honom ”som en mara” och att han vore glad om han kunde skaka den av sig. Men det gick nu inte, den som har sagt A måste också säga B, och Marx hade inte varit sig själv om han inte hellre med glädje burit denna börda än varit den förutan.

Det stod genast klart att han var rörelsens drivande kraft. Inte så att han på något sätt trängde sig fram, han hade ett gränslöst förakt för all billig popularitet och ville ta avstånd från demokraternas manér, att göra sig viktiga offentligt och sedan ingenting uträtta, genom att arbeta bakom kulisserna och dra sig undan då det gällde offentliga framträdanden. Men ingen annan av dem som arbetade i det lilla förbundet ägde ens tillnärmelsevis de sällsynta egenskaper som var nödvändiga för en så omfattande upplysningsverksamhet: den klara och djupa inblicken i den historiska utvecklingens lagar, energi att vilja det nödvändiga och tålmod att nöja sig med det möjliga, långmodigt overseende med en ärlig villfarelse och skoningslöshet mot förstockad okunnighet. Nu kunde Marx använda sin förmåga att behärska människorna genom att lära och leda dem på ett mycket vidsträckt område än en gång i det revolutionära Köln.

”Enormt mycket tid” kostade honom från början de personliga grälen och stridigheterna som brukar vara oundvikliga under begynnelseperioden inom sådana rörelser. De italienska och särskilt de franska medlemmarna gjorde många onödiga svårigheter. I Paris fanns sedan revolutionsåren en stark antagonism mellan ”hjärnans och handens arbetare”; proletärerna kunde inte glömma de intellektuellas endast alltför vanliga förräderi, och de intellektuella fördömde varje arbetarrörelse som inte ville veta av dem. Men även inom arbetarklassen själv frodades under den bonapartistiska militärdespotismens tryck misstankar om intriger. Man saknade ju också de medel till samförstånd som tidningar och föreningar utgör, eftersom dessa var förbjudna. Att reda ut denna ”franska soppa” kostade generalrådet många kvällars arbete och många vidlyftiga resolutioner.

Mer glädjande och fruktbart för Marx var de skrivelser som hade samband med den engelska grenen av Internationalen. Eftersom de engelska arbetarna hade bekämpat regeringens understöd åt sydstatsrebellerna, var det deras goda rätt att lyckönska Abraham Lincoln till hans återval som president. Marx skrev adressen till ”arbetarklassens enkle son, som fått uppgiften att leda sitt land i den ädla kampen för att befria en förslavad ras”; så länge unionens vita arbetare inte hade begripit att slaveriet var en skam för deras republik, så länge de bröstade sig över den vite arbetarens höga privilegium att få sälja sin arbetskraft och välja sin herre framför negern som såldes utan att man frågade efter hans medgivande, så länge hade de varit ur stånd att kräva verklig frihet eller att understödja sina europeiska bröders frigörelsekamp. Men det blodiga inbördeskriget hade avlägsnat denna fördom. Adressen skrevs med tydlig glädje och kärlek till saken, fastän Marx, som i likhet med Lessing talade om sina egna arbeten i nedvärderande tonfall, skrev till Engels att han hade fått i uppdrag att göra formuleringarna (vilket var svårare än att göra ett arbete med innehåll) för att den fraseologi, som var vanlig i sådana skrivelser, åtminstone inte skulle bli likadan som den vulgärdemokratiska. Lincoln uppfattade tydligen skillnaden. Han svarade i mycket hjärtlig ton, till stor förvåning för Londonpressen eftersom gratulationerna från borgerligt-demokratiskt håll hade avfärdats av ”the old man” med ett par formella hövlighetsfraser.

Men innehållet i den avhandling om Lön, pris och profit som Marx föredrog vid Internationalens generalrådssammanträde den 26 juni 1865 var visserligen ännu viktigare.

Han hade skrivit den för att vederlägga en åsikt som representerades av några enskilda medlemmar, att en allmän lönestegring inte kunde gagna arbetarna och att därför fackföreningarna hade skadliga verkningar. Denna åsikt utgick från den villfarelsen att arbetslönen bestämde varornas värde och att om kapitalisterna i dag betalade 5 shillings i lön i stället för 4, så skulle de i morgon på grund av den stegrade efterfrågan komma att sälja sina varor för 5 shilling i stället för 4. Marx ansåg, att så enfaldigt och ytligt detta resonemang än var så skulle det inte bli lätt att för en okunnig publik förklara det ekonomiska sammanhanget. En kurs i politisk ekonomi kan inte trängas samman till en timme. Emellertid lyckades det honom förträffligt och den engelska fackföreningsrörelsen kunde tacka honom för en verklig tjänst.

Men Internationalens första betydelsefulla framgångar kom framför allt genom den begynnande rörelsen för en engelsk valreform. Redan den 1 maj 1865 skrev Marx till Engels: ”The Reform League är vårt verk. I det mindre utskottet med tolv medlemmar (vardera sex man från medel- och arbetarklassen) är alla arbetarna medlemmar av vårt generalråd (däribland Eccarius). Alla småborgerliga försök att vilseleda arbetarklassen har vi omintetgjort ... Lyckas detta återupplivande av den engelska arbetarklassens politiska rörelse, så har vår förening utan att göra något väsen redan utfört mera för den europeiska arbetarklassen än det på någon annan väg varit möjligt och det föreligger alla utsikter till framgång.” På detta svarade Engels den 3 maj: ”Internationella föreningen har verkligen på kort tid och utan stora åthävor erövrat en kolossal terräng. Men det är bra, att den för närvarande kan arbeta i England i stället för att tvingas sysselsätta sig med de franska hårklyverierna. Här har du åtminstone något för den tid du förlorar.” Det skulle dock snart visa sig att denna framgång också hade en mindre god sida.

På det hela taget ansåg Marx att läget ännu inte var moget för en offentlig kongress som han först planerat att hållas 1865 i Brüssel. Han fruktade med all rätt att en sådan endast skulle bli en babylonisk språkförbistring. Med mycket möda lyckades han förvandla den offentliga kongressen till en sluten förberedande konferens i London. Fransmännen var särskilt motsträviga. Till denna konferens skulle endast ombud för de ledande kommittéerna komma för att förbereda den kommande kongressen. Som skäl anförde Marx, att ett visst förberedelsearbete för samförståndslösningar var nödvändigt, att en valrörelse pågick i England, att en strejkrörelse hade börjat i Frankrike och slutligen att i Belgien hade just då en utlänningslag antagits som gjorde det omöjligt att hålla kongressen i Brüssel.

Konferensen sammanträdde från den 25 till 29 september 1865. Från generalrådet kom presidenten Odger, generalsekretären Cremer och några andra engelska medlemmar samt Marx och hans bägge viktigaste medhjälpare inom Internationalen, Eccarius och Jung, som var en schweizisk urmakare bosatt i London och talade lika bra tyska, engelska och franska. Från Frankrike kom Tolain, Fribourg och Limousin, alla tre skulle komma att svika Internationalen, dessutom var Schily, Marx gamle vän redan från 1848, och Varlin, senare hjälte och martyr för Pariskommunen med som delegater. Från Schweiz kom bokbindaren Dupleix för de romanska och Johann Philipp Becker, den forne borstbindaren och numera outtröttlige agitatorn, för de tyska arbetarna. Från Belgien kom Casar de Pæpe, som från att ha varit sätтарыrling hade kämpat sig igenom medicinska studier och blivit läkare.

Konferensen behandlade först förbundets finanser. Det visade sig att det första året inte inbringat mer än 33 pund. Man enade sig dock inte om någon regelbunden medlemsavgift utan beslutade endast att för propaganda och kongresskostnader skulle insamlas 150 pund, från England 80, Frankrike 40, Tyskland, Belgien och Schweiz vardera 10 pund. I verkligheten genomfördes aldrig detta beslut, ty ”pengarna som styr allt” hade aldrig något

inflytande i Internationalen. Ännu efter många år yttrade Marx med bister humor att generalrådets finanser var ett ständigt växande minus, och efter några årtionden skrev Engels, att i stället för de mycket beryktade "Internationalens miljoner" hade generalrådet mestadels förfogat endast över skulder; aldrig har väl så mycket utträttats med så litet pengar.

Generalsekreterare Cremer rapporterade om läget i England. På kontinenten ansåg man ju att de engelska fackföreningarna var mycket rika och att de väl kunde understödja en sak som ju också var deras, men att de var bundna av småsinta stadgar som höll dem inom trånga gränser. Med undantag för några få män visste de ingenting om politik och det var svårt att få någon förståelse för politiska frågor. Men vissa framsteg var märkbara. För bara några år sedan skulle man inte alls ha lyssnat till ombud från Internationalen. Nu tog man vänligt emot dem, lyssnade till dem och var ense med deras principer. Detta var första gången som en förening som hade något att göra med politik hade fått verka inom Trade Unions.

Från Frankrike rapporterade Fribourg och Tolain att Internationalen hade fått ett gynnsamt mottagande; utom i Paris hade medlemmar värvats i Rouen, Nantes, Elbeuf, Caen och andra platser och ett ansenligt antal medlemskort sålts till ett pris av 1,25 francs per styck, försäljningssumman hade använts till att upprätta en centralbyrå i Paris och till ombudens resekostnader. Generalrådet fick löfte om framtida inkomst på de 400 medlemskort som ännu inte hade sålts. De franska ombuden klagade över att kongressen uppskjutits, det var ett svårt hinder för utvecklingen, men också över att arbetarna var skrämde av det bonapartistiska polisregementet. Fortfarande mötte man den invändningen; visa att ni kan handla så ansluter vi oss.

Rätt gynnsamma lät de rapporter som Becker och Dupleix lämnade från Schweiz, fastän agitationen där börjat först sex månader tidigare. I Genève hade man 400, i Lausanne 150 medlemmar och lika många i Vevey. Medlemsavgiften per månad var 50 pence, många skulle dock betala den dubbla summan eftersom de var helt genomträngda av övertygelsen om hur viktigt det var att bidra till generalrådets arbete. Pengar hade visserligen inte heller dessa ombud med sig, utan bara den trösten, att de skulle ha medfört ett vackert överskott om inte reskostnaderna hade varit.

I Belgien var agitationen endast en månad gammal. Pape rapporterade dock att man redan värvat 60 medlemmar, som förpliktat sig att årligen betala 3 francs. En tredjedel av detta skulle avsättas åt generalrådet.

Marx framförde generalrådets förslag att kongressen skulle hållas i Genève, september eller oktober 1866. Platsen vann enhälligt godkännande men tiden bestämdes på fransmännens ivriga yrkande till sista veckan i maj. Fransmännen krävde också att var och en som kunde uppvisa ett medlemskort skulle ha säte och stämma på kongressen. De ansåg att detta var en principfråga, så borde den allmänna rösträtten förstås. Först efter en het debatt lyckades man få igenom en representation med ombud, vilket särskilt Cremer och Eccarius förordade.

Generalrådets förslag till dagordning för kongressen var mycket omfattande: det kooperativa arbetet, kortare arbetstid, kvinno- och barnarbetet, fackföreningarnas roll för närvarande och för framtiden, den stående härens inflytande på de arbetande klassernas intressen m.m. Allt antogs enhälligt, endast två punkter framkallade meningsskiljaktigheter.

Den ena av dessa punkter föreslogs inte av generalrådet utan av fransmännen. De fordrade en särskild punkt på dagordningen: religiösa idéer och deras inflytande på den sociala, politiska och andliga rörelsen. Hur de kom på den tanken och hur Marx ställde sig till den, förstår man kanske enklast av några satser i hans eftermäle om Proudhon, som han skrivit några månader

tidigare i Der Social Demokrat, Schweitzers tidning; i förbigående sagt, hans enda bidrag till denna: ”Proudhons angrepp på religion, kyrka o.s.v. ägde stor nytta just i Frankrike i en tid då franska socialister fann det passande med religiositet för att få bättre anseende än 1700-talets borgerliga voltaireaner och 1800-talets tyska gudlösa. Om Peter den store slog ned barbari med barbari, så gjorde Proudhon sitt bästa för att slå ned det franska frasväldet med fraser.” Även engelska ombud varnade för att föra in denna tvistefråga, men fransmännen fick igenom sitt förslag med 18 röster mot 13.

Den andra omstridda punkten på dagordningen hade föreslagits av generalrådet och gällde en fråga som var särskilt viktig för Marx, nämligen ”nödvändigheten av att hämma Rysslands fortskridande inflytande i Europa genom att man i enlighet med nationernas självbestämmanderätt återupprättar ett oberoende Polen på demokratisk och socialistisk basis.” Detta ville återigen särskilt fransmännen inte alls veta av. Varför blanda ihop politiska frågor med sociala varför sväva ut i fjärran, då det fanns så mycket förtryck att bekämpa inom eget område, varför tala om att hämma ryska regeringens inflytande då preussiska, österrikiska, franska och engelska regeringarnas inflytande inte var mindre ödesdigert? Särskilt bestämt talade också det belgiska ombudet i denna anda. Cäsar de Pape ansåg att Polens återupprättande endast kunde gagna tre klasser: högadeln, lågadeln och prästerskapet.

Här märker man nu tydligt Proudhons inflytande. Han hade upprepade gånger uttalat sig emot Polens återupprättande, senast ännu vid tiden för polska upproret 1863, varvid han som Marx sade i eftermälet, var gement cynisk till tsarens ära. Hos Marx och Engels hade just detta uppror väckt nytt liv i de gamla sympatier som de under revolutionsåren hyst för den polska saken. De planerade att ge ut ett gemensamt upprop, vilket emellertid inte blev av.

Men deras sympati för Polen var inte kritiklös. Den 21 april 1863 skrev Engels till Marx: ”Jag måste säga att för att bli hänförd över polackerna av 1772 måste man vara en buffel. Den gången förlorade adeln sin ställning i största delen av Europa med stil, delvis med ironisk kvickhet, även om dess allmänna maxim var att materialismen bestod i vad man åt, drack, sov på, vann på spel eller fick betalt för skurkaktighet. En så dum metod, som att sälja sig till ryssarna, hade dock ingen annan adel än den polska.” Dock, så länge man inte kunde tänka på en revolution i själva Ryssland var Polens återställande som självständig stat den enda möjligheten att minska tsarismens inflytande över den europeiska kulturen. I enlighet med detta såg Marx i det grymma undertryckandet av polska upproret och den tsaristiska despotismens framträngande i Kaukasus de viktigaste europeiska tilldragelserna sedan år 1815. Han hade också starkt understrukit dessa händelser i det avsnitt av Inauguraladressen som behandlade proletariats utrikespolitik, och om det motstånd som denna punkt på dagordningen mötte från Tolain Fribourg och andra yttrade han sig långt efteråt med bitterhet. Tills vidare lyckades han nu med hjälp av de engelska ombuden bryta detta motstånd; den polska frågan blev kvar på kongressens dagordning. Konferensen sammanträdde med slutna möten ledda av Jung på förmiddagarna och om kvällarna halvoffentliga med Odger som ordförande. På de senare, där en större krets av arbetare samlades, debatterades frågorna vidare i den mån de hade klarats upp på de slutna sammanträdena. Paris-ombuden publicerade en rapport om konferensen och det program som hade ställts upp för kongressen, som vann ett livligt genljud i tidningarna i Paris. Med synbar tillfredsställelse noterade Marx: ”Våra parisare är något förbluffade över att just paragrafen om Ryssland och Polen, som de inte ville ha med, gör den största sensationen.” Och på den ”entusiastiska kommentar”, som denna paragraf speciellt liksom kongressprogrammet i sin helhet fick av Henri Martin, den bekante franske historikern, återopade sig Marx ännu ett dussin år senare gärna.

5. Tyska kriget

För Marx personligen hade det hängivna arbete som han ägnade Internationalen den obehagliga följden att det hindrade hans förvärvsarbete och gjorde att han åter råkade in i sitt gamla tillstånd av yttersta nöd.

Redan den 31 juli måste han skriva till Engels att han sedan två månader helt och hållet levde på lån från pantbanken. ”Jag försäkrar att jag hellre hade låtit hugga tummen av mig än skriva detta brev till dig. Det är sannerligen förödmjukande att förbli beroende halva sitt liv. Den enda tanke som kan hålla mig uppe är att vi två har ett gemensamt kompani, där jag ger min tid åt den teoretiska och partimässiga delen av affären. Jag bor emellertid för dyrt för mina förhållanden, och dessutom har vi i år levt bättre än tidigare. Men det är enda medlet för att barnen — fränsett det myckna de lidit och för vilket de åtminstone en kort tid skulle ersättas — må kunna skaffa sig relationer och förhållanden som kan garantera dem en framtid. Jag tror att du själv skulle vara av den åsikten att, även sett ur ren köpmannasynpunkt, ett rent proletärrushåll inte skulle vara på sin plats, vilket annars ginge mycket bra om min hustru och jag var ensamma och flickorna små.” Engels hjälpte genast, men för ett par år framåt kämpade Marx med de dagliga bekymren för livsuppehållet.

Genom ett lika egendomligt som oväntat anbud öppnade sig några månader senare möjligheten till en ny förvärvskälla. Erbjudandet kom i ett brev från Lothar Bucher, den 5 oktober 1865. De två männen hade inte haft några förbindelser, minst av allt vänskapliga, under de år Bucher levde som flykting i London. Även sedan Bucher börjat visa en viss självständighet i det allmänna virrvarret av emigranter och anslutit sig till Urquhart som dennes hänförde anhängare, förblev Marx mycket kritiskt stämd mot honom. Däremot yttrade sig Bucher mycket gynnsamt till Borkheim om Marx' stridskrift mot Vogt och ville recensera den i *Allgemeine Zeitung*. Någon recension kom dock inte, vare sig det nu berodde på att Bucher inte skrev den eller att tidningsredaktionen avböjde att införa den. Bucher hade återvänt till hemlandet efter den preussiska amnestin, i Berlin hade han blivit god vän med Lassalle. Med denne kom han 1862 till världsutställningen i London och blev också genom Lassalle personligt bekant med Marx, vilken fann honom vara ”en mycket fin om också bisarr liten herre”, som inte gärna kunde vara överens med Lassalles ”utrikespolitik”. Efter Lassalles död hade Bucher gått i preussiska regeringens tjänst och efter detta hade Marx i ett brev till Engels gett honom och Robertus avsked med kraftorden: ”Pack, hela detta slödder i Berlin, Mark och Pommern!”

Nu skrev Bucher till Marx: ”Först affärer! Staatsanzeiger önskar varje månad en rapport över rörelserna på penningmarknaden (naturligtvis också varumarknaden om de två inte kan åtskiljas). Jag tillfrågades om jag kunde rekommendera någon, och jag svarade att ingen kunde göra det bättre än ni. Jag har därför blivit ombedd att vända mig till eder. Man föreskriver er inga gränser beträffande artiklarnas längd, ju grundligare och mera omfattande desto bättre. Vad innehållet angår är det klart att ni följer er vetenskapliga övertygelse; dock skulle hänsynen till läsekretsen (*haute finance*), inte till redaktionen, göra det rådligt att ni låter den innersta kärnan bara lysa igenom för de sakkunniga och undviker polemik.” Sedan följde ännu ett par affärsmässiga anmärkningar, en erinran om en gemensam utflykt med Lassalle, vars slut ännu var en ”psykologisk gåta” för honom, och meddelandet att han, som Marx visste, hade återvänt till sin första kärlek, akter och handlingar. ”Jag var alltid av annan mening än Lassalle, då han tänkte sig utvecklingen så snabb. Framsteget kommer att ömsa skinn många gånger till innan det dör; den som vill arbeta inom samhället under sin livstid måste alltså återförena sig med regeringen.” Brevet slutade, efter en vördnadsbetygelse för fru Marx och hälsningar till de unga damerna, särskilt den lilla minsta, med den traditionella

frasen: högaktningsfullt och tillgivnast.

Marx svarade avböjande, men vi saknar närmare uppgifter om hans tankar om Buchers brev och vad han skrev. Så snart han mottagit brevet reste han till Manchester, där torde han ha rådgjort med Engels. I deras brevväxling nämnes denna sak inte och även för övrigt har Marx, såvitt hittills är känt, endast en enda gång flyktigt vidrört den i ett brev till sina vänner. Fjorton år senare, när efter Hödels och Nobilings attentat den ursinniga hetsen mot socialisterna bröt ut i Berlin, slungade han Buchers brev in i hetsarnas läger, där det exploderade med en bombs förstörande kraft. Bucher var den tiden sekreterare för Berlin-kongressen och hade enligt vad hans officiella levnadstecknare försäkrade författat utkastet till den första socialistlagen, som efter Hödels attentat förelades riksdagen men avlogs denna gång.*

Sedan dess har det skrivits en hel del om att Bismarck med detta brev verkligen försökt köpa Marx. Det är riktigt, att Bismarck hösten 1865 när fördraget i Gastein[†] endast nödtorftigt kittat ihop den hotande brytningen med Österrike, säkert var böjd för att enligt den jakterm han använde ”släppa alla de hundar lösa, som vill skälla”. Han var visserligen ostelbisk junker i varje tum. Att kurtisera med arbetarfrågan på samma sätt som Disraeli eller ens Bonaparte gjorde var otänkbart. De löjliga föreställningar han gjorde sig om Lassalle, som han dock personligen träffade flera gånger, är kända. Nu hade han i sin närmaste omgivning två personer som när det gällde denna ömtåliga fråga visste bättre besked, just Lothar Bucher och Hermann Wagener. Den senare bemödade sig också denna gång ivrigt att muta den tyska arbetarrörelsen. Vad det gällde grevinnan Hatzfeldt lyckades han också i viss mån. Men Wagener var junkerpartiets andliga ledare och gammal vän till Bismarck redan från tiden före mars 1848, därför var han ojämförligt mycket mer oberoende än Bucher. Denne var helt och hållet beroende av Bismarcks välvilja, eftersom byråkratin betraktade honom som en ovälkommen utböling och kungen inte ville veta av honom på grund av hans hållning 1848. Dessutom var Bucher en svag karaktär, en ”fisk utan ben”, som hans vän Rodbertus brukade kalla honom.

Om alltså Marx skulle köpas genom Buchers brev, så skedde det säkert inte utan Bismarcks vetskap. Det är bara fråga om verkligen ett sådant mutförsök förelegat. Det sätt på vilket Marx utnyttjade Buchers brev mot socialisthetsen av år 1878 var ett tillåtligt och skickligt schackdrag, men detta bevisar ju inte ens att Marx från början uppfattade Buchers brev som ett mutförsök ännu mindre att det var ett sådant.[‡] Bucher visste mycket väl att Marx, sedan han tagit

* Ett misslyckat attentat mot kejsar Wilhelm I var Bismarcks förevändning att föreslå lagar som förbjöd socialdemokratiska föreningar, möten och skrifter och gav polisen rätt att häkta alla som misstänktes vara medlemmar. I riksdagen gick det nationalliberala partiet emot förslaget, som föll igenom. Efter ännu ett attentat ”som nästan dödade den gamle kejsaren” upplöste Bismarck riksdagen. Efter nyval antog riksdagen lagförslaget, år 1878. Tusentals socialdemokrater förlorade sitt arbete, dömdes till fängelse eller landsförvisning. Ett exempel: August Bebel tillbringade en gång 2 år och 9 månader i häkte. (R.B.)

[†] Gasteinkonventionen, 14 augusti 1865: Preussen och Österrike träffade överenskommelse att Holstein skulle förvaltas av Österrike och Schleswig av Preussen, att Lauenburg skulle bli Preussisk besittning och att för detta en gottgörelse på 2,5 miljoner Taler skulle lämnas till Österrike. (R.B.)

[‡] Sedan det på 20-talet hade blivit känt hur nära förbindelsen mellan Bismarck och Lassalle verkligen var och hur det hade lyckats för den preussiska regeringen att muta Schweitzer verkar misstanken att preussiska regeringen genom Buchers anbud också ville muta Marx mycket sannorlik. Det hade ju också varit absurt om Bucher utan speciell anledning hade föreslagit världens mest revolutionära och därför av preussiska regeringen mest hatade socialist till medarbetare i denna regerings officiella organ. Det var inte fråga om att genom Marx' bidrag i tidningen vinna massorna för den preussiska politiken utan att få den mest betydande av alla socialistiska ledare i beroendeställning och kompromettera honom genom det faktum att han medarbetade i tidningen. Det är utomordentligt karaktäristiskt för Marx att han avböjde Buchers anbud, medan Lassalle och Schweitzer inte kunde motstå liknande frestelser från den preussiska regeringen. (Not i tyska uppl. RB)

avstånd från Schweitzer var mycket illa anskrivna hos lassalleanerna, och dessutom var en månadsrapport över den internationella penning- och varumarknaden i den långtråkigaste av alla tyska tidningar knappast det lämpligaste medlet att bekämpa den allmänna misstron mot Bismarcks politik eller vinna arbetarna för den. Därför hade Buchers försäkran att han utan några baktankar rekommenderat den gamle kamraten i landsflykten hos Staatenzeigers chef mycket som talar för sig. Med den inskränkningen att chefen egentligen från början torde ha undanbett sig en frisinnad manchesterman. Sedan Bucher misslyckats hos Marx vände han sig till Dühring, som åtog sig uppdraget, men snart gav upp då chefen inte visade sig ha den "aktning för den vetenskapliga övertygelsen" som Bucher berömt honom för.

Ännu värre än det ekonomiska betryck som Marx råkade in i på grund av sitt nervpåfrestande arbete för Internationalen och sitt vetenskapliga arbete var den tilltagande försvagningen av hans hälsa. Den 10 februari skrev Engels till honom: "Du måste äntligen göra något förnuftigt för att få slut på eländet med bölderna ... Låt bli nattarbetet en tid och lev någorlunda regelbundet." På detta svarade Marx den 13 februari: "I går låg jag åter alldeles nedbruten, då en otäck böld slagit upp på vänstra länder. Hade jag pengar nog för min familj och min bok var färdig så skulle det vara mig fullkomligt likgiltigt om jag i dag eller i morgon kastades på sophögen eller lämnade in. Men under nämnda omständigheter går det ännu inte för sig." Och en vecka senare fick Engels skräckbudet: "Den här gången gällde det livet. Min familj visste inte hur allvarligt det var. Om saken upprepas tre, fyra gånger till är jag dödens. Jag är häpnadsväckande hopfallen, och ännu fördömt svag, inte i huvudet men i benen. Läkarna har alldeles rätt i att överdrivet nattarbete är huvudorsaken till detta recidiv. Men jag kan inte, och det vore också alldeles meningslöst att meddela dessa herrar de orsaker som tvingar mig till denna extravagans." Denna gång tvang Engels Marx att unna sig några veckor rekreation och resa till Margate vid havet.

Där fick Marx snart sitt glada humör tillbaka. I ett muntert brev till sin dotter Laura skrev han: "Jag är riktigt glad, att jag slagit mig ned i ett privathus och inte i ett värdshus, där man oundvikligen plågas med lokalpolitik, familjeskandaler och grannskvaller. Och ändå kan jag inte riktigt sjunga med mjölnaren från Dee: Jag bekymrar mig om ingen och ingen frågar efter mig. Ty där finns i alla fall min värdinna som är döv som en grindstolpe, och hennes dotter som plågas av kronisk heshet. Men det är mycket hyggliga människor, uppmärksamma och inte efterhängsna. — Själv har jag förvandlats till en vandrare promenadkäpp, travar omkring största delen av dagen, andas frisk luft, går till sängs klockan tio, läser ingenting, skriver ännu mindre och arbetar mig på det hela taget in i det själstillstånd av intighet som buddismen betraktar som höjdpunkten av mänsklig lycksalighet." Och till sist den odygdiga anmärkningen som väl antydde att hans tankar sysslade med kommande arbeten: "Denne fördömde slyngel Lafargue plågar mig med sin proudhonism och kommer väl inte att ge sig förrän jag dunkat in sakerna i hans tjocka kreolskalle."*

Just under de dagar som Marx tillbringade i Margate urladdade sig de första blixtnar ur de krigsmoln som laddat upp sig över Tyskland. Den 8 april hade Bismarck upprättat ett fördrag med Italien som riktade sig mot Österrike, och dagen därpå krävde han att förbundsdagen skulle inkalla ett tyskt parlament på grundval av allmän rösträtt, som skulle rådslå om en

---

* Lafarque var vid denna tid medicinstuderande i London, utestängd från franskt universitet på grund av politisk verksamhet. Han besökte första gången Marx i februari 1865, som representant för Internationalens sektion i Paris. Sedan kom han ofta till Marx, blev god vän med Marx och hans familj och gifte sig 1868 med dottern Laura. Lafargue var född på Cuba, hans mor var kreolska och fadern fransman. Familjen Marx gav honom flera skämtsamma smeknamn som anspelade på detta.

förbundsform som de tyska regeringarna kunde ena sig om. Den inställning som Marx och Engels hade till dessa händelser visar att de stod mycket främmande för de tyska förhållandena. De vacklade i sitt omdöme. Den 10 april skrev Engels om Bismarcks krav på ett tyskt parlament: ”Vilket nöd den karln måste vara som tror att det skulle kunna hjälpa honom ens en tum! ... Om det verkligen går ihop, så beror för första gången utvecklingen på Berlins hållning. Slår berlinarna till i rätt tid, så kan saken gå bra — men vem kan lita på dem?”

Tre dagar senare skrev han igen, med ett märkvärdigt klart förutseende av vad som skulle komma att ske: ”Som det ser ut kommer den tyske borgaren att något motsträvigt gå med på detta (den allmänna rösträtten) ty bonapartismen är dock bourgeoisins sanna religion. Det blir allt klarare för mig att bourgeoisin inte själv har förmåga att härska och att därför när inte som här i England en oligarki kan åta sig att mot god betalning leda stat och samhälle i bourgeoisins intresse, en bonapartistisk halvdiktatur är den normala formen. Den genomför bourgeoisins avgörande materiella intressen, genomför den till och med emot bourgeoisin, men lämnar den ingen del av själva väldet. Å andra sidan är denna diktatur själv tvungen att motvilligt adoptera dessa bourgeoisins materiella intressen. Så har vi nu denne Bismarck som adopterar Nationalföreningens program. Att genomföra det är visserligen något helt annat, men emot den tyska borgaren kan Bismarck knappast misslyckas.” Vad han däremot skulle misslyckas med, ansåg Engels, var att besegra den österrikiska krigsmakten. Benedek var en bättre general än prins Friedrich Karl; Österrike kunde väl av egen kraft tvinga Preussen till fred men inte Preussen Österrike. Varje preussisk framgång skulle bli en uppmaning till Bonaparte att blanda sig i leken.

Med nästan samma ord skildrade Marx läget i ett brev till en nyförvärvad vän, läkaren Kugelman i Hannover, som redan som ung pojke år 1848 svärmat för Marx och Engels och samlat alla deras skrifter men först år 1862 genom Freiligraths förmedling vänt sig till Marx, med vilken han snart blev en nära förtrogen. I alla militära frågor godtog Marx de omdömen som Engels fällde med avstående från varje kritik på ett sätt som annars minst av allt var karaktäristiskt för honom.

Engels uppfattning om den preussiska härens inre tillstånd var ännu mer förvånande än hans överskattning av den österrikiska makten. Mer förvånande särskilt därför att han i en utmärkt skrift hade bedömt arméreformen, kring vilken den preussiska författningskonflikten kretsat, med en insikt som var vida överlägsen de borgerliga kannstöparnas. Den 25 maj skrev han: ”Om österrikarna är kloka nog att inte angripa, så bryter det säkert lös i preussiska armén. Så rebelliska som karlarna är vid denna mobilisering har de aldrig varit. Tyvärr får man veta bara en liten del av det som pågår, men det är redan nog för att bevisa, att med den armén är ett angreppskrig omöjligt.” Så sent som den 11 juni: ”Lantvärnet blir i detta krig lika farligt för preussarna som 1806 polackerna, som också utgjorde över en tredjedel av armén och desorganiserade hela företaget. Bara med den skillnaden att lantvärnet i stället för att upplösa sig kommer att göra uppror efter nederlaget.” Detta skrevs tre veckor före Königgrätz.

Men Königgrätz skingrade villfarelserna och redan dagen efter drabbningen skrev Engels: ”Vad säger du om preussarna? Framgången har utnyttjats med enorm energi. En sådan avgörande drabbning avgjord på åtta timmar, det har aldrig tidigare hänt; under andra omständigheter hade den varat två dagar. Men tändnålsgeväret är ett gruvligt vapen, och karlarna slogs med en bravur som jag aldrig sett hos sådana fredstrupper.” Engels och Marx kunde ta miste och har ofta tagit miste, men de var aldrig gensträviga mot den insikt som händelserna påtvingade dem. Den preussiska segern var hårdsmält, men de kunde bearbeta

den. Engels, som behöll ledningen i denna fråga, sammanfattade nu den 25 juli läget på följande sätt: "Historien i Tyskland synes mig nu tämligen enkel. Från det ögonblick Bismarck med preussiska armén och så lyckat resultat genomförde den småtyska bourgeoisieplanen, har utvecklingen i Tyskland så avgjort tagit denna riktning att vi likaväl som andra måste acceptera fullbordat faktum, det må behaga oss eller ej. Saken har det goda med sig att det förenklar situationen och underlättar en revolution genom att den avskaffar kravallerna i de små huvudstäderna och i varje fall påskyndar utvecklingen. När allt kommer omkring är dock ett tyskt parlament en helt annan sak än en preussisk kammare. Hela systemet med småstater rycks in i rörelsen, de sämsta lokalt begränsande inflytandena försvinner och partierna blir verkligt nationella i stället för lokala." På detta svarade Marx två dagar senare med torrt lugn: "Jag är helt av din åsikt, att man måste ta smörjan som den är. Men det är skönt att vara på avstånd under denna den första hänförelsens tid."

Samtidigt skrev Engels, inte i berömmande mening, att "broder Liebknecht sporrar sig till ett fanatiskt patos för Österrike"; tydligen var en artikel i Frankfurter Zeitung, som var avsänd från Leipzig och skriven i fullt raseri, författad av honom. Denna tidning, som gick hårt emot alla furstar, hade nu kommit så långt att den förebrådde preussarna deras skamliga behandling av den "ärevördige kurfursten av Hessen" och svärmade för den stackars blinde ädlingen. Däremot förklarade Schweitzer i Berlin sin inställning med samma skäl och med samma ord som Marx och Engels i London. För denna "opportunistiska" politik får han i våra dagar uppbära mycket klander från de statsmän som gör sig viktiga och tillber Marx utan att förstå honom.

6. Genève-kongressen

Internationalens första kongress hade inte hållits när slaget vid Königgrätz avgjorde Tysklands historiska utveckling. Kongressen hade ännu en gång fått uppskjutas till september, fastän det andra levnadsåret hade givit förbundet en mycket snabbare tillväxt än det första.

På kontinenten började Genève bilda centrum för dess verksamhet. Både den romanska och den tyska sektionen gick före genom att bilda egna partiorgan. Den tyska hette *Der Vorbote* och var en månadstidskrift som hade startats och leddes av gamle Becker. Den kom i sex årgångar, som ännu i dag hör till de viktigaste källorna för Internationalens historia. Tidsskriftens första nummer kom ut i januari 1866 och den kallade sig "centralorgan för tyskspråkiga sektionsgruppen" eftersom de medlemmar av Internationalen som fanns i Tyskland, okänt hur många, måste ansluta sig till Genève. De tyska föreningslagarna hindrade dem från att bilda inhemska sektioner. Av samma skäl utsträckte den romanska sektionen sitt inflytande djupt in i Frankrike.

Även i Belgien hade rörelsen redan skaffat sig en egen tidning, *La Tribune du Peuple*, vilken Marx erkände som officiellt organ för Internationalen på samma sätt som de båda tidningarna i Genève. Däremot räknade han inte som officiella ett par andra små tidningar som utkom i Paris och på sitt sätt representerade arbetarnas sak. Även i Frankrike hade rörelsen framgångar, men mera som ett häftigt uppflammande än här, än där än som en stadigt brinnande eld. Den fullständiga brist på press- och församlingsfrihet som rådde gjorde det svårt att skapa verkliga centra för rörelsen, och polisens svårbestämbara tolerans verkade snarare söva än väcka arbetarnas energi. Inte heller var proudhonismens teorier som hade stor spridning ägnade att befördra proletariats förmåga att organisera sig.

Men hos "det unga Frankrike", som levde i landsflykt i Brüssel och London, stormade det. I februari 1866 gjorde en fransk sektion, som bildats i London, häftig opposition mot

generalrådet, därför att detta satt den polska frågan på Genève-kongressens dagordning. I Proudhons anda frågade den, hur man kunde tänka sig att minska det ryska inflytandet genom att återställa Polen som självständig stat nu när de ryska livegna befriades av den ryska regeringen medan de polska adelsmännen och prästerna alltid hade vägrat att ge sina livegna frihet. Även vid tyska krigets utbrott väckte de franska medlemmarna av Internationalen mycken onödig strid med sin "proudhonistiska stirnerianism", som Marx en gång sade. Den innebar att de förklarade att nationalitet var ett föråldrat begrepp och krävde att nationerna skulle upplösas i små "grupper", som i sin tur skulle bilda en "förening" men ingen stat. "Och denna 'individualisering' av mänskligheten och motsvarande 'sammanslutning' skulle ske på så sätt, att utvecklingen stannar i alla andra länder och hela världen väntar tills fransmännen är mogna att göra en social revolution. Då kommer de att göra experimentet för den övriga världen, och denna kommer överväldigad av föredömet att göra detsamma." Så lyckade Marx en gång med sina "mycket goda vänner" Lafargue och Longuet, som skulle bli hans svärsöner men ännu som "Proudhontroende" förorsakade honom mycket trassel.

Internationalens tyngdpunkt låg alltså i Englands fackföreningar. Så såg också Marx saken; den 15 januari 1866 uttalade han sin belåtenhet med att man lyckats dra in denna enda verkligt stora arbetarorganisation i rörelsen. Särskilt gladde han sig över ett massmöte för valreformen som några veckor tidigare hade hållits i St. Martins Hall och som hade stått under Internationalens andliga ledarskap. När så Gladstones liberala regering i mars 1866 lade fram ett förslag till valreform som var alltför radikalt för en del av dess eget parti och regeringen sedan föll på grund av dessa medlemmars avfall för att avlösas av Disraelis konservativa regering, som försökte förhålla valreformen, antog rörelsen stormiga former. Den 7 juli skrev Marx till Engels: "Arbetardemonstrationerna i London, otroliga om man jämför med vad vi sett i England efter 1859, är helt Internationalens verk. Lucraft exempelvis, den ledande mannen på Trafalgar Square, är medlem i generalrådet." På Trafalgar Square, där 20 000 människor var samlade, inkallade Lucraft ett möte till White Hall Gardens, där "vi på sin tid högg huvudet av en av våra kungar"; strax efteråt kom det i Hyde Park, där 60 000 människor var samlade, till i det närmaste öppet uppror.

Fackföreningarna erkände också helt och fullt Internationalens betydelse för denna rörelse, som gick genom hela landet. En konferens i Sheffield som representerade samtliga fackföreningar beslöt: "Kongressen uttalar sitt fulla erkännande åt Internationella arbetarföreningen för dess bemödande att förena alla länders arbetare genom broderskapets band och anbefaller alla här representerade samfund på det enträgnaste att ansluta sig till denna organisation övertygad om att detta är av yttersta vikt för hela arbetarklassens framsteg och välgång." Nu anslöt sig en hel rad fackföreningar till Internationalen, en stor moralisk framgång, som dock inte betydde så mycket i materiellt avseende. De anslutna fackföreningarna kunde godtyckligt besluta om avgiftens storlek eller om de alls skulle betala, och de belopp som anslogs var mycket blygsamma. Så betalade skomakarna med 5 000 medlemmar endast fem pund per år, timmermännen med 9 000 medlemmar två pund och murarna med 3 000 bara ett enda pund per år.

Marx insåg också mycket tidigt att "den förbannade traditionsbundna karaktären hos alla engelska rörelser" rörde sig också i kampen för valreformen. Redan före Internationalens grundläggning hade fackföreningarna anknytning till de borgerliga radikalerna för valreformens skull. Dessa förbindelser blev intimare ju mer rörelsen fick framgångar som lovade påtagliga resultat. Kompromissöverenskommelser som förr hade tillbakavisats med högsta indignation föreföll nu vara värdiga mål att kämpa för. Marx saknade eldsjälens hos de tidigare chartis-

terna. Han klandrade engelsmännens oförmåga att göra två saker samtidigt; ju mer valrörelsen gick framåt desto svalare blev de ledande i London ”i vår egen rörelse”. ”I England har reformrörelsen, som vi har väckt till liv, nästan dödat oss”. Marx, som kunde ha varit ett hinder för denna utveckling, kunde inte personligen ingripa på grund av sin sjukdom och vistelsen i Margate.

Mycket möda och bekymmer fick han också genom *The Workman's Advocate*, en veckotidskrift, som konferensen av 1865 hade upphöjt till officiellt organ för Internationalen och som i februari 1866 döpte om sig till *The Commonwealth*. Marx satt med i förvaltningsrådet för tidningen, som ständigt kämpade med finansiella svårigheter och därför var hänvisad till de borgerliga reformvännernas hjälp. Han bemödade sig ivrigt att hålla de borgerliga inflytandena stängna och dessutom avstyra de avundsjuka försöken att komma åt redaktionen. Tidvis redigerade *Eccarius* tidningen och publicerade i den sin bekanta stridskrift mot Stuart Mill, som Marx hade hjälpt till att utarbeta. Men till slut kunde Marx inte hindra att *The Commonwealth* ”tills vidare förändrades till ett rent reformorgan”, som det heter i ett brev till Kugelman, ”av delvis ekonomiska och delvis politiska skäl”.

Dessa förhållanden förklarar mer än väl att Marx motsåg Internationalens första kongress med stora farhågor, därför att han fruktade ”en europeisk blamage”. Då parisarna höll fast vid beslutet från London-konferensen att kongressen skulle hållas i slutet av maj, ville Marx själv resa över för att övertyga dem om att den tidpunkten var olämplig. Men Engels ansåg att hela historien inte var värd att Marx riskerade att råka i klorna på den bonapartistiska polisen, där han skulle vara alldeles försvarslös. Huruvida kongressen kunde besluta något nyttigt var en bisak, bara man kunde undvika skandal, och det skulle väl ändå kunna gå för sig. I viss mening skulle väl en sådan demonstration vara en blamage — åtminstone inför dem själva — utan att den behövde vara det inför Europa.

Knuten löste sig genom att medlemmarna i Genève, som inte var färdiga med sina förberedelser, själva beslöt att ajournera kongressen till i september, vilket man var med på överallt utom i Paris. Marx ämnade inte personligen delta i kongressen, då arbetet på hans vetenskapliga verk inte mer kunde tillåta något längre avbrott. Det som han där utförde syntes honom viktigare än vad han personligen kunde utträta på en kongress. Men han använde dock mycket tid för att säkerställa kongressen ett gynnsamt förlopp. Han skisserade en promemoria för London-delegaterna, avsiktligt inskränkt till sådana punkter ”som tillåter arbetarnas omedelbara samförstånd och samverkan och omedelbart ger näring och impuls åt arbetarnas organisation som klass”. Denna promemoria är värd samma uppskattning som den Beesly gav Inauguraladressen: så grundligt och slående har aldrig förr på några få sidor det internationella proletariats närmaste krav sammanfattats. Som representant för generalrådet reste dess President Odger och dess generalsekreterare Cremer till Genève tillsammans med *Eccarius* och Jung, på vilkas omdöme Marx i första hand kunde lita.

Kongressen var samlad den 3 till 8 september med Jung som ordförande och 60 ombud. Marx fann att ”den utfallit över förväntan”. Endast om ”herrar parisare” utlät han sig ganska bittert. ”De hade huvudet fullt av de tommaste proudhonistiska fraser. De pratade om vetenskap och vet ingenting. De försmår alla revolutionära d.v.s. ur klasskampen härrörande aktioner, varje koncentrerad samhällelig rörelse, alltså också sådana som kan genomföras med politiska medel (som exempelvis förkortning av arbetsdagen genom lagstiftning). Med sitt tal om frihet och sin regeringsfientlighet eller antiauktoritets-individualism — dessa herrar som sedan sexton år mycket lugnt fördragit och fördrar den blindaste despotism! — predikar de i själva verket den ordinära borgerliga vetenskapen, endast proudhonistiskt idealiserad!” Och så

vidare i ännu skarpare ordalag.

Domen är hård, men Johann Philipp Becker som själv var närvarande på kongressen som en av dess ledande män några år senare dömde ännu skarpare över den villervalla som rått på den. Med den skillnaden, att Becker för fransmännen ej glömde tyskarna och för proudhonisterna ej schulze-delitzschianerna. ”Vilka hövlighetsfraser måste inte slösas på det goda herrskapet för att på ett anständigt sätt undgå deras stormlöpning för att lyckliggöra oss!” Annorlunda lät det visserligen i Der Verbotes samtidiga rapporter över kongressförhandlingarna, som måste läsas en smula kritiskt.

Fransmännen var relativt starkt representerade, de förfogade över en tredjedel av mandatet och det saknades inte vältalighet, men mycket vann de inte. Deras förslag att Internationalen endast skulle stå öppen för sådana som sysslade med manuellt arbete men inte för de med intellektuellt avslags, likaså förslaget att ta upp de religiösa frågorna i förbundets program. Därmed var det missfostret för alltid undanskaffat. Däremot antogs ett tämligen harmlöst förslag om att den internationella krediten skulle studeras i enlighet med Proudhons idéer med syfte att senare kunna upprätta en centralbank för Internationalen. Viktigare var att man antog ett förslag som Tolain och Fribourg lade fram, som förkastade kvinnoarbetet som en ”principiell försämring” och anvisade kvinnan hennes plats i familjen.

Men till och med Varlin och andra franska delegater kom med invändningar och förslaget antogs endast vid sidan av generalrådets förslag om kvinno- och barnarbetet, som slog ihjäl det. I övrigt lyckades fransmännen endast här och där smugla in litet proudhonskt lappverk i beslutet, vilket förklarar att Marx var rätt förtrytsam över de skönhetsfel som vanställde hans mödosamma arbete, samtidigt som han inte förnekade att han kunde vara tämligen nöjd med kongressens förlopp.

Endast på en punkt, i den polska frågan, hade han haft en verkligt kännbar motgång. Efter erfarenheterna från London-konferensen hade denna punkt omsorgsfullt motiverats i den engelska promemorian. De europeiska arbetarna måste ta upp denna fråga därför att de härskande klasserna trots sitt svärmeri för nationaliteter undertryckte den polska, eftersom aristokrati och bourgeoisie betraktade den mörka asiatiska makten i bakgrunden som en sista tillflykt gentemot arbetarklassens frammarsch. Denna makt kunde oskadliggöras endast genom att Polen återupprättades på demokratisk grund. Därav skulle det bero, om Tyskland skulle bli en förpost åt den heliga alliansen eller en allierad med det republikanska Frankrike. Arbetarrörelsen skulle ständigt bli uppehållen, avbruten och fördröjd till dess denna stora europeiska fråga var löst. Engelsmännen gick energiskt i bräschen för förslaget, men fransmännen och en del av de romanska schweizarna uppträdde inte mindre ivrigt emot. På förslag av Becker, som själv talade för förslaget men ville undvika en öppen brytning i denna fråga, enade man sig till sist om det undvikande beslutet, att då Internationalen var emot varje våldsvälde så strävade den också efter att avskaffa Rysslands imperialistiska inflytande och återställa Polen på socialdemokratisk grundval.

För övrigt segrade den engelska promemorian över hela linjen. De provisoriska stadgarna konfirmerades med några få ändringar; Inauguraladressen kom inte upp till debatt men citerades sedan dess i Internationalens beslut och manifestationer alltjämt som ett officiellt aktstycke. Generalrådet återvaldes och förlades till London. Det skulle upprätta en omfattande statistik över den internationella arbetarklassens läge och så ofta dess medel tillät avlägga rapport över allt som intresserade Internationalen arbetarassociationen. För att täcka dess utgifter pålades varje medlem för nästkommande år en extra uttaxering av 30 centimes, som regelbunden kontingent till generalrådets kassa anbefalldes kongressen en halv eller en hel

penny utom priset för medlemskortet.

Bland kongressens programmatiska uttalanden stod besluten om arbetarskyddslagstiftning och arbetarföreningar i främsta rummet. Kongressen uppställde den grundsatsen att arbetarklassen måste tillkämpa sig arbetarskyddslagar. ”Genom att arbetarklassen genomför sådana lagar befäster den inte den härskande makten. Tvärtom den ändrar till sitt eget verktyg denna makt, som nu brukas emot den.” Den åstadkommer genom en allmän lag vad som för isolerade individuella ansträngningar endast vore ett onyttigt försök. Kongressen anbefalldes en begränsning av arbetsdagen som ett villkor, utan vilket alla proletariats andra strävanden för sin frigörelse måste misslyckas. Den var nödvändig för att återställa arbetarklassens kroppsliga energi och hälsa, för att säkra den möjligheter till andlig utveckling, rekreation, social och politisk verksamhet. Som laglig gräns för arbetsdagen föreslog kongressen åtta timmar, som måste förläggas till en bestämd dagsperiod och så att denna period omfattade de åtta arbetstimmarna med avbrott för måltider. Åttatimmarsdagen skulle gälla för alla vuxna, män som kvinnor, och till adertonde levnadsårets slut räknades man som minderårig. Nattarbetet var förkastligt av hälsoskäl, oundgängliga undantag måste fastställas genom lagstiftning. Kvinnan skulle med all möjlig stränghet uteslutas från nattarbete liksom från annat arbete som var hälsovådligt för hennes kropp eller moraliskt motbjudande för henne som kvinna.

Kongressen såg ett lyckligt och rättmätigt framsteg i den moderna industrins tendens att dra in kvinnor och ungdomar av båda könen i den samhällseliga produktionen, hur avskyvärd än den form är, i vilken den under kapitalismens välde förverkligas. I ett förnuftigt samhällstillstånd måste varje barn från nionde levnadsåret bli en produktiv arbetare, lika väl som inga vuxna fick undantagas från den allmänna naturlagen: att arbeta för att kunna äta och att arbeta inte bara med hjärnan utan också med händerna. I det nuvarande samhället var det ändamålsenligt att indela barn och ungdom i tre klasser och behandla dem olika: barn från nio till tolv år, barn från 13 till 15 år och ynglingar och flickor från 16 till 17. Första klassens arbetstid i någon verkstad eller i hemarbete skulle begränsas till två, andra klassens till fyra, tredje till sex timmar, och tredje klassen måste förbehållas ett avbrott i arbetstiden på åtminstone en timme för måltider och rekreation. Men produktivt arbete för barn och ungdom fick tillåtas endast om det var förenat med bildningsarbete, och därmed skulle förstås tre saker: andlig bildning, gymnastik, och slutligen teknisk uppfostran, som meddelade de allmänna vetenskapliga grundsatserna för alla produktionsprocesser och samtidigt invigde det uppväxande släktet i de elementäraste verktygens praktiska bruk.

Om fackföreningar uttalade kongressen att deras verksamhet inte bara var rättmätig utan också nödvändig. De var medlet för proletariats att sätta den enda sociala makt det ägde, nämligen sitt antal, emot kapitalets koncentrerade sociala makt. Så länge det kapitalistiska produktionssättet bestod var fackföreningarna outhärliga. De borde snarare göra sin verksamhet allmän och förenklad genom internationella förbindelser. Genom att medvetet kämpa emot kapitalets outhärliga övergrepp skulle de på ett naturligt sätt bli tyngdpunkter för de arbetande klassernas organisering, liksom de medeltida kommunerna blivit sådana tyngdpunkter för den borgerliga klassen. I och med att de levererade outhärliga guerillafäktningar i den dagliga kampen mellan kapital och arbete skulle arbetarföreningarna bli ännu viktigare som organiserad hävstång för lönearbetets upphävande. Hittills hade fackföreningarna alltför ensidigt tagit sikte på den omedelbara kampen mot kapitalet, i framtiden fick de inte stå utanför sin klass' allmänna politiska och sociala rörelse. Om proletariats stora massa övertygades om att arbetarföreningarnas mål inte var begränsat och själviskt utan

inriktat på allmän befrielse av de förtrampade miljonerna skulle de få sin starkaste utbredning.

I samma anda som denna resolution företog Marx inte långt efter Genève-kongressen ännu ett försök som lät mycket tala om sig. Den 13 oktober skrev han till Kugelmann: ”De engelska fackföreningarnas råd i London (dess sekreterare Odger är vår president) rådslår nu om det ska förklara sig som engelsk gren av Internationella arbetarassociationen eller ej.

Gör det det, så går arbetarklassens ledning i viss mening över till oss, och vi kan driva rörelsen kraftigt framåt.” Men fackföreningsrådet gjorde inte detta; trots sin sympati för Internationalen beslöt det att bevara sin självständighet. Enligt dess historieskrivare avböjde det också att låta en representant för Internationalen delta i sina sammanträden, vilket man önskat för att snabbt kunna rapportera alla arbetsnedläggelser på kontinenten.

Redan de första åren fick Internationalen erfara att stora framgångar väntade den men att dessa framgångar dock hade sina bestämda gränser. Tills vidare vågade den dock glädja sig åt sina framgångar och Marx noterade med stor tillfredsställelse i det stora verk som han just vid denna tid avslutade, att samtidigt med kongressen i Genève en allmän arbetarkongress i Baltimore hade betecknat åttatimmarsdagen som det första kravet då det gällde att befria arbetet ur kapitalismens bojar.

Han ansåg att den vite arbetaren inte kunde befria sig när den svarte brännmärktes. Men den första frukten av det amerikanska inbördeskriget, som avskaffade slaveriet, var agitationen för åttatimmarsdagen som nu med lokomotivets hastighet färdades från Atlantiska oceanen till Stilla havet, från Nya England till Kalifornien.

12. Kapitalet

1. Födslövåndan

När Marx avböjde att delta i Genève-kongressen därför att det syntes honom viktigare att fullborda sitt huvudarbete — hittills ansåg han sig endast ha utfört småsaker — än att delta i någon som helst kongress, så berodde det på att han sedan i januari 1866 var sysselsatt med att formulera och renskriva första bandet. Och arbetet gick till att börja med utmärkt, då det ”naturligtvis var ett nöje att slicka ungen ren efter så svår födslövånda”.

Denna födslövånda hade varat ungefär två gånger så lång tid som fysiologin behöver månader för att skapa ett färdigt människobarn. Marx kunde med rätta säga att ett verk av denna art troligen aldrig skrivits under så svåra förhållanden. Gång på gång hade han fixerat en tidpunkt då han skulle vara färdig, ”om fem veckor” som 1851 eller ”om sex veckor” som 1859, men varje gång strandade dessa föresatser på hans obönhörliga självkritik och hans ojämfröliga samvetsgrannhet, som drev honom till alltjämt nya undersökningar och inte ens kunde rubbas av hans trognaste väns otåliga förmaningar.

I slutet av 1865 var han färdig med arbetet, dock endast i form av ett jättelikt manuskript, som i sin dåvarande form inte kunde bearbetas av någon utom han själv, inte ens av Engels. Ur denna väldiga massa utarbetade Marx från januari 1866 till mars 1867 första bandet av *Das Kapital* i dess klassiska form som ett ”artistiskt helt”, vilket ännu ger det mest lysande vitsord åt hans fabulösa arbetsförmåga. Ty dessa fem kvartal var fyllda av ständiga och, som i februari 1866, till och med livshotande sjukdomstillstånd, av en anhopning av ekonomiska bekymmer ”som tryckte ihop hjärnan” på honom, och inte minst också av ett tidsödande förarbete för Internationalens kongress.

I november 1866 avgick första buntens manuskript till Otto Meissner i Hamburg, en förläggare

av demokratisk litteratur, hos vilken Engels tidigare hade låtit utge sin lilla skrift om den preussiska militärfrågan. I mitten av april 1866 kom Marx själv till Hamburg med resten av manuskriptet och fann att Meissner var en ”trevlig karl”, med vilken allt ordnade sig efter en kort förhandling. För att invänta de första korrekturen av boken som trycktes i Leipzig, besökte Marx sin vän Kugelmann i Hannover, där han fann det gästfriaste mottagande i en älskvärd familj. Han tillbragte här några lyckliga veckor, som han själv räknade till ”de vackraste och angenämaste oaserna i livets öken”. Till hans glada stämning bidrog också att han, som inte var bortskämd med sådant, möttes med aktning och sympati av Hannovers bildade kretsar; ”Vi två har dock”, skrev han den 24 april till Engels, ”en helt annan ställning hos de 'bildade' tjänstemännen än vi varit medvetna om”. Och Engels svarade den 27 april: ”Det har alltid förefallit mig som om den där fördömda boken, som du så länge har gått och burit på, vore den egentliga kärnan till all din olycka, och att du inte skulle eller kunde komma ur denna förrän du hade fått den ifrån dig. Denna evigt ofullbordade sak tryckte dig kroppsligt, andligt och finansiellt till marken, och jag kan mycket väl förstå att du, när du skakat av dig denna mara känner dig som en helt annan människa, särskilt då världen, när du nu på nytt kommer in i den, inte heller ser så bedrövlig ut som förut.” Till detta fogade Engels en förhoppning att han snart skulle vara fri från det avskyvärda affärslivet. Så länge han satt fast i detta dög han inte till något; särskilt nu när han blivit firmans ledare hade det blivit mycket värre, därför att han hade större ansvar.

På detta svarade Marx den 7 maj: ”Jag hoppas och tror, att jag inom ett år kan vara en så till vida välbeställd man, att jag kan sanera mina ekonomiska förhållanden och äntligen åter stå på egna ben. Utan dig hade jag inte kunnat fullborda verket, och jag försäkrar dig att det alltid har tryckt på mitt samvete som en mara, att du huvudsakligen för min skull lät din utomordentliga förmåga bortslösas och till på köpet måste leva med i mitt vardagliga elände.” Marx blev nu visserligen inte nästa år eller överhuvudtaget någonsin en välbeställd man, och Engels måste ännu några år fortsätta med den ”avskyvärda kommersen”, men horisonten började dock ljusna.

Ett brev från en anhängare, gruvingenjören Siegfried Meyer, som dittills bott i Berlin men just vid denna tid flyttade över till Förenta staterna, besvarade Marx under tiden i Hannover med ord som än en gång ställer påståendet om hans ”hjärtlöshet” i sin rätta dager: ”Ni måste redan tänka mycket illa om mig och ändå sämre om jag säger er, att era brev inte bara beredde mig en stor glädje utan var en verklig tröst under den kvalfulla period då de nådde mig. Att veta att en duglig man med höga principer är säkrad för vårt parti ger mig tröst för det svåraste lidandet. Till på köpet var era brev fulla av den älskvärdaste vänskap för mig personligen, och ni förstår att jag som står i oförsonlig kamp med världen (den officiella) allra minst kan underskatta detta. — Varför jag då inte svarade er? Därför att jag ständigt befann mig vid gravens rand. Jag måste alltså använda varje arbetsdugligt ögonblick för att färdigställa mitt arbete, för vilket jag offrat hälsa, livslycka och familj. Jag hoppas att denna förklaring inte behöver något vidare tillägg. Jag skrattar åt de så kallade praktiska männen och deras vishet. Om man ville vara en oxe, kunde man naturligtvis vända den kvalda mänskligheten ryggen och sörja för sin egen välgång. Men jag skulle verkligen ha ansett mig för opraktisk, om jag hade lagt näsan i vädret utan att göra min bok färdig åtminstone i manuskript.”

Den höga stämningen under dessa dagar gjorde att Marx upptog som allvarligt menat ett föregivet meddelande från Bismarck, som överlämnades av en okänd advokat Warnebold, att han önskade utnyttja Marx och hans stora gåvor i tyska folket intresse. Inte så att Marx lät sig berusas av denna lockelse, han torde ha tänkt som Engels: ”Det är betecknande för mannens

tänkesätt och horisont, att han bedömer alla efter sig själv.” Men i sin nyktra vardagsstämning skulle Marx knappast ha trott på Warnebolds budskap. Nordtyska förbundet var ännu inte färdigt och risken för krig med Frankrike för Luxemburg-affärens skull hade nätt och jämt övervunnits. Bismarck kunde omöjligen tänka på att stöta sig ännu mer med bourgeoisin, som knappast ännu övergått till hans läger och som såg mycket snett redan på hans medhjälpare Bucher och Wagener, genom att ta författaren till Kommunistiska manifestet i sin tjänst.

Inte med Bismarck, men med en släkting till honom upplevde Marx på återfärden till London ett litet äventyr, om vilket han inte utan välbehag berättade för Kugelmann. På ångbåten hade en tysk fröken, som redan genom sin militäriska hållning väckt hans uppmärksamhet, bett honom om närmare upplysningar om Londons järnvägsstationer, och så visade det sig att hon måste vänta några timmar på sitt tåg. Dessa timmar förkortade Marx ridderligt genom att följa henne på en promenad i Hyde Park. ”Det befanns att hon hette Elisabeth von Puttkammer, systerdotter till Bismarck, som hon just besökt några veckor i Berlin. Hon hade hela armérullan i huvudet, eftersom denna familj mer än tillräckligt förser vår tappra här med ära och uniformer. Hon var en glad, bildad flicka men aristokratisk och reaktionär till yttersta fingerspetsen. Hon blev inte litet häpen, när hon fick reda på att hon fallit i röda händer.” Men den lilla damen förlorade inte sitt goda humör. I ett nätt litet brev sade hon full av ”barnslig högaktning” sin riddare ”hjärtinnerligaste tack” för allt besvär han haft med henne, den ”oerfarna varelsen”, och så lät också hennes föräldrar meddela, att de var lyckliga att erfara, att det ännu fanns goda människor ute på resor.

I London avslutade Marx korrekturläsningen på sin bok. Utan vredesutbrott då och då över den långsamma tryckningen gick det inte heller denna gång, men redan den 16 augusti kunde han meddela Engels, att han just hade korrekturläst det sista (49:e) arket. ”Detta band är alltså färdigt. Endast dig har jag att tacka för att detta var möjligt! Utan din uppoffring för mig skulle jag omöjligt ha kunnat göra det oerhörda arbetet för de tre banden. Jag omfamnar dig, full av tacksamhet! Var hälsad, min käre, dyre vän!”

2. Första bandet

I första kapitlet av sitt verk sammanfattade Marx ännu en gång vad han i sin skrift av 1859 hade utvecklat om vara och pengar. Det skedde inte bara för fullständighetens skull utan därför att även mycket goda huvuden inte hade fattat teorin fullt korrekt och det alltså måste vara något bristfälligt i framställningen, särskilt i fråga om analysen av varan.

Till dessa goda huvuden hörde nu visserligen inte de tyska lärda, som utdömde just första kapitlet för dess ”oklara mystik”. ”En vara ser vid första ögonkastet ut att vara en självklar, trivial sak. En analys av den visar, att den är ett mycket invecklat ting, fullt av metafysisk spetsfundighet och teologiska griller. Såsom bruksvärde är det ingenting gåtfullt med den, om jag betraktar den antingen ur synpunkten, att den genom sina egenskaper tillfredsställer mänskliga behov, eller att den erhåller dessa egenskaper först som produkt av mänskligt arbete. Det är solklart, att människan genom sin verksamhet förändrar naturmaterialets form i en för henne själv nyttig riktning. Så förändras ju t.ex. träets form, då man gör ett bord därav. Inte desto mindre förblir bordet trä, ett vanligt sinnligt ting. Men så snart det uppträder som vara, förvandlas det till ett ting med övernaturliga egenskaper. Det står inte bara med sina fötter på marken, utan det ställer sig på huvudet i förhållande till alla andra varor och utvecklar ur sitt trähuvud fantasier, som är mycket besynnerligare, än om det av sig själv skulle börja dansa.” Detta upptogs mycket illa av alla träskallar som producerar abstrakta spetsfundigheter och teologiska griller men inte kan producera mera verkliga teorier än ett vanligt jordiskt bord kan.

Faktiskt hör detta första kapitel, från rent litterär synpunkt till det mest betydande Marx skrivit. Han övergick så till undersökningen av hur pengarna förvandlas till kapital. Om i varucirkulationen lika värden utbytes mot varandra, hur kan då den som äger pengar köpa varor till deras värde och sälja dem till deras värde men ändå få ut mer värde än han satt in. Han kan det, därför att han under nuvarande samhällliga förhållanden på varumarknaden finner en vara av så egenartad beskaffenhet, att förbrukningen av den är en källa till nytt värde. Denna vara är arbetskraften.

Den existerar i form av den levande arbetaren, som för sin existens såväl som för underhållet av sin familj, som säkerställer arbetskraften efter hans död, behöver en bestämd summa livsmedel. Den arbetstid som behövs för att frambringa dessa livsmedel representerar arbetskraftens värde. Detta i lön räknade värde är emellertid mycket mindre än det värde, arbetskraftens köpare kan hämta ur denna. Arbetarens merarbete utöver den för ersättande av hans lön nödvändiga tiden är källan till mervärdet och kapitalets ständigt stegrade tillväxt. Arbetarens obetalda arbete uppehåller alla icke arbetande medlemmar i samhället; på det vilar hela det samhällliga tillstånd i vilket vi lever.

Visserligen är det obetalda arbetet inte något som i och för sig är speciellt för det borgerliga samhället. Så länge det funnits besittande och egendomslösa klasser, har den egendomslösa klassen alltid måst utföra obetalt arbete. Så länge en del av samhället har monopol på produktionsmedlen, måste arbetaren, fri eller ofri, till den för hans egen existens nödvändiga arbetstiden lägga överskott av arbetstid för att producera livsmedel åt produktionsmedlens ägare. Lönearbete är bara en särskild historisk form för det system som rått sedan människorna skildes i olika klasser. En särskild historisk form, som måste undersökas som sådan för att riktigt förstås.

För att pengarna ska kunna förvandlas till kapital måste penningägaren finna den fria arbetaren på varumarknaden, fri i den dubbla meningen att han som fri person förfogar över sin arbetskraft som sin vara och att han inte har andra varor att sälja, att han är lös och ledig och fri från alla produktionsmedel så att han inte själv kan utnyttja sin arbetskraft. Detta är inte ett förhållande som är givet av naturen, ty naturen producerar inte å ena sidan penning- och varuägare och å den andra ägare av endast den egna arbetskraften. Men det är heller inte ett samhällligt förhållande som är gemensamt för alla historiska perioder, utan resultatet av en lång historisk utveckling, produkten av många ekonomiska omvälvningar, av upplösningen av en rad äldre former av samhälllig produktion.

Varuproduktionen är kapitalets utgångspunkt. Varuproduktion, varucirkulation och utvecklad varucirkulation, handel, utgör de historiska förutsättningar, under vilka det uppstår. Från uppkomsten av den moderna världshandeln och världsmarknaden i sextonde århundradet daterar sig kapitalets moderna historia. Vulgärekonomernas illusion att det en gång hade funnits en flitig elit, som ackumulerade rikedom och en massa lata kräk som till sist inte hade något annat att sälja än sitt eget skinn är en enfaldig barnslighet; en lika enfaldig barnslighet som det halvdunkel i vilket de borgerliga historikerna framställer upplösningen av det feodala produktionsättet som arbetarnas frigörelse utan att samtidigt visa, att det var det feodala produktionsättets förvandling till det kapitalistiska. I och med att arbetarna upphörde att omedelbart tillhöra produktionsmedlen, som slavar och livegna, upphörde produktionsmedlen att tillhöra dem, som hos självhushållande bönder och hantverkare. Genom en rad våldsamma och grymma metoder, berövades folkets stora massa jord, livsmedel och arbetsverktyg, vilket Marx utförligt skildrar med utgångspunkt från den engelska historien i kapitlet om den ursprungliga ackumuleringen. Så uppstod de fria arbetarna, som det kapitalistiska

produktionssättet behöver; blod- och smutsdrypande från hjässan till tårna, ur alla porer, kom kapitalet till världen. Så snart det en gång stod på egna fötter, underhöll det inte endast åtskillnaden mellan arbetare och egendom som betingelse för arbetet utan reproducerade den i ständigt växande skala. Lönearbetet skiljer sig från tidigare arter av oavlönat arbete därigenom att kapitalets rörelse är måttlös, dess hunger efter merarbete är omätlig. I ekonomiska samhällsformationer, där inte produktens bytesvärde utan dess bruksvärde överväger, inskränkes merarbetet genom en trängre eller vidare krets av behov, men ur produktionens art framväxer inget obegränsat behov av merarbete. Annorlunda där bytesvärdet överväger. Som förbrukare av andras arbetsduglighet överträffar kapitalet i energi, måttlöshet och verksamhet alla tidigare, på direkt tvångsarbete uppbyggda produktionsprocesser. Det intresserar sig inte för arbetsprocessen, produktionen av bruksvärden utan för den värdeskapande processen, produktion av bytesvärden, ur vilken det kan få ut mer värde än det har satt in. Hungern efter mervärde känner ingen mättnad; produktionen av bytesvärde har inte den gräns som behovens tillfredsställande innebar för produktionen av enbart bruksvärde.

Liksom varan är en enhet av bruks- och bytesvärde, så är varans produktionsprocess en enhet av arbets- och värdebildningsprocess. Värdebildningsprocessen räcker till den punkten, där det i lönen betalade värdet av arbetskraften är ersatt av ett lika värde. Utöver denna punkt blir den en process som skapar mervärde. Som enhet av arbets- och värdeskaparprocess blir den kapitalistiska produktionsprocessen kapitalistisk form för varuproduktionen. I arbetsprocessen samverkar arbetskraft och produktionsmedel; i den värdeskapande processen visar sig samma kapitalbeståndsdelar som konstant och variabelt kapital. Det konstanta kapitalet omvandlas till produktionsmedel, i råmaterial, hjälpmaterial, arbetsmedel, och det förändrar inte sin värdestorlek i produktionsprocessen. Det variabla kapitalet omvandlas till arbetskraft och förändrar sitt värde i produktionsprocessen; det reproducerar sitt eget värde och därutöver ett överskott som kan växla, bli större eller mindre. Så öppnar Marx vägen för undersökning av mervärdet. Han finner två former, det absoluta och det relativa mervärdet, som har spelat en olika men vardera en avgörande roll i det kapitalistiska produktionssättets historia.

Absolut mervärde produceras i och med att kapitalisten utsträcker arbetstiden utöver den för arbetskraftens reproduktion nödvändiga tiden. Gick det efter hans önskan så hade arbetsdagen tjugufyra timmar, ty ju längre arbetsdagen är desto större mervärde producerar han. Omvänt har arbetaren den riktiga känslan att varje timma arbete, som han arbetar utöver arbetslönens ersättande orättmätigt frånges honom; han får på sin egen kropp erfara vad det vill säga att arbeta för länge. Kampen om arbetsdagens längd varar från det första historiska uppträdandet av fria arbetare till den dag som är. Kapitalisten kämpar för sin profit och konkurrensen tvingar honom, han må personligen vara en god människa eller en dålig, att utsträcka arbetsdagen till yttersta gränsen av mänsklig prestationsförmåga. Arbetaren kämpar för sin hälsa, för ett par timmars daglig vila, för att utanför arbetet, utom ätandet och sovandet också kunna tillfredsställa sina mänskliga intressen. Marx skildrar gripande det halvsekellånga inbördeskrig som kapitalist- och arbetarklassen utkämpat i England. Från storindustrins första början, då kapitalisterna drevs att krossa varje hinder som sattes av natur, sed, ålder och kön, dag och natt för utnyttjandet av proletariatet, till fastställandet av lagen om tio timmars arbetsdag, som arbetarklassen kämpade sig till som ett övergripande samhällsligt värn. Så att de inte genom individuella kontrakt med kapitalet kunde sälja sig och sitt släkte till död och slaveri.

Relativt mervärde produceras då den för arbetskraftens reproduktion nödvändiga arbetstiden förkortas till förmån för merarbetet. Arbetskraftens värde sänkes genom att arbetets produktivkraft stegras i sådana industrigrenar, vars produkter bestämmer arbetets värde.

Därtill fordras en fortlöpande omvandling av produktionssättet, de tekniska och samhällsliga betingelserna för arbetsprocessen. Den historiska, ekonomiska, teknologiska och socialpsykologiska utredning som Marx gör ifråga om detta, i en rad kapitel som behandlar Kooperationen, arbetets delning och manufakturen, maskinkulturen och storindustrin, har även från borgerligt håll erkänts som en rik gruva för vetenskapen.

Marx visade inte bara att maskinkulturen och storindustrin skapat ett elände som var värre än det som något föregående produktionssätt skapat, han visar också att detta produktionssätt i sin oavbrutna revolutionering av det kapitalistiska samhället förbereder en högre samhällsform. Fabrikslagstiftningen är samhällets första medvetna och planmässiga reaktion mot den naturvidriga utformningen av dess produktionsprocess. I och med att den reglerar arbetet i fabriker och manufakturer ter den sig till att börja med bara som inblandning i kapitalets utsagningsrätt.

Men det faktiska tillståndet tvingar snart till en reglering också av hemarbetet och sålunda ett ingrepp i föräldraauktoriteten och därmed också ett erkännande, att storindustrin i och med att den upplöser den ekonomiska grundvalen för det gamla familjelivet och hemarbetet också upplöser själva de gamla familjeförhållandena. ”Hur ryslig och motbjudande upplösningen av de gamla familjeförhållandena inom det kapitalistiska systemet än kan te sig, så skapar dock storindustrin den nya ekonomiska grundvalen för en högre form av familjeliv och för ett bättre förhållande mellan könen, genom att den tilldelar kvinnor, barn och ungdomar avgörande roller i den samhällsliga produktionsprocessen utanför hemmet. Det är naturligtvis lika enfaldigt att tro, att familjens kristligt germanska form är evig och oföränderlig, som att anse att den gammalromerska eller den gammalgrekiska eller den orientaliska var det. Alla dessa former är för övrigt led i en sammanhängande historisk utveckling. Det är också uppenbart, att samarbete mellan människor av bägge kön och ur olika åldersstadier i samma produktionsprocess under lämpliga samhällsförhållanden bör kunna bilda grundvalen för en human utveckling.” * Maskinen, som degraderar arbetaren till sitt bihang, skapar samtidigt möjlighet att stegra samhällets produktivkrafter till en nivå, som kommer att göra en människovärdig utveckling möjlig för alla samhällets medlemmar. Till detta har alla föregående samhällsformer varit alltför fattiga.

Sedan Marx undersökt produktionen av det absoluta och det relativa mervärdet, ger han den första rationella teorin om arbetslönen som den politiska ekonomins historia känner. Priset på en vara är dess värde uttryckt i pengar, och arbetslönen är priset på arbetskraften. Det är inte arbetet som uppträder på varumarknaden utan arbetaren som salubjuder sin arbetskraft, och arbetet uppstår först genom förbrukningen av varan arbetskraft. Arbetet är substansen och det immanenta måttet på värdet, men självt har det intet värde. Och dock synes i arbetslönen arbetet bli betalt, emedan arbetaren först efter fullgjort arbete erhåller sin lön. Formen för arbetslönen utplånar varje spår av arbetsdagens delning i betalt och icke betalt arbete. I slavarbetet råder ett motsatt förhållande. Slaven synes endast arbeta för sin herre, även under den del av arbetsdagen då han endast ersätter värdet av sina egna livsmedel; allt hans arbete förefaller att vara obetalt arbete. I lönearbetet förefaller omvänt till och med det obetalda arbetet som betalt. I förra fallet döljer egendomsförhållandet slavens arbete för egen räkning, i senare fallet döljer penningförhållandet lönearbetarens arbete för ingenting. Man förstår därför, säger Marx, den avgörande betydelse som förvandlingen av arbetskraftens värde och pris till arbetslön eller i värde och pris på arbetet själv har. Denna form av företeelse, som gör det verkliga förhållandet osynligt och visar just dess motsats, är grundvalen för alla såväl

---

* Kapitalet, första bandet. Sid. 427-28.

arbetarens som kapitalistens rättsföreställningar, alla mystifikationerna i det kapitalistiska produktionssättet, alla dess frihetsillusioner, alla vulgärekonomens förskönande floskler.

De båda grundformerna för arbetslönen är lön efter tid och stycklön. I sin behandling av tidlönen påvisade Marx särskilt hur ihåligt och grundat på kapitalistiska intressen den teori var, som antog att en begränsning av arbetsdagen skulle sänka lönen. Raka motsatsen är riktig. Tillfällig förkortning av arbetsdagen sänker lönen, men varaktig förkortning höjer den; ju längre arbetsdag desto lägre lön.

Stycklönen är ingenting annat än en förvandlad form av tidlön, den är den form av arbetslön som mest svarar mot det kapitalistiska produktionssättet. Den fick större utbredning under den egentliga manufakturperioden och tjänade under den engelska storindustrins utvecklingsperiod som hävstång för att förlänga arbetstiden och sänka arbetslönen.

Stycklönen är mycket fördelaktig för kapitalisten, då den mestadels gör uppsikt över arbetet överflödigt och till på köpet erbjuder riktiga tillfällen till löneavdrag och andra trakasserier. För arbetaren däremot har den stora nackdelar: utmattning genom överarbete, som säges stegra lönen men faktiskt sänker den, stegrad konkurrens bland arbetarna och försvagning av deras solidaritetsmedvetande, införande av parasitexistenser mellan kapitalister och arbetare, mellangrupper, som sliter åt sig ett anseeligt stycke av den betalade lönen, och annat mer.

Mervärdets och arbetslönens inbördes förhållande medför att det kapitalistiska produktionssättet inte bara ständigt nyproducerar åt kapitalisten hans kapital utan också att det ständigt nyproducerar arbetarnas fattigdom. Å ena sidan kapitalisterna som äger alla livsmedel, allt råmaterial och alla arbetsverktyg, å den andra arbetarnas stora massa som är tvungen att sälja sin arbetskraft åt dessa kapitalister för ett kvantum livsmedel, som i bästa fall räcker till att upprätthålla dem i arbetsdugligt tillstånd och fostra upp ett nytt släkte av arbetsdugliga proletärer. Men kapitalet reproducerar sig inte bara, det förstör och utökar sig ständigt. Denna ackumulationsprocess ägnar Marx sista avsnittet av första boken.

Det är inte bara så att mervärdet framgår ur kapitalet, kapitalet framgår också ur mervärdet. En del av det årligen producerade mervärdet förtäres av de besittande klasserna, bland vilka de fördelas som inkomst, men en annan del ackumuleras som kapital. Det obetalda arbetet, som tagits från arbetarklassen tjänar nu som medel att taga ut ännu mer obetalt arbete. I produktionens ström blir på det hela taget allt ursprungligen satsat kapital en försvinnande kvantitet jämfört med det direkt ackumulerade kapitalet, d.v.s. det till kapital återförvandlade mervärdet eller merproduktionen, vare sig den nu fungerar för samma kapitalist som ackumulerat eller i en annan hand. Privategendomens lag, som vilar på varuproduktion och varucirkulation slår genom sin egen inre, oundvikliga dialektik om i sin egen motsats. Varuproduktionens lagar förefaller grunda egendomsrätten på det egna arbetet. Likaberättigade varuägare står mot varandra, medlet att tillägna sig den främmande varan var att avyttra den egna varan, och den egna varan kunde framställas endast genom arbete. Nu ter sig egendomen från kapitalistens sida som rätten att tillägna sig främmande obetalt arbete eller dess produkt, från arbetarens som omöjligheten att komma i besittning av sin egen produkt.

När de moderna proletärerna började komma underfund med detta sammanhang, när stadsproletärerna i Lyon stormade och lantproletärerna i England brände, då uppfann vulgärekonomerna "abstinensteorin", enligt vilken kapitalet uppstår genom kapitalisternas "frivilliga avstående", en teori som Marx gisslar lika obarmhärtigt som Lassalle hade gjort före honom. Men vad som i realiteten bidrar till kapitalets ackumulation, det är arbetarnas påtvungna "avstående", att lönen med våld hålles ned under arbetskraftens värde i syfte att delvis förvandla arbetarnas nödvändiga konsumtionsfond till kapitalets ackumulationsfond.

Här har jämmerropen över arbetarnas "luxuösa liv", de ändlösa litanerna över den flaska vin murarna en gång lär ha druckit till frukosten, de kristliga socialreformisternas billiga mat-recept och det som annars hör till detta område av den kapitalistiska propagandan, sitt faktiska ursprung.

Den kapitalistiska ackumulationens allmänna lag är nu denna: Kapitalets tillväxt innebär också tillväxt av dess variabla eller i arbetskraft omsatta beståndsdel. Förblir kapitalets sammansättning oförändrad, behöver en bestämd kvantitet produktionsmedel alltid samma mängd arbetskraft för att bli satt i rörelse, så växer uppenbarligen efterfrågan på arbetskraft och fonden av uppehälle i proportion med kapitalet och desto snabbare ju snabbare kapitalet växer. Liksom den enkla reproduktionen oavbrutet reproducerar kapitalförhållandet, så reproducerar ackumulationen kapitalförhållandet i vidgad skala: mer kapitalister eller större kapitalister på en sidan, flera lönearbetare på den andra. Kapitalets ackumulation betyder alltså att proletariatet växer och detta under de för arbetarna gynnsammaste betingelserna. Från deras eget växande antal och under ökande merproduktion förvandlad till nytt kapital strömmar en större del i form av betalningsmedel tillbaka till dem, så att de kan vidga området för sina nöjen, utrusta sig med kläder, möbler m.m. Men det beroendeförhållande de lever under berörs inte av detta, lika litet som en väl klädd och född slav upphör att vara slav. Alltjämt måste de leverera ett bestämt kvantum obetalt arbete, vilket visserligen kan minska men aldrig till den punkt, där produktionens kapitalistiska karaktär allvarligt måste hotas. Stiger lönerna över denna punkt, så minskas incitamentet till vinst och kapitalets ackumulation blir trög, tills lönerna åter sjunkit till en nivå som motsvarar kapitalets behov av mer-värde.

Men endast när förhållandet mellan kapitalets konstanta och variabla beståndsdel inte förändras sig vid ackumulationen blir den gyllene kedja som lönearbetaren smider åt sig själv mindre hindrande och lättare att bära. Faktiskt inträder emellertid med ackumulationens framskridande en stor revolution i det som Marx kallar kapitalets organiska sammansättning. Det konstanta kapitalet växer på det variabla kapitalets bekostnad: arbetets växande produktivitet medför att massan av produktionsmedel växer fortare än massan av den däri inlemmade arbetskraften; efterfrågan på arbetskraft stiger inte i proportion till kapitalets ackumulation utan sjunker relativt. Samma verkan har i annan form kapitalets centralisering, vilken oberoende av dess ackumulation försiggår så, att lagarna för den kapitalistiska konkurrens-kampen leder till att de stora kapitalen uppslukar de små. Medan det under ackumulationens fortgång bildade tillskottskapitalet i förhållande till sin storlek suger till sig mindre och mindre arbetare, stöter det i ny sammansättning reproducerade gamla kapitalet mer och mer bort arbetare som det tidigare sysselsatte. Så uppstår en relativ, d.v.s. för kapitalets värdeskapande behov överflödigt arbetarbefolkning, en industriell reservarmé, som under dåliga eller medelmåttiga konjunkturer betalas under sin arbetskrafts värde och sysselsättes oregelbundet eller hemfaller åt den offentliga fattigvården men under alla omständigheter tjänar till att försvaga de sysselsatta arbetarnas motståndskraft och hålla deras löner nere.

Om den industriella reservarmén är en nödvändig produkt av ackumulationen eller rikedomens utveckling på kapitalistisk grundval, så blir den å andra sidan en hävstång för det kapitalistiska produktions sättet. Med ackumulationen och den därmed följande utvecklingen av arbetets produktivkraft växer kapitalets expansionskraft i snabba språng och behöver stora människomassor för att plötsligt och utan avbrott i produktionens gång kasta in dem i andra affärer på nya marknader eller i nya produktionsgrenar. Den moderna industrins karaktäristiska förlopp, formen av en tioårig cykel av medelmåttig livlighet avbruten av mindre

fluktuationer, produktion under högkonjunktur, kris och stagnation, vilar på uppkomsten av den industriella reservarmén och det större eller mindre uppsugandet och nyutformningen av denna. Ju större den samhällsliga rikedom, det fungerande kapitalet, omfånget av och energien i dess tillväxt, alltså även arbetarbefolkningens absoluta storlek och dess arbetes produktionskraft, desto större den relativa överbefolkningen eller den industriella reservarmén. Dess relativa storlek växer med rikedomens potenser. Ju större åter den industriella reserven är i förhållande till de aktiva arbetarna, desto större är det skikt av arbetare vars elände står i omvänt förhållande till deras arbetsmöda. Ju större slutligen arbetarklassens utarmade skikt och dess reservarmé är, desto större är också den officiella pauperismen. Detta är den kapitalistiska ackumulationens absolut allmänna lag.

Ur den framgår också dess historiska tendens. Arbetsprocessens kooperativa form utvecklar sig i ständigt växande omfattning jämsides med kapitalets ackumulation och koncentration. Den innebär medveten teknologisk användning av vetenskapen, planmässig gemensam exploatering av jorden, arbetsmedlens utveckling till endast gemensamt brukbara enheter och ett ekonomiskt utnyttjande av alla produktionsmedel genom att de användes gemensamt till kombinerat samhällsligt arbete. Med ett ständigt minskande antal kapitalmagnater, som usurperar och monopoliserar alla fördelarna av denna omvandlingsprocess, växer massan av elände, tryck, förslavande men också missnöjet hos den ständigt ökade och genom själva mekanismen i den kapitalistiska produktionsprocessen skolade, förenade och organiserade arbetarklassen. Kapitalmonopolet blir en boja för produktionssättet, som har vuxit upp och blomstrat i dess hägn. Produktionsmedlens koncentration och arbetets församhällsligande når den punkt, där de blir oförenliga med det kapitalistiska höljet. Den kapitalistiska privategendomens timma slår, expropriatorerna exproprieras.

Den individuella egendomen grundad på det egna arbetet återställes, men på grundval av den vinst som man tillkämpat sig från den kapitalistiska tidsåldern: som samarbete mellan fria arbetare som gemensamt äger jorden och de genom arbetet självt producerade produktionsmedlen. Naturligtvis är förvandlingen av den faktiskt redan på samhällslig produktionskraft uppbyggda kapitalistiska egendomen ej på långt när så långvarig, hård och svår som förvandlingen av den på individernas eget arbete vilande splittrade egendomen till kapitalistisk egendom var. I senare fallet var det fråga om att några få inkräktare exproprierade folkets massa, i det förra fallet blir det fråga om folkmassan som exproprierar några få inkräktare.

3. Andra och tredje bandet

Med andra och tredje bandet av sitt verk hade Marx samma olyckliga öde som med det första; han hoppades kunna publicera dem tämligen snart efter utgivandet av detta, men det drog ut långa år och han lyckades aldrig färdigställa dem till tryckning.

Alltjämt nya och mer djupgående studier, långvariga sjukdomar och slutligen döden hindrade honom att fullborda hela verket, och så fick Engels sammanställa de båda banden ur de ofärdiga manuskript hans vän hade efterlämnat. Det var delvis utskrivna saker men också utkast, notiser. Än sammanhängande stora avsnitt, än korta nedkastade anmärkningar, sådana en forskare gör för egen räkning — ett väldigt intellektuellt arbete som med längre avbrott sträckte sig över den långa tidsrymden 1861-1878.

Dessa omständigheter förklarar, att vi i de bägge sista banden inte får söka någon avslutad, färdig lösning av alla nationalekonomins viktigaste problem utan delvis bara uppställningar av sådana problem och därtill fingervisningar i vilken riktning lösningen kan finnas. Liksom hela Marx' världsåskådning är hans huvudverk ingen bibel med färdiga, en gång för alla giltiga

sanningar i sista instans utan en outtömlig källa av stimulans till fortsatt andligt arbete, till ytterligare forskning och strid för sanningen.

Samma omständighet förklarar att också till det yttre, i den litterära formen, andra och tredje bandet inte är så fulländade, inte blixtrar och gnistrar så av snille som första bandet. Dock bjuder de, just i sitt enkla tankearbete, obekymrad om formen, för många läsare en ännu större njutning än det första. Vad innehållet beträffar utgör de två banden, ehuru de tyvärr hittills inte på något sätt populariserats utan alltså förblivit den stora massan av upplysta arbetare obekanta, en väsentlig komplettering och utveckling av första bandet, oumbärliga för förståelsen av hela systemet.

I första bandet sysselsätter sig Marx med nationalekonomiens kardinalfråga: varifrån kommer rikedom, var ligger källan till profiten? Svaret på den frågan gavs vid den tid då Marx uppträdde av två skilda riktningar.

De ”vetenskapliga” försvararna av den bästa av världar, som vi ju lever i, män som i vissa fall, som Schulze-Delitzsch, åtnjöt anseende och förtroende även bland arbetarna, förklarade den kapitalistiska rikedom men en hel rad mer eller mindre plausibla argument och stuga manipulationer för att rättfärdiga den: Den var frukten av systematiska prisstegringar på varorna till ”gottgörelse” åt företagarna för det av dem till produktionen ädelmodigt ”överlämnade” kapitalet, den var ersättning för den ”risk” de löper, var lön för den ”andliga ledningen” av företaget och liknande. Enligt dessa förklaringar kom det hela tiden endast an på att förklara den enes rikedom, sålunda också den andres fattigdom som något ”rättfärdigt”, helt enkelt oföränderligt.

Mot detta förklarade kritikerna av det borgerliga samhället, alltså de socialistiska riktningar som uppträdde före Marx, kapitalisternas berikande mest som ett rent bedrägeri, ja, stöld från arbetarna. Den blev möjlig med pengarna som mellanled eller genom bristen på organisation i produktionsprocessen. Utifrån detta kom dessa socialister fram till olika utopiska planer, hur man genom att avskaffa pengarna, genom ”arbetets organisation” och dylikt skulle kunna avskaffa utplundringen.

Marx avslöjar nu i första bandet av *Kapitalet* den verkliga roten till ökningen av kapitalisternas rikedomar. Han befattade sig varken med argumenten för att rättfärdiga kapitalisterna eller med anklagelserna mot deras orättfärdighet. Han visar för första gången hur profiten uppstår och hur den vandrar över till kapitalisten. Det förklarar han med två avgörande ekonomiska fakta: för det första att massan av arbetare består av proletärer, som måste sälja sin arbetskraft som vara, och för det andra med att denna vara arbetskraft i våra dagar äger en så hög grad av produktivitet, att den under en viss tid förmår producera en mycket större produkt än som är nödvändig för dess egen försörjning under samma tid. Dessa båda rent ekonomiska och samtidigt av objektiv historisk utveckling givna fakta medför, att den frukt proletärens arbete skapar alldeles av sig själv faller i kapitalistens händer och mekaniskt under lönesystemets fortvaro hopar sig till allt väldigare kapitalförmögenheter.

Marx förklarar alltså förmögenhetsökningen inte som någon gottgörelse åt kapitalisten för inbillade offer och välgärningar och lika litet som bedrägerier och stöld i ordets gängse mening utan som en i juridisk mening fullt rättmätig bytesaffär mellan kapitalist och arbetare, som utvecklas efter precis samma lagar som varje annat varuköp och varusäljande. För att grundligt klara upp denna otadliga affär som ger kapitalisten så rik profit, måste Marx vidareutveckla värdelagen som de stora engelska klassikerna Smith och Ricardo hade ställt upp i slutet av 1700- och början av 1800-talet. Han måste förklara varuutbytets inre lagar och

tillämpa denna förklaring på varan arbetskraft. Värdelagen med den därur härledda lönen och mervärdet, d.v.s. hur lönearbetets produkt av sig själv, utan något bedrägeri, förvandlas till ett bekymmersamt livsuppehälle åt arbetaren och arbetsfri rikedom åt kapitalisten, det är huvudinnehållet i Kapitalet, första boken. I detta ligger denna boks stora historiska betydelse: det har klarlagt att utsugningen kan avskaffas först då köpet av arbetskraft, av lönesystemet, upphäves. Och den kan avskaffas endast på detta sätt.

Vi befinner oss i första bandet av Das Kapital hela tiden i arbetets verkstad: i en fabrik, i en gruva eller ett modernt jordbruksföretag. Det som här utvecklas gäller för varje kapitalistiskt företag. Det är endast med det enskilda kapitalet som typ för hela produktionssättet vi har att göra. När vi lägger boken ifrån oss är profitens dagliga uppkomst klar för oss, utsugningsmekanismen genomlyst ända ner i sina djup. Framför oss ligger berg av varor av alla slag sådana de kommer omedelbart ur verkstaden, ännu märkta av arbetarnas möda, och i dem alla kan vi klart urskilja den del av deras värde som härrör från proletärens obetalda arbete och lika rättmätigt som hela varan vandrar över i kapitalistens besittning. Utsugningens grundläggande mekanism blir här påtagligt blottlagd.

Men därmed är kapitalistens skörd inte på långt när inbärgad i ladorna. Frukten av utsugningen finns där, men den förblir ännu i en för företagaren onjutbar form. Så länge han bara äger den i form av uppstaplade varor kan kapitalisten inte ha någon glädje av utsugningen. Han är inte precis den antika, grekisk-romerska tidens slavägare, inte heller medeltidens feodalherre, som skinnade det arbetande folket bara för den egna lyxen och den stora hovhållningen. Kapitalisten behöver sin rikedom i klingande mynt för att vid sidan om sin "ståndsmässiga levnadsstandard" använda denna till fortsatt utökning av sitt kapital. Därför måste han sälja de av lönearbetarna producerade varorna jämte det i dem befintliga mervärdet. Varan måste ut ur fabrikslagret och skörden i ladan ut på marknaden. Kapitalisten följer den från sitt kontor ut på börserna, ut till butiken, och där studerar vi honom i det andra bandet av Kapitalet.

På varuutbytets område, där kapitalistens andra levnadskapitel utspelas, växer många svårigheter upp i hans väg. I sin fabrik, på sitt mejeri var han herre. Där härskade strängaste organisation, disciplin och planmässighet. På varumarknaden däremot råder fullständig anarki; den s.k. fria konkurrensen. Här bekymrar sig ingen om den andre och ingen om det hela. Och dock känner kapitalisten just genom denna anarki sitt beroende av andra, av samhället, åt alla håll.

Han måste hålla jämna steg med sina konkurrenter. Slösar han mer tid än absolut nödvändigt till den slutliga försäljningen av sina varor, förser han sig inte med tillräckligt med pengar för att i rätt tid köpa råmaterial och allt han behöver för att driften inte ska stanna av, sörjer han inte för att hans pengar när han återfår dem i sin hand befriade från varorna, inte ligger överksamma utan placeras någonstans där de kan ge profit, så råkar han på det ena eller andra sättet på efterkälken. "Sist i kvarn får inget mala", och den enskilde företagaren, som inte ser upp så att hans affärer under den fortlöpande vandringen mellan verkstad och varumarknad löper lika friktionsfritt som i själva verkstaden, kommer inte att få den vanliga profiten, hur samvetsgrant han än må utnyttja sina lönearbetare. Ett stycke av hans "ärligt förtjänade" profit kommer att bli kvar någonstans, dock inte i hans egen ficka.

Men inte nog med det. Kapitalisten kan samla rikedom endast om han framställer varor, alltså artiklar för förbrukning. Men han måste framställa just de slag och sorter som samhället behöver, och endast så mycket som det behöver. Annars blir varorna liggande osålda och det i dem befintliga mervärdet går åter förlorat. Men hur ska den enskilde kapitalisten kunna veta

allt detta? Ingen säger honom, vad och hur mycket samhället vid varje tillfälle behöver av förbrukningsföremål, helt enkelt därför att ingen vet det. Vi lever ju i ett planlöst, anarkiskt samhälle! Varje enskild företagare är i samma belägenhet. Och ändå måste ur detta kaos, detta virrvarr uppstå något helt, som möjliggör såväl kapitalisternas privatgeschäft och berikande som också täckning av samhällets behov och dess fortsatta funktion.

Noggrannare uttryckt; för det första måste ur virrvarret på den oreglerade marknaden möjligheter skapas för det enskilda kapitalets ständiga krets rörelse, möjlighet att producera, sälja, inköpa och producera på nytt, varvid kapitalet ständigt öser ur sin penningform i sin varuform och omvänt. Dessa faser måste smidigt anpassas till varandra, pengar måste finnas i förråd för att kunna passa varje marknadskonjunktur, till inköp och för att täcka driftens löpande utgifter. Å andra sidan måste de i mån av varuförsäljningen så småningom tillbaka-flytande pengarna genast åter kunna sättas i arbete. De skenbart av varandra fullständigt oberoende enskilda kapitalisterna sammansluter sig redan här faktiskt till ett stort broderskap på så vis, att de genom kredit- och banksystemet fortlöpande förskotterar varandra de nödvändiga pengarna och tar hand om varandras förefintliga pengar och på detta sätt gör den oavbrutna produktionen och varuförsäljningen möjlig för de enskilda såväl som för samhället. Den kredit, som den borgerliga nationalekonomin kan förklara endast som en slug institution för ”underlättande av varuutbytet”, förklarar Marx nu i andra bandet av sitt verk, helt i förbigående, som ett enkelt modus vivendi hos kapitalet, som förbindelseled mellan kapitalets bägge livsfaser: i produktionen och på varumarknaden, liksom mellan det enskilda kapitalets skenbart suveräna rörelser.

För det andra måste i det enskilda kapitalets virrvarr det ständiga kretsloppet av produktion och konsumtion inom samhället som helhet hållas flytande, så att villkoren för den kapitalistiska produktionen: produktionsmedlens framställning, arbetarklassens försörjning, progressivt berikande av kapitalistklassen, d.v.s. ständigt stegrad anhopning och sysselsättning av totalkapitalet, garanteras samman av det enskilda kapitalets otaliga, särskilda rörelser, hur det helas rörelse genom ständigt pågående avvikelser införlivas än i högkonjunktens överflöd, än i krisens sammanbrott men alltid åter tillbaka i det riktiga förhållandet, för att i nästa ögonblick åter avvika, liksom hur detta som för samhället endast är ett medel: försörjning och ekonomiska framsteg, och det som är dess mål: en fortsatt kapitalanhopning, växer till allt väldigare dimensioner. Allt detta har Marx i Kapitalet, andra boken, för första gången på hundra år, sedan Adam Smith, ställt på en grundval av lagbundenhet även om det inte fullständigt förklarats.

Men med allt detta är kapitalistens svåra uppgift ännu inte fullföljd. Ty nu kommer, i och med att profiten mer och mer förvandlas till pengar, den stora frågan hur bytet ska fördelas. Helt olika grupper kommer här fram med sina anspråk: tillsammans med företagaren kommer köpmannen, lånekapitalisten, godsägaren. Alla har de bidragit till att göra arbetarens utsugning möjlig liksom till att försälja de av honom producerade varorna, envar i sin mån, och fordrar nu sin del av profiten. Denna fördelning är emellertid en mycket mer invecklad uppgift än den vid första anblicken förefaller att vara. Ty även bland företagarna finns det allt efter företagets art stora åtskillnader i uppnådd profit, som den så att säga kan hämtas färsk, direkt ur arbetarnas verksamhet.

I en produktionsgren går varornas framställning och försäljning mycket snabbt, och kapitalet återvänder med sitt tillskott, merarbetet, på kortaste tid. Då kan man på nytt göra geschäft och hämta profit. I en annan bransch är kapitalet bundet i produktionen i årtal och inbringar först efter lång tid någon profit. I vissa branscher måste företagaren satsa största delen av sitt

kapital i produktionsmedel; byggnader, dyrbara maskiner o.s.v., vilka i och för sig inte inbringar något, inte frambringar någon profit, hur nödvändiga de än är för att skapa profit. I andra branscher kan företagaren med mycket små utgifter använda sitt kapital huvudsakligen för anskaffande av arbetare, som var och en är den flitiga höna som lägger guldägg åt honom.

Så uppstår i själva profitsystemet en ojämlikhet mellan de enskilda kapitalen, som enligt det borgerliga samhällets åsikter är en mycket mer skriande ”orättfärdighet” än den egenartade ”delningen” mellan kapitalister och arbetare. Hur ska man kunna åstadkomma en utjämning, en ”rättmätig” fördelning av bytet, så att varje kapitalist får sitt? Och alla dessa uppgifter måste lösas utan varje medveten, planmässig reglering. Fördelningen i det nuvarande samhället är ju lika anarkisk som produktionen. Det äger ju inte alls rum någon egentlig ”fördelning” genom samhällliga åtgöranden; endast utbyte, bara varutrafik, bara köp och försäljning. Hur får då, endast på det blinda varuutbytets väg, varje skikt av exploatörer och var enskild bland dem en från kapitalväldets ståndpunkt ”rättmätig” portion av den ur proletariats arbetskraft hämtade rikedom?

På dessa frågor svarar Marx i tredje boken. Liksom han i den första dissekerade kapitalets produktion och i denna fann profitskapandets hemlighet, liksom han i andra boken skildrade kapitalets rörelse mellan verkstad och varumarknad, mellan samhällets produktion och konsumtion, efterforskar han i tredje boken profitfördelningen. Alltjämt under samma grundförutsättning: att allt som försiggår inom det kapitalistiska samhället inte är slumpartat, d.v.s. att det tvärtom sker efter bestämda, regelbundet verkande, om också för de därav berörda helt omedvetna lagar, att vidare de ekonomiska förhållandena inte vilar på röveri och stöld, och slutligen att intet samhällsligt förnuft planmässigt påverkar det hela. Det är uteslutande från utbytesmekanismen, d.v.s. värdelagen och det ur denna härledda mervärdet som Marx undan för undan med kristallklar konsekvens utvecklar alla företeelser och förhållanden i den kapitalistiska hushållningen.

Överblickar man i stora drag det väldiga verket, så kan man säga att Första boken, som utvecklar värdelagen, lön och mervärde, klarlägger grundvalen för det nuvarande samhället, Andra och Tredje boken visar bjälklagen i den samhällsbyggnad som vilar på denna grundval. Eller man kan med en helt annan bild säga: Första boken visar oss den sociala ordningens hjärta, det livgivande blodets medelpunkt, andra och tredje visar hela blodcirkulationen, hur näringen går ända ut till yttersta hudcellerna.

Vad innehållet beträffar rör vi oss i de båda sista banden på ett helt annat område än i det första. I detta var det verkstaden, arbetets djupa samhällsgrund, där vi spårade upp källan till den kapitalistiska rikedom. I andra och tredje boken rör vi oss på ytan, på samhällets officiella scen. Varumagasin, banker, börs, penningaffärer, ”nödlidande jordägare” och deras omsorger kommer i förgrunden. Arbetaren spelar inte med i detta spel. Han bekymrar sig i själva verket inte om dessa saker, som försiggår bakom hans rygg, sedan hans hud redan är garvad. Och i den affärsdrivande mängdens larmande vimmel möter vi också arbetarna endast när de i gryningen i stora skaror trampar iväg till fabriker och verkstäder och när de i skymningen åter spys ut från dem.

Då kan det förefalla oklart vilket intresse kapitalisternas olika privatomsorger vid profitmakeriet och deras gräl om bytets fördelning kan ha för arbetarna. Men faktiskt är andra och tredje boken av Kapitalet lika väl som den första betydelsefull för den uttömmande kännedomen om våra dagars ekonomiska mekanism. Visserligen är de inte av den avgörande och grundläggande historiska betydelse för den moderna arbetarrörelsen som den första. Men de innehåller en mängd kunskap, som också är oskattbara i proletariats andliga utrustning

för den praktiska kampen. Här nedan tre exempel på detta.

I andra boken berör Marx frågan om hur samhällets regelbundna försörjning kan frambringas ur det enskilda kapitalets kaotiska välde, här kommer också frågan om kriserna in. Man finner inte någon systematisk och uttömmande behandling av kriserna, endast några anmärkningar i förbigående. Men att använda dem skulle vara till stor nytta för de upplysta och tänkande arbetarna. Det tillhör nämligen så att säga den grundläggande arsenalen i den socialdemokratiska och särskilt den fackliga agitationen, att kriserna uppstår i första hand på grund av kapitalisternas kortsynthet, då de helt enkelt inte vill förstå att massorna av deras arbetare är deras bästa kunder och att de bara behöver betala dem bättre löner för att bevara den köpdugliga kundkretsen och förebygga krisfaran.

Hur populär denna föreställning än är, så är den dock fullständigt bakvänd, och Marx vederlägger den med följande ord: ”Det är en onödig upprepning att säga, att kriserna framgår ur brist på köpkraftig konsumtion eller köpkraftiga konsumenter. Andra konsumenter än betalande känner inte det kapitalistiska systemet, undantagandes dem som lever av fattigunderstöd eller tjuvarna. Att varorna inte kan säljas betyder ingenting annat än att det för dem inte fanns några köpare, alltså konsumenter. Om man vill ge denna tautologi ett sken av djupare argumentering genom att säga, att arbetarklassen får en alltför ringa del av sin egen produktion och att kriserna skulle avhjälpas med att de får en större andel därav, deras arbetslön alltså växer, så är bara att anmärka, att kriserna varje gång just förberedes genom en period, där arbetslönen allmänt stiger och arbetarklassen erhåller relativt större andel i den för konsumtion bestämda delen av den årliga produktionen. Denna period borde ju — så som det sunda och 'enkla' människoförståndet ser saken — undanröja krisen. Det ser alltså ut som om den kapitalistiska produktionen innehåller betingelser som är oberoende av god eller ond vilja, som bara för ögonblicket tillåter denna arbetarklassens relativa välstånd och alltid endast som stormvarning före en kris.”

I själva verket för framställningen i såväl andra som tredje bandet till en grundlig inblick i krisernas väsen, kriserna som helt enkelt visar sig som oundvikliga följder av kapitalets rörelser. En rörelse som i vild, ohejdbar drift till anhopning och växt genast brukar sträva ut över varje konsumtionens gräns, även om denna konsumtion utvidgas genom stegrad köpkraft hos ett enskilt samhällsskikt eller genom erövring av helt nya avsättningsområden. Så måste också den i bakgrunden lurande idén bakom denna populära fackliga agitation, om intresseharmonier mellan kapital och arbete, som misskändes bara på grund av företagarnas kortsynthet, avvisas, och all förhoppning om dämpande ingrepp i kapitalismens ekonomiska anarki uppgivas. Kampen för materiella förbättringar för löneproletären har så många tusen goda vapen i sin arsenal, att han inte behöver använda ett teoretiskt oklart och tvetydigt argument.

Ett annat exempel. I tredje bandet ger Marx för första gången en vetenskaplig förklaring över det av nationalekonomin sedan dess uppkomst med rådlöshet beskådade fenomenet, att kapitalen i alla produktionsbranscher, trots att de anlagts under mycket olika betingelser, brukar avkasta den s.k. ”i landet gängse” profiten. Vid första anblicken förefaller detta fenomen att motsäga Marx förklaring om den kapitalistiska rikedomens som löneproletariatets obetalda arbete. Hur kan kapitalisten, som måste använda en relativt stor del av sitt kapital till döda produktionsmedel, få samma profit som hans kollega som har små utgifter av detta slag och kan sätta igång desto mer levande arbete?

Ja, Marx löser gåtan förvånande enkelt i det han visar, hur genom det ena varuslagets försäljning över sitt värde men det andra under sitt värde, profitskillnaderna utjämnas och en för alla branscher av produktionen lika ”genomsnittsprofit” utbildas. Utan att kapitalisterna

har en aning om detta, utan något medvetet samförstånd mellan dem förfar de vid utbytet av sina varor så att de i viss mån var och en bidrar med det av hans arbetare skapade mervärdet och broderligt fördelar hela utbytet, åt en var efter storleken av hans kapital. Den enskilda kapitalisten åtnjuter sålunda inte den av honom personligen uppnådda profiten utan endast den honom tillkommande delen av den profit som alla hans kolleger vunnit. ”De olika kapitalisterna förhåller sig här, vad profiten angår, som aktieägare i ett aktiebolag, där andelarna i profit utdelas enligt procent och de olika kapitalisterna därför skiljer sig åt endast till storleken av det av envar i hela företaget insatta kapitalet, efter hans relativa andel i företaget som helhet.”

Vilken djup inblick ger inte denna till synes torra lag om genomsnittsprofiten i den fasta materiella grundvalen för kapitalisternas klass-solidaritet, dessa som trots fientligheten i den hetsiga dagliga kampen ändå gentemot arbetarna utgör ett frimurarförbund, på högsta och mest personliga sätt är intresserat i deras totala utsugande. Utan att kapitalisterna är medvetna om dessa objektiva lagar, yttrar den sig i deras säkra instinkt av härsarklass,

en känsla för de egna intressena och deras motsättning till proletariatet, som tyvärr har hävdat sig mycket säkrare genom alla historiens stormar än arbetarnas — just genom Marx' och Engels' verk — upplysta och grundade klassmedvetande.

Dessa båda korta exempel av många möjliga kan ge en föreställning om hur många oanvända skatter ifråga om andliga impulser och fördjupade kunskaper för de upplysta arbetarna som finns i Kapitalets båda sista band och som väntar på en populariserande framställning. I sitt ofärdiga skick ger de oändligt mycket mer av värde än varje färdig sanning: impuls till tänkande, till kritik och självkritik, som är det mest självständiga och säregna elementet i den lära som Marx efterlämnat.

4. Verkets mottagande

Den förhoppning som Engels hade uttalat sedan det första bandet var färdigt, att Marx efter att ha ”skakat av sig maran” skulle komma att känna sig som en helt annan människa, gick till en början endast delvis i uppfyllelse.

Marx hälsa förbättrades inte varaktigt och hans ekonomiska förhållanden förblev plågsamt osäkra. Vid denna tid övervägde han allvarligt att flytta till Genève, där han kunde leva mycket billigare, men ödet band honom tills vidare vid London, vid skatterna i British Museum. Han hoppades på en förläggare för en engelsk översättning av sitt verk, och han varken kunde eller ville lämna Internationalens ideologiska ledning, innan rörelsen kommit in i de riktiga spåren.

En glädjande händelse i familjen var hans andra dotter Lauras giftemål med hans ”medicinar-kreol”, Paul Lafargue. De två ungdomarna hade redan i augusti 1866 förlovat sig, men brudgummen måste avsluta sin läkarutbildning innan de fick tänka på bröllop. För sitt deltagande i en studentkongress i Liège hade Lafargue relegerats från universitetet i Paris på två år. Han kom till London i Internationalens affärer och som anhängare av Proudhon hade han inte några intimare relationer med Marx och hade bara av ren hövlighet avlämnat ett rekommendationsbrev från Tolain i dennes hem. Emellertid gick det som det ofta går. ”Ynglingen sökte sig först till mig”, skrev Marx efter förlovningen till Engels, ”men överflyttade snart attraktionen från gubben till dottern. Hans ekonomiska förhållanden är något så när goda, eftersom han är enda barnet till en f.d. plantageägarfamilj.” Marx beskriver honom för vännen som en vacker, intelligent, energisk och välgymnastiserad pojke, förbaskat prätigt, men bortskämd och alltför mycket naturbarn.

Lafargue var född i Santiago på Kuba men hade redan som nio års pojke kommit till Frankrike. Av sin farmor, en mulattkvinnor, hade han fått negerblod i ådrorna, vilket han själv gärna talade om och som röjdes av den mörka hudfärgen och de stora ögonvitorna i det eljest mycket regelbundna ansiktet. Av denna blodblandning kom kanske den envishet som några gånger föranledde Marx till att på en gång förargad och skämtsamt tala om "negerskallen". Men den ton av godmodigt skämt som de upprätthöll visade bara hur förträffligt de förstod varandra. Marx hade i Lafargue funnit inte endast en svärson som gjorde hans dotter lycklig utan också en duglig medhjälpare, en trogen vårdare av hans andliga arv.

Hans huvudsakliga omsorg förblev tills vidare bokens framgångar. Den 2 november skrev han till Engels: "Min boks öde gör mig nervös. Jag hör och ser ingenting. Tyskarna är beskedliga. Deras prestationer på detta område där de endast varit betjänter åt engelsmän, fransmän och till och med italienare gör dem benägna att ignorera min insats. Vårt folk därborta förstår sig inte på att agitera. Under tiden måste man göra som ryssarna — vänta. Tålmod är kärnan i den ryska diplomatin och dess framgångar. Men sådana som vi, som bara lever en gång, kan gå åt på kuppen." Den otålighet som talar ur dessa rader var mycket begriplig men trots allt inte alldeles berättigad.

Då Marx skrev detta hade boken kommit ut endast för två månader sedan och på så kort tid kan man inte skriva en grundlig kritik. Men vad det gällde var inte grundligheten utan "att åstadkomma oväsen", vilket Marx ansåg vara det viktigaste för att få återverkan i England. Engels och Kugelmann gjorde allt som stod i deras makt, man kunde inte förebrå dem för alltför ängslig noggrannhet. De hade också en del framgångar. De lyckades få in förhandsnotiser i ett ganska betydande antal även borgerliga tidningar och placera en del avtryck av företalet. Till och med en reklambomb enligt den tidens begrepp fanns färdig för emigranttidningen Die Gartenlaube, en biografisk artikel om Marx med hans fotografi, då Marx själv bad dem avstå från "upptåget". "Jag anser att sådant snarare är skadligt än nyttigt och under en vetenskapligt arbetande mans värdighet. Meyers konversationslexikon har exempelvis för länge sedan skriftligt bett mig om en biografi. Jag har inte bara avvisat förslaget utan till och med undvikit att besvara brevet. Var och en måste bli salig på sin fason." Engels notis för Die Gartenlaube — en "i största hast och i ungefär samma form som Betas vanliga ihopsnodd smörja" kallar författaren den själv — publicerades sedan i Die Zukunft, Johann Jacobys tidning som Guido Weiss sedan 1867 gav ut i Berlin, men hade då det egendomliga ödet att endast i förkortat skick återges av Liebknecht i Das Demokratische Wochenblatt, vartill Engels missnöjd anmärkte: "Wilhelm har nu kommit så långt att han inte ens vågar säga, att Lassalle kopierat dig, och till på köpet falskt. Därmed har han snöpt hela artikeln och varför han i så fall trycker av den kan bara han själv veta." Som bekant var de strukna satserna också uttryck för Liebknechts egen åsikt, han ville bara inte stöta sig med ett antal lassalleaner, som avfallit från Schweitzer och just vid den tiden höll på att grunda Eisenach-fraktionen. Så har inte bara böcker utan också tidningsnotiser sina öden.

Efter de första månaderna fick emellertid Marx snart en del god kritik av sin bok. Så av Engels i Das Demokratische Wochenblatt, av Schweitzer i Der Social Demokrat och ännu en, av Josef Dietzgen, i Das Demokratische Wochenblatt. Bortsett från Engels, vars förståelse var självklar, erkände Marx också om Schweitzer att han trots enstaka misstag hade satt sig in i frågan och visste var tyngdpunkten låg. Dietzgen, som Marx hört talas om först sedan hans bok kommit ut, hälsade han som en filosofisk begåvning, utan att därför överskatta honom.

Även den förste "fackmannen" lät höra av sig redan år 1867. Det var Dühring, som recense-rade boken i Meyers supplementband utan att, enligt Marx, ha förstått de nya grundelementen

i hans framställning, men dock så att Marx inte var missbelåten med denna kritik. Han kallade den till och med ”mycket anständig”, även om han förmodade att Dühring hade skrivit mindre av intresse och förståelse för saken än av hat mot Roscher och andra universitetsstorheter. Engels bedömde från början Dührings uppsats mera ogynnsamt, och att han hade den skarpare blicken visade sig snart, när Dühring slog om och gjorde allt för att nedvärdera boken.

Med andra fackmän hade Marx likaledes de tråkigaste erfarenheter; ännu åtta år senare gav en av dessa herrar, som försiktigtvis uppträdde anonymt, ifrån sig ett orakelspråk, att Marx som ”autodidakt” hade fått vetenskapen att slumra in en hel mansålder. Med sådana och liknande prestationer var den bitterhet, med vilken Marx brukade tala om dessa människor, fullt berättigad. Han skrev kanske bara alltför stor del på deras onda viljas konto och för litet på deras okunnighets. Hans dialektiska metod var obegriplig för dem. Det visade sig särskilt på det sättet, att män som varken saknade god vilja eller ekonomiska kunskaper endast med svårighet fann sig till rätta i boken, medan däremot sådana, som inte alls var bevandrade på det ekonomiska området och stod mer eller mindre fientliga mot kommunismen men hade en smula kännedom om Hegels dialektik, talade om den med stor hänförelse.

Så dömde Marx orättvist hårt över andra upplagan av F. A. Langes skrift i arbetarfrågan, där författaren ingående sysselsatte sig med första bandet av Kapitalet. ”Herr Lange ger mig många lovord men i det syftet att göra sig själv viktig.” Det var säkert inte Langes syfte, hans uppriktiga intresse för arbetarfrågan var höjd över varje tvivel. Men Marx hade säkert rätt då han sade, att Lange för det första inte förstod någonting av Hegels metod och för det andra hade använt den på ett mycket mindre kritiskt sätt än Marx. I verkligheten resonerade Lange fullkomligt bakvänt då han ansåg

att Lassalle ifråga om de spekulativa grundvalen stod friare och mer oberoende gentemot Hegel än Marx, i vars verk den spekulativa formen intimt slöt sig till den filosofiska förebildens manér och beträffande många delar av verket — så värdeteorin, som Lange inte ville tillmäta någon bestående betydelse — hade svårt att genomtränga materialet.

Ännu egendomligare lät Freiligraths omdöme över första boken, som Marx hade skickat honom. Det vänskapliga umgänget mellan de båda männen hade fortsatt efter år 1859, även om det då och då störts av hänsynstagande till andra personer. Freiligrath stod i begrepp att återvända till Tyskland, där den bekanta nationalinsamlingen hade garanterat honom en sorgfri levnadsafton, sedan han nära sextio år gammal blivit utan försörjning, då den bankfilial som han varit föreståndare för hade lagts ned. Det sista brevet han skrev till den gamle vännen — deras brevväxling upphörde efter detta — var en hjärtlig lyckönskan till de unga Lafargues bröllop och ett inte mindre hjärtligt tack för det första bandet av Kapitalet. Freiligrath bekände, att han ur studiet av boken hämtat kunskaper av många slag och den rikaste njutning. Framgången skulle kanske inte bli så snabb eller högljudd, men bokens verkan i det tysta skulle i stället vara så mycket djupare och varaktigare. ”Jag vet att vid Rhen är många köpmän och fabriksägare hänfödda över boken. I de kretsarna ska den komma att fylla sitt egentliga syfte — för de lärda kommer den dessutom att vara outhärlig som källskrift.” Freiligrath kallade visserligen sig själv för enbart en ”nationalekonom med hjärtat” och han hade hela sitt liv motvilja för ”hegelianeriet och häcklandet” men han hade dock nästan två årtionden stått mitt i Londons ekonomiska världstrafik, och därför var det häpnadsväckande att han i första bandet av Kapitalet såg i första hand ett slags ledtråd för unga köpmän och såg dess värde som vetenskaplig källskrift endast som en bisak.

Helt annorlunda lät Ruges omdöme. Han var en hätsk fiende till kommunismen och inte besvärad av några som helst ekonomiska kunskaper men hade en gång varit övertygad

unghegelian. ”Det är ett epokgörande verk och kastar ett skarpt, ibland bländande ljus över utvecklingen, över samhällsperiodernas undergång, dess födslovåndor och fruktansvärda nödtider. Påvisandet av mervärdet genom obetalt arbete, av expropriationen från arbetarna som arbetade åt sig själva, och den förestående expropriationen av expropriatorerna är klassisk. Marx äger en vidsträckt lärdom och en utmärkt dialektisk förmåga. Boken går över många människors och tidningsskrivares horisont, men den kommer alldeles säkert att tränga igenom och trots den brett upplagda dispositionen, ja, just tack vare den, utöva en mäktig verkan.” Liknande skrev Ludwig Feuerbach, bara med den skillnaden, att han i enlighet med sin egen utveckling mindre fäste sig vid författarens dialektik än den ”på obestridliga fakta av intressantaste men också mest fruktansvärd art rika skriften”, som kunde bevisa hans moralfilosofi: där livets nödtorft sänkades där sänkades också den moraliska nödvändigheten.

En översättning av första bandet utkom först i Ryssland. Redan den 12 oktober 1868 meddelade Marx till Kugelman, att en bokhandlare i Petersburg hade överraskat honom med underrettelsen, att översättningen redan var under tryckning och att han torde vara vänlig att skicka sitt fotografi, som skulle användas som titelvinjett. Marx ville inte neka sina ”goda vänner” ryssarna denna småsak. Det var en ödets ironi att ryssarna, som han sedan tjugufem år oavbrutet bekämpat inte bara på tyska utan också på franska och engelska, alltid hade varit hans ”gynnare”, ingenstans hade hans skrift mot Proudhon och hans kritik av den politiska ekonomin fått så stor avsättning som i Ryssland. Men han ville inte värdera detta så högt, ryssarna var enbart finsmakare, som sträckte sig efter det mest extrema som Västern hade att bjuda på.

Men så förhöll det sig nu inte. Översättningen utkom visserligen först år 1872 men den var ett allvarligt, vetenskapligt företag, som lyckades mästertligt, som Marx efter att ha sett den erkände. Översättare var Danielson, mera känd under sin litterära pseudonym Nikolaj-on, tillsammans med honom svarade Leopatín, en ung djärv revolutionär för några av de viktigaste kapitlen. ”Ett mycket vaket, kritisk förstånd, glad karaktär, stoisk som en rysk bonde, som håller till godo med vad han kan finna” — så skildrade Marx honom, när han sommaren 1870 kom på besök. Ryska censuren hade givit sin tillåtelse till översättningen, publicerad med följande motivering: ”Ehuru författaren till sin övertygelse är fullständig socialist och hela boken har en fullt bestämd socialistisk karaktär, dock med hänsyn till att framställningen ingalunda kan anses tillgänglig för envar samt att den har formen av en strängt matematisk bevisning, förklarar kommissionen det omöjligt att åtala detta verk.” Till offentligheten kom översättningen den 27 mars 1872 och den 25 maj var redan 1 000 exemplar sålda, en tredjedel av hela upplagan.

Samtidigt började en fransk översättning komma ut och vid samma tid andra upplagan av tyska originalet i häften. Den franska översättningen gjordes av I. Roy, med betydande hjälp av Marx själv, som hade ett ”satans arbete” med detta, så att han ofta beklagade att den åstadkom mer arbete för honom än om han åtagit sig den ensam. Men därför kunde han också tillmäta denna upplaga ett särskilt vetenskapligt värde även vid sidan av originalupplagan.

Mindre framgång än i Tyskland, Ryssland och Frankrike hade första bandet av Kapitalet i England. Det tycks bara ha fått ett kort omnämnande i The Saturday Review, som prisade framställningen för att den gav de torraste ekonomiska frågor en säregen tjusning. En större uppsats, som Engels skrev för The Fortnightly Review, avböjdes av redaktionen som ”för torr”, ehuru Beesly, som hade intima relationer till tidskriften ifråga, försökte hjälpa den in. En engelsk översättning, som Marx väntade sig så mycket av, fick han aldrig uppleva.

13. Internationalen på sin höjdpunkt

1. England, Frankrike, Belgien

Strax innan första bandet av Kapitalet utkom hade Internationalens andra kongress hållits i Lausanne, den 2-8 september 1867. Den stod inte i nivå med Genève-kongressen.

Redan det upprop, som generalrådet utsände i juli, med uppmaning till talrik anslutning till kongressen, var i sin överblick av förbundets tredje år påfallande torrt. Endast från Schweiz rapporterades framgångar, liksom från Belgien där proletariatet hade upprörts av att arbetare vid en strejk i Marchienne hade blivit grymt nedsablade.

Annars klagade man över de hinder, som av olika orsaker mötte propagandan i alla länder. Tyskland, som före 1848 hade visat ett sådant intresse för studiet av den sociala frågan, var upptaget av sin enhetsrörelse. Den ofrihet, som arbetarklassen i Frankrike led av, förklarades vara orsaken till att förbundet där inte hade växt som man kunnat vänta sig efter det kraftiga understöd som Internationalen givit de franska arbetarna vid arbetsinställelser. Man syftade då på en stor lockout mot bronsgjuteriarbetarna i Paris våren 1867, som vuxit ut till en principiell strid om fackföreningsrätten och slutat med en seger för arbetarna.

Även England klandrades med anmärkningen, att man där under sin agitation för valreformen för en tid förlorat den ekonomiska rörelsen ur sikte. Men nu var valreformen genomförd. Under massornas tryck hade Disraeli varit tvungen att bevilja kraven i större omfattning än Gladstone ursprungligen hade planerat, nämligen rösträtt även för alla som hyrde bostad i städerna, hur låg hyran än var. Så hoppades generalrådet, att de engelska arbetarna efter detta skulle inse nyttan av Internationalens insatser.

Slutligen pekade generalrådet på USA, där arbetarna i flera stater hade tvingat igenom åttatimmarsdagen. Sedan meddelades, att varje sektion, stor eller liten fick skicka ett ombud, sektioner med mer än 500 medlemmar ännu ett ombud för varje nytt påbörjat 500-tal. På kongressens dagordning uppsattes följande två punkter: 1. Genom vilka praktiska medel kan arbetarklassens International skapa ett gemensamt centrum för dess befrielsekamp. 2. Hur ska arbetarklassen kunna för sin frigörelse använda den kredit som den lämnar åt bourgeoisin och regeringen?

Om redan denna dagordning var oklar, så saknades dessutom den promemoria som skulle ha lämnat mera detaljerade motiveringar. Som representant för generalrådet infann sig Eccarius, och instrumentmakare Dupont som var korresponderande sekreteraren för Frankrike, en mycket duglig arbetare, och som under Jungs frånvaro satt ordförande. Ombuden var 71 till antalet, bland tyskarna Kugelman, F. A. Lange, Louis Büchner, läkaren och vulgär-materialisten, och Ladendorf, en stridbar borgerlig demokrat men häftig motståndare till kommunismen. I överväldigande majoritet var de romanska ombuden, mest fransmän och fransk-schweizare med inslag av ett fåtal belgier och italienare.

Proudhonisterna hade den här gången varit snabbare och rustat sig grundligare än generalrådet. Redan tre månader tidigare än detta hade de uppställt ett dagordningsförslag enligt vilket man skulle diskutera gemenskap som grundval för den samhällseliga handeln, värdeutjämning vid arbetsprestation, kredit och folkbanks, ömsesidiga försäkringsanstalter, mannens och kvinnans ställning i samhället, kollektiva och individuella intressen, staten som väktare över och beskyddare av rättvisan, straffrätten och ännu ett dussintal liknade frågor. Ur allt detta uppstod ett rent kaos, som vi här inte behöver gå närmare in på, eftersom Marx inte hade något att göra med detta och de delvis motsägande besluten inte kom längre än till

papperet.

Kongressen lyckades bättre med sina praktiska beslut än med de teoretiska. Den godkände generalrådet och dess förläggning i London, bestämde årsbidraget för varje medlem till 10 centimes eller en groschen och gjorde rätten till representation på årskongressen beroende av att detta bidrag punktligt betalades. Vidare beslöt kongressen uttala, att arbetarnas sociala frigörelse var oskiljaktig från deras politiska aktion och erövringen av den politiska friheten en första absolut nödvändighet. Den satte till och med så stort värde på denna förklaring att den beslöt att den skulle upprepas på nytt varje år. Den fann också den riktiga ståndpunkten gentemot det borgerliga Freds- och frihetsförbund, som just bildats inom den radikala bourgeoisin och omedelbart efter Internationalen höll sin första kongress i Genève. Mot alla frieriförsök satte den det enkla programmet: Vi ska gärna understödja er, om det tjänar våra egna syften.

Man kan förvåna sig över, trots att det kanske inte var så förvånansvärt, att denna mindre lyckade kongress väckte mycket större uppseende i den borgerliga världen än den tidigare som visserligen hade sammanträtt vid en tidpunkt då efterverkningarna av det tyska kriget ännu fångade det största intresset. Särskilt den engelska pressen, med Times — som hade Eccarius till korrespondent — i spetsen, yttrade livligt intresse för denna kongress medan den inte ens hade observerat den förra. Hånfulla yttranden saknades naturligtvis inte men Internationalen började bli tagen på allvar. Fru Marx skrev till Der Vorbote: ”Om kongressen jämfördes med styvbrodern, fredskongressen, så utföll jämförelsen alltid till den förstnämndas fördel, och man såg i denna en hotande ödestragedi och i den andra intet annat än fars och burlleskeri.” Med detta tröstade sig också Marx, som omöjligen kunde känna sig uppbyggd av debatterna i Lausanne. ”Rörelsen marscherar ... Därtill utan pengar! Med proudhonisternas intriger i Paris, Mazzinis i Italien och de avundsjuka Odger, Cremer och Potter i London, med Schulze-Delitzsch och lassalleanerna i Tyskland. Vi kan vara mycket belåtna!” Men Engels ansåg, att det som beslutats i Lausanne ju inte var till någon nytta om generalrådet blev kvar i London. Och det visade sig vara en central fråga, ty med Internationalens tredje år avbröts den lugna utvecklingen och en tid av heta strider började.

Redan några dagar efter kongressens avslutning inträffade en konflikt som fick vittgående följder. Den 18 september 1867 anfördes i Manchester en polisvagn med två häktade medlemmar av den irländska frihetsrörelsen mitt på ljusa dagen av kamrater till de häktade. De bröt upp vagnen och befriade de båda fångarna sedan de skjutit den medföljande poliskonstapeln. De verkliga förövarna upptäcktes inte, men bland de häktade irländarna utvaldes ett antal som anklagades för mord och tre av dem avrättades genom hängning, trots att man i den ytterst partiska rättegången inte kunnat komma fram till något avgörande bevis mot dem. Saken väckte stort uppseende i hela England och utvecklade sig till panik, när en krutexplosion, som frihetsrörelsen anstiftat framför murarna till fängelset i Clerkenwell, ett kvarter i London nästan uteslutande bebott av småborgare och proletärer, orsakade tolv människors död och skadade mer än etthundra.

Med den irländska sammansvärjningen hade Internationalen i och för sig ingenting alls gemensamt, och explosionen i Clerkenwell fördömdes av Marx och Engels som en stor dumhet, vilken mest skadade befrielseströrelsen genom att avkyla eller helt kväva de engelska arbetarnas sympati för den irländska saken. Men det sätt varpå den engelska regeringen förföljde som gemena förbrytare dessa irländare, som revolterade mot ett skamlöst, sedan århundraden bedrivit förtryck av deras irländska hemland, måste uppröra varje revolutionär känsla. Redan i juni 1867 hade Marx skrivit till Engels: ”Dessa smutsiga typer kallar det

engelsk humanitet, att politiska fångar inte blir sämre behandlade än mördare, stråtrövare, förfalskare och pederaster.” Vad Engels beträffar kom härtill att Lizzy Bums, till vilken han överflyttat sin kärlek till hennes avlidna syster Mary, var en glödande irländsk patriot.

Men det livliga intresse, Marx hyste för den irländska frågan, hade ett ännu djupare sammanhang än sympatin för ett undertryckt folk. Hans studier hade fört honom till den övertygelsen, att engelska arbetarklassens frigörelse, av vilken i sin tur den europeiska arbetarklassens befrielse berodde, hade irländarnas befrielse som nödvändig förutsättning. Att störta den engelska jordoligarkin var omöjligt så länge den hade sin starkt förskansade förpost på Irland. Så snart makten lades i det irländska folkets händer, så snart det gjordes till sin egen lagstiftare och regent, så snart det blev oberoende, skulle det där vara oändligt mycket lättare än i England att avskaffa lantaristokratin, som till stor del bestod av engelska godsägare, emedan denna fråga på Irland inte bara var en enkel ekonomisk fråga utan en nationell angelägenhet. Godsägarna på Irland var inte som i England de traditionella dignitärerna utan de dödligt hatade undertryckarna av nationaliteten. Försvann engelska armén och polisen från Irland, så var bonderevolutionen där ett faktum.

Vad engelska bourgeoisin angår, så hade den gemensamt med engelska aristokratin intresse av att förvandla Irland till enbart betesland, som lämnade kött och ull till billigast möjliga pris för den engelska marknaden. Men den hade ännu mycket viktigare intressen i den bestående irländska hushållningen. Irland levererade genom den ständigt tilltagande koncentrationen av arrendena en ständig överskottsbefolkning till den engelska arbetsmarknaden och pressade därigenom ned den engelska arbetarklassens löner såväl som den materiella och moraliska nivån. Arbetarna i alla industriella och kommersiella centra i England delade sig i två fientliga läger: de engelska och de irländska proletärerna. Den vanlige engelska arbetaren hatade den irländske arbetaren som konkurrent, kände sig gentemot honom som medlem av den härskande nationen, gjorde sig just därför till verktyg åt aristokraterna och kapitalisterna mot Irland och befäste därigenom dessas välde över sig själv. Den engelske proletären hyste religiösa, sociala och nationella fördomar gentemot den irländske, han förhöll sig till denne ungefär som den vite arbetaren i de forna slavstaterna i Amerika till negern. Irländaren betalade honom tillbaka med ränta på sitt eget sätt. Han såg i den engelske arbetaren samtidigt den medskyldige och det stupida verktyget för det engelska förtrycket på Irland. I denna antagonism, som hölls uppe på konstlad väg, genom pressen, från predikstolen, i skämttidningarna, kort sagt alla de medel som stod till de härskande klassernas förfogande, låg roten till den engelska arbetarklassens vanmakt, trots dess organisation.

Och detta onda rullade vidare bort över oceanen. Antagonismen mellan engelsmän och irländare hindrade varje uppriktigt och allvarligt samarbete mellan det engelska och det amerikanska proletariatet. Om det var Internationals viktigaste uppgift att befordra den sociala revolutionen i England som kapitalismens metropol, så var enda medlet för att påskynda denna att Irland befriades. Internationalen måste överallt öppet ta parti för Irland och det var generalrådets särskilda uppgift att hos den engelska arbetarklassen väcka medvetandet om att Irlands nationella befrielse inte var någon fråga om abstrakt rättfärdighet utan första villkoret för dess egen sociala frigörelse.

Denna uppgift gjorde Marx under de följande åren all rättvisa; liksom han i den polska frågan, som sedan Genève-kongressen försvunnit från Internationals dagordning, såg en hävstång till störtande av det ryska världsväldet, såg han i den irländska frågan en hävstång till störtande av det engelska. Han brydde sig inte om att ”intriganterna” bland arbetarna, som ville komma med i nästa parlament — till och med Odger, generalrådets president räknades

till dem — genom denna hans politik fick förevändning att ansluta sig till de borgerliga liberalerna. Ty Gladstone utnyttjade den irländska frågan, då den nu var aktuell till valparoll för att åter komma till makten. Generalrådet riktade en petition till engelska regeringen — naturligtvis utan resultat — i vilken det protesterade mot avrättningen av de tre irländarna, som ett justitiemord, och ordnade också offentliga möten i London för att försvara Irlands rätt.

Om det därigenom ådrog sig engelska regeringens missnöje, så retade det samtidigt franska regeringen till att slå ett slag mot Internationalen. Bonaparte hade i tre år lugnt avvaktat förbundets utveckling som skulle göra den motspänstiga bourgeoisin ängslig. När de franska medlemmarna inrättade en byrå i Paris hade de underrättat polisprefekten i Paris och inrikesministern om detta utan att få något svar från varken den ene eller den andre. Små trakasserier hade det visserligen aldrig saknats. Då man i misstro mot bonapartistpolisens svarta kabinett skulle skicka Genève-kongressens papper till generalrådet med en schweizare som var naturaliserad engelsman, hade polisen stulit dem från honom vid franska gränsen, och franska regeringen ställde sig döv för generalrådets klagomål. Men utrikesdepartementet i London öppnade dess öron och den måste lämna tillbaka sitt rov. På samma sätt misslyckades kejsarens ombud, Rouher, då han ställde som villkor för att ett manifest, som de franska deltagarna på Genève-kongressen hade antagit, skulle få publiceras i Frankrike att man fogade in ”några ord av tacksamhet till kejsaren, som gjort så mycket för arbetarna.” Detta förslag avväjdes, ehuru de franska medlemmarna annars aktade sig för att reta den fientliga makten och därför av de borgerliga radikalerna misstänkliggjordes som förklädda bonapartister.

Det må lämnas därhän, huruvida de, som franska författare påstår, av detta lät lura sig till att delta i några tama manifestationer emot kejsardömet. De skäl som föranledde Bonaparte till en öppen brytning med arbetarklassen låg i varje fall djupare. Den strejkrörelse, som framkallats av den förhärjande krisen år 1866, tog en omfattning som oroade honom. Vidare hade arbetarna i Paris under inflytande av Internationalen utbytt fredsadresser med arbetarna i Berlin, när våren 1867 ett krig med Nordtyska förbundet på grund av Luxemburgaffären hotade. Slutligen höjde bourgeoisin ett så bedövande skri på ”hämd för Sadova”, att den synnerligen sluga tanken dök upp i Tuilerierna att täppa till munnen på den med liberala medgivanden.

Under dessa omständigheter trodde sig Bonaparte slå flera flugor i en smäll, då han slog till mot Internationalens byrå i Paris under förevändningen att den var en centralpunkt för den irländska sammansvärjningen. Men trots att han lät överfalla byråns medlemmar med oväntade nattliga husundersökningar, fann han inte minsta spår av en hemlig sammansvärjning. För att inte detta slag i luften skulle bli en alltför stor blamage hade han intet annat att göra än låtahängiggöra ett åtal mot byrån, för att den var en icke auktoriserad sammanslutning med mer än tjugu medlemmar. Åtalet behandlades den 6 och 20 mars mot femton medlemmar av Internationalen och domen lydde på 100 francs böter för var och en av de anklagade och stängning av byrån. De högre instanserna stadfäste denna dom.

Men innan det kom så långt var redan en ny process i gång. Åklagare och rätt hade behandlat de anklagade med sammetshandskar, och dessa hade genom Tolain försvarat sig i mycket moderat ton. Men redan två dagar efter första rättegången, den 8 mars, hade en ny byrå upprättats, och detta öppna hån begravnade Bonapartes sista illusioner. De nio medlemmarna av den byrån stod den 22 maj inför rätta och dömdes efter ett lika glänsande som skarpt tal av Varlin till vardera tre månaders fängelse. Därmed var klarhet skapad mellan kejsardömet och Internationalen, vars franska gren fick ny livskraft efter denna slutgiltiga och öppna brytning

med decemberslaktaren.*

Även med belgiska regeringen råkade Internationalen i häftig konflikt. Gruvägarna i kolbäckenet Charleroi drev genom oupphörliga trakasserier sina eländigt avlönade arbetare till vredesutbrott för att efteråt släppa lös den väpnade makten mot den obehäpnade massan. Mitt under det paniktillstånd som uppstod tog sig den belgiska grenen av Internationalen an de misshandlade proletärerna, avslöjade i pressen och på offentliga möten deras bedrövlige ställning, understödde de dödade och sårades familjer och skaffade fångarna juridisk hjälp, varpå de frikändes av juryn.

Detta hämnades justitieminister de Bara genom att inför belgiska kammaren fara ut i vilda smädelser mot Internationalen och hota denna med våldsåtgärder, särskilt med förbud mot dess nästa kongress som skulle hållas i Brüssel. Men de angripna lät sig inte förvillas; de svarade med en skrivelse där de förklarade att de lät sig lika litet befallas av en man som av ett fat enbärsbrännvin och att kongressen komme att äga rum i Brüssel, vare sig det behagade justitieministern eller ej.

2. Schweiz och Tyskland

Den verksammaste hävstången för det stora uppsving Internationalen gjorde under dessa år var den allmänna strejkrörelse, som kraschen 1866 framkallade i alla mer eller mindre kapitalistiskt utvecklade länder.

Generalrådet befordrade aldrig och ingenstädes dess utbrott, men där den utbröt hjälpte det med råd och dåd till att säkerställa arbetarnas seger genom att mobilisera proletariatets internationella solidaritet. Det slog ur kapitalisternas händer det bekväma vapnet att lamslå strejkande arbetare genom att tillkalla utländsk arbetskraft. Av omedvetna hjälptrupper åt den gemensamme fienden gjorde det offerglada förbundskamrater. Det förstod att upplysa arbetarna i varje land, dit dess inflytande nådde, att det var i deras eget intresse att understödja utländska klassbröders lönestrider.

Denna Internationalens verksamhet visade sig utomordentligt varaktig och skaffade den ett europeiskt anseende, som till och med gick vida över den verkliga makt som den redan hade förvärvat. Ty då den borgerliga världen inte ville begripa eller också verkligen inte begrep, att de tilltagande strejkerna hade sina rötter i arbetarklassens fattigdom sökte den dess orsaker i Internationalens hemliga propaganda. Den blev ett demoniskt odjur, som de försökte slå ned vid varje strejk. Varje stor strejk började utveckla sig till en kamp om Internationalens existens, och ur var och en av dessa strider framgick den med på nytt stålsatt kraft.

Typiska för denna tendens var byggnadsarbetarstrejken våren 1868 i Genève liksom bandvävare- och sidenfärgarstrejken, som utbröt hösten samma år i Basel och räckte ända in på nästa år. I Genève började alltså byggnadsarbetarna kampen med att kräva förhöjning av arbetslönen och förkortning av arbetstiden. Men mästarna fordrade som villkor för en uppgörelse att arbetarna skulle utträda ur Internationalen. Denna oförskämndhet avlog de strejkande arbetarna genast, och tack vare den hjälp som generalrådet kunde organisera från England, Frankrike och andra länder, tvang de i alla fall igenom sina ursprungliga krav. Ojämförligt fräckare betedde sig kapitalisterna i Basel, där bandvävarna utan någon som helst anledning vägrades ett par timmars ledighet, som de enligt gammal tradition hade att fordra sista dagen av höstmässan. De hotades med att den som inte stannade i arbete skulle avskedas!

---

* Decemberslaktaren = Napoleon III (Bonaparte), som valdes till president i december 1848 och blev genom sin statskupp i december 1852. RB

En del av arbetarna vägrade lyda och avvisades dagen efter av poliser framför fabriksporten trots sin rätt till fjorton dagars uppsägning. Denna brutala utmaning upphetsade Basels arbetare, och det kom till månadslånga strider, som slutligen kulminerade i myndigheternas beslut att skrämma arbetarna med militära åtgärder och ett slags belägringstillstånd.

Målet för den otäcka hetsen avslöjade sig också i Basel vara Internationalens förintande. För att nå detta mål försmådde kapitalisterna varken grymma metoder, som uppsägning av de avskedades bostäder, och vägran att ge kredit i affärerna hos bagare, slaktare och andra handlare, eller löjliga tilltag, som att skicka en delegat till London för att utforska generalrådets finansiella ställning. ”Om dessa goda ortodoxa kristna hade levat i kristendomens första tider, så hade de framför allt snokat upp aposteln Paulus' bankkrediter i Rom.” Så skämtade Marx, anknyttande till ett uttryck av Times, som hade jämfört Internationalens sektioner med de första kristna församlingarna. Men Basel-arbetarna höll oförvillat fast vid Internationalen och firade sin seger med en stor demonstration på torget när kapitalisterna äntligen hade givit efter. De hade också fått rikligt understöd från andra länder. De vågor som dessa strejker rörde upp, svallade ända till Förenta staterna, där Internationalen också började få fast fot, F.A. Sorge, en flyktning från 1848 vid denna tid musiklärare, uppnådde i New York en liknande ställning som Becker i Genève.

Framför allt banade strejkrörelsen väg för Internationalen också i Tyskland, där hittills endast enstaka sektioner hade bildats. Allmänna tyska arbetarföreningen hade efter svåra strider och förvecklingar vuxit till en mäktig organisation och fortfor att utveckla sig på det mest glädjande sätt särskilt sedan dess medlemmar beslutat sig för att välja Schweitzer till sin erkända ledare. Schweitzer satt också som representant för Elberfeld-Barmen i Nordtyska riksdagen, hans gamle motståndare Liebkecht fanns där också vald av den sachsiska valkretsen Stollberg-Schneberg. De två hade genast häftigt kolliderat på grund av sin motsatta inställning i den nationella frågan. Medan Schweitzer i Marx' och Engels anda ställde sig på den grund som skapats av slaget vid Königgrätz,^{*} bekämpade Liebkecht Nordtyska förbundet som ett verk av rätts- och samvetslöst våld, som framför allt måste förintas, till och med om man då tillfälligt måste låta de sociala målen träda i bakgrunden. Liebkecht hade hösten 1866 hjälpt till att grunda Sachsiska folkpartiet och utgav sedan början av år 1868 Das Demokratische Wochenblatt i Leipzig som dess tidning. Partiet rekryterades övervägande ur sachsiska arbetarklassen och skilde sig däri fördelaktigt från Tyska folkpartiet, där det utom en handfull ärliga ideologer av Johann Jakobys typ fanns börsdemokrater från Frankfurt, schwabiska kantonrepublikaner och indignerade kämpar mot sådana brott mot rättsprinciperna som dem Bismarck begått, när han jagade bort några större och mindre småfurstar. Så mycket mer glädjande var att Sachsiska folkpartiet närmade sig Förbundet av tyska arbetarföreningar, vilket vid Lassalles första uppträdande och som motvikt mot dennes agitation grundats av den framstegsvänliga bourgeoisin men som just i kampen mot Lassalle utvecklats sig åt vänster. Särskilt sedan August Bebel, i vilken Liebkecht funnit en trogen kamrat i kampen, valts till förbundets ordförande.

Redan i sitt första nummer utpekade Das Demokratische Wochenblatt Schweitzer som en man, som samtliga förkämpar för den socialdemokratiska saken hade vänt ryggen. Det var emellertid en gammal nyhet. Schweitzer hade inte för ett ögonblick låtit sig förvillas från sin

---

* Vid Königgrätz blev den österrikiska hären slagen av den preussiska. Ett fredsfördrag slöts i Prag 1866. Österrike fick avstå från alla anspråk på Schleswig-Holstein, överlämna Venetien till Italien och utträda ur Tyska förbundet. En enhetlig stat bildades i norra Tyskland genom att furstarna i Hannover, Kurhessen och Nassau avsattes och den fria riksstaten Frankfurt blev preussisk. R.B.

avsikt att leda den tyska arbetarrörelsen av det avståndstagande han tre år tidigare bestått av Marx och Engels. Han ledde den visserligen i Lassalles anda men just därför utan att genom slaviskt fasthållande vid varje ord av Lassalle låta den förbenas till en sekt. Så hade han också försökt sprida första bandet av Kapitalet bland de tyska arbetarna tidigare och grundligare än själve Liebknecht, och i april 1868 vände han sig personligen till Marx för att inhämta dennes råd ifråga om en nedsättning av järntullarna som just då planerades av preussiska regeringen.

Redan i sin egenskap av generalrådets korresponderande sekreterare för Tyskland kunde Marx inte undandra sig att svara på en sådan fråga, som parlamentariska representanter för arbetarna i en industrivalkrets riktade till honom. Men Marx hade även eljest kommit till en väsentligt annorlunda uppfattning av Schweitzers verksamhet. Ehuru han bara betraktade den på avstånd erkände han dock "obetingat den intelligens och energi" med vilken Schweizer verkade i arbetarrörelsen, och i generalrådets förhandlingar behandlade han honom som en medlem i sitt parti utan att någonsin låta undfalla sig ett ord om punkter där de inte var överens.

Sådana saknades inte heller nu. Inte ens sin personliga misstro mot Schweitzer uppgav Marx och Engels ännu, även om det inte längre misstänkte honom för några manipulationer med Bismarck, så misstänkte de dock, att hans närmanden till Marx syftade till att undantränga Liebknecht; de kom aldrig över sin föreställning att Allmänna Tyska arbetarföreningen var en "sekt" och att Schweitzer framför allt ville vara "sin egen arbetarrörelse". Men alltid erkände de att Schweitzers politik var vida överlägsen Liebknechts.

Marx ansåg, att Schweitzer var den intelligentaste och mest energiske av alla samtida arbetarledare i Tyskland och att det endast var genom honom som Liebknecht hade tvingats erinra sig att en arbetarrörelse existerade som var oberoende av den småborgerligt-demokratiska rörelsen. Engels ansåg, att Schweitzer i sin uppfattning av det allmänna politiska läget och i sin framställning var skickligare än de andra och att han också var klarare i sin inställning till andra partier. "Han kallade alla andra partier gentemot oss en enda reaktionär massa, där åtskillnaderna knappast är att räkna med för oss. Han erkänner visserligen att 1866 och dess konsekvenser har ruinerat småkungadömet, undergrävt legitimitetsprincipen, skakat reaktionen och satt folket i rörelse, men han går — nu — också lös på de andra konsekvenserna, skattetrycket o.s.v., och förhåller sig gentemot Bismarck mycket 'korrektare', som berlinarna säger, än exempelvis Liebknecht gentemot exfurstarna." Om denna Liebknechts taktik yttrade sig Engels vid ett annat tillfälle, att han var utled på att varje vecka få omtuggat, att "vi inte borde göra revolution innan förbundsdagen, den blinde welfen och den beskedlige kurfursten av Hessen hade återinsatts i sina rättigheter och en grym och välförtjänt hämnd tagits på Bismarck." I detta låg väl en del förargad överdrift, men en portion sanning fanns där också.

Marx har vid ett senare tillfälle yttrat, att man hittills hade trott att den kristna mytbildningen hade varit möjlig under romerska kejsardömet endast därför att boktryckarkonsten ännu inte var uppfunnen. Men att det nu förhöll sig alldeles tvärtom. Dagspressen och telegrafan, som numera oavbrutet strödde ut sina påfund över jorden, fabricerade mera myter (och borgarbrackorna trodde och befordrade dem vidare) på en dag än förr hade kunnat åstadkommas på ett århundrade. Ett särskilt slående bevis för riktigheten av denna åsikt är den i årtionden och visst inte bara av borgarbrackor trodda sagan att Schweitzer hade velat förråda arbetarrörelsen till Bismarck, men att Liebknecht och Bebel fört honom tillbaka till den rätta vägen.

Det var alldeles tvärtom. Schweitzer representerade den principiellt socialistiska ståndpunkten, medan Das Demokratische Wochenblatt kurtiserade de separatistiska anhängarna av exfurstarna och den liberala korrupsionshushållningen i Wien på ett sätt som inte kunde

rättfärdigas från socialistisk ståndpunkt. Bebel utvecklar i sina memoarer tanken, att Österrikes seger över Preussen varit önskvärd därför att revolutionen lättare skulle ha övervunnit en i sig själv svag stat som Österrike än en inrikespolitiskt stabil som Preussen, men detta är en förklaring i efterhand och något spår av den kan inte upptäckas i samtida litteratur, vilket värde den nu än kan ha.

Trots sin personliga vänskap med Liebknecht och sin misstro mot Schweitzer förlorade inte Marx sinnet för de verkliga förhållandena. Han besvarade visserligen Schweitzers förfrågan beträffande sänkningen av järntullarna med försiktig reservation men sakligt uttömmande. Schweitzer fullföljde sedan det som han planerat redan tre år tidigare och föreslog på Allmänna tyska arbetarföreningens generalförsamling, som sammanträdde i slutet av augusti i Hamburg, att den skulle ansluta sig till Internationalen. Med hänsyn till den tyska föreningslagen kunde det visserligen inte ske formellt utan endast som solidaritets- och sympati-förklaring. Till denna generalförsamling hade Marx inbjudits som hedersgäst, för att man skulle få tillfälle att på de tyska arbetarnas vägnar tacka honom för hans vetenskapliga arbete. På en preliminär förfrågan av Schweitzer svarade han tillmötesgående men kom dock sedan inte till Hamburg, hur enträget än Schweitzer bad honom om detta.

I sin tackskrivelse för detta ”hedrande anbud” angav han generalrådets förarbete för Brüsselkongressen som hinder för sin närvaro men konstaterade med glädje, att generalförsamlingen hade upptagit de punkter på sin dagordning, som var den verkliga utgångspunkten för varje allvarligt syftande arbetarrörelse: agitation för full politisk frihet, reglering av arbetsdagen och arbetarklassens planmässiga internationella samarbete. Marx skrev sedan till Engels, att med detta brev hade han lyckönskat Lassalleanerna till att ha uppgivit Lassalles program, men det är verkligen svårt att inse vad Lassalle skulle ha haft att anmärka mot dessa tre punkter.

En verklig brytning med Lassalles traditioner gjorde däremot Schweitzer själv på generalförsamlingen i Hamburg, då han trots häftigt motstånd och till sist endast genom att göra saken till kabinetsfråga genomdrev att han och hans riksdagskamrat Fritzsche fick tillåtelse att till slutet av september inkalla en allmän tysk arbetarkongress till Berlin för att väcka till liv en grundlig, omfattande organisation av arbetarklassen med strejk som mål. Schweitzer hade tagit lärdom av den europeiska strejkrörelsen; han överskattade den inte, men han hade mycket väl insett, att ett arbetarparti som ville förbli i nivå med sin uppgift, inte kunde låta de nu med styrkan hos en naturkraft på en gång frambrytande strejkerna förlöpa i ett oreglerat virrvarr. Han ryggade därför inte tillbaka för att grunda fackliga organisationer, men han missförstod deras levnadsbetingelser, då han ville organisera dem lika strikt som Allmänna tyska arbetarföreningen och i viss mån endast som dennas underordnade hjälptrupper.

Marx varnade honom förgäves för detta svåra fel. Av korrespondensen mellan dem har man kvar Schweitzers samtliga brev men endast ett och förmodligen det viktigaste av Marx', det av den 13 oktober 1868. I formen fullkomligt otadligt och lojalt tillmötesgående mot Schweitzer, utvecklade han de viktigaste betänkligheterna mot den av Schweitzer planerade organisationen av fackföreningarna men försvagade intrycket av denna kritik genom att karaktärisera den av Lassalle stiftade föreningen som en ”sekt”, som måste besluta sig för att gå upp i klassrörelsen. I sin svarsskrivelse, den sista han tillställde Marx, kunde Schweitzer med rätta åberopa sig på att han alltid strävat efter att hålla jämna steg med den europeiska arbetarrörelsen.

Några dagar efter generalförsamlingen i Hamburg sammanträdde De tyska arbetarföreningarnas förbund i Nürnberg. Även detta förstod tidens tecken; dess majoritet antog de viktigaste satserna i Internationalens stadgar som politiskt program och valde Das

Demokratische Wochenblatt till sin förbundstidning, varefter en minoritet inom förbundet försvann för alltid. Därpå avtog majoriteten ett förslag att upprätta pensionskassor för arbetare under statlig uppsikt och antog ett förslag att grunda fackliga kooperativa organisationer. Detta motiverades med att erfarenheten hade visat att sådana bäst kunde sörja för pensions-, sjuk- och arbetslöshetskassor. Denna motivering var ideologiskt svagare än hänvisningen till den kamp mellan arbete och kapital, som flammade upp i strejkerna. I Hamburg hade också anslutningen till Internationalen motiverats med alla arbetarpartiers gemensamma intresse, medan man i Nürnberg inte formulerade sig så klart. Redan några veckor senare anmälde Das Demokratische Wochenblatt med fetstil, att Tyska folkpartiet på en konferens i Stuttgart beslutat att ansluta sig till Nürnberg-programmet.

Emellertid hade ett närmande skett mellan Allmänna tyska arbetarföreningen och De tyska arbetarföreningarnas förbund, och Marx bemödade sig nu redligen att genom opartisk medling mellan Liebknecht och Schweitzer ena den tyska arbetarrörelsen. Detta lyckades dock inte. Nürnbergföreningarna vägrade med en ohållbar motivering att sända ombud till den fackföreningskongress som Schweitzer och Fritsche hade inkallat till Berlin. Men kongressen hade många deltagare och ledde till grundande av en rad ”arbetargrupper”, som sammanslöt sig i ett ”arbetargrupsförbund” som i verkligheten leddes av Schweitzer.

Nürnberg-föreningarna fortsatte å sin sida på grundval av stadgar, som Bebel skisserat och som mycket bättre anpassade sig till de fackliga arbetsbetingelserna än Schweitzers, att grundlägga — som de väl storslaget döpte dem — ”internationella fackföreningskooperationer”. De erbjöd sig nu att inleda förhandlingar om enhet och samgående med den andra riktningen men fick ett skarpt avböjande svar. De kunde bespara sig försöket att erbjuda ett fördrag för att återställa den enighet de först hade förstört. Menade de allvar med sitt förslag, så kunde de ansluta sig till arbetargrupsförbundet och inom detta verka för de ändringar de funne lämpliga.

Om Marx sålunda inte kunde förhindra den tyska arbetarrörelsens splittring, så kunde han dock konstatera att båda riktningarna anslutit sig till Internationalen, och så kom han på idén att nu när denna, visserligen med små och spridda avdelningar men dock fanns utspridd över hela sitt område kunde nästa års generalrådssammanträde förläggas till Genève. Här medverkade också förargelsen över den franska sektionen i London, som visserligen inte hade så många medlemmar men åstadkom mycket oväsen och genom sitt bifall till den enfaldige komedianten Pyat, som predikade mord på Bonaparte, beredde Internationalen många svårigheter. Den bråkade inte minst om generalrådets ”diktatur”, därför att detta efter förmåga bromsade dess ofog, och förberedde en anklagelseakt mot rådet till Brüsselkongressen.

Lyckligtvis avrådde Engels energiskt från det vågade steget. För denna lilla klick åsnors skull fick saken inte överlämnas åt folk, som visserligen hade god vilja och väl också instinkt men dock inte förmåga att leda rörelsen. Ju större den blev, nu när den också spred sig över Tyskland, desto mer måste Marx behålla ledningen i sina händer. Det visade sig också snart i Genève, att god vilja och enbart instinkt inte är tillräckligt.

3. Bakunins agitation

Internationalens tredje kongress ägde rum 6-13 september 1868 i Brüssel.

Den hade flera deltagare än någon tidigare kongress, inte heller någon senare har uppnått samma deltagarantal, men den hade en mycket lokal karaktär; mer än hälften av ombuden kom från Belgien. Ungefär en femtedel var fransmän. Från England kom 11 ombud varav 6 representerade generalrådet, däribland Eccarius, Jung, Lessner och tradeunionisten Lucraft.

Schweizarna hade 8 ombud, tyskarna bara 3, bland dem Moses Hess från sektionen i Köln. Schweitzer, som fått officiell inbjudan, var på grund av domstolsförhandlingar förhindrad att personligen närvara men förklarade skriftligen att Allmänna tyska arbetarföreningen var solidarisk med Internationalens strävanden och att endast de tyska föreningslagarna hindrade föreningen från att också formellt ansluta sig till Internationalen. Italien och Spanien hade vardera en representant.

Den livligare puls, som Internationalen fått under sitt fjärde år, var tydligt märkbar under kongressens förhandlingar. Det motstånd, som proudhonisterna hade uppvisat i Genève och Lausanne mot fackföreningar och strejker, hade nästan slagit om i sin motsats. Men de genomdrev ännu en verklighetsfrämmande resolution till ära för ”bytesbanken” och ”gratiskrediten”, trots att Eccarius påvisade detta proudhonistiska botemedels praktiska omöjlighet enligt engelska erfarenheter och Hess bevisade dess teoretiska ohållbarhet med hjälp av den stridsskrift som Marx tjuugu år tidigare hade riktat mot Proudhon.

Däremot led de ett fullständigt nederlag i frågan om äganderätten. På förslag av de Pape antogs en stor resolution med ingående motivering. Där krävde man, att i ett välordnat samhälle stenkols-, stenkols- och andra gruvor såväl som järnvägar skulle tillhöra samhället, d.v.s. den nyupprättade staten, som var underkastad rättfärdiga lagar, och att till dess detta tillstånd uppnåtts deras drift skulle överlåtas till arbetarråd ansvariga inför samhället. Likaså borde jordbruk och skogar överföras till staten och som gemensam stategendom på liknande villkor överlåtas till jordbrukarsammanslutningar. Slutligen måste kanaler, landsvägar, telegraf, med ett ord alla trafikmedel bli samhällets gemensamma egendom. Fransmännen protesterade häftigt mot denna ”råa kommunism” men uppnådde endast ett beslut att frågan skulle behandlas ännu en gång av nästa kongress, som enligt beslutet skulle förläggas till Basel.

Enligt egen uppgift hade Marx ingen del i avfattandet av de i Brüssel antagna resolutionerna, men han var ingalunda missbelåten med kongressens förlopp. En personlig och saklig tillfredsställelse för honom var att här liksom tidigare i Hamburg och Nürnberg arbetarklassens tack för hans vetenskapliga verk uttalades. Dessutom hade anklagelserna mot generalrådet som framförts av den franska sektionen i London avvisats. Endast kongressens beslut inspirerat från Genève att avvärja ett krigshot genom allmän arbetsnedläggning, genom en folkens strejk, fann han vara ”orimligt”. Så mycket mindre hade han att invända mot att kongressen slutgiltigt bröt med Freds- och frihetsförbundet, som kort efteråt höll sin andra kongress i Bern. Det hade föreslagit ett förbund med Internationalen men fick i Brüssel det torra svaret, att det inte hade någon förnuftig grundval för sin existens och borde föreslå sina medlemmar att helt enkelt inträda i Internationalens sektioner.

På denna alliansplan arbetade särskilt Mikael Bakunin, som hade deltagit i Frihets- och fredsförbundets första kongress i Genève och ett par månader före Brüssel-kongressen inträtt också i Internationalen. Sedan alliansförslaget avböjts försökte han nu att omvända Freds- och frihetsförbundets Bern-kongress till ett program, som syftade till att avskaffa alla stater för att i deras ställe upprätta en federation av fria produktionsassociationer från alla länder. Han förblev dock i minoritet. Där fanns också bl.a. Johann Philipp Becker, och tillsammans med denne bildade han en ny ”Internationell allians av den socialistiska demokratin”, som visserligen skulle uppgå i Internationalen men ställa sig den särskilda uppgiften att studera de politiska och filosofiska frågorna på basis av den stora principen om allmän och moralisk jämlikhet för alla mänskliga varelser på jorden.

Redan i septemberhäftet av Der Vorbote proklamerade Becker denna allians, vars mål var att i

Frankrike, Italien, Spanien och så långt dess inflytande räckte upprätta sektioner av Internationalen. Först ett kvartal senare, den 15 december 1868, begärde Becker emellertid hos generalrådet att alliansen skulle upptas i Internationalen, sedan samma ansökan hade avslagits av belgiska och franska federationsråden. En vecka senare, den 22 december, skrev Bakunin från Genève till Marx: ”Min gamle vän! Bättre än någonsin förstår jag nu, i hur hög grad du har rätt, då du följer din stora arméväg för den ekonomiska revolutionen och inbjuder oss att beträda den, samt föraktar dem av oss som förrirrar sig in på dels nationella, dels uteslutande politiska företags sidovägar. Jag gör nu detsamma som du gjort sedan mer än tjuvu år. Efter det högtidliga och öppna avsked jag tog av borgarna på Bern-kongressen känner jag inte något annat samhälle, ingen annan värld omkring mig än arbetarnas värld. Mitt fosterland är Internationalen, till vars framstående grundläggare du hör. Du ser alltså, käre vän, att jag är din lärjunge, och jag är stolt över att vara det. Så mycket om min ställning och mina personliga tänkesätt.” Det finns ingen anledning att tvivla på uppriktigheten i dessa försäkringar.

Snabbast och djupast kommer man in i förhållandet mellan dessa båda män medels en jämförelse, som Bakunin några år senare, då han redan stod i häftig kamp med Marx, gjorde mellan denne och Proudhon. Det heter där: ”Marx är en mycket allvarlig, mycket djup ekonomisk tänkare. Han har den oerhörda fördelen framför Proudhon att faktiskt vara materialist. Proudhon förblev trots alla ansträngningar att bli kvitt den klassiska idealismens traditioner inte desto mindre hela sitt liv en oförfärdlig idealist, som lät sig påverkas än från bibeln, än från romerska rätten, som jag sade honom två månader före hans död, och alltjämt metafysiker ända ut i fingerspetsarna. Hans stora olycka var att han aldrig studerade naturvetenskaperna och tillägnade sig deras metod. Han hade vissa instinkter, som tillfälligt visade honom rätta vägen, men förledd av sin andes dåliga, idealistiska vanor återföll han ständigt i sina gamla villfarelser. Därigenom förblev Proudhon en ständig motsägelse, ett stort geni, en revolutionär tänkare, som ständigt försvarade sig mot idealismens inbillningar men aldrig lyckades besegra dem.” Så skrev Bakunin om Proudhon.

I omedelbar anslutning härtill skildrade han Marx' väsen sådant han uppfattade det. ”Marx är som tänkare på den goda vägen. Han har uppställt som grundsats, att all religiös, politisk och juridisk Utveckling i historien inte är orsaken till utan ett resultat av den ekonomiska utvecklingen. Det är en Stor och fruktbar tanke, som Marx inte helt enkelt har utfunderat; den hade anats och delvis uttalats av många andra före honom, men det är hans förtjänst att ha vetenskapligt utvecklat den och lagt den som grundval för hela sitt ekonomiska system. A andra sidan hade Proudhon mycket bättre förstått och känt friheten än Marx; Proudhon hade, när han inte hamnade i doktrin och fantasi, revolutionärens sanna instinkt; han ärade Satan och förkunnade anarkin. Det är mycket möjligt att Marx höjer sig till ett ännu förnuftigare frihetssystem än Proudhon, men han saknar Proudhons instinkt. Som tysk och jude är han från topp till tå en auktoritetsmänniska.” Så långt Bakunin.

För egen del drog han ur denna jämförelse den slutsatsen, att han hade fattat den högre enheten av dessa båda system. Han hade utvecklat Proudhons anarkistiska system och befriat det från alla doktrinära, idealistiska och metafysiska bihang, givit det materialismen i vetenskapen och den sociala ekonomin i historien som grundval. Det var emellertid en oerhörd självöverskattning av Bakunin. Han hade kommit långt utöver Proudhon, framför vilken han hade fördelen av en god portion europeisk bildning, och han förstod Marx mycket bättre än denne hade förstått honom. Men han hade varken så grundligt genomgått den tyska filosofins skola eller så ingående studerat de europeiska folkens klasstrider som Marx. Och

framför allt var hans okunnighet i den politiska ekonomin ännu mycket ödesdigrare för honom än okunnigheten i naturvetenskaperna för Proudhon. Denna lucka i Bakunins bildning fanns där inte mindre för att den kunde på ett för honom hedrande sätt förklaras med, att han för sina revolutionära gärningars skull en lång rad av sina bästa år försmäktat i sachsiska, österrikiska och ryska häkten och i de sibiriska isöknarna.

”Djävulen i kroppen” var hans styrka såväl som hans svaghet. Vad han menade med detta sitt älsklingsuttryck har den berömde ryske kritikern Belinskij förklarat i de lika vackra som träffande orden: ”Mikael är skyldig och syndig i mycket, men det finns något hos honom som uppväger alla hans brister — det är den eviga rörelsens princip, som lever i djupet av hans ande.” Bakunin var en alltigenom revolutionär natur och liksom Marx och Lassalle hade han den gåvan, att människorna lyssnade på honom. Det var dock en prestation av en stackars flykting, som ingenting ägde utom sin idé och sin vilja, att i en rad europeiska länder, i Spanien, Italien och Ryssland ha spunnit den internationella arbetarrörelsens första trådar. Man behöver bara nämna dessa länder för att stöta på den djupaste skillnaden mellan Bakunin och Marx. Båda såg revolutionen nalkas med stormsteg, mer, medan Marx såg dess kärntrupper i det storindustriella proletariatet, sådant han studerat det i England, Frankrike och Tyskland, räknade Bakunin med den deklasserade ungdomens, bondemassans och även trasproletariatets hopar. Hur klart han än erkände att Marx var honom överlägsen som vetenskaplig tänkare, så återföll han i sitt handlande alltid i de fel, som var säregna för ”den tidigare generationen av revolutionärer”. Han själv slog sig till ro med den förvisningen att vetenskapen visserligen var livets kompass men inte livet självt, och att endast livet skapade verkliga ting och förhållanden.

Det är en dumhet och därtill en orättvisa i samma mån mot Bakunin som mot Marx att värdesätta deras inbördes förhållande endast efter den obotliga brytning med vilken det slutade. Politiskt och särskilt psykologiskt mycket mer tilltalande är det att iakttaga hur de under loppet av trettio år ömsesidigt drogs till varandra och åter på nytt stöttes bort. Båda började som unghегelianer; Bakunin hörde till Deutsch-Französische Jahrbüchers faddrar. Vid brytningen med hans gamla gynnare Ruge och Marx bestämde han sig för den senare. Men när han i Brüssel såg vad Marx menade med kommunistisk propaganda, blev han förskräckt, och några månader senare hänfördes han av Herweghs äventyrliga friskaras uttåg mot Tyskland för att senare ännu en gång inse och öppet erkänna sin dårskap.

Strax därpå, sommaren 1848, anklagade Neue Rheinische Zeitung honom för att vara ett verktyg för den tyska regeringen. Tidningen återtog anklagelsen, som förklarades vara ett misstag inrapporterat från två olika håll, på ett sätt som gav Bakunin fullständig upprättelse. Vid ett sammanträffande i Berlin återupplivade Marx och Bakunin sin gamla vänskap, och Neue Rheinische Zeitung gick energiskt i bräschen för Bakunin när han utvisades ur Preussen. Sedan underkastade den hans panslaviska agitation en sträng kritik men med den inledande anmärkningen: ”Bakunin är vår vän”, och under uttryckligt erkännande av att Bakunin handlade av demokratiska bevekelsegrunder och att hans illusioner i den slaviska frågan var mycket förlåtliga. För övrigt misstog sig Engels, författare till den ifrågavarande artikeln, också i den huvudinvändning han gjorde gällande mot Bakunin; de slaviska folken hade dock sin historiska framtid, som Engels förnekade dem. Bakunins revolutionära deltagande i majupproret i Dresden gav Marx och Engels sitt erkännande tidigare och uttryckligare än någon annan.

Vid återtaget från Dresden blev Bakunin fången och dömd till döden först av en sachsisk domstol och sedan av en österrikisk. I båda fallen ”benådades” han till livstids fängelse och

blev slutligen utlämnad till Ryssland, där han tillbringade fruktansvärda år av lidanden i Peter-Pauls-fästningen. Under denna tid kom en förryckt urquhartist i *The Morning Advertiser* åter med anklagelsen mot Bakunin, att han var en agent åt ryska regeringen och inte alls befann sig i fängelse. Mot detta protesterade i samma tidning jämte Herzen, Mazzini och Ruge också Marx. Men en olycklig tillfällighet gjorde, att den person som smädat Bakunin också hette Marx, vilket var känt i trängre kretsar trots att denne "hedersman" ståndaktigt vägrade att framträda med sitt namn. Av denna namnlighet begagnade sig Herzen, som inte var en verklig revolutionär, till en simpel intrig. När Bakunin, som år 1857 hade sänts från Peter-Pauls-fästningen till Sibirien men 1861 lyckligt undkommit därifrån, över Japan och amerikanska kontinenten nådde London intalade honom Herzen, att Karl Marx i den engelska pressen hade angivit honom som rysk spion. Det var den första av de skvallerhistorier, som skulle stifta så mycket ont mellan Bakunin och Marx.

Mer än ett årtionde hade Bakunin varit avspärrad från det europeiska livet, och därför blir det förklarligt att han i London till att börja med anslöt sig till de ryska flyktingarna av Herzens art, med vilka han i grund och botten hade föga gemensamt. Även i sin panslavism, såvitt man överhuvud kunde tala om någon sådan, förblev Bakunin dock alltjämt revolutionär, medan Herzen med sina smädelser mot "det ruttnande västerlandet" och sin mystiska kult av den ryska bykommunen i själva verket under en mask av vekhjärtad liberalism gick tsardömet ärende. Det är inte något som talar mot Bakunin, att han fortsatte sina personliga vänskapliga förbindelser med Herzen, som hade visat sig hjälpsam under hans ungdoms nödtid, fram till dennes död, men det politiska skiljebrevet sände han Herzen redan år 1866 med förebråelsen att denne ville en social omvälvning utan politisk förändringar och ville förlåta staten allt, bara den lämnade den storryska bykommunen oantastad. Från denna väntade sig Herzen inte bara Rysslands och alla slaviska folks välgång utan också Europas och hela världens. Bakunin underkastade denna fantasi en förintande kritik.

Efter sin flykt från Sibirien levde han till att börja med i Herzens hem och hölls därigenom borta från Marx. Desto mer betecknande för honom var det då, att han översatte *Kommunistiska Manifestet* till ryska och publicerade det i Herzens tidskrift *Kolokol*.

Vid ett annat uppehåll, som Bakunin gjorde i London, samtidigt som Internationalen grundades, bröt Marx isen och sökte upp honom. Han kunde fullt sanningsenligt försäkra att han inte var skuld till skymfen mot Bakunin utan att han tvärtom hade eftertryckligt bekämpat den. De skildes som vänner; Bakunin var hänförd över den planerade Internationalen, och Marx skrev till Engels den 4 november: "Bakunin ber om sin hälsning. Han har i dag avrest till Italien, där han bor (Florens). Jag måste säga, att han har behagat mig mycket och mer än förr ... I stort är han en av de få människor, som jag efter sexton år finner ha utvecklat sig inte baklänges utan framåt."

Den glädje, med vilken Bakunin hade hälsat Internationalen, blev dock inte långlivad. Upphållet i Italien väckte närmast "den tidigare generationens revolutionär" i honom. Han hade valt detta land för det milda klimatets och de billiga levnadskostnadernas skull, särskilt som Tyskland och Frankrike var stängda för honom, men också av politiska skäl. Italienarna såg han som slavernas naturliga bundsförvanter emot den österrikiska tvångsstaten, och Garibaldi's hjältedater hade redan i Sibirien uppeldat hans fantasi. De var det första som gav honom bud om att den revolutionära floden åter var i stigande. I Italien fann han en mängd politiska hemliga föreningar; en deklasserad intelligens som ständigt var beredd att inlåta sig på allehanda sammansvärjningar, en bondemassa, som alltjämt befann sig vid svältens avgrund, och slutligen ett rörligt trasproletariat, särskilt lazzaronerna i Neapel, dit han snart

flyttade från Florens för att stanna i flera år. Dessa klasser föreföll honom vara revolutionens egentliga drivkrafter. Men när han såg Italien som det land där den sociala revolutionen var närmast förestående måste han snart inse sitt misstag. Ännu var Mazzinis propaganda övermäktig i Italien, och Mazzini var motståndare till socialismen. Med sina vagt religiösa slagord och sin tendens till sträng centralisering kämpade han endast för den borgerliga enhetsrepubliken.

Under dessa år antog Bakunins revolutionära agitation bestämdare former. Med sin brist på teoretisk bildning, tillsammans med en överflödande andlig rörlighet och en obändig dådkraft, influerades han alltid mycket starkt av den omgivning i vilken han levde. I motsättning till Mazzinis religiöst-politiska panteism stärktes hans ateism och anarkism, förnekandet av varje statligt välde, och de revolutionära traditionerna från de klasser, vilka för honom var den allmänna omvälvningens främsta kämpar, satte sin prägel på hans böjelse för hemliga sammansvärjningar och lokala uppror. Han stiftade ett revolutionärt-socialistiskt hemligt förbund, som till att börja med rekryterades av italienare och särskilt skulle bekämpa "Mazzinis och Garibaldis vedervärdiga bourgeois-retorik" men snart utvidgades till internationell skala.

I detta hemliga förbunds intresse försökte Bakunin, som hösten 1867 flyttat till Genève, först påverka Frihets- och fredsförbundet, och när han misslyckats med det arbetade han på anslutningen till Internationalen, för vilken han under ungefär fyra år inte varit vidare intresserad.

4. Den socialistiska demokratins allians

Marx hade trots detta bevarat sitt vänskapliga sinnelag för den gamle revolutionären och motsatt sig angrepp, som från hans närmaste omgivning riktades eller var ämnade att riktas mot Bakunin.

Dessa angrepp utgick från Sigismund Borkheim, en ärlig demokrat, som Marx stod i tacksamhetsskuld till sedan Vogt-affären och även för andra tjänster. Men Borkheim hade två svagheter: han ansåg sig vara en snillrik författare utan att vara det, och han led av ett barockt rysshät, som inte stod Herzens barocka tyskhat efter.

I första rummet syftade Borkheim just på Herzen och avhyvlade honom grundligt i en rad artiklar, som publicerades i Das Demokratische Wochenblatt, då denna tidning började utkomma i början av år 1868. Vid den tiden hade Bakunin för länge sedan brutit med Herzen men likafullt angreps han av Borkheim som Herzens "kosack" och hånades tillsammans med denne som "oförstörbar negation". Borkheim hade nämligen hos Herzen läst att Bakunin för många år sedan hade gjort det märkvärdiga uttalandet: "Den aktiva negationen är en skapande kraft", och så frågade han moraliskt upprörd om något liknande någonsin hade uttänkts på denna sida om den ryska gränsvakten, det skulle då ha blivit utskrattat av tusenden tyska skolpojkar. Den gode Borkheim visste inte att Bakunins på sin tid ryktbara ord: "Lusten att förstöra är en skapande lust" härstammade från en uppsats i Deutsche Jahrbücher vid den tid då Bakunin levde i de tyska unghelianernas krets och jämte Marx och Ruge bar Deutsch-Französische Jahrbücher fram till dopet.

Man förstår, att Marx betraktade dessa och liknande stilövningar med en hemlig rysning och strävade emot med händer och fötter, då Borkheim på sin rotvälska försökte utnyttja de artiklar, som Engelsk hade publicerat i Neue Rheinische Zeitung mot Bakunin, med den motiveringen att "de passade utmärkt in i hans ramar". På inga villkor fick detta förekomma i smädliga sammanhang, eftersom Engels var en gammal personlig vän till Bakunin. Engels värjde sig också, och saken fick förfalla. Även Johann Philipp Becker bad Borkheim att inte

angripa Bakunin men fick till svar ett "ovänligt brev", i vilket Borkheim, som Marx skrev till Engels, med sin "vanliga finkänslighet" förklarade, att han bevarade sin vänskapliga inställning till honom och skulle fortsätta sitt (för övrigt mycket obetydliga) pekuniära understöd, men politik borde från och med nu uteslutas ur deras korrespondens. Marx fann trots all vänskap för Borkheim, att dennes "russofobi" hade antagit farliga dimensioner.

Själv förvillades han inte heller i sina vänskapliga känslor för Bakunin av att denne deltog i Freds- och frihetsförbundets kongresser. Den första av dessa hade redan ägt rum i Genève, då Marx sände ett dedikationsexemplar av *Das Kapital* till Bakunin, och trots att han inte fick ett ord till tack frågade Marx efter sin "gamle vän Bakunin" i ett brev som han i andra sammanhang skrev till en rysk emigrant i Genève. Men uttryckte samtidigt ett stilla tvivel om denna verkligen ännu var det. Ett svar på denna direkta förfrågan var Bakunins brev av den 22 december, i vilket han lovade att beträda den härväg, som Marx sedan tjuugu år följde.

Samma dag som Bakunin skrev detta brev hade emellertid generalrådet redan beslutat sig för att för sin del avslå den av Becker förmedlade begäran att Den socialistiska demokratiska alliansen skulle upptagas i Internationalen. I det beslutet var Marx den drivande kraften. Han kände till att alliansen hade bildats, det hade ju meddelats i tidningen *Der Verbote*, men ansåg den ännu för en lokal utväxt i Genève, som var tämligen tillfällig och inte krävde vidare uppmärksamhet. Han kände den gamle Becker, som gärna drev egna småföreningar men för övrigt var pålitlig. Nu sände emellertid Becker in alliansens program och stadgar och tillade, att alliansen vill avhjälpa Internationalens bristande "idealism". Detta anspråk väckte "stor vrede" i hela generalrådet, som Marx skrev till Engels, "särskilt bland fransmännen", och man beslöt genast avslag. Marx fick i uppdrag att utredigera beslutet. Att han själv var något upprörd visar det brev, som han den 18 december "efter midnatt" skrev till Engels för att inhämta dennes råd. "Denna gång har Borkheim rätt", tillade han. Vad som retade honom var inte så mycket alliansens program som dess stadgar. Programmet förklarade att alliansen i först rummet var ateistisk. Det krävde avskaffande av all religiös kult, att tron ersattes med vetenskapen, den gudomliga rättvisan med den mänskliga. Vidare krävde det, att klasser och individer av båda könen skulle göras politiskt, ekonomiskt och socialt jämlika. Början skulle göras med arvsrättens avskaffande; vidare för alla barn av bägge kön allt från födelsen jämlikhet i medlen för deras utveckling, d.v.s. deras underhåll, uppfostran och undervisning på alla nivåer inom vetenskap, industri och konst. Slutligen förkastade programmet all politisk verksamhet, som inte hade till direkt och omedelbart mål arbetarklassens seger över kapitalet.

Marx dom över detta program var allt annat än smickrande. Han kallade det något senare "en stuvning av nötta fraser", "ett tanklöst svammel, ett radband av tomma infall, som gjorde anspråk på att vara uppseendeväckande, en enfaldig improvisation, som bara syftade till en tillfällig effekt." Men i teoretiska frågor var Internationalen enligt sin natur från början mycket tolerant, dess historiska uppgift var ju att ur sin praktiska verksamhet utveckla ett gemensamt program för det internationella proletariatet.

Så mycket viktigare var dess organisation, som var förutsättningen för varje framgångsrik praktisk verksamhet. I denna organisation försökte alliansens stadgar på ett ödesdigert sätt att ingripa. Alliansen förklarade sig visserligen för en gren av Internationalen, vars allmänna stadgar den antog, men den ville bilda en särskild organisation. Dess grundläggare samlade sig i Genève som provisorisk centralkommitté. I varje land skulle nationella byråer upprättas, vilka skulle skapa grupper på varje plats och förmedla dessa gruppers upptagande i Internationalen. Vid Internationalens årskongresser ville representanterna för alliansen som särskild gren av Internationalen hålla sina offentliga sammanträden på en särskild lokal.

Engels avgjorde genast: Det går inte. Det skulle bli två generalråd och två kongresser. Vid första tillfälle skulle det praktiska generalrådet i London stöta ihop med det "idealistiska" generalrådet i Genève. För övrigt rådde Engels till att hålla huvudet kallt; ett bryskt uppträdande skulle bland arbetarna (särskilt i Schweiz) onödigtvis skapa många kälkborgerliga åsikter och skada Internationalen. Man borde lugnt men bestämt avvisa vederbörande och säga dem, att de hade sökt sig ett speciellt område. Man skulle avvakta vad de kunde åstadkomma; det fanns tillsviare inga hinder för medlemmar i den ena organisationen att bli medlemmar också i den andra. över alliansens teoretiska program uttalade sig också Engels att något ynkligare hade han aldrig läst; Bakunin måste ha blivit "en verklig åsna", ett yttrande som ännu inte röjde någon särskild fientlighet mot Bakunin eller i varje fall ingen större fientlighet än när Marx skällde sin alltid trogne vän Becker "en gammal virrpanna"; med sådana hederstitlar slösade de bägge vännerna i sina förtroliga brev.

Marx hade under tiden redan lugnat sig och skisserade upp generalrådets beslut, som avsåg alliansens upptagande i Internationalen, i en form och med ett innehåll, mot vilket ingenting kunde invändas. Ett litet hugg åt Becker innehöll hänvisningen till att frågan ju redan avgjorts i förväg av några av alliansens grundläggare, då de som medlemmar av Internationalen hade deltagit i Brüsselkongressens beslut att avböja en sammansmältning mellan Internationalen och Freds- och frihetsförbundet. Väsentligen motiverades avslaget av att upptagandet av en andra internationell sammanslutning, som stod på en gång inom och utom Internationalen, skulle vara det ofelbaraste medlet att förstöra dennas organisation.

Det är inte troligt att Becker kunde bli mycket ond över detta generalrådets beslut. Trovärdig är också Bakunins uppgift att han från början röstat emot alliansens grundläggande men nedröstats av sitt hemliga förbunds medlemmar. Han hade visserligen velat behålla detta hemliga förbund, vars medlemmar ville verka inom Internationalen i dess anda, men önskat ett ovillkorligt inträde i Internationalen för att utesluta allt rivaliserande. I alla fall svarade nu alliansens centralkommitté i Genève på generalrådets avböjande skrivelse med erbjudandet att upplösa alliansens sektioner för att bli sektioner av Internationalen om generalrådet erkände dess teoretiska program.

Under tiden hade Marx fått Bakunins tillmötesgående brev av den 22 december, men hans misstro var redan väckt, han fäste inte vidare avseende vid denna "sentimentala entré". Även alliansens nya anbud väckte hans misstro, men han lät sig inte påverkas därav utan gav ett sakligt inriktat svar. På hans förslag beslöt generalrådet den 9 mars 1869 uttala, att det inte var dess sak att granska de enskilda arbetarpartiernas teoretiska program. Arbetarklassen i de olika länderna befunno sig på så olika utvecklingsstadier, att deras faktiska rörelse uttrycktes i mycket olika teoretiska former. Men så småningom skulle den gemensamma aktion som Internationalen väckte till liv, idéutbytet genom de olika organen för sektionerna i alla länder och slutligen den direkta debatten på de allmänna kongresserna ge den allmänna arbetarrörelsen det gemensamma teoretiska programmet. Under tiden hade generalrådet endast att fråga, om den allmänna tendensen i det enskilda arbetarprogrammet motsvarade Internationalens allmänna tendens, nämligen de arbetande klassernas fullständiga frigörelse.

I detta hänseende innehöll alliansens program en fras, som tillät farliga missförstånd. Klassernas politiska, ekonomiska och sociala jämlikhet som mål gick, om man tog det bokstavligt, ut på harmoni mellan kapital och arbete, sådan den predikades av bourgeoisocialisterna. Den proletära rörelsens innersta hemlighet och Internationalens stora mål var istället ett förintande av alla klasser. Då emellertid, enligt vad sammanhanget visade, frasen om klassernas jämlikhet råkat komma in i alliansens program endast genom en felaktig

skrivning, så betvivlade generalrådet inte, att alliansen skulle avstå från denna betänkliga fras, och i så fall fanns inte något hinder för att alliansens sektioner kunde förvandlas till sektioner av Internationalen. När man definitivt kommit därhän, måste enligt Internationalens stadgar generalrådet underrättas om platsen för och medlemsantalet i varje ny sektion.

Alliansen ändrade den kritiserade frasen i den av generalrådet önskade andan och meddelade den 22 juni att den upplöst sig och uppmanat sina sektioner att ombilda sig till sektioner av Internationalen. Dess Genève-sektion, för vilken Bakunin stod i spetsen, blev genom generalrådets enhälliga beslut upptagen i Internationalen. Även Bakunins hemliga förbund hade enligt egen uppgift upplöst sig, men det fanns i alla fall kvar i mer eller mindre lös form och Bakunin själv fortsatte att verka i den anda som alliansens program uttryckt. Han bodde från hösten 1867 till hösten 1869 vid Genève sjöns stränder, dels i själva Genève, dels i Vevey och Clarens, och hade skaffat sig ett stort inflytande bland de romanska arbetarna i Schweiz.

Därvid drog han fördel av de egenartade förhållanden, som dessa arbetare levde under. Om man vill bedöma utvecklingen den tiden på ett riktigt sätt, får man aldrig glömma, att Internationalen inte var något parti med bestämt teoretiskt program utan tolererade inom sig de mest olikartade riktningar, som ju också generalrådet hade konstaterat i sin skrivelse till alliansen. Man kan ännu i dag i Der Verbote se, att till och med en så ivrig och förtjänstfull kämpa som Becker inte gjorde sig någon möda med teoretiska frågor. Så var också i Genève-sektionen av Internationalen två mycket olika strömningar representerade. Å ena sidan la fabrique, vilket var Genève-dialektens benämning på de kvalificerade och välavlönade arbetarna i juvel- och urindustrin, som nästan uteslutande rekryterades bland de infödda. Å andra sidan les gros métiers, i första hand byggnadsarbetare, vilka nästan uteslutande bestod av främlingar, särskilt tyskar, som endast genom ständiga strejker kunde tillkämpa sig något så när drägliga arbetsvillkor. De förra hade rösträtt, de senare inte. Men la fabrique var alltför få för att kunna räkna med självständiga valframgångar och var därför mycket böjd för valkompromisser med de borgerliga radikalerna, medan les gros métiers, för vilka varje frestelse av detta slag redan i förväg var utesluten, mycket lättare lät sig hänföras för den direkta aktionen som den utlades av Bakunin.

Ett ännu mer givande rekryteringsområde fann denne bland urarbetarna i Jura. De var inga kvalificerade arbetare i lyxindustrin utan mest arbetare i hemindustri, vars bekymmersamma tillvaro redan hotades av den amerikanska konkurrensens maskiner. De levde vitt utspridda i sina torftiga hem och var därför svåra att samla kring en massrörelse med politiska mål och i den mån det var möjligt blev de genom dystra erfarenheter avskräckta från politiken. Det var en läkare, Coullery, som först fört agitationen för Internationalen in i deras kretsar, en människovänlig men politiskt förvirrad man, som hade förlett dem till valallians inte bara med radikalerna utan också med de monarkiska liberalerna i Neuchâtel, varvid arbetarna regelbundet blev lurade. Sedan Coullery fullständigt avpoletterats hade juraarbetarna funnit en ny ledare i James Guillaume, som var en ung lärare i industriområdet Locle. Han hade fullständigt levt sig in i deras tänkesätt och i en liten tidskrift, Le Progrés, som han gav ut, försvarade han ett anarkistiskt samhällsideal där alla människor skulle vara fria och lika. När Bakunin första gången kom till Jura, fann han marken fullkomligt förberedd för sitt utsäde, och de utarmade människorna där hade kanske ett ännu starkare inflytande på honom än han på dem, ty hans utdömande av all politisk verksamhet framträdde från och med nu mycket skarpare än förr.

Tills vidare rådde emellertid ännu fred mellan sektionerna i det romanska Schweiz. I januari 1869 sammanslöt de sig, i främsta rummet genom Bakunins inflytande, till ett federalråd och

utgav en större veckotidskrift, *Egalité*, i vilken Bakunin, Becker, Eccarius, Varlin och andra framstående medlemmar av Internationalen medarbetade. Det var också Bakunin, som för-mådde det romanska federalrådet att hos generalrådet i London föreslå att arvsfrågan togs upp på dagordningen för Basel-kongressen. Det var Bakunins goda rätt, eftersom just debatten kring sådana frågor hörde till kongressens huvuduppgifter, och generalrådet gick med på detta.

Marx såg visserligen i detta också en viss utmaning från Bakunin, men som sådan var den välkommen.

5. Baselkongressen

På sin årskongress den 5-6 september i Basel höll Internationalen under detta sitt femte levnadsår mönstring av sina trupper.

Det var det mest stormiga som den hittills upplevt. Fullt av ”guerillastrider mellan kapital och arbete”, strejkerna, som av Europas besittande klasser mer och mer betecknades som ett resultat av Internationalens hemliga intriger utan samband med proletariats elände eller kapitalets despotism.

Desto mer växte den brutala lusten att slå ned Internationalen med vapenmakt. Till och med i England kom det till blodiga sammanstötningar mellan strejkande gruvarbetare och militärer. I Loires koldistrikt anstiftade en berusad soldatesk ett blodblad vid Ricamarie; tjugu arbetare, däribland två kvinnor och ett barn, dödades och en mängd arbetare sårades. Brutalast var man även denna gång i Belgien, ”den kontinentala konstitutionalismens mönsterstat, det behagliga, välinhängnade paradiset för godsägare, kapitalister och präster”, som det hette i ett mäktigt, av Marx författat upprop från generalrådet, som kallade Europas och Förenta staternas arbetare till hjälp åt de i Searing och Borinage mördade offren för ett tygellöst profitseri. ”Jorden fullgör ej sin rotation med större säkerhet än belgiska regeringen sin årliga arbetarslakt.”

Den blodiga sådden visade sig mogna i Internationalens skörd. I England hade hösten 1868 de första valen på den reformerade rösträttens grundval ägt rum och fullständigt bekräftat de varningar, som Marx framfört mot Reformförbundets ensidiga politik. Ingen enda arbetarrepresentant valdes. De ”tjocka plånböckerna” segrade, och Gladstone kom tillbaka till rodret. Men han hade inte en tanke på att göra ett verkligt ingripande i den irländska frågan eller avhjälpa fackföreningarnas berättigade klagomål. Så fick fackföreningsrörelsen ny vind i seglen. På den årskongress, som hölls i Birmingham år 1869, inbjöd den på det enträgnaste hela kungarikets organiserade arbetargrupper att ansluta sig till Internationalen. Och det inte bara därför att arbetarklassens intressen överallt var desamma utan också därför att Internationalens principer var ägnade att säkerställa en varaktig fred mellan jordens folk. Sommaren 1869 hade ett krig mellan England och Förenta staterna hotat och detta hade föranlett en adress författad av Marx till Förenta staternas Nationella arbetarunion. I denna adress hette det: ”Nu är tiden kommen för er att förebygga ett krig, vars direkta följd skulle bli en tillbakagång för den uppåtstigande arbetarrörelsen på båda sidor av den Atlantiska oceanen.” Denna adress hade mött ett kraftigt gensvar på andra sidan havet.

Även i Frankrike gick arbetarrörelsen framåt. Polisförföljelserna mot Internationalen hade sin vanliga verkan, dess medlemsantal ökades. Generalrådets effektiva ingripande vid de talrika strejkerna ledde till grundandet av fackföreningar, som inte kunde förbjudas, trots att de var fyllda av Internationalens idéer. Vid valen 1869 deltog arbetarna ännu inte med egna kandidater utan understödde den yttersta borgerliga vänstern, som hade uppställt ett mycket radikalt valprogram. De bidrog därmed åtminstone indirekt till det svåra nederlag, som

Bonaparte led särskilt i de stora städerna, även om frukten av deras mödor tills vidare ännu en gång tillföll den borgerliga demokratin. Även annars började andra kejsardömet att knaka i alla fogar; utifrån fick det en svår stöt genom spanska revolutionen, som hösten 1868 hade jagat drottning Isabella ur landet.

Något annorlunda förlöpte händelserna i Tyskland, där bonapartismen ännu snarare var uppåt-gående än nedåt-gående. Den nationella frågan splittrade den tyska arbetarklassen, och denna splittring var ett svårt hinder för den fackliga rörelse som hade börjat utveckla sig. Schweitzer hade kommit i ett skevt läge, som han inte var vuxen, genom den felaktiga inriktningen av sin fackliga agitation. De grundlösa anklagelser om oärlighet som oupphörligt riktades mot honom gjorde nu många av hans anhängare misstroga. Dumt nog hyste han också planer på att allvarligt riskera sitt ännu bara delvis rubbade anseende genom en mindre kupp.

En minoritet i Allmänna tyska arbetarföreningen lämnade därför denna och bildade tillsammans med Nürnberg-föreningarna ett nytt socialdemokratiskt parti, vars medlemmar efter platsen för grundläggningen brukade kallas eisenacharna. Fraktionerna bekämpade till att börja med varandra mycket häftigt, gentemot Internationalen intog båda samma hållning: ense i sak men formellt skilda så länge de tyska föreningslagarna fortfarande gällde. Marx och Engels var i högsta grad missnöjda, när Liebknecht spelade ut Internationalens generalråd mot Schweitzer, till detta hade han ingen rätt. Om de också gärna såg "Lassalle-kyrkans upplösningssprocess", så kunde de i alla fall inte heller göra något åt den andra riktningen, så länge den inte definitivt skilt sig från Tyska folkpartiet och på sin höjd upprätthöll endast ett löst kartellförhållande till dess medlemmar. Att Schweitzer som debattör var sina motståndare överlägsen fann de nu som förut.

Den österrikisk-ungerska arbetarrörelsen utvecklade sig enhetligare. Den hade uppstått först efter nederlagen år 1866. Lassalles riktning vann inga anhängare, medan stora massor fylkade sig kring Internationalens fana, som dess generalråd konstaterade i sin årsrapport till Basel-kongressen.

Så sammanträdde denna kongress under gynnsamma förutsättningar. Den räknade visserligen bara 78 deltagare, men den hade ett mycket mer internationellt utseende än föregående kongresser. Nio länder var representerade. Frankrike 26, Belgien 5, Tyskland 12, Österrike 2, Schweiz 23, Italien 3, Spanien 4, och Nordamerika 1 ombud. Från generalrådet kom, som alltid, Eccarius och Jung samt därjämte två av de mest ansedda engelska fackföreningsledarna, Appelgarth och Lucraft. Liebknecht representerade eisenacharnas nya fraktion, Moses Hess sektionen Berlin. Bakunin hade utom ett franskt också ett italienskt mandat, Guillaume var delegerad från Locle. Ordförande var ännu en gång Jung.

Förhandlingarna rörde till en början organisatoriska frågor. På generalrådets förslag beslöt kongressen enhälligt att föreslå alla sektioner och anslutna samfund att avskaffa ordförandeposterna liksom generalrådet* hade gjort redan för ett par år sedan. Det var inte en arbetarsammanslutning värdigt att upprätthålla en monarkisk och auktoritär princip. Även där ordförandeposten bara var en hederspost innebar den en kränkning av den demokratiska principen. Däremot föreslog generalrådet en utvidgning av sin maktbefogenhet; det ville bli befullmäktigat att utesluta varje sektion, som handlade emot Internationalens anda, tills nästa kongress slutligen fick avgöra saken. Förslaget antogs med den inskränkningen att de federala råden, där sådana funnes, måste tillfrågas innan sektionen uteslöts. Både Bakunin och Liebknecht hade livligt understött förslaget. I fråga om Liebknecht var det självklart, men inte

---

* Varje ledamot fungerade i tur och ordning som ordförande vid dess sammanträden. RB

då det gällde Bakunin. Han kränkte därmed sin anarkistiska princip, oaktat av vilka opportunistiska skäl det skedde. Sannolikast är, att han ville bekämpa djävulen med Belsebub och räknade på generalrådets hjälp mot all parlamentarisk-politisk verksamhet, som för honom var rena opportunisten. Han kunde ha styrkts i den åsikten genom Liebnechts bekanta tal. Denne hade just vid denna tid häftigt uttalat sig mot Schweitzers och Bebels deltagande i Nordtyska riksdagens arbete. Men Marx ogillade Liebnechts tal, och så gjorde Bakunin upp räkningen utan värden. Han skulle snart få erfara, att man inte ostraffat kränker sina principer.

Frågorna om den gemensamma egendomen och arvsrätten var de viktigaste teoretiska problem, som kongressen hade att behandla. Den förstnämnda hade behandlats redan i Brüssel. Nu beslöts i ett uttalande som var mera kortfattat än året förut, med 54 röster att samhället hade rätt att förvandla jorden till gemensam egendom, 53 röstande ansåg att en sådan förvandling var nödvändig och i samhällets intresse. Minoriteten avhöll sig från att rösta. Mot det första beslutet röstade endast 4 ombud och mot det andra endast 8. Om hur beslutet skulle praktiskt genomföras framkom dessutom många olika åsikter. Den debatten beslöt man att ajournera till nästa kongress, som skulle samlas i Paris.

I frågan om arvsrätten hade generalrådet utarbetat en rapport, som på det mästerliga sätt som var Marx eget sammanfattade de avgörande synpunkterna i några få satser. Liksom all annan borgerlig lagstiftning var arvslagarna inte orsaken till utan verkan och juridisk konsekvens av en sådan ekonomisk samhällsorganisation som grundade sig på privat ägande av produktionsmedlen. Rätten att ärva slavar var inte slaveriets orsak, utan slaveriet var tvärtom orsak till att slavar ärvdes. Om produktionsmedlen förvandlades till gemensam egendom, skulle arvsrätten, i den mån den var av samhällelig betydelse, försvinna av sig själv, därför att en man då endast kunde efterlämna det han ägt i sin livstid. Det stora målet blev därför upphävandet av de institutioner, som ger ett fåtal människor under deras livstid ekonomisk makt att på sig överföra frukterna av de mångas arbete. Att proklamera arvsrättens avskaffande som utgångspunkt för den sociala revolutionen vore lika enfaldigt som att vilja upphäva lagarna om kontrakt mellan köpare och säljare så länge den nuvarande formen av varuutbyte fortfarande gällde. Det vore falskt i teorin och reaktionärt i praktiken. Andra på arvsrätten kunde man bara i övergångstider, då å ena sidan samhällets nuvarande ekonomiska grundval ännu inte var omformad men å andra sidan de arbetande klasserna samlat nog kraft för att genomföra förberedande åtgärder för en radikal omgestaltning av samhället. Som sådana övergångsåtgärder anbefalldes generalrådet utökning av arvsskatterna och inskränkning av testamenträtten, som till skillnad från familjearvsrätten på ett vidskepligt och godtyckligt sätt överdrev privategendomens principer.

Den kommitté, som fått i uppdrag att utreda frågan, föreslog i motsats till detta, att kravet på arvsrättens avskaffande skulle uppställas som ett grundkrav från arbetarklassen. Men detta förslag kunde endast motiveras med några ideologiska slagord om "privilegier", "politisk orättfärdighet" och "social ordning". I den tämligen korta debatten talade Eccarius, belgiern de Pæpe och fransmännen Varlin för generalrådets rapport medan Bakunin gick i bräsch för kommittéförslaget, som ju var hans andas barn. Han förordade det särskilt av förment praktiska men därför inte mindre illusoriska skäl; utan att arvsrätten avskaffades kunde man inte uppnå ett gemensamt ägande. Ville man ta ifrån arbetarna deras mark, så skulle de sätta sig till motvörn, men om rätten att ärva avskaffades skulle de inte känna sig omedelbart angripna, och det privata jordägandet skulle så småningom dö bort. Vid omröstningen med namnupprop om kommittéförslaget blev resultatet: 32 ja, 23 nej, 13 nedlagda röster, 7 frånvarande. Generalrådets förslag fick 19 ja, 37 nej, 6 nedlagda röster, 13 var frånvarande.

Någon absolut majoritet fick alltså inget av förslagen. Debatten blev utan påtagligt resultat.

Basel-kongressen fick ett ännu kraftigare eko i den borgerliga och proletära världen än de tidigare kongresserna. I den förra fastslog dess lärdeste män med både fasa och skadeglädje att Internationalen äntligen uppenbarat sin kommunistiska karaktär. Från den senare kom glada instämmanden i beslutet om gemensam äganderätt till jorden. I Genève publicerade den tyskspråkiga sektionen ett manifest till lantbefolkningen, som med stor snabbhet spreds vida omkring på franska, italienska, spanska, polska och ryska språken. I Barcelona såväl som i Neapel uppstod de första sektionerna av lantarbetare. I London grundades på ett stort möte en jordbruks- och arbetarsammanslutning med mottot: jorden åt folket! I dess kommitté satt tio medlemmar av generalrådet.

I Tyskland rasade särskilt herrarna i Tyska folkpartiet emot Basel-besluten. Liebknecht blev till att börja med skrämmd av detta och lät förmå sig till en förklaring att Eisenach-fraktionen inte var bunden av besluten. Lyckligtvis lät de goda borgarna, som tydligen var mycket upprörda, sig inte nöja med detta utan fordrade ett uttryckligt avståndstagande från besluten, varpå Liebknecht äntligen frigjorde sig från detta sällskap, som Marx och Engels så länge hade önskat. Den tveksamhet, som han från början hade visat, gav Schweitzer nya tillfällen till angrepp, eftersom Schweitzer, i Allmänna tyska arbetarföreningen hade ”predikat” gemensam äganderätt till jorden redan för flera år sedan och inte först nu tog upp frågan för att förlöjliga sina motståndare. Marx ansåg det senare och räknade det som en ”oförskämdhet” av Schweitzer. Engels behärskade sin förargelse över ”ynkryggen” åtminstone så till vida, att han fann det ”mycket skickligt”, när Schweitzer alltid höll sig teoretiskt korrekt, väl vetande att hans motståndare förrådade sig och var sålda så snart en teoretisk fråga kom upp på dagordningen.

Tills vidare förblev lassalleanerna inte bara det organisatoriskt starkaste utan också det mest avancerade av de tyska arbetarpartierna.

6. Förvirringen i Genève

I den mån Basel-debatten om arvsrätten hade varit en slags andligt tvekamp mellan Bakunin och Marx, hade den visserligen inte medfört något avgörande men i alla fall för Marx del fått ett snarare ogynnsamt än gynnsamt förlopp. Men om man därav drar den slutsatsen att Marx kände sig svårt träffad och nu samlade sig till ett våldsamt slag mot Bakunin så stämmer detta inte med fakta.

Marx var fullständigt nöjd med Basel-kongressens förlopp. Han befann sig just i Tyskland på rekreationsresa efter sin svåra sjukdom i sällskap med sin dotter Jenny och skrev den 25 september från Hannover till dottern Laura: ”Jag är glad, att Basel-kongressen är över och att den avlöpt relativt väl. Jag är alltid bekymrad vid en sådan offentlig presentation av partiet 'med alla dess kräftsår'. Ingen av aktörerna var i nivå med principerna, men mot överklassens idioti framstår åter arbetarklassens fel som godartade. Vi har inte rest igenom någon tysk stad som inte har haft sitt småstadsblad fullt av vad denna 'förskräckliga kongress' uträttat.”

Lika litet som Marx blev Bakunin besviken över Basel-kongressens förlopp. Man har sagt, att han med sitt förslag i frågan om arvsrätten skulle ha syftat till att slå Marx och genom denna teoretiska seger åstadkomma att generalrådet flyttades från London till Genève. När detta misslyckades skulle han i stället i *Égalité* desto häftigare ha angripit generalrådet. Dessa påståenden har upprepats så ofta att de förtätats till en formlig legend. Likväl finns inte ett sant ord i dem. Efter Basel-kongressen skrev Bakunin överhuvud inte en rad i *Égalité*, före Basel-kongressen, i juli och augusti 1869, var han visserligen dess huvudredaktör men i den

långa rad artiklar han publicerat ska man förgäves leta efter ett spår av hatfull stämning mot generalrådet eller Marx. Särskilt fyra artiklar om "Internationalens grundsatser" var författade helt i den anda i vilken det stora förbundet grundats. Om Bakunin i dem yttrade vissa farhågor för det ödesdigra inflytandet från vad Marx kallade "parlamentarisk kretinism" på proletära folkrepresentanter, så har dessa farhågor sedan dess ofta besannats, och de var dessutom mycket harmlösa i jämförelse med de häftiga angrepp, som Liebknecht samtidigt riktade mot arbetarklassens deltagande i den borgerliga parlamentarismen.

Vidare hade Bakunin rätt att göra anspråk på att hans uppfattning i arvsfrågan skulle diskuteras, hur underlig den än må ha varit. Betydligt underligare åskådningar har diskuterats på Internationalens kongresser utan att anhängarna därför har beskyllts för dolda avsikter. Beskyllningen att Bakunin skulle ha planerat generalrådets överflyttande från London till Genève, avfärdade han, när den riktades till honom, med följande korta och slående svar: "Hade ett sådant förslag lagts fram, skulle jag ha varit den förste att med all möjlig energi bekämpa det; eftersom det skulle ha synt mig i så hög grad ödesdigert för Internationalens framtid. Genèvektionen har visserligen på mycket kort tid gjort oerhörda framsteg. Men i Genève råder ännu en alltför trång, alltför specifik genevsk anda, för att Internationalens generalråd skulle kunna omplanteras där. Till på köpet är det tydligt, att så länge Europas nuvarande politiska organisation består kommer London att vara den enda plats, som passar generalrådet, och man måste sannerligen vara en narr eller en fiende till Internationalen om man vill försöka förlägga det någon annanstans."

Nu finns det folk, som anser Bakunin vara en lögnare från första början och kommer att förklara hans yttrande som tillrättalagt i efterhand. Men även denna eventuella invändning faller inför det faktum, att Bakunin redan *före* Basel-kongressen hade beslutat att *efter* kongressen flytta från Genève till Locarno, och detta av tvingande ekonomiska skäl, som det inte stod i hans makt att ändra. Han befann sig i svårt ekonomiskt trångmål och hans hustru skulle snart föda barn, förlossningen ville han invänta i Locarno. Han planerade själv att han där skulle översätta första bandet av *Das Kapital* till ryska. En ung beundrare vid namn Ljubavin hade förmått en rysk förläggare att för översättningen betala ett honorar av 1.200 rubel, varav Bakunin fick 300 som förskott.

Hur än alla förmenta intriger, som Bakunin ska ha spunnit före eller efter Basel-kongressen, härmed upplöses till ingenting, så fick han ändå en bitter eftersmak av denna kongress. Liebknecht, som var påverkad av Borkheims hetsartiklar hade påstått att han hade bevis för att Bakunin var agent för den ryska regeringen. På grund av detta hade Bakunin framtvingat att en hedersdomstol tillsattes i Basel inför vilken Liebknecht skulle lägga fram bevis för sina beskyllningar. Detta kunde Liebknecht inte, och hedersdomstolen uttalade ett skarpt fördömande över hans handlingssätt. Liebknecht, som efter kommunistprocessen i Köln och emigranttidens erfarenheter hade en viss böjelse för att vädra provokatörer, kunde nu inte undvika att räcka sin motståndare handen till försoning, vilken Bakunin lika ärligt mottog.

Så mycket mer måste det förarga honom, att redan några veckor senare, den 2 oktober, Moses Hess i tidningen *Reveil* i Paris körde fram det gamla sladdret. Hess, som varit tyskt ombud vid kongressen i Basel, ville berätta insides nytt från kongressen; i det sammanhanget tog han upp Bakunins "intriger", som syftat till att omstörta Internationalens principiella grundvalar och förflytta generalrådet från London till Genève men som gått om intet i Basel. Han avslutade med en onödig beskyllning; han betvivlade ingalunda Bakunins revolutionära åskådning men denne ryss var en närstående till Schweitzer, som just i Basel av tyska ombud hade anklagats för att bevisligen vara en agent för den tyska regeringen. Den fula avsikten med denna

anklagelse blev så mycket mer iögonenfallande, som man omöjligt kunde upptäcka någon ”nära släktskap” mellan Bakunins och Schweitzers agitation. Inte heller personligen hade de två männen haft några beröringspunkter.

Säkert hade Bakunin gjort klokt i att inte bry sig om den också i andra avseenden osmakliga artikeln. Men man kan förstå, att han slutligen blev rasande över de ständiga tvivlen på hans politiska ärlighet och ännu mer när de så ondskefullt framfördes på omvägar. Han satte sig alltså ned och skrev ett genmäle. Detta blev i första hettan så långt, att han själv insåg, att Reveil inte kunde publicera det. Särskilt häftigt vände han sig där mot ”de tyska judarna”. Där undantog han ”jättar” som Lassalle och Marx från dvärgsläktet av samma art som Borkheim och Hess. Bakunin beslutade att använda denna långa artikel som inledning till en större skrift om sin revolutionära trobekännelse och sände den till Herzen i Paris med förfrågan om en förläggare. För Reveils räkning bifogade han en kortare förklaring. Herzen fruktade att Reveil skulle avböja ett införande också av denna. Han skrev själv ett försvar för Bakunin mot Hess, vilket Reveil inte bara publicerade utan också försåg med en redaktionell kommentar, som fullständigt tillfredsställde Bakunin.

Men Herzen var inte alldeles nöjd med det större manuskriptet. Han ogillade utfallet mot ”de tyska judarna” och var särskilt förvånad över att Bakunin inlät sig i polemik mot så föga kända personer som Borkheim och Hess i stället för att låta Marx ta emot stöten. På detta svarade Bakunin den 28 oktober, att han visserligen ansåg att Marx var upphovsman också till denna kontrovers, men han hade skonat honom och av två skäl till och med kallat honom för en jätte. Det första av dessa skäl var rättvisan: ”Bortsett från alla fula streck han spelat oss, får vi, eller åtminstone jag, inte glömma de oerhörda tjänster han gjort socialismens sak, som han sedan nära tjugufem år tjänat med sådan insikt, dådkraft och renhet att han utan tvivel har överträffat oss alla. Han har varit en av de första och säkert den viktigaste av Internationalens grundläggare, och det är i mina ögon en oerhörd förtjänst, som jag alltid kommer att erkänna, vad han annars än må ha gjort mot oss.”

För övrigt hade också politiska och taktiska skäl avgjort hans ställningstagande gentemot Marx, ”som inte kan tåla mig och inte älskar någon annan än sig själv och kanske sina närmaste”. ”Marx uträttar utan tvivel mycket nyttigt i Internationalen. Fortfarande utövar han ett visst inflytande över sitt parti och är det fasta stödet för socialismen, det starkaste bålverket mot att borgerliga syften och tankar tränger in. Och jag skulle aldrig förlåta mig själv, om jag försökte utplåna hans välgörande inflytande eller ens försvaga det i det enfaldiga syftet att hämnas på honom. Det är emellertid möjligt att jag tar upp strid med honom, kanske redan tämligen snart, väl att märka inte för att angripa honom personligen utan för en principfrågas skull, beträffande statskommunismen, som han, liksom tyskar och engelsmän vars ledare han är, är glödande anhängare av. Det skulle bli en kamp på liv och död. Men allt har sin tid, och timmen för denna kamp har ännu inte slagit.”

Till sist anför så Bakunin en taktisk bevekelsegrund, som avhöll honom från att angripa Marx. Om han gick till öppen strid mot denne, så skulle medlemmarna av Internationalen till tre fjärdedelar vara emot honom, Bakunin. Men om han gick till strid mot det tiggarfölje, som samlade sig omkring Marx, så skulle majoriteten vara för honom och Marx skulle själv finna nöje i detta, eller skadeglädje, som Bakunin uttrycker sig med ett tyskt ord ehuru brevet för övrigt är skrivet på franska.

Omedelbart efter det datum då detta brev skrevs flyttade Bakunin över till Locarno. Han hade under de få veckor han efter Basel-kongressen bodde i Genève nästan inte alls deltagit i dess arbetarrörelse, speciellt inte skrivit en rad *Égalité*, eftersom han var upptagen av sina

personliga angelägenheter. Hans efterträdare som redaktör blev Robin, en belgisk lärare som först ett år tidigare flyttat till Genève, tillsammans med honom också i någon mån Perron, samme emaljmalare som redan före Bakunin hade redigerat tidskriften. Bägge var åsiktsfränder till Bakunin men handlade och talade inte alls i hans anda. Bakunin hade strävat efter att upplysa arbetarna i les gros métiers, där den proletära andan var mycket mer levande än bland la fabriques arbetare, och att uppmuntra dem till självständigt handlande även i motsättning till deras egna kommittéer — vad Bakunin skrev angående de objektiva farorna av en sådan ”byråkratpolitik” som vi skulle kalla den är ännu i dag mycket läsvärt —, för att då inte tala om att det var i motsättning till la fabrique, som hade understött les gros métiers i deras strejker men ur denna obestriddliga förtjänst drog den oberättigade slutsatsen, att les gros métiers måste låta sig ledas av dem. Dessa tendenser hade Bakunin bekämpat, i synnerhet med avseende på den outrotliga böjelse till förbund med den borgerliga radikalismen som utmärkte la fabrique. Robin och Perron däremot trodde sig kunna försköna och dölja motsättningen mellan la fabrique och les gros métiers, vilken inte hade skapats av Bakunin utan hade sin rot i en social motsättning. Därigenom råkade de ut på ett gungfly, som varken tillfredsställde la fabrique eller les gros métiers utan öppnade dörren för alla möjliga intriger.

En mästare i sådana intriger var en rysk flykting som den tiden bodde i Genève och hette Nikolas Utin. Han hade deltagit i de ryska studentoroligheterna i början av sextioalet men sedan, när marken började bränna, flytt till utlandet och levde här bekvämt av en betydlig årsränta — 12.000—15.000 francs påstods det — som han fick från sin fars brännvinshandel. Härigenom vann denne fåfänge och sladderaktige gynnare en position, som han aldrig kunnat vinna med sina andliga gåvor; framgångarna fick han bara på privatskvallrets område, där, som Engels en gång sade, ”folk, som har något att göra, aldrig är vuxna dem, som har hela dagen på sig för att intrigera”. Utin hade till att börja med trängt sig på Bakunin, men hade avfallit från honom. Nu erbjöd Bakunins flyttning från Genève ett utomordentligt gynnsamt tillfälle att på privatskvallrets väg förfölja den man han så ursinnigt hatade. Han slet inte heller förgäves för detta ädla mål. Senare kastade han sig för tsarens fötter ödmjukt bedjande om nåd. Denne var å sin sida inte oförsonlig, och Utin frodades under rysk-turkiska kriget som tsaristisk krigsleverantör, varigenom han förmodligen fick en ännu rikligare men säkert inte renare förtjänst än från faderns brännvinshandel.

Med folk som Robin och Perron hade Utin ett så mycket lättare spel, då de tillsammans med sin ärlighet röjde en otrolig oskicklighet. Till råga på allt började de ett gräl med Internationals generalråd och det i frågor, som verkligen inte var brännande för arbetarna i Schweiz. Égalité klagade över att generalrådet intresserade sig alltför mycket för den irländska frågan, att det inte upprättade något federalråd för England, att det inte avgjorde striden mellan Liebknecht och Schweitzer o.s.v. Bakunin hade ingenting att göra med allt detta, och ett sken av att han skulle godkänna eller rent av uppmuntra dessa angrepp, kunde uppstå endast på grund av att Robin och Perron räknades till hans anhängare och styrde James Guillaumes tidskrift i samma riktning.

I en privat rundskrivelse, daterad den 1 januari 1870, som utom till Genève sändes endast till de franskspråkiga federalråden, avfärdade generalrådet Robins angrepp. Skrivelsen var skarp till formen men höll sig helt inom den sakliga utredningens gränser. De skäl med vilka generalrådet motiverade sin vägran att upprätta ett engelskt federalråd är ännu i dag anmärkningsvärda. Där anföres, att, ehuru det revolutionära initiativet sannolikt skulle komma från Frankrike, dock endast England kunde tjäna som hävstång för en verklig ekonomisk revolution. Det var det enda land, där det inte längre fanns bönder och där jordegendomen var

koncentrerad på ett fåtal händer. Det var det enda land, där den kapitalistiska formen hade bemäktigat sig nästan hela produktionen, där den stora massan av befolkningen bestod av lönearbetare. Det var det enda land, där klasskampen och arbetarklassens organisation genom fackföreningarna uppnått en viss grad av kollektivitet och mognad. Slutligen återverkade varje revolution i dess ekonomiska förhållanden omedelbart på hela världen, på grund av dess värde på världsmarknaden.

Även om engelsmännen således hade alla nödvändiga materiella förutsättningar för den sociala revolutionen, så fattades ännu förmågan att ur dessa förhållanden dra de riktiga allmänna slutsatserna och den revolutionära lidelsen. Att utveckla denna förmåga och denna lidelse var generalrådets uppgift. Att det skulle lyckas med detta visade klagomålen i Englands mest ansedda borgerliga tidningar över att det förgiftade arbetarklassens engelska anda och drev den till revolutionär socialism. Ett engelskt federalråd skulle i sin ställning mellan Internationalens generalråd och fackföreningarnas generalråd inte åtnjuta något anseende, däremot skulle generalrådet förlora sitt inflytande på den proletära revolutionens stora hävstång. Det avböjde dårskapen att låta denna hävstång falla i engelska händer och i stället för allvarligt och osynligt arbete sätta frasmakeri.

Redan innan denna rundskrivelse nådde sin adress, hade katastrofen kommit i själva Genève. I redaktionskommittén var sju medlemmar Bakunins anhängare och endast två hans motståndare. Majoriteten gjorde en rent periferisk, politiskt likgiltig tvist till kabinettsfråga, men nu visade det sig att Robin och Perron med sin vacklande politik satt sig mellan två stolar. Minoriteten skyddades av federalrådet, och de sju medlemmarna i majoriteten avgick, bland dem den gamle Becker, som så länge Bakunin bodde i Genève upprätthöll en trofast vänskap med denne men hade funnit Robins och Perrons verksamhet mycket obehaglig. Ledningen för Égalité kom därefter i händerna på Utin.

7. Det konfidentiella meddelandet

Under tiden fortsatte Borkheim sin hets mot Bakunin.

Den 18 februari beklagade han sig hos Marx för att Zukunft, som var Johann Jacobys tidning, inte hade velat införa, som Marx skrev till Engels, "ett mönsterbrev om Russica, ett obeskrivligt sammelsurium, som slår kullerbyttor från det ena till det andra". Samtidigt misstänkliggjorde Borkheim Bakunin "för vissa penninghistorier" enligt information som han fått från Katkoff. Denne hade i sin ungdom tillhört Bakunins åsiktsfränder men sedan gått över till den reaktionära sidan. Marx ansåg historien vara utan betydelse och detta gällde också Engels, som med filosofiskt lugn anmärkte: "Att viga pengar är ett alltför vanligt ryskt sätt att försörja sig på för att den ene ryssen ska kunna förebrå den andre för detta." I omedelbart sammanhang med sina anmärkningar om Borkheims hetsskrivelser skrev Marx, att generalrådet skulle avgöra, om uteslutningen av en viss Richard ur Internationalen i Lyon var berättigad. Senare avslöjade sig denne verkligen som en falsk kamrat. Han tillade, att utom en slavisk anslutning till Bakunin och en därmed förbunden överklokhets visste han ingenting som kunde läggas honom till last. "Det tycks, som om vår sista rundskrivelse väckt mycket sensation och som man i Schweiz såväl som i Frankrike har börjat en hetsjakt på bakuninister. Dock bör det vara måtta på allt, och jag ska sörja för att ingen orätt sker."

I skarp motsats till detta goda uppsåt stod ett konfidentiellt meddelande, som Marx några veckor senare, den 28 mars, genom Kugelmanns förmedling tillställde eisenacharnas styrelse i Braunschweig. Kärnpunkten i detta meddelande var generalrådets rundskrivelse av den 1 januari, som var avsedd endast för Genève och de franskspråkiga federalråden men som under

tiden för länge sedan nått sitt praktiska syfte och därutöver orsakat den ”hetsjakt” på bakunisterna, som Marx ogillade. Varför han nu trots denna otrevliga erfarenhet sände denna rundskrivelse till Tyskland var svårt att förstå, särskilt som det i Tyskland inte alls fanns några anhängare till Bakunin.

Men ännu obegripligare var, att Marx i sitt konfidentiella meddelande försåg rundskrivelsen med en inledning och ett slutord, som var ännu mer ägnade att sätta igång en ”hetsjakt” särskilt mot Bakunin. Inledningen började med bittra förebråelser mot Bakunin, som först hade smugglat in sig i Freds- och Frihetsförbundet, i vars exekutivkommitté han dock hade övervakats som ”misstänkt ryss”. Sedan han i detta samfund misslyckats med sina programmatiska absurditeter, hade han anslutit sig till Internationalen för att göra den till sitt privata verktyg. I detta syfte hade han grundat Alliansen för socialistisk demokrati. Sedan generalrådet vägrat erkänna denna, hade den formellt upplösts men fortsatt att arbeta under ledning av Bakunin, som nu sökte uppnå sitt mål på en annan väg. Han hade fått upp arvsfrågan på Baselkongressens dagordning för att slå generalrådet i en teoretisk fråga och därmed förbereda dess överflyttning till Genève. Bakunin hade genomfört ”en formlig konspiration” för att garantera en majoritet på kongressen, men han hade inte lyckats få igenom sina förslag och generalrådet hade stannat kvar i London. ”Förargelsen över detta misslyckande — kanske hade Bakunin förbundit allehanda privatspekulationer med planens framgång — ”hade därefter visat sig i Égalités angrepp på generalrådet, vilket detta hade besvarat i sin skrivelse av den 1 januari.

Marx infogade nu ordagrant denna rundskrivelse i det konfidentiella meddelandet och tillade ytterligare, att redan innan den kommit fram till Genève hade en kris inträtt; det romanska federalrådet hade ogillat Égalités angrepp på generalrådet och skulle hålla tidskriften under sträng uppsikt, varpå Bakunin hade dragit sig tillbaka från Genève till Tessin. ”Strax därpå dog Herzen. Bakunin, som sedan den tiden då han ville upphöja sig till ledare för den europeiska arbetarrörelsen förnekat sin gamle vän och skyddspatron Herzen, började genast efter dennes död att lovprisa honom. Varför? Herzen lät årligen det honom närstående pseudosocialistiska, panslaviska partiet i Ryssland till honom utbetala 25.000 francs för propaganda, trots att han hade egen förmögenhet. Genom sitt högljudda lovprisande fick Bakunin dessa pengar överförda på sig och tillträdde därmed utan förbehåll 'Herzens arv', hur mycket han än hatar arv.” Emellertid hade en ung rysk flyktingskoloni slagit sig ned i Genève, studenter, som verkligen menade ärligt och hade bekämpande av panslavismen som en huvudpunkt på sitt program. De hade anmält sig som en gren av Internationalen och föreslagit att Marx tills vidare skulle vara deras representant i generalrådet, båda delarna hade godkänt av rådet. De hade samtidigt förklarat, att de med det snaraste skulle avslöja Bakunin. På detta sätt skulle snart denne ytterst farlige intrigmakares spel, åtminstone på Internationalens område vara omöjligt. Därmed slutade det konfidentiella meddelandet.

Det återstår att uppräknas de talrika misstag angående Bakunin, som det innehåller. I allmänhet är de förebråelser som riktas mot denne grundlösare ju allvarligare de förefaller vara. Det gäller särskilt beskyllningen för smusslet med arvshistorien. Det har aldrig funnits något pseudosocialistiskt, panslaviskt parti i Ryssland, som årligen betalat Herzen 25.000 francs i propagandamedel. Den obetydliga lilla sanningskärnan i denna fabel var, att en ung socialist, Batmetjev, på femtioalet hade instiftat en revolutionsfond på 20.000 francs, som Herzen förvaltade. Att Bakunin någonsin hade förrått en önskan att stoppa denna fond i sin privata ficka har inte kunnat påvisas och kan ännu mindre styrkas av de hjärtliga minnesord han ägnade sin politiske motståndare och tidigare ungdomsvän i Rocheforts tidning Marseillaise.

På sin höjd kunde man på grund av detta förebrå honom för sentimentalitet, vilket som alla Bakunins fel och svagheter, hur många han än hade, var raka motsatsen till de egenskapen, som utmärker ”en ytterst farlig intrigmakare”.

Varifrån Marx fått dessa felaktiga uppgifter framgår redan av slutsatserna i det konfidentiella meddelandet. De hade lämnats till honom av den ryska flyktingskommittén i Genève, d.v.s. av Utin eller från denne förmedlats av Becker. Åtminstone synes det framgå av ett meddelande i brev från Marx till Engels att den grövsta beskyllningen mot Bakunin, nämligen arvshistorien, kommit från Becker. Med en sådan slutsats överensstämmer visserligen inte ett bevarat brev från Becker till Jung, som skrevs vid samma tidpunkt. Becker klagar där över de förvirrade förhållandena i Genève, över motsättningarna mellan la fabrique och les gros métiers, över ”nervsvaga irrbloss som Robin och envisa tokstollar som Bakunin”, men han slutar med att just om den sistnämnde säga, att han hade blivit ”mer användbar än han varit”. Beckers och den ryska flyktingskolonins brev till Marx har inte blivit bevarade. I sitt officiella liksom i sitt privata svar till den nya grenen av Internationalen fann Marx det säkrast att inte yttra ett ord om Bakunin; han anbefallde som en huvuduppgift för den ryska sektionen att arbeta för Polen, d.v.s. att befria Europa från den ryske grannens förtryck. Han kände sig road av att vara det unga Rysslands företrädare och menade, att man aldrig kunde veta i vilka underliga kamratkretsar man kunde hamna.

Trots att Marx skämtade en del i dessa rader var det tydligen en stor glädje för honom, att Internationalen började få förtroende bland de ryska revolutionärerna. Annars är det obegripligt, att han trodde på anklagelser mot Bakunin från den för honom personligen alldeles obekante Utin, medan han avvisat dem så länge de kommit från hans gamle vän Borkheim. En märkvärdig slump gjorde att Bakunin vid samma tid lät sig vilseföras av en rysk flykting, därför att han i honom såg en svala som bådade den kommande ryska revolutionen. Han blev invecklad i ett äventyr, som skulle bli betänkligare för hans rykte än något annat intermezzo i hans oroliga liv.

Några dagar efter det att det konfidentiella meddelandet skrivits, den 4 april, sammanträdde den romanska federationens andra årskongress i La Chaux-de-Fonds. Här kom det till öppen brytning. Alliansens Genève-sektion, som redan av generalrådet hade upptagits i Internationalen, krävde att bli upptagen i den romanska federationen och att dess bägge ombud skulle få delta i kongressens förhandlingar. Detta motsatte sig Utin under häftiga angrepp på Bakunin, alliansens sektion i Genève angavs vara ett verktyg för dennes intriger. Mot Utin talade Guillaume, som visserligen var en trångbröstad fanatiker och särskilt under senare år försyndat sig mot Marx lika mycket som Utin mot Bakunin men som alltid i bildning och begåvning var en helt annan man än sin ömklige motståndare. Han segrade också med en majoritet av 21 röster mot 18. Men minoriteten vägrade underkasta sig majoritetens vilja och sprängde kongressen. Nu förhandlade två kongresser vid sidan av varandra. Majoritetskongressen beslöt flytta federalrådets säte från Genève till La Chaux-de-Fonds och till förbundets organ upphöja tidningen La Solidarité, som Guillaume skulle ge ut i Neuenburg.

Minoriteten stödde sin obstruktion på, att det var en ren slumpmässig majoritet eftersom endast 15 sektioner varit representerade i La Chaux-de-Fonds, medan Genève ensamt räknade 30, vilka alla eller nästan alla var emot att alliansen skulle bli medlem i den romanska federationen. Majoriteten däremot yrkade bestämt på att en sektion, som upptagits av generalrådet, inte skulle avvisas av federalrådet. Gamle Becker ansåg i Der Vorbote, att det var ett ömkligt gräl om ingenting, absolut ingenting, som kommit till stånd endast på grund av brist på broderligt sinnelag på ömse sidor. Allianssektionen, som väsentligen inriktat sig på

principiell propaganda, kunde avstå från att bli medlem i ett nationellt förbund, särskilt som den nu en gång gällde för att vara ett verktyg för Bakunins intriger och länge varit mindre välsedd i Genève. Men om den ändå ville bli medlem, var det trångsynt och barnsligt att avvisa den eller låta frågan bli anledning till en sprängning.

Så enkel som enligt Becker, var frågan emellertid inte. De beslut, som de bägge kongresserna fattade, var visserligen nära varandra på många punkter men skilde sig just i den avgörande frågan, den motsättning ur vilken förvirringen i Genève uppstått. Majoritetskongressen representerade les gros métiers' ståndpunkt, den avstod från den politik som endast syftade till social omgestaltning genom nationella reformer, ty varje politiskt organiserad stat var ingenting annat än ett medel för den kapitalistiska utsugningen på grundval av den borgerliga rätten. Därför tjänade varje deltagande av proletariet i den borgerliga politiken till att befästa det nuvarande systemet och förlama den revolutionära proletära aktionen. Minoritetskongressen däremot representerade la fabriques ståndpunkt; den bekämpade idén om att avstå från deltagande i politiken som skadlig för arbetarrörelsen och anbefallde deltagande i valen, inte därför att arbetarklassens befrielse kunde uppnås på denna väg utan därför att en parlamentarisk arbetarrepresentation var ett agitatoriskt propagandamedel, som man av taktiska skäl inte fick försumma.

Det nya federalrådet i La Chaux-de-Fonds gjorde nu anspråk på att av generalrådet erkännas som ledare för den romanska federationen. Generalrådet tillmötesgick dock inte denna anhållan utan bestämde den 28 juni, att federalrådet i Genève, som samlade majoriteten av Genève-sektionerna, skulle behålla sina hittillsvarande funktioner. Det nya federalrådet skulle få antaga något lokalt namn. Detta avgörande, som var rättvist nog och dessutom framprovocerats av det nya federalrådet, ville detta inte foga sig i utan framförde skarpa klagomål över generalrådets härsklustnad och "förmyndarmentalitet". Därmed var det andra slagordet givet för oppositionen inom Internationalen. Det första var avhållsamhet från all politisk verksamhet.

Generalrådet å sin sida bröt nu all förbindelse med federalrådet i La Chaux-de-Fonds.

8. Irländsk amnesti och fransk folkomröstning

Vintern 1869-1870 var för Marx åter en tid av mångahanda kroppsliga besvärligheter, men de eviga penningbekymren hade åtminstone lättat. Den 30 juni hade Engels gjort sig fri från den avskydda affärsverksamheten och redan ett halvt år tidigare förfrågat sig hos Marx, om denne skulle kunna klara sig med 350 pund om året. I så fall ämnade Engels göra upp sitt avtal med kompanjonen så att han kunde avsätta denna summa åt Marx för ungefär fem sex år framåt. Hur det hela slutligen ordnades framgår inte av brevväxlingen; i varje fall nöjde sig Engels inte med de fem sex åren utan säkerställde vännens ekonomiska förhållande ända fram till dennes död.

Politiskt sysselsatte sig bägge under denna tid mycket med den irländska frågan. Engels bedrev ingående studier över dess historiska sammanhang, något resultat av dessa studier har tyvärr inte publicerats,* och Marx mobiliserade Internationalens generalråd för den irländska rörelsen, som fordrade amnesti för de irländska frihetskämpar, fenier, som med orätt dömts och sedan blivit skändligt behandlade i tukthuset. Generalrådet uttryckte sin beundran för det fasta, högsinta och modiga sätt på vilket Irlands folk bedrev sin frihetskamp, och brännmärkte Gladstones politik. Trots alla vallöften vägrade han amnesti eller förband den med villkor,

---

* Numera publicerade i Marx-Engels Werke, band 16 (Berlin 1962) R.B.

som kränkte offren för vanstyret och det irländska folket. Man förebrådde honom på det skarpaste att han, den ledande ministern, sedan han trots sin ansvariga ställning gett de amerikanska slavägarnas uppror sitt hänfödda bifall, nu predikade en doktrin om underkastelse för det engelska folket, och att hans handlingssätt i den irländska amnestifrågan var en äkta och sann produkt av just den ”erövringspolitik”, som han, Gladstone, så flammande hade brännmärkt, då han genom sin kritik trängde bort sina toryrivaler från regeringen. Till Kugelman skrev Marx, att han nu hade angripit Gladstone på samma sätt som förra gången Palmerston. ”De demagogiska flyktingarna här älskar att från sin säkra plats på avstånd angripa despoterna på kontinenten. Sådant tjuvar mig endast när det sker mitt framför ögonen på tyrannerna.”

En särskild glädje var det för Marx, att hans äldsta dotter vann en stor framgång i detta irländska fälttåg. Då den engelska pressen hårdnackat teg om de skändligheter som utövades mot de fängslade irländska frihetskämparna, sände Jenny Marx under pseudonymen Williams, som hennes far brukade använda på femtiotalet, några artiklar till Rocheforts Marseillaise. Hon skildrade i glödande färger hur politiska förbrytare behandlades i det fria England. Detta avslöjande i kontinentens kanske mest lästa tidning kunde Gladstone inte uthärda; några veckor efteråt var de flesta irländarna fria och på väg till Amerika.

La Marseillaise hade förvärvat sig sitt europeiska rykte genom att den riktat de djärvaste attacker mot det i alla fogar knakande kejsardömet. I början av år 1870 hade Bonaparte företagit sitt sista förtvivlade försök att rädda sitt blodiga och smutsiga regemente genom eftergifter för bourgeoisin, i det han utnämnde den liberale pratmakaren Ollivier till ledande minister. Denne försökte med s.k. reformer. Men då katten nu en gång inte ens i dödsnöd kan lämna rättorna i fred, så fordrade Bonaparte, att dessa ”reformer” skulle få den riktiga bonapartistiska kröningen med en folkomröstning. Ollivier var svag nog att foga sig i detta och anbefalldes prefekterna till och med en ”upplösande” verksamhet för folkomröstningens lyckliga utgång. Men den bonapartistiska polisen visste bättre än den fåfänge pratmakaren, hur man får folkomröstningar att lyckas; strax före den stora dagen avslöjade den en föregiven bombkomplott, som skulle ha planerats speciellt av medlemmar av Internationalen mot Bonapartes liv. Ollivier var feg nog att krypa bakom polisen, särskilt när det gällde arbetare; överallt i Frankrike blev Internationalens ”ledare”, i den mån de var kända som sådana, överfallna med husundersökningar och häktningar.

Generalrådet utfärdade snabbt, den 3 maj, en protest mot svindel. Det heter: ”Våra stadgar förpliktigar alla våra sektioner inom förbundet att arbeta offentligt. Även om inte stadgarna var tydliga på den punkten, så skulle dock karaktären hos ett förbund, som identifierar sig med arbetarklassen själv, utesluta varje möjlighet till formen av hemliga sällskap. Om arbetarklassen konspirerar, arbetarklassen som utgör den stora massan i varje nation, som producerar all rikedom och i vars namn även de som med våld och list tillskansat sig makten påstår sig regera, då konspirerar den offentligt så som solen konspirerar mot mörkret, i det fulla medvetandet att utom dess område ingen legitim makt finnes ... De högljutt kungjorda våldsåtgärderna mot våra franska sektioner är uteslutande beräknade att tjäna ett enda mål, manipulationer med folkomröstningen.” Så var det i själva verket, men det ovärdiga medlet uppnådde ännu en gång sitt ovärdiga mål: det ”liberala kejsardömet” sanktionerades med 7 miljoner röster mot 1 ½.

Därefter måste man i alla fall låta svindelhistorien om bombkomplotten falla. När polisen påstod, att den hos medlemmar av Internationalen hade funnit en chiffrerad ordbok, ur vilken endast enstaka namn som Napoleon och enstaka kemiska glosor som nitroglycerin kunde

dechiffreras så var det ändå alltför vansinnigt för att kunna erbjudas ens bonapartistiska domstolar. Anklagelsen krympte därför ihop till samma förmenta förseelse, för vilken redan franska medlemmar av Internationalen två gånger anklagats och dömts: deltagande i hemliga eller otillåtna sällskap.

Efter ett glänsande försvar, som denna gång leddes av kopparslagaren Chatain, senare medlem av Paris-kommunen, följde den 9 juli en rad domar, med högst ett års fängelse och ett års förlust av medborgerligt förtroende, men samtidigt utbröt det oväder som sopade bort det andra kejsardömet.

14. Internationalen på nedåtgående

1. Till Sedan

Over Marx och Engels inställning till kriget har det skrivits mycket, trots att det egentligen inte är så mycket att säga om detta. De såg i kriget ett element, inte som Moltke i Guds ordning men väl i Djävulens, ett oskiljaktigt följdfeomen till klass- och särskilt kapitalist-samhället.

Som historiker stod de naturligtvis inte på den fullständigt ohistoriska ståndpunkten: krig är krig och alla krig ska mätas efter samma mått. För dem hade varje krig sina bestämda förutsättningar och följder, av vilka det berodde hur arbetarklassen hade att ställa sig till det. Samma uppfattning hade också Lassalle, med vilken de år 1859 polemiserat om de faktiska förutsättningarna för då pågående krig, men alla tre under den avgörande synpunkten hur detta krig grundligast skulle kunna utnyttjas för den proletära frigörelsekampen.

Av samma synpunkt bestämdes deras inställning till kriget 1866. Sedan den tyska revolutionen anno 1848 misslyckats att skapa en nationell enighet, ansträngde sig den preussiska regeringen att för sina syften utnyttja den tyska enhetsrörelse, som åter och åter väcktes till liv genom den ekonomiska utvecklingen, för att i stället för ett förenat Tyskland upprätta vad den gamle kejsar Wilhelm kallade ett förlängt Preussen. Marx och Engels,

Lassalle och Schweitzer, Liebknecht och Bebel var fullständigt överens om att den tyska enheten, som det tyska proletariatet behövde som förberedelse till sin frigörelsekamp, kunde uppnås endast genom en nationell revolution, och i enlighet med denna uppfattning bekämpade de på det skarpaste alla den storpreussiska politikens strävande för dynastiska-enskilda intressen. Men sedan avgörandet fallit vid Köninggrätz, hade de förr eller senare, alltefter måttet av sin insikt i de ”faktiska förutsättningarna”, bitit i detta sura äpple; så snart det blev klart, att en revolution var utesluten på grund av bourgeoisins feghet och proletariatets svaghet och att det med ”blod och järn” sammanfogade Preussen erbjöd proletariatets klasskamp gynnsammare utsikter än det — för övrigt naturligtvis omöjliga — återställandet av Tyska förbundsdagen med dess bedrövligt småaktiga verksamhet någonsin kunde erbjuda den. Marx och Engels drog genast denna slutsats och likaledes Schweitzer som Lassalles efterföljare; de tog det Nordtyska förbundet i dess förkrympta och förminskade form som visserligen varken glädjande eller välkommet men dock ett faktum, som kunde skapa fastare hållpunkter för den tyska arbetarklassens kamp än Förbundsdagens bedrövliga verksamhet hade skapat. Däremot höll Bebel och Liebknecht ännu fast vid en stortyskt revolutionär uppfattning av läget och arbetade under åren efter 1866 outtröttligt för att förstöra Nordtyska förbundet.

Efter det avgörande, som Marx och Engels hade träffat år 1866, var deras inställning till kriget 1870 till en viss grad given. Om de omedelbara anledningarna till detta krig uttalade de sig

aldrig, varken om det av Bismarck mot Bonaparte riktade förslaget om Hohenzollerprinsen på den spanska tronen eller det av Bonaparte mot Bismarck riktade fransk-italiensk-österrikiska krigsförbundet. Varken om det ena eller andra var ett riktigt omdöme möjligt, så litet som man då kände till sakläget. Men så tillvida som den bonapartistiska krigspolitiken riktade sig mot Tysklands nationella enhet, erkände Marx och Engels att Tyskland befann sig i försvarstillstånd.

Marx motiverade utförligt denna uppfattning i den av honom författade adress, som Internationalen utsände den 23 juli. Han kallade där ”krigskomplotten av år 1870 en förbättrad upplaga av statskuppen 1851”, men dödslockan klämtade för andra kejsardömet, som skulle sluta så som det börjat, med en parodi. Dock borde man inte glömma, att det hade varit regeringarna och de härskande klasserna som satt Bonaparte i stånd att i hela arton år spela den grymma farsen av ett återupprättat kejsardöme. Om kriget för Tyskland var ett försvarskrig, så vem var det som hade försatt Tyskland i tvångsläget att försvara sig, vem hade gjort det möjligt för Louis Bonaparte att föra kriget mot Tyskland? Preussen. Bismarck hade före Königgrätz konspirerat med samme Bonaparte och efter Königgrätz ställt emot det förslavade Frankrike inte ett fritt Tyskland utan i stället i det som tidigare var dugligt inom det gamla systemet inympat alla knep från andra kejsardömet, så att nu det bonapartistiska regementet blomstrade på bägge sidorna av Rhen. Vad annat hade kunnat komma därav än krig? ”Om den tyska arbetarklassen tillåter att kriget från sin strängt defensiva karaktär urartar till ett krig mot det franska folket, så kommer seger eller nederlag att vara lika olycksbringande. Allt elände, som kom över Tyskland efter de s.k. befrielsekrigen, kommer att återuppstå med ökad styrka.” Adressen hänvisade till de manifest mot kriget, som de tyska och franska arbetarna hade antagit och som ingav en förhoppning om att en så sorglig utveckling skulle kunna undvikas. Den framhävde därpå ytterligare, att i denna självmordskamp lurade det fruktansvärda Ryssland i bakgrunden. Alla sympatier, som tyskarna med rätta kunde göra anspråk på i ett försvarskrig mot ett överfall från Bonaparte, skulle genast förspillas, om de tillät den prussiska regeringen att begära eller mottaga kosackernas hjälp.

Två dagar innan denna adress utsändes, den 21 juli, hade Nordtyska riksdagen beviljat 120 miljoner taler i krigskredit. Lassalleanernas parlamentariska representanter hade i enlighet med sin politik sedan år 1866 röstat för. Liebknecht och Bebel, eisenacharnas parlamentariska representanter, hade lagt ned sina röster, därför att de genom sitt bifall skulle ha gett den prussiska regeringen, som genom sitt uppträdande år 1866 hade förberett det nya kriget, ett förtroendevotum, medan ett nej kunde betraktas som ett godkännande av Bonapartes fräcka och brottsliga politik. Liebknecht och Bebel såg kriget väsentligen från moralisk synpunkt, vilket helt motsvarade den övertygelse, som Liebknecht även senare i sin skrift om Emsdespeschen och Bebel i sina memoarer tillkännagivit.

Därmed stötte de emellertid på bestämt motstånd i sin egen fraktion och särskilt inom dess ledning Braunschweig-utskottet. I själva verket var Liebknechts och Bebels vägran att rösta ingen praktisk politik utan en moralisk manifestation. Hur berättigad den än kunde vara i och för sig, motsvarade den inte situationens politiska krav. Vad som är möjligt i privatlivet och i vissa situationer tillräckligt, att säga två stridande: ni har orätt båda två, och jag lägger mig inte i ert gräl, det duger inte i staternas liv, där folken måste sota för regenternas strid. De praktiska konsekvenserna av en omöjlig neutralitet visade sig i den alltigenom klara och konsekventa hållning, som Der Leipziger Volkstaat, eisenacharnas tidning, intog de första krigsveckorna. Därigenom skärptes konflikten mellan redaktionen, d.v.s. Liebknecht, och

Braunschweig-utskottet, som å sin sida vände sig till Marx för att få bistånd och råd.

Den 20 juli, omedelbart efter krigsutbrottet, alltså redan innan Liebknecht och Bebel lade ned sina röster hade Marx efter att skarpt kritiserat de 'republikanska chauvinisterna' i Frankrike skrivit till Engels: "Fransmännen behöver smörj. Segrar preussarna, så (är) centralisationen av statsmakten nyttig för centralisationen av arbetarklassen. Den tyska övervikten kommer vidare att förflytta den västeuropeiska arbetarrörelsens tyngdpunkt från Frankrike till Tyskland, och man behöver bara jämföra rörelsen från 1866 till nu i de båda länderna för att se, att den tyska arbetarklassen teoretiskt och organisatoriskt är överlägsen den franska. Dess övervikt på världsscenen över den franska arbetarklassen vore samtidigt vår teoris övervikt över Proudhons etc." Men när Marx nu fick en förfrågan från Braunschweig-utskottet, vände han sig, som alltid i viktiga frågor, till Engels med en anhållan om dennes råd, och liksom år 1866 avgjorde Engels i detalj taktiken för de båda vännerna.

Den 15 augusti skrev han sitt svar: "Mig synes detta vara fallet: Tyskland har genom Badinguet* drivits in i ett krig för sin nationella existens. Dukar det under mot Badinguet, så är bonapartismen befast för årtal och Tyskland tillintetgjort. Någon självständig tysk arbetarrörelse kan man sedan inte tala om, kampen för att återställa den nationella existensen uppslukar då allt annat, och i bästa fall kommer de tyska arbetarna att befinna sig i de franska arbetarnas släptåg. Segrar Tyskland, så är den franska bonapartismen i varje fall tillintetgjord, det eviga bråket om upprättandet av en tysk enhet äntligen undanröjt, de tyska arbetarna kan organisera sig efter helt annan nationell skala än hittills, och de franska kommer, vilken regering som än må följa där, säkert att få friare svängrum än under bonapartismen. Massan av tyska folkets alla klasser har insett, att det just i första rummet handlar om den nationella existensen och har därför genast gjort sig redo. Att ett parti under sådana omständigheter kan predika total obstruktion som Wilhelm (Liebknecht) och sätta allehanda bihänsyn över huvudfrågan, det förefaller mig omöjligt."

Engels fördömde lika skarpt som Marx den franska chauvinism, som gjorde sig gällande långt in i de republikanskt sinnade kretsarna. "Badinguet hade inte kunnat föra detta krig utan chauvinismen hos massan av franska folket, borgarna, småborgarna, bönderna och det av Bonaparte i de stora städerna skapade byggproletariatet, bestående av hyresgäster härstammande från bondeklassen som nu lever under svåra förhållanden. Så länge man inte huggit huvudet av denna chauvinism och det grundligt, är fred mellan Tyskland och Frankrike omöjlig. Man kunde vänta, att en proletär revolution skulle överta detta arbete; men när vi nu en gång har kriget här, så återstår för tyskarna ingenting annat än att göra det själva och göra det genast."

För "bieffekterna", att kriget kommenderades av Bismarck och hans kompanjoner och att om de förde det till seger det skulle ge dem en tillfällig gloria, var den den tyska bourgeoisins ömklighet ansvarig. Det skulle vara mycket obehagligt, men omöjligt att ändra. "Att därför upphöja anti-Bismarck till ledande princip vore absurt. För det första gör Bismarck nu som 1866 alltid ett stycke av vårt arbete, på sitt sätt och utan att vilja det, men han gör det dock. Han röjer undan för oss. Och nu är vi inte kvar vid år 1815. Sydtyskarna inträder nu med nödvändighet i riksdagen och därmed kommer en motvikt mot preusseriet att växa upp ... Att överhuvud, som nu Liebknecht, vilja omintetgöra hela den historiska utvecklingen sedan 1866, därför att den inte behagar honom, är vansinne. Men vi känner ju våra sydtyska

---

* Badinguet — öknamn på Louis Bonaparte, senare Napokon III, efter namnet på en murare, i vars kläder han flydde från Ham år 1846. Där hade han hållits fängslad efter ett upprorsförsök år 1840. R.B.

mönster.”

I brevet kom Engels ännu en gång tillbaka till Liebknechts politik. ”Roande är hos Wilhelm påståendet, att eftersom Bismarck tidigare varit kumpan till Badinguet, skulle den riktiga ståndpunkten vara att hålla sig neutral. Om det var den allmänna meningen i Tyskland, hade vi snart Rhen-förbundet tillbaka, och den ädle Wilhelm skulle snart få se, vad han spelade för roll där och vad det bleve av arbetarrörelsen. Ett folk som alltid bara får slag och sparkar, är just det rätta att göra en social revolution, och tillpåköpet i de av Wilhelm så älskade småstaterna! Wilhelm har uppenbarligen räknat på seger för Bonaparte bara därför att hans Bismarck då stryker med. Du kommer ihåg, hur han alltid hotade honom med fransmännen. *Du* är naturligtvis också på *Wilhelms sida*.” Sista satsen var ironiskt menad. Liebknecht hade nämligen åberopat Marx som hade gillat att han och Bebel lade ned sina röster i fråga om krigskrediten.

Marx medgav, att han hade godkänt Liebknechts ”förklaring”. Det hade varit ett ”moment”, då principrytteriet hade varit en modig handling, men detta betydde ingalunda att ett sådant moment fortfarande var förhanden. Ännu mindre kunde man sammanfatta det tyska proletariats ställning i ett krig, som blivit nationellt, i Liebknechts antipati mot preussarna. Marx talade på goda grunder om en ”förklaring” och inte om röstnedläggelsen som sådan. Medan lassalleanerna hade beviljat krigskrediten i full enighet med den borgerliga majoriteten utan att på något sätt ge uttryck för sin socialistiska inställning, hade Liebknecht och Bebel avgivit ett ”motiverat votum.” Där motiverade de inte bara sin röstnedläggelse utan anknöt ”som socialrepublikaner och medlemmar av Internationalen, som utan hänsyn till nationalitet bekämpar alla förtryckare och söker ena alla förtryckta till ett gemensamt broderligt förbund” en principiell protest mot detta såväl som alla dynastiska krig och uttalade förhoppningen, att Europas folk skulle ta lärdom av de olyckliga följderna och uppbjuda alla krafter för att erövra sin självbestämmanderätt genom att avskaffa det nuvarande militär- och klassherraväldet som var orsaken till allt statligt och samhälleligt ont. Med denna ”förklaring” som för första gången djärvt och fritt höjde Internationalens banér i ett europeiskt parlament och därtill i en världshistorisk fråga, kunde Marx säkerligen vara mycket belåten.

Att hans ”godkännande” hade denna innebörd framgick redan av hans ordval. Röstnedläggningen var inte alls något ”principrytteri” utan snarare en kompromiss. Liebknecht hade i själva verket först velat vägra krediten men låtit övertala sig av Bebel att i stället bara lägga ned sin röst. Vidare hade ju denna vägran att rösta bundit de båda männen inte bara för detta ”moment,” vilket framgick av Der Volkstaats politik i varje nummer. Slutligen var den inte heller ”en modig handling” i den meningen att den rättfärdigade sig själv. Hade Marx talat om en modig handling i den meningen, så hade han fått ge samma beröm i ännu högre grad åt den tappre Thiers, som i franska kammaren ivrigt talade mot kriget fastän kejsardömet slavsjälar rasade kring honom med vilda smädelse, eller åt de borgerliga demokraterna av Favres och Grevys sort, som inte avhöll sig från omröstningen om krigskrediten utan helt enkelt röstade nej, trots att det patriotiska larmet var minst lika farligt i Paris som i Berlin.

De slutsatser, som Engels ur sin uppfattning av läget drog för de tyska arbetarnas politik, sammanfattades så: att ansluta sig till den nationella rörelsen, så vida och så länge den inskränkte sig till Tysklands försvar (vilket under vissa omständigheter inte uteslöte offensiv ända till fredsslutet); att därvid betona skillnaden mellan de tysk-nationella och de dynastiskt-preussiska intressena; att motverka varje annektion av Elsass och Lothringen; att, så snart en republikansk regering fått makten i Paris, arbeta för en hedersam fred med denna; att fortfarande framhäva intressegemenskapen mellan de tyska och franska arbetarna, som inte god-

känt kriget och inte bekrigade varandra.

Med detta förklarade sig Marx fullständigt enig och gav Braunschweig-utskottet svar i samma anda.

2. Efter Sedan

Innan utskottet kunde göra bruk av de råd det fått från London hade situationen fullständigt förändrats. Bonaparte hade tagits tillfånga, kejsardömet ramlat och en borgerlig republik upprättats i Paris. I ledningen för denna stod den franska huvudstadens hittillsvarande deputerade, vilka själva hade utropat sig till "det nationella försvarets regering".

På tysk sida var det nu slut med försvarskriget. Konungen av Preussen hade som Nordtyska förbundets överhuvud upprepade gånger högtidligt förklarat, att han inte bekrigade franska folket utan endast franske kejsarens regering. De nya makthavarna i Paris förklarade sig också beredda att betala vilken penningssumma som helst i krigsskadestånd. Men Bismarck fordrade landavträdelse; han fortsatte kriget för att erövra Elsass-Lothringen, även om försvarskriget på så sätt blev en ren parodi.

Om han på detta sätt följde Bonapartes exempel, så gjorde han det också däri att han arrangerade ett slags folkomröstning, som skulle befria konungen av Preussen från hans högtidiga förpliktelser. "Notabiliteter" av alla slag ordnade redan strax före Sedan "masspetitioner" till konungen, där kravet på "skyddade gränser" framfördes. "Tyska folkets enhälliga önsknings" gjorde nu också ett sådant intryck på den gamle herrn, att han redan den 6 september skrev hem: "Vill furstarna sätta sig emot denna stämning så riskerar de sina troner", och den 14 september förklarade den halvofficiella landsortskorrespondensen det vara "en enfaldig begäran", att överhuvudet för Nordtyska förbundet skulle känna sig bundet av sina egna, uttryckliga och frivilligt givna löften.

För att nu i fullkomlig renhet framställa "tyska folkets enhälliga önsknings" blev emellertid också allt motstånd med våld undertryckt. Den 5 september hade Braunschweig-utskottet utsänt ett upprop, vari det uppfordrade till offentliga manifestationer av arbetarklassen för en hedersam fred med franska republiken och emot annekktion av Elsass-Lothringen. I uppropet var delar av det brev, som Marx hade skickat till utskottet, ordagrant återgivna. Den 9 september häktades de som hade undertecknat uppropet av militär och släpades i bojar till fästningen Lötzen. Till samma ställe transporterades Johann Jacoby som statsfånge därför att han på ett möte i Königsberg likaledes talat emot all våldsannekktion av franskt område och tillåtit sig det kätterska yttrandet: "Ännu för några dagar sedan förde vi ett försvarskrig, en helig kamp för vårt kära fosterland; i dag är det ett erövringskrig, en kamp för den germanska rasens herravälde i Europa." En mängd beslagtåganden och förbud, husundersökningar och häktnings gjorde det militära skräckregemente fullständigt, som skulle skydda "tyska folkets enhälliga önsknings" från varje tvivel.

Samma dag, som medlemmarna av Braunschweigutskottet häktades, tog generalrådet till orda i en andra av Marx och delvis Engels författad adress för att belysa det nya läget. Det kunde hänvisa till hur snabbt dess förutsägelse, att detta krig betydde slutet för andra kejsardömet, hade gått i uppfyllelse, men också dess tvivel om kriget verkligen skulle förbli ett försvarskrig från tysk sida, hade visat sig befogat. Preussiska militärkamarillan hade beslutat sig för erövringen, och hur hade den befriat den preussiske konungen från de förpliktelser att föra ett försvarskrig han själv hade åtagit sig? "Scenens regissörer måste framställa honom, som om han endast motvilligt gav efter för en oemotståndlig befallning från den tyska nationen. De gav genast en stickreplik till den liberala tyska medelklassen med dess professorer, dess

kapitalister, dess stadsfullmäktige, dess tidningsmän. Denna medelklass, som i sina strider för den borgerliga friheten från 1846 till 1870 givit ett makalöst skådespel av obeslutsamhet, oduglighet och feghet, var naturligtvis hänryckt över att få träda in på den europeiska scenen som den tyska patriotismens rytande lejon. Den antog ett sken av medborgerlig oavhängighet för att låtsas som påtvingade den den preussiska regeringen — vad? — jo, just samma regerings hemliga planer. Den gjorde bot för sin mångåriga och närmast religiösa tro på Louis Bonapartes ofelbarhet genom att kräva att franska republiken skulle styckas.”

Adressen undersökte därpå ”de plausibla förevändningar”, som ”dessa kärnpatrioter” presterade för annekcion av Elsass-Lothringen. Att elsasslothringarna längtade efter den tyska omfamningen, vågade de visserligen inte påstå, men dessa provinser hade i forna dagar tillhört det länge sedan upplösta Tyska riket! ”Ska Europas gamla karta en gång omarbetas enligt den historiska rätten, då får vi för ingen del glömma, att kurfursten av Brandenburg på sin tid inom sina preussiska besittningar var polska republikens vasall.

Mest förvirrades ”många godtrogna människor” därav, att ”de sluga patrioterna” krävde Elsass-Lothringen som ”materiell garanti” mot fransk överfall. I en militärvetenskaplig utredning, som Engels bifogat adressen, påvisade denne, att Tyskland inte alls behövde en sådan förstärkning av sina gränser emot Frankrike, vilket just också erfarenheterna i detta krig hade visat. ”Om detta fälttåg har bevisat något så är det lättheten att från Tyskland angripa Frankrike.” Men vore det inte överhuvud en orimlighet, en anakronism, om man upphöjde militära hänsyn till den princip, som skulle bestämma de nationella gränserna? ”Skulle vi följa den regeln, så hade Österrike ytterligare anspråk på Venetian och Mincio-linjen, och Frankrike på Rhen-linjen till skydd för Paris, som säkerligen är mer utsatt för angrepp från nordost än Berlin från sydväst. Om gränserna ska bestämmas efter militära intressen, så skulle det aldrig bli slut på anspråken, emedan varenda militär linje med nödvändighet är felaktig och kan förbättras genom annekcion av ytterligare områden. Dessutom kan den aldrig bestämmas slutgiltigt och rättvist, emedan den alltid påtvingas den besegrade av segraren och följaktligen redan i sig gömmer fröet till ett nytt krig.”

Adressen erinrade om de ”materiella garantier”, Napoleon hade tagit i freden i Tilsit. Och dock hade några år senare hans gigantiska välde störtat samman som en murken byggnad inför de tyska folken. Vad betyder de ”materiella garantier”, som Preussens ens i sina vildaste drömmar kan eller får påtvinga Frankrike, emot dem Napoleon själv avtvang det? Utgången kommer inte att vara mindre olycklig denna gång.”

Nu sade talesmännen för den folkliga patriotismen, att man inte finge förväxla tyskarna med fransmännen. Tyskarna ville inte ha ära utan säkerhet, de var ett väsentligen fredsälskande folk. ”Naturligtvis var det inte Tyskland, som 1792 föll in i Frankrike i det upphöjda syftet att med bajonetter nedgöra det adertonde århundradets revolution! Var det inte Tyskland, som smutsade sina händer vid Italiens underkuvande, Ungerns undertryckande och Polens delning? Dess nuvarande militära system, som delar hela den friska manliga befolkningen i två delar — en stående här i tjänst och en annan stående här i permission —, bägge lika förpliktade till passiv lydnad mot regenterna av Guds nåde, ett sådant militärt system är naturligtvis en 'materiell garanti' för världsfreden och till på köpet civilisationens högsta mål! I Tyskland som överallt förgiftar det bestående våldets lismande tjänare den offentliga meningen med smicker och lögnaktigt självberöm. De förefaller indignerade vid anblicken av de franska fästningarna Metz och Strassbourg — dessa tyska patrioter — men de ser ingenting orätt i det oerhörda systemet av moskovitiska befästningar alltifrån Warszawa, Modlin och Ivangorod. Medan de darrar av skräck för bonapartistiska anfall, sluter de ögonen för

skändligheten av tsaristiskt skyddsherravälde.”

Med anknytning till detta utvecklade adressen, att annektionen av Elsass-Lothringen skulle driva franska republiken i tsarismens armar. Trodde de tyska chauvinisterna verkligen, att Tysklands frihet och fred därmed hade säkerställts? ”Om vapenlycka, segerövermod och dynastiska intriger förleder Tyskland till att röva franskt område, så har det sedan endast två vägar öppna. Antingen måste det, vad därav än må följa, bli öppen lakej åt rysk expansion eller också måste det efter kort tid rusta för ett nytt 'defensivt' krig. Inte för ett av dessa nyuppfunna 'lokaliserade' krigen utan för ett raskrig mot slaverna och romanerna i förbund”.

Den tyska arbetarklassen hade energiskt understött detta krig, som det inte stod i dess makt att förhindra, såsom ett krig för Tysklands oberoende och för Tysklands och Europas befrielse från andra kejsardömets tryckande mara. ”Det var de tyska industriarbetarna, som tillsammans med lantarbetarna gav senor och muskler till hjältemodiga härar, medan de lämnade efter sig sina hungrande familjer.” Decimerade genom striderna skulle de ytterligare decimeras genom eländet hemma. De fordrade nu å sin sida garantier, att deras oerhörda offer inte givits förgäves, att de erövat friheten, att de segrar, de vunnit över de bonapartistiska arméerna, inte förvandlades till ett nederlag för folket, som år 1815. Som den första av dessa garantier krävde de en ”ärofull fred åt Frankrike” och ”erkännande av den franska republiken”. Adressen hänvisade till Braunschweig-utskottets upprop. Olyckligtvis kunde man inte räkna på någon omedelbar framgång. Men historien skulle visa, att de tyska arbetarna inte var gjorda av samma mjuka stoff som den tyska medelklassen. De skulle göra sin plikt.

Därefter vände sig adressen till den franska sidan i detta nya läge. Republiken hade inte omstörtat tronen utan endast intagit dess tomma plats. Den hade inte utropats som en social erövring utan som en nationell försvarsåtgärd. Den var nu i händerna på en provisorisk regering, som var sammansatt av dels notoriska orléanister, dels bourgeois-republikaner, bland dessa fanns några som för alltid var brännmärkta efter juniresningen 1848.

Arbetsfördelningen mellan regeringens medlemmar ingav inga förhoppningar. Orleanisterna hade bemäktigat sig de starka posterna — armén och polisen —, medan de föregivna republikanerna hade fått representationsposter. Några av deras första handlingar bevisade tämligen tydligt, att de av kejsardömet ärvt inte bara en hop ruiner utan också dess fruktan för arbetarklassen.

”Så finner sig franska arbetarklassen försatt i ytterst svåra omständigheter. Varje försök att störta den nya regeringen, när fienden redan närmar sig Paris, vore en förtvivlad dårskap. De franska arbetarna måste göra sin plikt som medborgare men de får inte låta sig behärskas av de nationella minnena från 1792, liksom de franska bönderna lät lura sig av de nationella minnena från första kejsardömet. De bör inte upprepa det förgångna utan bygga framtiden. Må de lugnt och beslutsamt utnyttja de medel, den republikanska friheten ger dem, till att grundligt genomföra organisationen av sin egen klass. Det kommer att ge dem nya herkuliska krafter för Frankrikes pånyttfödelse och för vår gemensamma uppgift — proletariats befrielse. Av deras kraft och klokhet beror republikens öde.”

Denna adress väckte en livlig genklang bland de franska arbetarna. De avstod från kampen mot den provisoriska regeringen och gjorde sin plikt som medborgare, framför allt proletariats i Paris. Beväpnat som nationalgarde hade det den största andelen i det tappra försvaret av den franska huvudstaden men lät inte blända sig av minnena från 1792 utan arbetade ivrigt på sin organisation som klass. Inte mindre i nivå med sin uppgift visade sig de tyska arbetarna. Trots alla hotelser och förföljelser fordrade lassalleanerna såväl som eisenacharna en hedersam fred för republiken. När den nordtyska riksdagen i december

sammanträdde för att bevilja nya krigskrediter, röstade bägge fraktionernas parlamentariska representanter klart nej. Framför allt Liebknecht och Bebel förde denna kamp med så glödande iver och så utmanande djärvhet, att äran för denna i första hand anknöts till deras namn. Detta — och inte, som den vitt spridda legenden gör gällande deras röstnedläggelse i juli — gav dem ryktbarhet. De blev efter riksdagens slut häktade under anklagelse för högförräderi.

Marx var denna vinter återigen belastad med allt för mycket arbete. I augusti hade läkarna skickat honom till kusten för en badkur, men där hade en häftig förkylning lagt honom på sjukbädden, och först sista dagen i samma månad hade han återvänt till London men var ännu ingalunda återställd. Likväl måste han överta nästan hela generalrådets internationella korrespondens, eftersom största delen av dess utlandskorrespondenter hade rest till Paris. Den 14 september klagade han för vännen Kugelmann, att han aldrig kom i säng före klockan 3 på natten. En lättnad för framtiden väntade han dock eftersom Engels just vid denna tid varaktigt flyttade över till London.

Utan tvivel hoppades Marx nu att den franska republiken framgångsrikt skulle kunna motstå det preussiska erövringskriget. De tyska förhållandena, som själva den utramontan-welfiske partiledaren Windthorst med bitande kvickhet den gången kommenterade att om Bismarck ville annektera, så borde han hålla sig till Cayenne som det för hans statskonst lämpligaste förvärvet, fyllde Marx med stor bitterhet: ”det ser ut, som om man i Tyskland inte bara har infångat Bonaparte, hans generaler och hans armé utan med honom också aklimatiserat hela imperialismen med alla dess lyten i ekarnas och lindarnas land”, skrev han den 13 december till Kugelmann. I detta brev noterade han med uppenbar tillfredsställelse, att allmänna opinionen i England, som vid krigets början var ultrapreussisk, hade slagit om till sin motsats. Bortsett från folkets avgjorda sympati för republiken och andra omständigheter ”har krigföringsättet — systemet med rekvisitioner, nedbränning av byarna, avrättning av partisaner, tagande av gisslan och andra bruk från trettioåriga kriget — framkallat den allmänna vreden”. ”Naturligtvis — engelsmännen har gjort samma saker, i Indien, på Jamaica, men fransmännen är varken hinduer eller kineser eller negrer, och preussarna är inte engelsmän med högre förpliktelser. Det är en äkta hohenzollernsk idé, att ett folk begår en förbrytelse då det fortsätter att försvara sig, sedan dess stående här har förintats.” Redan den tappra Friedrich Wilhelm III led av denna idé i det preussiska folkkriget mot den förste Napoleon.

Bismarcks hotelse att bombardera Paris kallade Marx ”bara ett trick”. ”På själva staden Paris kan den efter alla regler för sannolikhetsberäkning inte ha någon allvarlig effekt. Om ett par fort blir sönderskjutna, brescher gjorda, vad tjänar det till i ett fall då de belägrades antal är större än belägrarnas? ... Att svälta ut Paris är enda verkliga medlet.” Apropå detta, vilken tanke! Denne ”fosterlandslöse sälle”, som frånsade sig varje självständigt omdöme i militärvetenskapliga frågor, karakteriserade det av Bismarck fordrade bombardemanget mot Frankrikes huvudstad som ”bara ett trick” av samma skäl som alla Tysklands berömda generaler med undantag endast för Roon. De förkastade i en häftig strid, som rasade bakom det tyska högkvarterets kulisser i veckor, detta förslag som ”fänrikspåhitt”. Under tiden lät hela trossen av patriotiska professorer och tidningskrivare Bismarcks officiösa tjänstehjon jaga upp sig till moralisk indignation över den preussiska drottningen och kronprinsessan, därför att dessa kvinnor, av sentimentala eller rent av landsförrädiska hänsyn påstods hindra sina toffelhjältar till män från att bombardera Paris!

När nu Bismarck till på köpet salvelsefullt talade om hur den franska regeringen hade gjort

det omöjligt för pressen och de deputerade att yttra sig fritt belyste Marx i Daily News av den 16 januari

1871 denna ”vits från Berlin” med en bitande skildring av det polisregemente som samtidigt rasade i Tyskland. Han avslutade denna skildring på följande sätt: ”Frankrike — och dess sak är lyckligtvis långt ifrån förtvivlad — kämpar i detta ögonblick inte bara för sitt eget nationella oberoende utan för Tysklands och Europas frihet.” I denna mening kan den inställning sammanfattas, som Marx och Engels efter Sédan hade till det tysk-franska kriget.

3. Inbördeskriget i Frankrike

Den 28 januari kapitulerade Paris. I det fördrag, som slöts om kapitulationen och under-teknades av Bismarck och Jules Favre, var det uttryckligen bestämt att det parisiska nationalgardet skulle behålla sina vapen.

Valet till nationalförsamlingen gav en monarkisk-reaktionär majoritet, som valde den gamle ränksmidaren Thiers till republikens president. Hans första omsorg sedan nationalförsamlingen hade antagit de preliminära fredsvillkoren — att avträda Elsass-Lothringen och betala fem miljarder i krigsskadeersättning — var att avväpna Paris. Ty för denne utpräglade borgare och inte mindre för junkrarna i församlingen var Paris i vapen detsamma som revolutionen.

Den 18 mars försökte Thiers till att börja med frånröva nationalgardet dess kanoner med den fräcka lögnen att de var statsegendom fastän de på nationalgardets bekostnad hade tillverkats under den tid belägringen pågått och även erkänts som dess egendom i kapitulationsfördraget av den 28 januari. Nationalgardets män satte sig emellertid till motvärn, och de trupper som kommenderats ut för rovförsöket övergick till dem. Därmed hade inbördeskriget blossat upp. Paris valde den 26 mars sin Kommun, vars historia är lika rik på hjältemodiga strider och umbäranden vad det gäller arbetarna i Paris som på feg grymhet och lömskhet från ordningspartiet i Versailles.

Det är överflödigt att särskilt framhäva med vilket brinnande intresse Marx följde utvecklingen. Den 12 april skrev han till Kugelmann: ”Vilken elasticitet, vilket historiskt initiativ, vilken uppfinningsförmåga hos dessa parisare! Efter sex månaders utsvältning och ruinerade mera på grund av inre förräderi än genom den yttre fienden reser de sig under preussiska bajonetter, som om aldrig ett krig mellan Frankrike och Tyskland hade existerat och fienden ännu inte stod utanför Paris' portar! Historien har inte sett något exempel på sådan storhet!” Om parisarna dukar under kommer det att bero på deras ”godmodighet”. De borde genast ha marscherat till Versailles, sedan truppena och den reaktionära delen av nationalgardet rymt fältet. Men av samvetsömhet hade de inte velat börja inbördeskriget, som om det illvilliga missfostret Thiers inte redan hade börjat det med försöket att avväpna Paris. Men även om de dukar under, så är dock parisarnas resning den ärofullaste bragden av vårt parti sedan juniupproret. ”Man må jämföra dessa parisiska himlastormare med det tysk-preussiska heliga romerska rikets himlaslavar med dess omänskliga maskerader, som doftade kasern, kyrka, knapadel och framför allt kälkborgerlighet.”

När Marx talade om Paris-upproret som en bragd av ”vårt parti”, så kunde han göra det såväl i den allmänna meningen, att arbetarklassen i Paris var rörelsens ryggrad, som också i den speciella meningen, att Paris-medlemmarna av Internationalen hörde till Kommunens insiktsfullaste och tappreste kämpar, även om de endast utgjorde en minoritet i dess råd. Internationalen var redan till den grad utbasunerad som allmänt skräckspöke och syndabock för de härskande klasserna när det gällde alla för dem misshagliga händelser, att också Paris-

upproret måste skyllas på dess djävulska anstiftan. Egendomligt nog ville emellertid ett av den parisiska polispressens organ fritaga Internationalens ”grand chef” från deltagande. Det publicerade den 19 mars ett föregivet brev av Marx, där han skulle ha tadlat Paris-sektionerna för att de alltför mycket befattade sig med politiska och inte nog med sociala frågor. Marx skyndade sig att i Times avslöja brevet som en ”oförskämjd förfalskning”.

Ingen visste bättre än Marx, att Internationalen inte hade skapat Kommunen, men han erkände den alltid som kött av dess kött och blod av dess blod. Naturligtvis endast inom den ram som uppdragits av Internationalens program och stadgar, enligt vilken varje arbetarrörelse, som syftade till proletariatets befrielse, tillhörde den. Till sina intimare åsiktsfränder kunde Marx varken räkna den blanquistiska majoriteten i Kommunens råd eller etts minoriteten, som visserligen tillhörde Internationalen men väsentligen levde och dvaldes i Proudhons tankegångar. Med dem bibehöll Marx, så pass det under dåvarande förhållanden var möjligt, skriftlig kontakt, men tyvärr har endast mycket torftiga dokumentariska rester bevarats.

På ett brev från honom, som gått förlorat, svarade Leo Fraenkel, ombud för departementet för offentliga arbeten, den 25 april bl.a.: ”Det vore mig mycket kärt, om ni på något sätt ville bistå mig med råd, då jag för närvarande så att säga är ensam om, också ensamt ansvarig för alla reformer, som jag vill införa i departementet för offentliga arbeten. Att ni kommer att göra ert bästa för att göra det begripligt för alla folk, för alla arbetare och särskilt de tyska, att Paris-Kommunen inte har något gemensamt med den tyska källborgerliga kommunen, kan man förstå redan av några rader i ert sista brev. Därmed kommer ni i varje fall att ha bevisat vår sak en stor tjänst.” Något svar av Marx på detta brev eller något råd av honom har inte bevarats.

Förlorat är också ett brev som Fraenkel och Varlin skrev till Marx och som denne den 13 maj besvarade på följande sätt: ”Jag har talat med budbäraren. Skulle det inte vara lämpligt att överföra till en säker plats de för kanaljerna i Versailles så komprometterande papperen? Sådana försiktighetsåtgärder kan aldrig skada. — Man har skrivit till mig från Bourdeaux, att vid sista kommunalvalen fyra medlemmar av Internationalen valts. Ute i provinserna börjar det jäsa. Tyvärr är deras aktion lokalt begränsad och fredlig. — För er sak har jag skrivit några hundra brev åt alla håll i världen där vi har förbindelser. Arbetarklassen var för övrigt för Kommunen redan från början. Till och med de engelska borgerliga tidningarna har uppgivit sin från början alldeles avvisande hållning. Det lyckades mig då och då att smuggla in en gynnsam artikel i dem. — Kommunen slösar, synes det mig, för mycket tid på småsaker och personliga stridigheter. Uppenbarligen medverkar ännu andra inflytanden än arbetarnas. Men allt detta skulle vara utan betydelse, om det lyckades er att åter inhämta den förlorade tiden.” Marx påvisade slutligen, att snabbast möjliga handling var nödvändig redan därför att tre dagar tidigare de definitiva fredsförhandlingarna mellan Frankrike och Tyskland avslutats i Frankfurt am Main och att Bismarck nu hade samma intresse som Thiers av att slå ned Kommunen. Särskilt som Frankrike från och med denna tidpunkt skulle börja avbetala de fem miljarderna i skadestånd.

I den mån Marx i detta brev ger råd, kan man spåra en viss försiktig reservation, och utan tvivel har allt han kan ha skrivit till medlemmarna av Kommunen haft samma tonfall. Inte som om han hade varit rädd att överta det obetingade ansvaret för Kommunens gärningar — ty det gjorde han efter dess nederlag genast inför hela offentligheten på ett omfattande sätt — utan därför att han var fullständigt fri från varje lust att visa diktatoriska manér och utifrån föreskriva vad man skulle företaga sig på en annan plats, där man ju bäst kände sina egna förhållanden.

Den 28 maj hade Kommunens sista försvarare fallit, och redan två dagar senare lade Marx i generalrådet fram manifestet om Inbördeskriget i Frankrike, en av de mest glänsande urkunder som någonsin flutit ur en penna och allt som allt ännu i dag glanspunkten i den väldiga litteratur, som sedan dess utkommit om Paris-Kommunen. Marx visade här åter ifråga om ett svårt och invecklat problem sin häpnadsväckande förmåga att under den bedrägliga ytan av ett skenbart olösligt virrvarr, mitt i vimlet av rykten som på hundra sätt korsade varandra, säkert få fatt på sakens kärna. I den mån adressen har att göra med fakta och dess båda första såväl som dess fjärde och sista avsnitt skildrar den faktiska utvecklingen — har den överallt funnit det riktiga och är sedan dess inte på en enda punkt vederlagd.

Manifestet ger inte någon historisk kritik av Kommunen, men det var heller inte dess uppgift. Den skulle ställa upp och belysa Kommunens ära och rätt gentemot dess motståndares skam och orätt: den skulle vara en kampskrift och ingen historisk avhandling. Vad Kommunen har felat och syndat, har sedan dess från socialistiskt håll ofta nog varit föremål för en skarp, ibland alltför skarp kritik. Marx inskränkte sig till att antyda: ”I varje revolution trängs jämte dess verkliga representanter folk av annan prägel. En del är överlevande från föregående revolutioner med vilka de har vuxit samman; utan insikt i den nuvarande rörelsen men ännu i besittning av stort inflytande på folket genom välkänt mod och karaktär eller också genom blotta traditionen. Andra är rena skrånfockar, som i årtal har upprepat samma deklamationer mot regeringen och för dagen lismat sig till ett rykte som revolutionärer av renaste sort. Även efter den 18 mars kom sådana människor till synes och spelade till och med en avgörande roll. Så långt deras makt räckte hämmade de arbetarklassens verkliga aktion, liksom de har hämmat varje föregående revolutions fulla utveckling.” De är ett oundvikligt ont, med tiden skulle man ha skakat av dem, men Kommunen hade inte beskärts någon tid.

Ett särskilt intresse kan manifestets tredje avsnitt göra anspråk på. Det sysslar med Paris-Kommunens historiska karaktär. På det skarpsinnigaste sätt särskiljes denna karaktär från det hos föregående historiska formationer, som till det yttre kan visa likheter — alltifrån den medeltida kommunen till den preussiska stadsordningen. ”Det kunde endast falla en Bismarck in, som gärna återvänder till det för hans andliga kaliber så tilltalande hantverket som medarbetare i Kladderadatsch* om han inte har full sysselsättning med sina intriger i 'blod och järn', att pådyvla Paris-Kommunen en längtan efter den karikatyr på den gamla franska stadsförfattningen av 1791, den preussiska stadsordningen, som förnedrar stadsförfattningarna till enbart underordnade kuggar i det preussiska statsmaskineriet.” I mångfalden av de uttydningar, som Kommunen underkastades, och den mångfald av intressen, som fann uttryck i den, erkände adressen det faktum, att den hade varit en alltigenom utvecklingsduglig politisk form, medan alla tidigare regeringsformer varit väsentligen undertryckande. ”Dess verkliga hemlighet var denna: den var väsentligen en arbetarklassens regering, resultatet av den producerande klassens kamp emot den klass som tillägnar sig, den äntligen upptäckta politiska form, under vilken arbetets ekonomiska befrielse kunde fullbordas.”

Beviset för detta kunde manifestet inte ge i ett uttryckligt regeringsprogram från Kommunens sida, något som denna inte uppnått och eftersom den från första dagen till den sista var inbegripen i en kamp på liv och död inte heller kunnat uppnå. Beviset var dess praktiska politik. Denna politikens innersta karaktär såg adressen i avskaffandet av staten, som i sin mest prostituerade form, andra kejsardömet, endast var en ”parasiterande utväxt” på samhällskroppen, som sög dess kraft och hämmade dess fria utveckling. Kommunens första dekret beordrade att den stående hären skulle upplösas och ersättas med folket i vapen. Kommunen

---

* Skämttidning i Berlin med politisk satir. RB

tog från polisen, som hittills varit statsregeringens verktyg, alla politiska funktioner och förvandlade den till sitt ansvariga verktyg. Sedan den avskaffat den stående hären och polisen, verktygen för den gamla regeringens materiella makt, bröt den dess andliga undertryckningsverktyg: prästmakten; den förordade upplösning och expropriation av samtliga kyrkor, såvida de var sammanslutningar som innehade egendom. Den öppnade alla undervisningsanstalter för folket utan avgifter och samtidigt utan varje inblandning från statens eller kyrkans sida. Men statsbyråkratin ryckte den upp med roten genom att låta välja alla tjänstemän, även domarna, förklara att de när som helst kunde avsättas och inskränka deras löner till ett maximum av 6.000 francs.

Så intelligenta dessa arrangemang än var i detalj, stod de dock i en viss motsättning till de åsikter, som Marx och Engels sedan ett kvarts sekel hade representerat och förkunnat redan i Kommunistiska manifestet. Enligt deras uppfattning hörde visserligen upplösningen av den med namnet stat betecknade politiska organisationen till de slutliga resultaten av den kommande proletära revolutionen men dock endast så småningom. Huvudsyftet med denna organisation var från urminnes tider att säkerställa för det privilegierade fåtalet det arbetande flertalets undertryckande genom väpnat våld. När det uteslutande privilegierade fåtalet försvinner behövs inte en väpnad undertrycknings- och statsmakt. Men samtidigt betonade Marx och Engels, att arbetarklassen först måste ta i besittning statens organiserade politiska makt, med dess hjälp slå ned kapitalistklassens motstånd och nyorganisera samhället för att komma fram till detta och andra ännu viktigare mål. Denna uppfattning i Kommunistiska manifestet är inte förenlig med det beröm, som generalrådets adress ägnade Paris-Kommunen därför att den hade börjat med att i grund utrota parasitstaten.

Naturligtvis var Marx och Engels fullt klara över detta; i förordet till en ny upplaga av Kommunistiska manifestet, som utkom i juni 1872 ännu under friskt intryck av Kommunen, korrigerade de sig under uttrycklig hänvisning till adressen såtillvida att arbetarklassen inte kunde helt enkelt ta det färdiga statsmaskineriet i besittning och sätta det i rörelse för sina egna syften. Senare har emellertid åtminstone Engels, efter Marx' död, i kamp mot anarkistiska riktningar åter låtit detta förbehåll falla och helt upptagit manifestets gamla åskådningar. Det var fullt begripligt, att Bakunins anhängare på sitt sätt utnyttjade generalrådets manifest. Bakunin själv hånade Marx för att han, vars alla idéer hade kastats över ända av Kommunen, tvärtemot all logik böjde sig för den och gjorde dess program och dess syften till sina. I själva verket — om ett inte ens förberett utan av ett brutalt angrepp plötsligt framvingat uppror med ett par enkla dekret kunde avskaffa statens maskineri för undertryckande, hade då inte det som Bakunin aldrig tröttnade på att upprepa blivit bekräftat? Med en smula god vilja eller kanske illvilja kunde man tyda generalrådets manifest på det sättet. Den skildrade alltför mycket av de möjligheter som fanns i Kommunens karaktär såsom redan föreliggande förhållanden. Men hur som helst, om Bakunins agitation år 1871 fick ett livligare uppsving än någonsin förut, så berodde det på det mäktiga intryck Paris-Kommunen gjorde på den europeiska arbetarklassen.

Manifestet slutade: ”Arbetarnas Paris med dess Kommun kommer för evigt att hedras som det ärofulla förebudet till ett nytt samhälle. Dess martyrer är arbetarklassens martyrer. Dess bödlar har historien redan naglat fast vid den skampåle varifrån inga böner från deras präster förmår lösa dem.” Manifestet väckte så snart det publicerats ett väldigt uppseende. ”Den gör ett larm som fan, och jag har äran att i detta ögonblick vara den mest smädade och hotade mannen i London”, skrev Marx till Kugelmann. ”Det gör en verkligen gott efter den långtråkiga tjugouåriga träskidyllen. Regeringsorganet — The Observer — hotar mig med åtal.

De kan ju försöka! Jag ger fan i de skojarna.” Marx hade omedelbart när spektaklet började angivit sig som författare till adressen.

Under senare år har Marx även från socialdemokratiskt håll, om än av enstaka röster, tadlats för att han satt Internationalen i fara genom att betunga den med ansvaret för Kommunen, som den inte alls behövde bära. Han hade ju kunnat försvara den mot orättfärdiga angrepp men borde ha fritagit sig för dess egna fel och missgrepp. Det hade varit precis de liberala ”statsmännens” taktik, som Marx inte kunde följa just därför att han var Marx. Han tänkte aldrig på att offra sin saks framtid i den bedrägliga förhoppningen att därigenom minska de faror som hotade den i nuet.

4. Internationalen och Kommunen

1 och med att Internationalen obesett övertog Kommunens arv, utan att syna kvarlåtenskapen, trädde den emot en värld av fiender.

Den obetydligaste rollen spelade de smädliga angrepp som borgarpressen i alla länder lät hagla över den. Tvärtom vann den därigenom i viss mening och till en viss grad ett propagandamedel, då generalrådet tillbakavisade dessa angrepp i offentliga förklaringar och därmed fann något gehör åtminstone i den stora engelska pressen.

En svårare börda hade generalrådet i omsorgen om Kommunens talrika flyktingar, som delvis fanns i Belgien och Schweiz men särskilt i London. Eftersom dess finanser alltid befann sig i dåligt tillstånd kunde det endast med största möda skaffa de nödiga medlen och måste månadsvis använda all kraft och tid till detta, medan det försummade sina egentliga uppgifter, vilka krävde större ansträngningar än vanligt eftersom nästan alla regeringar mobiliserade mot Internationalen.

Men inte heller detta regeringarnas krig var det tyngsta bekymret. Under den närmaste tiden fördes det i de enskilda staterna på kontinenten med större eller mindre eftertryck, men försöken att ena alla regeringar till en gemensam hetsjakt på det klassmedvetna proletariatet misslyckades tills vidare. Den första framstötten av det slaget företogs av den franska regeringen redan den 6 juni 1871, i en rundskrivelse av Jules Favre, men detta aktstycke var så dumt och lögnaktigt, att det inte fick något gehör hos de övriga regeringarna, inte ens hos Bismarck, som annars var mycket mottaglig för varje reaktionärt eller bara arbetarfientligt uppslag och även genom tyska socialdemokratins partitagande för Kommunen — det gällde såväl lassalleanerna som eisenacharna — hade blivit skrämmd trots medvetandet om sin styrka.

Någon tid senare företog spanska regeringen ett andra försök att sammansvetsa de europeiska regeringarna mot Internationalen, även denna gång genom en rundskrivelse från dess utrikesminister. Det var, heter det i denna, inte nog att en regering separat tillgrep de strängaste åtgärder mot Internationalen och undertryckte dess sektioner inom sitt område; alla regeringar måste förena sina ansträngningar för att avskaffa detta onda. Gensvaret på detta lockrop kvävdes av engelska regeringen, Lord Granville svarade, att Internationalen ”här i landet” huvudsakligen inskränkte sina operationer till råd i fall av arbetsinställelse och endast förfogade över obetydliga summor till understöd i sådana fall medan de revolutionära planerna, som utgjorde en del av dess program, mera återspeglade de utländska medlemmarnas åsikter än de brittiska arbetarnas, vars uppmärksamhet huvudsakligen var inriktad på lönefrågor. Men även utlänningarna stod liksom de brittiska undersåtarna under skydd av lagarna. Om de förbröt sig mot dessa genom att delta i krigsoperationer mot någon stat med vilken Storbritannien upprätthöll vänskapliga förbindelser så skulle de bestraffas. Dock förelåg ingen anledning att vidta speciella åtgärder mot utlänningar inom engelskt område. Detta för-

ståndiga avslag på en oförnuftig anmodan föranledde visserligen Bismarcks officiella husorgan till den knorrande anmärkningen, att arrangemangen till värn mot Internationalen måste i det väsentliga bli verkningslösa så länge brittiskt område utgjorde en fristad från vilken de övriga europeiska staterna under engelska lagens skydd ostraffat kunde oroas.

Om man således inte lyckades åstadkomma ett regeringarnas gemensamma korståg emot Internationalen, så förmådde inte heller denna åstadkomma en sluten front emot de följelser som drabbade dess sektioner i de enskilda staterna. Denna omsorg tryckte allra tyngst på Internationalen och inte minst därför, att den kände marken vackla under sina fötter även i de länder, i vars arbetarklasser den hade sett sitt säkraste stöd: i England, Frankrike och Tyskland, där den storindustriella utvecklingen fortskridit mer eller mindre långt och arbetarna ägde en mer eller mindre inskränkt rösträtt till de lagstiftande församlingarna. Till det yttre gav sig dessa länders betydelse för Internationalen tillkänna redan däri, att i dess generalråd satt 20 engelsmän, 15 fransmän, 7 tyskar men däremot bara 2 schweitzare och 2 ungrare samt en representant för vardera Polen, Belgien, Irland och Italien.

I Tyskland hade Lassalle från början lagt arbetaragitationen på nationell grund vilket Marx på det bittraste förebrådde honom, men som det snart skulle visa sig hjälpte detta tyska arbetarpartiet över en kris, som den socialistiska rörelsen i alla kontinentens andra länder måste genomgå. Tills vidare hade emellertid kriget framkallat en tillfällig stagnation i den tyska arbetarrörelsen. Dess bägge fraktioner hade nog att göra med sig själva, de kunde inte bekymra sig om Internationalen. För övrigt hade visserligen båda förklarat sig emot annektonen av Elsass-Lothringen och för Paris-Kommunen, men eisenacharna, som ensamma fått generalrådets godkännande som gren av Internationalen, hade därigenom kommit så i förgrunden att de ansattes till och med mer än lassalleanerna med anklagelser för högförräderi och liknande vackra saker. Det var ju i alla fall Bebel, med sitt eldiga riksdagstal, i vilket han förklarade att de tyska socialdemokraterna var solidariska med de franska kommunarderna, som enligt Bismarcks eget påstående först hade väckt dennes misstänksamhet, som nu urladdade sig i tilltagande våldsåtgärder mot den tyska arbetarrörelsen. Mycket mer avgörande för eisenacharnas ställning till Internationalen var dock, att de sedan de framträtt som självständigt parti inom nationella gränser blev mer och mer främmande för den.

I Frankrike hade herrar Thiers och Favre låtit lantjunkarparlamentet anta en hård undantagslag mot Internationalen, som fullständigt förlamade arbetarklassen. Den var redan till döden utmattad genom den fruktansvärda åderlåtning som reaktionens framfart i Versaille hade inneburit. Dessa ordningens hjältar gick i sin vilda hämnd till och med så långt, att de krävde av Schweiz och England att de skulle utlämna flyktingar från Kommunen som förbrytare, och i Schweiz var det nära att de hade lyckats! På så vis hade alla generalrådets förbindelser med Frankrike avbrutits. För att få den franska delen representerad i sin krets upptog generalrådet ett antal flyktingar, dels sådana som redan förut hade tillhört Internationalen, dels sådana som gjort sig kända genom sin revolutionära energi, och i dessa senare ville man hedra Paris-kommunen. Det var såtillvida vackert men ledde inte till något stärkande utan endast till försvagande av generalrådet. Ty även Kommunens flyktingar förföll till alla emigranternas oundvikliga öde att splittras genom inbördes gräl. Marx fick nu genomkämpa ett liknande elände med de franska emigranterna som tjuguar tidigare med de tyska. Han var säkerligen den siste att fordra något som helst erkännande för vad han ansåg det vara sin plikt att göra, men de franska flyktingarnas eviga intriger avlockade honom dock en gång, i november 1871, den sucken: ”Detta till tack för att jag förlorat nästan fem månader på arbete för flyktingarna

och genom adressen verkat som räddare av deras heder!”

Slutligen förlorade Internationalen det stöd den hittills haft i de engelska arbetarna. Utåt framträdde brytningen först genom att två ansedda ledare för tradeunionismen, Lucraft och Odger, vilka från början tillhört generalrådet, Odger till och med som ordförande så länge den posten fanns, nu förklarade sig ha utträtt med anledning av adressen om inbördeskriget i Frankrike. Så har den legenden uppstått, att trade unions hade skilt sig från Internationalen av moralisk avsky för dess partitagande för Paris-Kommunen. Den lilla smula sanning, som finns i detta, innehåller dock inte den avgörande synpunkten. Saken har ett mycket djupare sammanhang.

Förbundet mellan Internationalen och trade unions var från första början ett förnufts-äktenskap. Man behövde varann ömsesidigt, men ingendera av de bägge parterna tänkte gå samman med den andra i nöd och lust. Med mästerlig skicklighet hade Marx förstått att i Inauguraladressen och Internationalens stadgar skapa ett gemensamt program, men om trade unions också kunde skriva under detta program, så tog de i praktiken endast det som passade dem från deras begränsade synkrets. Detta förhållande skildrade lord Granville alldeles riktigt i sitt svar till spanska regeringen. Trade unions' syfte var förbättring av arbetsvillkoren på det kapitaliska samhällets grund, och för att vinna eller säkerställa det syftet försmådde de inte heller den politiska kampen, men i valet av stridskamrater och kampmedel var de fullständigt fria från alla principiella betänkligheter så vida det inte gällde just deras eget syfte.

Marx måste snart inse, att denna svåra egenart hos trade unions med rötter djupt i det engelska proletariats historia inte var så lätt att övervinna. Trade unions behövde Internationalen för att genomföra valreformen, men när den var genomförd började flirten med liberalerna, utan vilkas hjälp de inte kunde hoppas på att få platser i parlamentet. Redan år 1868 talade Marx sarkastiskt om dessa ”intriganter”, bland vilka han också räknade Odger, som gång på gång kandiderade för parlamentet. En annan gång rättfärdigade Marx det faktum, att några anhängare till sektledaren Bronterre O'Brien satt i generalrådet, med de betecknande orden: ”Dessa O'Briens anhängare utgör, trots sina dumheter, i rådet en ofta nödvändig motvikt mot tradeunionisterna. De är revolutionärer, mera avgjorda i jordfrågan, mindre nationella och inte tillgängliga för utförsök i ena eller andra formen. Annars hade man för länge sedan låtit dem försvinna.” Förslaget att bilda ett eget federalråd för England, som ofta återkom, motsatte sig Marx — så som han bl.a. i generalrådets cirkulärskrivelse av den 1 januari hade utvecklat — framför allt av det skälet, att engelsmännen saknade den anda, som var nödvändig för att generalisera kampens erfarenheter och den revolutionära lidelsen, så att ett sådant generalråd skulle komma att bli en lekboll för radikala parlamentsmedlemmar.

Efter de engelska arbetarledarnas avfall riktade Marx skarpa förebråelser mot dem för att de sålt sig åt den liberala regeringen. Det må vara riktigt ifråga om en del av dem, ifråga om andra är det inte riktigt, även om man tänker sig att mutningen kan ta annan form än kontant betalning. Appelgarth var som tradeunionist åtminstone lika ansedd som Odger och Lucraft och gällde i parlamentets båda hus till och med som officiell representant för tradeunionismen. Redan efter kongressen i Basel hade han interPELLERATS av sina parlamentariska beskyddare, hur han ställde sig till beslutet på denna kongress om gemensam egendom, men han hade inte låtit skrämna sig av den knappast dolda hotelsen. Och när han 1870 insattes i kungliga kommissionen för behandling av lagarna mot veneriska sjukdomar och därmed var den förste arbetare som fick rätten att av rikets kungliga överhuvud hälsas ”Vår trogne och käre”, så undertecknade han ändå adressen om Paris-Kommunen och förblev generalrådet trogen ända till dess upplösning.

Men just i exemplet med denne personligen oantastlige man, som också senare avböjde en kallelse till handelsdepartementet, visade det sig vad som var de engelska arbetarledarnas misstag. Närmaste mål för trade unions var rättsligt skydd för deras förbund och kassor. Detta mål föreföll att vara uppnått, när regeringen våren 1871 kom med ett lagförslag, enligt vilket varje fackförening hade rätt till statlig registrering och rättsskydd för sina kassor så snart dess stadgar inte kolliderade med strafflagen. Men när regeringen gav med ena handen, tog den med den andra.

I en annan del av lagen upphävdes friheten att sammansluta sig i och med att alla kautschukparagrafer, som någonsin uttänkts mot strejker, förbudet mot ”brukande av våld”, ”hotelser”, ”skrämsel”, ”smädelser”, ”hindrande” o.s.v. på nytt stadfästes och till och med skärptes. Det var en verklig undantagslag: handlingar som begicks av fackföreningarna eller skulle befordra dess syften, belades med straff, medan samma handlingar begångna av andra sammanslutningar inte bestraffades. Den engelska tradeunionismens historiker säger med avmått hövlighet: ”Det synes vara ringa nytta med att förklara fackföreningarnas tillvaro laglig, när strafflagen utsträcker så, att den även täcker de vardagliga fredliga medel, genom vilka dessa föreningar brukade nå sina syften.” För första gången blev fackföreningarna lagligen erkända och skyddade sammanslutningar, men de mot de fackliga aktionerna riktade lagbestämmelserna blev uttryckligen stadfästa och till och med skärpta.

Naturligtvis tillbakavisade trade unions och dess ledare denna farliga gåva, men de vann med sitt motstånd inte mera än att regeringen delade upp sitt förslag i två delar: en lag som legaliserade fackföreningarna och en ny strafflag som hotade varje facklig aktion med svåra straff. Det var naturligtvis ingen verklig framgång utan en fälla, som fackföreningsledarna skulle lockas in i och i vilken de verkligen gick. Deras kassor stod för dem högre än deras principer; de lät alla — och Appelgarth till och med först — inregistrera sina föreningar på den nya lagens grund. I september 1871 upplöstes alla former av De förenade fackförbundens konferens, den ”nya unionismens” representant, som förut hade förmedlat förbindelsen mellan Internationalen och trade unions. Motiveringen var att ”de uppgifter som denna konferens blivit tillsatt för att lösa har fyllts”.

Trade unions' ledare kunde lugna sina samveten genom att de i sitt småningom skeende förborgerligande hade vant sig vid att i strejkerna endast se brutala former av den fackliga rörelsen. Redan 1867 hade en av dem inför en kunglig kommission förklarat, att strejkerna för arbetarna likaväl som för företagarna betydde ett absolut penninglöseri. De bromsade därför av alla krafter, när år 1871 en väldig rörelse för niotimmarsdagen gick igenom det engelska proletariatet, vars massor inte hade varit med på sina ledares utveckling till ”statsmän” och genom den nya strafflagen retats till det yttersta. Rörelsen började den 1 april med en strejk av maskinarbetarna i Sunderland, spred sig snabbt i maskintillverkningsdistrikten och nådde sin kulmen i strejken i Newcastle, som efter fem månader slutade med fullständig seger för arbetarna. Maskinarbetarnas stora förbund förhöll sig emellertid absolut avvisande till denna massrörelse; först efter fjorton veckor fick de strejkande arbetare, som var medlemmar av förbundet, ett strejkunderstöd av fem shillings i veckan utom det vanliga arbetslöshetsunderstödet. Rörelsen som hastigt utvidgades till ett stort antal andra yrkesområden, uppbars nästan uteslutande av Förbundet för tiotimmarsdagen, som bildats för denna kamp och i John Burnett vann en mycket duglig ledare.

Desto mera tillmötesgående mötte Förbundet för tiotimmarsdagen hos Internationalens generalråd, som sände sina medlemmar Cohn och Eccarius till Danmark och Belgien för att hindra värvningen av utländska arbetare genom fabrikanternas agenter. Det lyckades dem

också i stor utsträckning. Vid förhandlingarna med Burnett kunde Marx inte undertrycka den bittra anmärkningen, att det var en egendomlig otur att arbetarnas organiserade sammanlutningar höll sig på avstånd från Internationalen till dess de råkade i svårigheter; om de kom tidigare, så kunde förebyggande åtgärder vidtagas i rätt tid. Emellertid såg det verkligen ut som om Internationalen i nya medlemmar fick en mer än tillräcklig ersättning för vad den förlorat i arbetarledare. Nya sektioner bildades alljämt och de förutvarande sektionerna fick ett växande antal nya medlemmar. Dock uppställdes därvid fortfarande och alltmer bestämt kravet, att England måste ha sitt eget federalråd.

Marx gjorde nu äntligen detta medgivande, som han länge hade motsatt sig. Då efter Kommunens fall en ny revolution inte kunde beräknas vara förestående, tycks han inte längre ha lagt så stor vikt vid att generalrådet omedelbart hade revolutionens starkaste hävstång i sin hand. Men hans gamla betänkligheter hade varit befogade; med federalrådets upprättande visade det sig, att spåren av Internationalens verksamhet försvann fortare i England än i något annat land.

5. Oppositionen kring Bakunin

Internationalen kämpade efter Paris-Kommunens fall med stora svårigheter i Tyskland, Frankrike och England, men ännu värre var det i andra länder, där den bara hade svagt fortfäste. Den lilla krishärd, som redan före utbrottet av tysk-franska kriget bildats i det romanska Schweitz, utsträckte sig över Italien, Spanien, Belgien och andra länder. Det började se ut som om Bakunins riktning skulle vinna seger över generalrådets.

Inte som om denna utveckling berodde på Bakunins agitatoriska verksamhet eller, som generalrådet antog, på hans intriger. Visserligen avbröt Bakunin sitt översättningsarbete på *Das Kapital* redan de första dagarna år 1871 för att ägna sig åt ny politisk verksamhet, men den verksamheten hade ingenting med Internationalen att göra och fick ett sådant förlopp, att den starkt rubbade Bakunins politiska anseende. Det var fråga om den beryktade affären med Netschajev, som man inte så lätt kan avfärda, som Bakunins hänförda dyrkare försöker, genom att bara förebrå honom ”för alltför stor intimitet på grund av alltför stor godhet”.

Netschajev var en ung man på några och tjugu år, uppvuxen som livegen men genom liberala personers välvilja seminarieutbildad lärare. Han råkade in i dåvarande ryska studentrörelsen, hans våldsamma energi och hans obändiga hat mot det tsaristiska förtrycket förskaffade honom där en viss ställning, som varken hans torftiga bildning eller hans måttliga begåvning annars motiverade. Hans mest framträdande egenskap var emellertid friheten från alla moraliska betänkligheter när det gällde att befördra hans sak. Personligen begärde han intet och försakade allt om så var nödvändigt, men han ryggade inte tillbaka för någon än så förkastlig handling, om han inbillade sig att därigenom kunna verka revolutionärt.

Han hade redan våren 1869 uppenbarat sig i Genève, i den dubbla glansen som en från Peter-Paul-fästningen undkommen statsförbrytare och som delegat för en mäktig kommitté, som påstods i hemlighet förbereda revolutionen i hela Ryssland. Bägge delarna var påhittade historier. Det fanns ingen sådan kommitté och inte heller hade Netschajev suttit i Peter-Paul-fästningen. Sedan några av hans mest närstående kamrater hade häktats hade han rest utomlands, enligt egen uppgift för att påverka de äldre emigranterna att med sina namn och skrifter hänföra den ryska ungdomen. Detta mål lyckades han fullfölja i förvånande utsträckning när det gällde Bakunin. På honom imponerade den ”unge vilden”, den ”lille tigern”, som han brukade kalla Netschajev, som representanten för ett nytt släkte, som med revolutionär dådkraft skulle kasta det gamla Ryssland överända. Bakunin trodde så obetingat på historien om

”kommittén”, att han utan någon invändning förpliktade sig att underkasta sig dennas befallningar, som förmedlades honom av Netschajev, och var genast beredd att tillsammans med Netschajev publicera en rad skarpt revolutionära skrifter och smugla in dem över den ryska gränsen.

För denna litteratur är Bakunin utan tvivel medansvarig, och det har inget avgörande intresse att undersöka, om några av dess värsta produkter härrör från honom eller Netschajev. För övrigt är hans författarskap inte ifrågasatt varken när det gäller det upprop, som uppfordrade de ryska officerarna att visa ”kommittén” samma obetingade lydnad, som Bakunin själv förpliktat sig till, eller i fråga om den revolutionära katekesen, där Bakunins förkärlek för grymma föreställningar och förfärliga ord bredde ut sig utan hejd. Dock har det inte bevisats, att Bakunin haft någon andel i Netschajevs demagogiska praktik. Eftersom han alltför sent fick upp ögonen hade han visat den ”lille tigern” vägarna till denna och blev sedan själv ett offer. Bakunin och Netschajev beskylldes av generalrådet för att ha störtat oskyldiga personer i Ryssland i fördärvet genom att sända dem brev, trycksaker eller telegram i en form, som nödvändigt måste väcka ryska polisens uppmärksamhet. En man som Bakunin borde rimligtvis vara skyddad från sådana förebråelser. Det verkliga sakförhållandet medgav Netschajev själv när han avslöjades. Han höll benhårt fast vid sin simpla metod att kompromettera alla, som inte var fullständigt solidariska med honom, för att förintna dem eller tvinga dem in i rörelsen. I enlighet med samma metod lät han personer, som litade på honom, i hänförda ögonblick underteckna komprometterande förklaringar eller stal förtroliga brev från dem, med vilka han sedan kunde utöva utpressning.

Denna metod hade Bakunin ännu inte fått kännedom om, när Netschajev hösten 1869 återvände till Ryssland. Han fick med sig ett skriftligt intyg av Bakunin, där denne erkände honom som ”befullmäktigad representant” naturligtvis inte för Internationalen och inte ens för Alliansen för socialistisk demokrati utan för en Europeisk revolutionär allians, som Bakunins uppfinningsrika fantasi hade grundlagt som avläggare av Alliansen för ryska angelägenheter. Den fanns förmodligen från början bara på papperet, men namnet Bakunin var effektivt nog att ge Netschajevs agitation bland den studerande ungdomen ett visst eftertryck. I huvudsak arbetade han emellertid också nu med kommittésvindeln, och när en av hans nyvunna anhängare, studenten Ivanov, började tvivla på tillvaron av denna hemliga överhet, røjde han genom lönnmord den obehaglige tvivlaren ur vägen. Upptäckten av liket förde till talrika häktningar, men Netschajev undkom över gränsen.

De första dagarna i januari 1870 visade han sig åter i Genève, och nu började den gamla leken på nytt. Bakunin gick med glödande iver in för att försvara mordet på Ivanov som en politisk handling, varför Schweiz inte borde bevilja Netschajevs utlämnande till den ryska regeringen, som denna hade begärt. Under tiden höll sig Netschajev så väl gömd, att polisen inte kunde få tag på honom. Men själv spelade han sin beskyddare ett fult spratt. Han övertalade Bakunin att uppge översättningen av *Das Kapital* för att ägna hela sin kraft åt den revolutionära propagandan och lovade göra upp med förläggaren om det redan utbetalade förskottet. Bakunin, som vid denna tid levde under svåra ekonomiska villkor, kunde endast uppfatta detta löfte så, att Netschajevs eller hans hemlighetsfulla ”kommitté” skulle återbetala de 300 rublerna till förläggaren. Men Netschajev sände ett ”officiellt beslut” av ”kommittén” på ett ark, som var försett med dess märke och därtill prytt med en bila, en dolk och en revolver, inte till förläggaren själv utan till Ljubavin, som förmedlat kontakten med förläggaren. I brevet förbjöds denne att kräva tillbaka förskottet av Bakunin, gjorde han detta skulle han dödas. Bakunin fick kännedom om detta först genom ett kränkande brev från Ljubavin. Han skyn-

dade sig att med ett nytt kvitto erkänna sin skuld och sin förpliktelse att betala tillbaka pengarna så snart han hade möjlighet till detta, men bröt nu också med Netschajev, om vilken han under tiden hade hört andra fula saker, som t.ex. en plan att överfalla och röva Simplon-posten.

Den obegripliga och för en politisk person oförlåtliga lättrogenhet som Bakunin visat i denna sitt livs äventyrligaste episod hade mycket obehagliga följder. Marx fick reda på saken redan i juli 1870 och denna gång från pålitlig källa: den präktige Lopatin, som i maj under ett uppehåll i Genève förgäves bemödat sig om att övertyga Bakunin, att det inte existerade någon ”kommitté” i Ryssland, att Netschajev aldrig hade suttit i Peter-Paul-fästningen, att strypningen av Ivanov var ett meningslöst mord. Och om någon måste Lopatin känna till dessa förhållanden. Marx måste ha blivit kraftigt styrkt i den ogynnsamma åsikt, som han numera hade bildat sig om Bakunin. Den ryska regeringen utnyttjade det gynnsamma tillfället, då den genom de många häktningarna efter mordet på Ivanov hade kommit Netschajevs verksamhet på spåren. För att kompromettera de ryske revolutionärerna inför hela världen genomfördes nu för första gången en offentlig politisk process inför en jury. I juli 1871 började förhandlingarna i den s.k. Netschajevprocessen, som fördes mot mer än åttio anklagade, de flesta studenter. Nästan alla fick svåra straff. Fängelse eller straffarbete i de sibiriska gruvorna.

Netschajev var den gången ännu på fri fot och uppehöll sig omväxlande i Schweiz, London och Paris, där han var med om belägringen av Kommunen. Först hösten 1872 förråddes han i Zürich av en spion. Att Bakunin nu tillsammans med sina vänner lät trycka ett flygblad hos Schabelitz i Zürich, genom vilket man ännu en gång försökte förhindra att den häktade skulle utlämnas för vanligt mord, kan inte vanhedra honom. Lika litet som att han, när utlämnandet i alla fall ägde rum, skrev till Ogarev, som också låtit lura sig av Netschajev och helt eller delvis gett honom Batmetjevskas fonden, som Ogarev förfogade över efter Herzens död: ”En inre röst ger mig visshet, att Netschajev, som är hopplöst förlorad och utan tvivel vet det, denna gång kommer att frammana hela sin ursprungliga energi och ståndaktighet ur djupet av sitt väsen, som är förvirrat och försumpat men inte lågt. Han kommer att gå under som en hjälte och denna gång inte förråda någon eller något.” Denna förväntan motsvarade Netschajev i tio fruktansvärda fängelseår ända till sin död; så gott han kunde försökte han gottgöra sina forna synder och visade en stålhård energi, som till och med kom fängelsevakterna att lyda honom.

Det tysk-franska kriget utbröt vid samma tid som brytningen mellan Bakunin och Netschajev utspelades. Det gav Bakunins tankar en annan riktning; den gamle revolutionären räknade nu med att de tyska härarnas inmarsch skulle ge signalen till den sociala revolutionen i Frankrike. Inför en aristokratisk, monarkisk, militär invasion kunde de franska arbetarna inte förbli överksamma, om de inte ville förråda sin egen sak men också socialismens. Tysklands seger skulle bli en seger för den europeiska reaktionen. Bakunin trodde inte att en revolution inom landet skulle förlama folkets motstånd utåt, och i detta hänseende kunde han åberopa sig på den franska historien. Men hans förslag att uppvigla den bonapartistiskt och reaktionärt sinnade bondeklassen till gemensam revolutionär frammarsch med städernas arbetare, hörde inte hemma i verkligheten. Man skulle inte komma till bönderna med några som helst dekret eller kommunistiska förslag eller organisationsformer; det skulle bara göra dem motsträviga. Man borde snarare ur djupet av deras själ locka fram revolutionstanken, hette det tillsammans med ytterligare fantasifulla uttalanden.

Efter kejsardömets fall utsände Guillaume ett upprop i Solidarité om att man med väpnade fri-

skaror skulle skynda till den franska republikens hjälp. Detta var ett narraktigt tilltag, särskilt när det korn från denne man, som med verklig fanatism hade predikat att Internationalen skulle avstå från all politisk verksamhet. Det hade heller ingen annan verkan än att han blev utskrattad. Men på samma sätt kan man inte betrakta Bakunins försök att utropa en revolutionär Kommun den 26 september i Lyon. Bakunin hade kallats dit av revolutionärer. Man hade bemäktigat sig statshuset, avskaffat ”statens förvaltnings- och regeringsapparat” och i stället utropat ”den revolutionära kommunalfederationen”. Men general Cluserets förräderi och några andra personers feghet gjorde det möjligt för nationalgardet att vinna en lätt seger över rörelsen. Förgäves hade Bakunin yrkat på energiska åtgärder och i främsta rummet fordrat att regeringens representanter skulle häktas. Han själv blev tillfångatagen men befriades åter genom en frikårsavdelning. Han uppehöll sig ännu några veckor i Marseille, i förhoppning att rörelsen skulle flamma upp, och när hans förhoppningar inte gick i uppfyllelse återvände han i slutet av oktober till Locarno.

Hånet över detta misslyckade försök hade givetvis bort överlämnas åt reaktionen. En motståndare till Bakunin, vilken trots sin aversion mot anarkismen ännu inte hade förlorat fördomsfriheten i sitt omdöme, skriver träffande: ”Tyvärr hördes också i den socialdemokratiska pressen hånfulla röster, vilket Bakunin med sitt försök verkligen inte förtjänat. Självklart kan och måste de, som inte delar Bakunins och hans anhängares anarkistiska åsikter, förhålla sig kritiska till hans grundlösa förhoppningar. Men frånsatt detta var hans uppträdande den gången ett modigt försök att väcka det franska proletariets slumrande energi och rikta den samtidigt mot den yttre fienden och mot den kapitalistiska samhällsordningen. Ungefär detsamma försökte senare Pariskommunen, vilken Marx som bekant hälsade med värme.” Detta är i varje fall sakligare och mer förnuftigt talat än när Leipziger Volksstaat i kända tongångar mässade om de av Bakunin i Lyon utfärdade proklamationerna, att de inte kunde ha gjorts mer passande för Bismarck på Berlins pressbyrå.

Misslyckandet i Lyon gjorde Bakunin djupt modlös. Han såg revolutionen, som han redan trott sig kunna gripa med sina händer, försvinna i fjärran. Till detta kom att upproret i Paris, som väckt nya förhoppningar, också slogs ned. Hans hat mot den revolutionära propaganda som Marx drev växte i samma mån som han gav den skulden för den enligt hans mening slöa hållning, som proletariatet visade. Hans eget materiella läge var ytterst bedrövligt; hans bröder gav honom ingen hjälp och det fanns dagar då han inte hade mer än fem centimes på fickan och inte ens kunde dricka den kopp te han var van vid. Hans hustru fruktade att han skulle förlora sin energi och psykiskt gå under. Men själv beslöt han sig för att i ett arbete, som han skrev bitvis på lediga stunder, utveckla sina åsikter om mänsklighetens utveckling, filosofien, religionen, staten och anarkin. Det skulle bli hans testamente.

Det blev emellertid aldrig fullbordat. Denne orolige ande fick ingen lång ledighet. Utin fortsatte sin hets i Genève och i augusti 1870 uppnådde han att Bakunin och några av hans vänner uteslöts ur centralsektionen i Genève, därför att de tillhörde Alliansens sektion. Utin hade fört ut en lögnaktig historia om att Alliansens sektion aldrig hade upptagits i Internationalen av generalrådet och att de dokument som Eccarius och Jung påstod sig ha fått var förfalskade. Under tiden hade Robin flyttat till London och blivit medlem i generalrådet, som han tidigare häftigt bekämpat i Égalité. Detta var verkligen ett bevis på generalrådets fördomsfrihet, ty Robin var fortfarande en svuren anhängare av Alliansen. Den 14 mars 1872 föreslog han att en privat konferens inom Internationalen skulle inkallas för att avgöra tvisten i Genève. Detta förslag hade generalrådet visserligen i den spända situationen strax innan Pariskommunen proklamerades trott sig böra avslå, men den 25 juli beslöt man att en

konferens skulle inkallas i september för att behandla tvisten. Man bekräftade då också på begäran av Robin, att den skrivelse i vilken Eccarius och Jung meddelat Alliansens sektion i Genève att den upptogs i Internationalen var riktig.

Knappt hade detta brev anlånt till Genève, förrän Alliansens sektion den 6 augusti frivilligt upplöste sig och genast meddelade detta till generalrådet. Beslutet var ämnat att framstå som en storslagen gest; sedan sektionen genom generalrådet fått upprättelse för Utins lögn, offrade den sig själv i fredens och försoningens intresse. Faktiskt var det, vilket Guillaume senare öppet medgivit, andra bevekelsegrunder som avgjorde. Sektionen hade sjunkit ned till fullständig betydelselöshet och föreföll särskilt de flyktingar från Pariskommunen som fanns i Genève som döda rester av personliga gräl. Just dessa flyktingar fann Guillaume vara lämpliga element när det gällde att föra kampen mot federalrådet i Genève på bredare basis. Därför upplöstes Alliansens sektion och resterna av den förenade sig några få veckor senare med kommunarderna till en ny ”sektion för revolutionär socialistisk propaganda och aktion.” Denna förklarade sig ense med Internationalens allmänna principer men förbehöll sig den fulla frihet, som Internationalens stadgar och kongresser medgav.

Bakunin hade till att börja med ingenting att göra med allt detta. Det kännetecknar hans föregivna allmakt som Alliansens överhuvud, att Genève-sektionen inte ens ansåg det nödvändigt att fråga sig för hos honom i Locarno innan den beslöt om upplösning. Inte av sårad känslighet utan därför att han ansåg sektionens upplösning under sådana omständigheter för en feg och lömsk kupp, protesterade Bakunin i en skarp skrivelse däremot: ”låt oss inte begå en feg handling under förevändning att rädda Internationalens enhet.” Samtidigt gjorde han sig emellertid redo att till ledning för sina anhängare på Londonkonferensen i en omständlig framställning av virrvarret i Genève klargöra de principer, som enligt hans mening var de verkliga stridfrågorna.

Av det arbetet har rätt stora delar bevarats. De skiljer sig mycket fördelaktigt från de ryska broschyrer, som Bakunin ett år tidigare hade författat tillsammans med Netschajev. Med undantag för en del kraftuttryck här och där är de lugnt och sakligt skrivna, och vad man än må anse om Bakunins speciella uppfattning, så visar de i varje fall övertygande, att ursprunget till oron i Genève hade rötter i djupare jord än de personliga grälens flygsand och att, i den mån sådant hade någon inverkan, den största delen av skulden faller på Utin och hans kumpaner.

Bakunin förnekar inte för ett ögonblick den djupa motsättningen till Marx och dennes ”statskommunism”, och han yttrade sig inte milt om motståndaren. Men han framställde honom inte som en helt ovärdig person, som inte hade annat för ögonen än sina egna förkastliga mål. I det han påvisade, att Internationalen spontant vuxit fram bland massorna och förlösts av dugliga och folkets sak tillgivna män, tillade han, ”Vi griper detta tillfälle att hylla tyska kommunistpartiets berömda lärare, framför allt medborgarna Marx och Engels och likaså medborgare Ph. Becker, vår forne vän och nuvarande oförsonlige motståndare, vilka, i den mån det är möjligt för några enskilda människor har varit Internationalens verkliga skapare. Vi hyllar dem så mycket hellre som vi kommer att bli tvungna att genast bekämpa dem. Vår aktning för dem är ren och djup men den sträcker sig inte till avgudadyrkan och kommer inte att förleda oss till att gentemot dem intaga slavens roll. Och ehuru vi låter full rättvisa vederfaras de oerhörda tjänster de gjort och ännu gör Internationalen, så kommer vi dock att på liv och död bekämpa deras falska auktoritära teorier, deras diktatoriska anspråksfullhet och detta manér med hemliga intriger, narraktiga stämplingar, ömkliga personangrepp, smutsiga kränkningar och infama smädelser, som även eljest kännetecknar

nästan alla tyskars politiska strider och som de olyckligtvis har dragit med sig in i Internationalen.” Detta var visserligen grovt nog, men aldrig lät Bakunin förmå sig till att bestrida de odödliga förtjänster som Marx förvärvat sig såsom grundläggare och ledare av Internationalen.

Men inte heller detta arbete fullbordade Bakunin. Han var sysselsatt med att nedskriwa det, då Mazzini i en veckotidskrift, som han utgav i Lugano, publicerade hårda angrepp på Kommunen och Internationalen. Bakunin svarade genast i en broschyr: Svar till Mazzini från en medlem av Internationalen. Andra broschyrer i samma anda följde, när Mazzini och hans anhängare tog upp polemiken. Efter alla misslyckanden senaste tiden fick Bakunin nu uppleva en fullständig framgång. Internationalen, som hittills fört en tynande tillvaro i Italien, utbreddes sig hastigt i landet. Detta var inte på grund av några ”intriger” av Bakunin utan berodde på de vältaliga ord, varmed han förstod att utlösa den revolutionära spänning som uppstått särskilt bland Italiens ungdom genom Pariskommunens exempel.

I Italien hade storindustrin utvecklats sig tämligen sent, hos det spirande proletariatet vaknade endast långsamt ett klassmedvetande, och det saknade alla lagliga möjligheter att skydda och hävda sig. De borgerliga klasserna hade däremot under ett halvt sekels strider om den nationella enheten närt och hållit vaken en revolutionär tradition. I otaliga uppror och sammansvärjningar hade det kämpats för detta mål, tills det äntligen nåddes i en form som måste vara en stor besvikelse för alla revolutionära kretsar; under skydd av franska och senare tyska vapen hade halvöns reaktionäraste stat skapat en italiensk monarki. Den revolutionära ungdomen rycktes nu upp ur sin håglösa stämning genom Pariskommunens hjältemodiga strider. Även om Mazzini, som befann sig på gravens brädd, vredgad vände sig bort från det nya ljuset, som retade upp hans gamla socialisthat, så hyllade Garibaldi, som var en mycket större nationalhjälte, så mycket uppriktigare Internationalen som ”framtidens sol.”

Bakunin visste mycket väl från vilka skikt inom nationen hans anhängare strömmade till. ”Vad som hittills felats Italien”, skrev han i april 1872, ”varinte instinkterna utan just organisationen och idéerna. Bägge utformas nu på så sätt att Italien för närvarande näst Spanien, tillsammans med Spanien, är det mest revolutionära landet. I Italien existerar vad de andra länderna saknar; en glödande, energisk ungdom, utan någon ställning, utan karriär, utan utväg, som trots sin bourgeoisi-härkomst inte är så moraliskt och intellektuellt försvagad som bourgeoisi-ungdomen i andra länder. I dag störtar de sig huvudstupa in i den revolutionära socialismen med hela vårt program, Alliansens program.” Dessa rader av Bakunin var riktade till en spansk åsiktsfrände, som de avsåg att entusiasmera, men det var ingen uppmuntrande förespegling utan ett verkligt faktum. Bakunin uppskattade sina framgångar i Spanien, där han inte ens kunde verka personligen utan endast genom några vänner, lika högt om inte högre än sina framgångar i Italien.

Även i Spanien låg den industriella utvecklingen ännu långt efter och där det redan fanns ett modernt proletariat, var det bundet till händer och fötter och berövat alla rättigheter, så att det i sin nöd endast hade väpnat uppror kvar som sista utväg. Barcelona, den största spanska fabriksstaden, räknade i sin historia flera barrikadstrider än någon annan stad i världen. Därtill kom de långvariga inbördeskrigen, som sönderslitit landet, och den väldiga desillusionen för alla revolutionära element, som hösten 1868 förjagat Bourbondynastin endast för att nu stå under en främmande konungs — visserligen mycket vacklande välde.* Även i Spanien föll de

---

* Hertig Amadeus av Savoyen blev 1870 spansk konung efter omröstning i cortes (ståndsriksdagen). Han abdikerade 1873 och republik utropades. Den varade endast ett år. RB

gnistor, som branden i det revolutionära Paris spred omkring sig, i ett hopat brännbart material.

I Belgien var förhållandena annorlunda än i Italien och Spanien såtillvida som här fanns en proletär massrörelse. Men den inskränkte sig nästan helt till landets vallonska del. De ytterst revolutionärt sinnade gruvarbetarna i Borinage utgjorde dess ryggrad. Hos dem hade tanken att på laglig väg kunna höja sitt läge som klass redan i sin brodd kvävts i de blodbad som år efter år hade följt på deras strejker. Men deras ledare var proudhonister och lutade redan därför åt Bakunins åskådning.

Följer man den bakuninistiska oppositionen, sådan den efter Pariskommunens fall utvecklade sig inom Internationalen, så finner man att den bar Bakunins namn bara därför att den i hans åskådningar trodde sig kunna finna lösningen på de sociala motsättningar och spänningar, från vilka den faktiskt hade sitt ursprung.

6. Andra London-konferensen

Den konferens, som Internationalens generalråd beslutat inkalla till London i september, var bestämd att ersätta årskongressen som inte kunde komma till stånd.

I Basel hade 1869 beslutats att nästa kongress skulle hållas i Paris. Men den hetsjakt, som premiärminister Ollivier till ära för folkomröstningen arrangerade mot de franska sektionerna, föranledde generalrådet att i juli 1870 inkalla den till Mainz i kraft av sin befogenhet att bestämma platsen för kongressen. Samtidigt föreslog generalrådet de nationella federationerna att flytta rådet från London till något annat land. Detta avslogs enhälligt. Krigsutbrottet gjorde att kongressen i Mainz inte kunde sammankallas, och generalrådet fick av federalråden i uppdrag att allt efter händelsernas gång bestämma tidpunkt för nästa kongress.

Händelserna utvecklade sig dock inte så, att det syntes rådligt att inkalla kongressen redan till hösten 1871. Det var att vänta, att det tryck under vilket Internationalens medlemmar i de olika länderna levde skulle göra det svårt för dem att skicka ombud till kongressen och att de få medlemmar, som i alla fall kunde infinna sig, därmed på allvar skulle utsättas för de egna regeringarnas hämnd. Men att öka antalet av deras offer hade Internationalen så mycket mindre anledning, som redan nu omsorgen om deras martyrer ställde de yttersta anspråk på krafter och medel.

Så beslöt sig generalrådet för att i stället för en offentlig kongress börja med att inkalla en sluten konferens i London, liksom redan år 1864. Det låga antalet deltagare där bestyrkte farhågorna. Konferensen, som sammanträdde 17-23 september, hade endast 23 ombud, därav 6 belgier, 2 schweizare, 1 spanjor och 13 medlemmar av generalrådet, av vilka 6 dock bara var rådgivande och saknade rösträtt.

Av konferensen omfångsrika och talrika beslut hade några, som rörde en allmän undersökning om arbetarklassen, fackföreningarnas internationella relationer och lantbrukarna, under rådande förhållanden enbart teoretisk betydelse. Vad det framför allt gällde var att rusta Internationalen mot de yttre fiendernas rasande anstormning och att befästa den mot förstörande element i dess egen krets, uppgifter som i det väsentliga sammanföll.

Konferensens viktigaste beslut rörde Internationalens politiska verksamhet. Den åberopade sig att börja med på Inauguraladressen, stadgarna, Lausanne-kongressens beslut och andra förbundets officiella kungörelser, i vilka arbetarklassens politiska frigörelse förklarats för oskiljbar från dess sociala frigörelse. Vidare förklarades, att Internationalen stod inför en ohämmad reaktion, som skamlöst undertryckte varje emancipationssträvan av arbetarklassen

och med brutalt våld sökte förevisa klasskillnaderna och de besittande klassernas därpå grundade välde, att arbetarklassen mot denna makt endast kunde handla som klass genom att själv konstituera sig som särskilt politiskt parti i motsättning till de besittande klassernas alla gamla partibildningar; att detta arbetarpartiets konstituerande som politiskt parti var nödvändigt för att den sociala revolutionen skulle triumfera och dess slutmål: klassernas avskaffande kunna genomföras, att slutligen den förening av de enskilda krafterna, som arbetarklassen till en viss del redan åstadkommit genom sin ekonomiska kraft, också måste användas som hävstång i dess kamp mot dess utsugares politiska makt. Av alla dessa skäl erinrade konferensen alla Internationalens medlemmar om att i arbetarklassens strid var dess ekonomiska rörelse och dess politiska verksamhet oskiljaktigt förbundna. När det gällde organisationen uppmanade konferensen generalrådet att inskränka antalet kompletterande medlemmar och därvid inte så uteslutande ta hänsyn till nationalitet. Namnet generalråd skulle det ensamt ha, de enskilda ländernas federalråd skulle betecknas efter sina respektive länder, de lokala sektionerna efter sina Ortsnamn. Alla sektionsnamn, som positivister, mutualister, kollektivistiska, kommunister o.s.v. skulle inte längre användas. Varje medlem av Internationalen skulle liksom hittills betala en penny årligen till generalrådet.

För Frankrikes del anbefalldes konferensen en livlig agitation i fabriker och verkstäder och spridning av tryckta skrifter, för England bildande av ett eget federalråd, som generalrådet skulle stadfästa så snart det godkänts av organisationerna i landsorten och fackföreningarna. Vidare förklarade konferensen, att de tyska arbetarna gjort sin plikt under tysk-franska kriget. Den frånsade sig allt ansvar för den s.k. Netschajev-sammansvärjningen och gav Utin i uppdrag att efter de ryska källorna publicera en koncentrerad rapport i tidningen *Égalité* om Netschajev-processen. Innan den offentliggjordes skulle den underställas generalrådet.

Frågan om Alliansen förklarade konferensen avgjord, sedan dess sektion i Genève frivilligt upplöst sig och man nu hade förbjudit antagandet av sektionsnamn genom vilka en särskild uppgift, skild från Internationalens gemensamma målsättning framhävdes. Vad Jura-sektionen beträffade godkände konferensen generalrådets beslut av den 29 juni 1870, som erkänt det romanska Schweiz' federalråd i Genève som ensamt berättigat, men den betonade samtidigt, att enighetens och solidaritetens anda med hänsyn till de förföljelser, som Internationalen för närvarande var utsatt för, mer än någonsin måste genomtränga arbetarna. Den rådde därför Jura-sektionens rättsinniga arbetare att åter ansluta sig till federalrådet i Genève. Om det dock inte var möjligt, så beslöt konferensen, att de sektioner som utträtt skulle kalla sig Jura-federationen. Men vidare förklarade konferensen, att generalrådet skulle ta avstånd från alla föregivna organ för Internationalen, vilka, som *Progrés* och *Solidarité* i Jura, debatterade Internationalens inre frågor inför borgerlig publik.

Slutligen överlät konferensen åt generalrådets avgörande att bestämma tid och plats för nästa kongress eller den konferens som eventuellt skulle ersätta den.

På det hela taget kan man inte frångå konferensens beslut en anda av saklig moderation. Den utväg, som den föreslog Jura-sektionen, nämligen att kalla sig Jura-fraktionen, hade denna själv redan övervägt. Endast beslutet ifråga om Netschajev hade en personlig udd, som inte lät sig motiveras ur saklig synpunkt. När avslöjandena i Netschajevprocessen av den borgerliga pressen utnyttjades mot Internationalen, var det bara en bland många nedsvärningskampanjer som den varje dag fick utstå dussintals utan att den annars kände sig förpliktad att bemöta. I liknande fall nöjde den sig med att med en föraktfull spark förpassa avskrädet ur vägen. Men ville den en gång göra ett undantag från regeln, så skulle den inte anställa en så hatisk intrigör som Utin till rapportör. Av honom kunde man när det gällde

Bakunin vänta sig samma sanningskärlek som av den borgerliga pressen.

Utin inledde också det arbete som tilldelats honom med en mordhistoria som var honom värdig. Han påstod, att i Zürich, där han ämnade utföra sitt arbete och inte hade andra fiender än några av de slaver som stod under Bakunins kommando i Alliansen, hade han blivit överfallen och slagen av åtta män, som talade något slaviskt språk. Det var på en enslig plats i närheten av en kanal, och de skulle säkert ha dödat honom och sänkt liket i kanalen om inte fyra tyska studenter kommit förbi och räddat detta dyrbara liv till framtida tjänster åt tsaren.

Bortser man från detta undantag, så gav konferensens beslut otvivelaktigt en bas för samförstånd, så nödvändig i en tid då det för hela arbetarrörelsen var likadant: fiender runtomkring! Redan den 20 oktober anmälde sig Sektionen för den revolutionära socialistiska propagandan och aktionen hos generalrådet. Den hade bildats i Genève av spillrorna från Alliansen och några flyktingar från Pariskommunen, och anhöll att bli upptagen i Internationalen. Den fick avslag, sedan generalrådet inhämtat yttrande av federalrådet i Genève, och nu började i Révolution Sociale, som kommit i stället för den avsomnade Solidarité, en häftig korseld emot den ”tyska kommittén, ledd av en hjärna av Bismarcks sort”, vilket enligt detta förträffliga blad skulle vara Internationals generalråd. Den famösa parollen fick för övrigt snabbt spridning, så att Marx kunde skriva till en amerikansk vän: ”Den bygger på det *oförlåtliga* faktum, att jag är född tysk och i själva verket utövar ett avgörande intellektuellt inflytande på generalrådet. Nota bene: det *tyska* elementet är i generalrådet *numeriskt* två tredjedelar mindre än det *engelska* och likaså mindre än det *franska*. Synden består alltså däri, att de engelska och franska elementen *teoretiskt* behärskas (!) av det tyska elementet och finner detta välde, d.v.s. den tyska vetenskapen, mycket nyttigt och till och med outhärligt.”

Jura-sektionerna företog så en huvudattack på en kongress, som de höll den 12 november i Sonvillier. Där var nu visserligen endast 9 av 22 representerade, genom 16 ombud, och även inom denna minoritet led de flesta av galopperande lungsot. Men de tog munnen full. De kände sig djupt kränkta, att konferensen i London hade prackat på dem ett namn, som de redan hade tänkt anta, men beslöt i alla fall att foga sig och hädanefter kalla sig Jura-federationen. De hämnades genom att förklara den romanska federationen upplöst, vilket naturligtvis var ett slag i luften. Kongressens huvudprestation var emellertid att avfatta och avsända en cirkulärskrivelse till samtliga federationer inom Internationalen. Där protesterade man mot London-konferensen som inte stadgeenlig och begärde en allmän kongress, som borde inkallas snarast möjligt.

Denna skrivelse, som hade skisserats av Guillaume, utgick ifrån att Internationalen var inne på en ödesdigert sluttande bana. Ursprungligen hade den varit ”en oerhörd protest mot varje auktoritet”; i stadgarna hade varje sektion eller varje grupp av sektioner garanterats självständighet och generalrådet utrustats med rätt inskränkta befogenheter. Så småningom hade man vant sig vid att ge det ett blint förtroende, vilket i Basel hade fört fram till en frivillig abdikation av kongressen, då man gav generalrådet rätt att fram till nästa kongress upptaga, avvisa eller upplösa sektioner efter eget avgörande. Detta beslut hade dock fattats efter livligt understöd av Bakunin och med Guilloumes bifall.

Enligt detta beslut betraktade sig generalrådet, som sedan fem år tillbaka bestod av samma människor och sammanträdde på samma plats, som ”legitim ledare” för Internationalen. Då den i sina egna ögon hade blivit ett slags regering, ansåg den naturligtvis sina egna särskilda tankar som den officiella teorin, som ensam var berättigad i Internationalen. De avvikande åsikter som kom fram i andra grupper, syntes dem kort och gott som kätterier. Så hade det så

småningom utbildats en ortodoxi, som hade sitt säte i London och representerades av generalrådets medlemmar. Man behövde inte anklaga deras avsikter, ty de handlade enligt sin särskilda skolas åsikter, men man måste på det bestämdaste bekämpa dem, ty deras allmakt verkade nödvändigtvis korrupperande. Det var fullständigt omöjligt, att en människa som hade sådan makt över sina likar kunde förbli en moralisk människa.

London-konferensen hade fortsatt Basel-kongressens verk och fattat beslut, som av Internationalen, ett fritt förbund av självständiga sektioner, skulle göra en auktoritär och hierarkisk organisation i generalrådets hand. Och som krona på verket hade konferensen beslutat, att generalrådet till och med skulle bestämma plats och tid för nästa kongress eller den konferens, som skulle ersätta den. Därmed hade man utlämnat till generalrådets godtycke att ersätta de allmänna kongresserna, Internationalens stora offentliga rättegångsdagar, med hemliga konferenser. Allt detta gjorde det nödvändigt att begränsa generalrådet till dess ursprungliga bestämmelse; nämligen att helt enkelt vara en byrå för korrespondens och statistik, och förverkliga den enhet, som man ville nå genom diktaturen och centralisationen, genom en fri förbindelse av självständiga grupper. I detta hänseende måste Internationalen redan vara en förebild för framtidens samhälle.

Trots all svartmålning eller kanske tack vare den vann denna Jura-männens cirkulärskrivelse inte sitt egentliga syfte. Kravet på en kongress så snart som möjligt vann ingen genklang ens i Belgien, Italien och Spanien. I Spanien vädrade man bakom de skarpa angreppen på generalrådet rivalitet mellan Bakunin och Marx, i Italien ville man lika litet bli kommenderad från Jura som från London. Endast i Belgien beslöt man sig för en stadgeändring i den andan, att Internationalen uttryckligen skulle förklaras för en förening av fullt oberoende federationer och generalrådet som ”centrum för korrespondens och meddelande av upplysningar.”

Så mycket större bifall fann cirkulärskrivelsen från Sonvillier i den europeiska borgarpressen, som kastade sig över den som en sällsynt läckerbit. Alla lögner den utspritt om generalrådets ohyggliga makt, särskilt efter Pariskommunens fall, bekräftades nu av Internationalens egna medlemmar. Bulletin Jurassien, som under tiden ersatt den hastigt avlidna Révolution Sociale, hade åtminstone den förnöjelsen att kunna avtrycka hänfört instämmande artiklar ur borgerliga tidningar.

Detta larmande eko av cirkulärskrivelsen från Sonvillier föranledde generalrådet att svara med en cirkulärskrivelse, betitlad: Den förmenta söndringen i Internationalen.

7. Splittringstendenser i Internationalen

Så långt denna cirkulärskrivelse sysslade med de förebråelser, som från Sonvillier eller andra gjorts generalrådet för att det överskridit eller rentav förfalskat stadgarna, för fanatisk ofördragsamhet och ytterligare liknande, förde den en alltigenom segerrik polemik. I fråga om denna kan man endast beklaga att den till största delen fick ödas på betydelselösa struntsaker.

I själva verket vill det till en viss självövertvinnelse för att i våra dagar ännu befatta sig med detta småkrafts. Så hade Paris-medlemmarna vid Internationalens grundläggning av rädsla för den bonapartistiska polisen utlämnat orden ”som medel” i den franska texten i den sats i stadgarna, enligt vilken varje politisk rörelse hade att underordna sig arbetarklassens ekonomiska frigörelse. Saken var alldeles enkel och klar men i alla fall tuggades nu till övermått lögnen att generalrådet efteråt hade falskeligen insmugglat orden ”som medel”. Eller, när London-konferensen hade uttalat, att de tyska arbetarna under kriget hade gjort sin plikt, så angav man detta som bevis för att ”pangermanism” skulle råda i generalrådet.

Dess cirkulärskrivelse røjde grundligt rent med dessa struntsaker, och när man betänker, att de kastats fram för att underminera centralisationen, som var det enda som ännu kunde upprätthålla förbundet under de reaktionära angrepp, som skakade det i dess grundvalar, så förstår man bitterheten i dess slutsatser. Där beskylldes Alliansen för att arbeta den internationella polisen i händerna. ”Den förkunnar anarkien i de proletära leden som det ofelbara medlet att bryta sönder den mäktiga koncentration av de politiska och sociala krafterna, som befinner sig i utsugarnas händer. Under denna förevändning fordrar den av Internationalen, i det ögonblick då den gamla världen försöker förinta den, att den ska ersätta sin organisation med anarkien.” Ju hårdare Internationalen ansattes utifrån desto lättsinnigare föreföll angreppen inifrån, särskilt då de var så utan innehåll.

Det bländande ljus som föll över denna sida av förhållandet, förmörkade dock synen i en annan riktning i denna cirkulärskrivelse. Som redan titeln angav ville den bara erkänna ”förment söndring” inom Internationalen. Den reducerade hela konflikten, som Marx redan gjort i det konfidentiella meddelandet, till ”några intriganters” ränker, särskilt Bakunins. Den underströk ännu en gång de gamla anklagelserna emot denne för att vilja göra ”klasserna jämlika”, för Basel-kongressen o.s.v., beskyllde honom för att gemensamt med Netschajev ha förrått oskyldiga människor till ryska polisen och ägnade ett särskilt avsnitt åt det faktum, att två av Bakunins anhängare avslöjats som bonapartistiska spioner, vilket säkert var mycket obehagligt för Bakunin men dock lika litet komprometterande som för generalrådet självt det faktum, att det två månader senare hade samma otur med två av sina anhängare. Och när cirkulärskrivelsen beskyllde den ”unge Guillaume” för att ha utbasunerat ”fabriksarbetarna” i Genève som förhatliga borgare, så tog den dock inte ringaste notis om att i Genève med ”la fabrique” menades ett skikt väl avlönade lyxarbetare, som ingått mer eller mindre förkastliga valkompromisser med borgerliga partier.

Den ojämförligt svagaste sidan hos cirkulärskrivelsen var emellertid dess försvar mot den förebråelse för ”ortodoxi”, som riktats mot generalrådet. Den åberopade sig på att London-konferensen ju hade förbjudit alla sektioner att anta sektnamn. Det var visserligen så tillvida rättfärdigat, som Internationalen utgjorde ett ganska brokigt konglomerat av fackförbund, kooperativa sammanslutningar, bildnings- och propagandaföreningar, Men den utläggning, som skrivelsen gav detta generalrådets beslut var i högsta grad angriplig.

Den sade härom ordagrant: ”Första avsnittet i proletariatets kamp mot bourgeoisin kännetecknas av sekteristiska rörelser. Detta är berättigat i en tid, då proletariatet ännu inte är nog utvecklat för att handla som klass. Enskilda tänkare upptar kritiken av de sociala mot-sägelseerna och vill avskaffa dem genom fantastiska lösningar, som arbetarmassorna endast har att anta, sprida och sätta i verket. Det ligger i de kring sådana banbrytare bildade sekternas natur, att de avstänger sig och avlägsnar sig från varje verklig verksamhet, politiken, strejkerna, fackföreningarna, med ett ord: varje massrörelse. Proletariatets massa förblir gentemot deras propaganda likgiltig eller till och med fientlig. Arbetarna i Paris och Lyon vill lika litet veta av saint-simonisterna, fourieristerna, ikarierna som de engelska chartisterna och tradeunionisterna vill veta av oweniterna. Efter att från början ha varit en hävstång för rörelsen blir de ett hinder för den, sedan den gått förbi dem. Då blir de reaktionära. Sekterna i Frankrike och England och på sistone lassalleanerna i Tyskland är bevis på detta. Sedan de i årtal hämmat proletariatets organisation har de till sist blivit enkla verktyg för polisen.” På ett annat ställe i cirkulärskrivelsen kallas lassalleanerna ytterligare ”bismarckska socialister”, som utanför sitt polisorgan, Der neue Sozialdemokrat, spelade de rena arbetarna i preussisk-tyska kejsarriket.

Det finns ingenstans uttryckligt bestyrkt att Marx författat skrivelsen.* Vad innehåll och stil beträffar kunde Engels ha haft en större eller mindre andel i denna. Men utläggningen om sekterna härrör i varje fall från Marx. På samma sätt behandlas samma tanke i hans samtida brevväxling med partivänner, och första gången hade han utvecklat den redan i sin stridsskrift mot Proudhon. I och för sig är också det socialistiska sektväsendets betydelse träffande karakteriserad, men Marx tog fel då han skar bakuninister och till och med lassalleaner över en kam med fourierister och oweniter.

Man må anse anarkismen förkastlig och finna dess uppträdande vara ett sjukdomstecken inom arbetarrörelsen, man kan dock inte — allra minst i vår tid, efter ett halvt århundrades erfarenheter — föreställa sig, att sjukdomsämnet inympats den utifrån. Snarare bör man tänka sig att anlagen till denna sjukdom är medfödda inom arbetarklassen för att under gynnsamma eller rättare ogynnsamma omständigheter slå ut. Men till och med redan år 1872 var ett misstag i denna sak svårfattligt. Bakunin var minst av allt en man med en färdig schablon eller ett färdigt system, som arbetarna helt enkelt hade att anta och realisera; Marx själv tröttnade ju aldrig på att upprepa, att Bakunin teoretiskt var en nolla och endast som intrigör i sitt rätta element och att hans program var ett från höger och vänster ytligt sammanrafsat mischmasch.

Det avgörande kännetecknet på sektstiftarna är deras fientliga motsättning till varje proletär massrörelse. Fientlig såtillvida som de inte vill veta av en sådan rörelse liksom också såtillvida som en massrörelse inte vill veta av dem. Till och med om det var sant, att Bakunin hade velat bemäktiga sig Internationalen för sina syften, så skulle han därmed bara ha bevisat att han som revolutionär räknade med massorna. Hur förbittrad kampen mellan honom och Marx än gestaltade sig så tillräknade han dock denne nästan in i det sista som en odödlig förtjänst att med Internationalen ha skapat ramen för en proletär massrörelse. Vad som skilde honom från Marx var olikheten i deras åsikter om taktiken, som denna massrörelse måste följa för att nå sitt mål. Men hur orimliga Bakunins åsikter därom än må vara, så hade de dock ingenting att göra med sektbildning.

För att nu inte tala om lassalleanerna! De stod år 1872 säkerligen inte på höjden av de socialistiska grundsatserna men de var varje annat samtidigt arbetarparti i Europa överlägsna i teoretisk insikt och organisatorisk kraft, även Eisenach-fraktionen, vars andliga huvudnärning fortfarande utgjordes av Lassalles agitationsskrifter. Lassalle hade lagt sin agitation på den proletära klasskampens breda basis, varigenom alla dörrar stängdes för sektväsendet. Hans efterträdare Schweitzer var så genomträngd av den politiska och den sociala kampens oskiljbara enhet, att han av Liebknecht förebräddes för ”parlamentarism”. Om Schweitzer i den fackliga frågan till sin egen nackdel hade ringaktat de varningar han fått av Marx, så hade han nu sedan länge skiljts från rörelsen och lassalleanerna började, särskilt genom de framgångsrika byggnadsarbetarstrejkerna i Berlin, avtvå även detta fel. De hade övervunnit den kortvariga störning som kriget inneburit i deras agitation, och nu strömmade massorna till dem i allt tätare skaror.

Man behövde inte särskilt framhäva utfallen mot lassalleanerna så tillvida som Marx nu en gång hyste en oövervinnerlig aversion mot Lassalle och allt lassalleanskt, men i det sammanhang de framträdde i generalrådets cirkulärskrivelse, fick de dock en betecknande betydelse. De belyste bjärt den egentliga grodden till Internationalens splittring; den olösliga motsättning som det stora förbundet hamnat i genom Pariskommunens fall. Sedan dess hade hela den

---

* Skrivelsen författades av Marx och Engels gemensamt i januari-mars 1872 och undertecknades av generalrådets alla medlemmar. RB

reaktionära världen mobiliserat mot Internationalen, och mot denna anstormning kunde den försvara sig endast genom att strängt koncentrera sina krafter. Men Kommunens fall hade också visat den politiska kampens nödvändighet, och den var omöjlig utan en vittgående upplösning av de internationella banden, ty den kunde föras endast inom nationella gränser.

Liksom kravet på avhållsamhet från politiken, hur starkt det än alltid överdrevs, dock ytterst uppstått ur ett berättigat misstroende mot den borgerliga parlamentarismens snaror — ett misstroende som Liebknecht ännu i sitt bekanta tal 1869 hade givit det skarpaste uttryck — så hade också missnöjet över generalrådets diktatur, vilket efter Pariskommunens fall yttrade sig i nästan alla länder, med alla sina överdrifter dock sin rot i det mer eller mindre klara medvetandet, att ett nationellt arbetarparti till att börja med var bundet till sina existensbetingelser inom den egna nationen av vilket det utgjorde en del, att det lika litet kunde sätta sig över dessa existensbetingelser som människan kan hoppa över sin egen skugga, att det med andra ord inte kan ledas från utlandet. Trots att Marx redan i Internationalens stadgar hade fastslagit den politiska och sociala kampen som oskiljaktig, så knöt han i praktiken dock överallt an till de sociala krav, som var gemensamma för arbetarklassen i alla länder med kapitalistiskt produktionssätt, och berörde politiska frågor endast i den mån de — som exempelvis arbetsdagens förkortning genom lagstiftning — framgick ur sådana sociala krav. Politiska frågor i ordets egentliga och omedelbara mening, frågor som speciellt rörde statsförfattningen och hade ett mycket olikartat läge i de olika länderna, höll Marx tillbaka tills proletariet genom Internationalen uppfostrats till större klarhet. Han klandrade ju starkt Lassalle, för att denna utformat sin agitation efter ett enskilt lands förhållanden!

Man har uttalat den förmodan, att Marx ännu länge skulle ha iakttagit denna återhållsamhet, om inte den politiska frågan genom Pariskommunens fall och Bakunins agitation tvingats på honom. Det är möjligt och till och med sannolikt, men trogen hela sitt väsen tog han upp kampen, när den tvingade sig på honom. Hans misstag därvid var, att han försökte lösa denna uppgift inom Internationalen med dess dåvarande stadgar. Det visade sig, att den föll sönder inåt i samma mån som den hårdare koncentrerade sig mot sina yttre fiender.

När den ledande anden i generalrådet misstog sig så att han tog det arbetarparti, som mest utvecklats i hans egen anda och därtill i hans eget hemland för en fal polistrupp, var det ett slående bevis på att Internationalens historiska roll var utspelad.

Men det var inte det enda beviset. överallt där nationella arbetarpartier började bildas sönderföll Internationalen. En gång hade Schweitzer överösts med häftiga förebråelser från Liebknecht för sin påstådda ljumhet gentemot Internationalen. Nu, när Liebknecht själv stod i spetsen för Eisenach-fraktionen, fick han av Engels hålla till godo med precis samma förebråelser och svarade på detta, efter Schweitzers föredöme återopande sig på de tyska föreningslagarna: ”Det faller mig inte in att för denna frågas skull i detta ögonblick sätta vår egen organisations tillvaro på spel.” Om den olycklige Schweitzer någonsin understått sig att föra fram så förtröstansfullt och fromt tal — vilket han aldrig gjorde — så hade det gått helt annorlunda för ”skräddarkungen” som absolut ville ha sitt ’eget parti”. Eisenachfraktionens grundande hade givit den ”tyskspråkiga sektiongruppen” i Genève den första stöten och den sista stöten fick denna Internationalens äldsta och starkaste organisation på kontinenten då ett schweiziskt arbetarparti grundades år 1871. Redan vid slutet av detta år måste Becker lägga ned tidningen Der Vorbote.

Detta sammanhang insåg Marx och Engels ännu inte år 1872. Deras påstående, att Internationalen gått under på grund av en enskild demagogs intriger skymde bara deras eget omdöme, medan de med heder kunde avträda från den historiska skådeplatsen sedan de fyllt

en stor uppgift som nu hade blivit dem alltför väldig. Man måste verkligen hålla med anarkisterna i våra dagar när de säger, att det finns intet mer omarxistiskt än föreställningen, att en ovanligt elakartad individ, en ”högst farlig intrigant,” hade kunnat undergräva en proletär organisation som Internationalen. Där kan man inte instämma med de troende själar som ryser inför varje tvivel på att Marx och Engels alltid satte pricken över i. De två skulle säkert själva, om de kunde tala i dag, endast ha bitande hån till övers för anspråken, att den hänsynslösa kritik, som alltid var deras skarpaste vapen, skulle göra halt för dem själva.

Deras verkliga storhet består inte i att de aldrig tagit miste, utan i att de aldrig stelnade i sitt misstag när de insett det. Redan år 1874 medgav Engels, att Internationalen överlevt sig själv. ”För att få till stånd en ny International på samma sätt som den gamla, en allians av alla proletära partier i alla länder, krävdes det ett allmänt nedbrytande av arbetarrörelsen, som rådde 1849-1864. Därtill har nu den proletära världen blivit för stor, för vidlyftig.” Han tröstade sig med, att Internationalen behärskat tio år av europeisk historia — den sida som innehöll fröet till framtidens historia — och med stolthet kunde se tillbaka på sitt arbete.

Och år 1878 bemötte Marx i en engelsk tidning påståendet att Internationalen varit ett fiasko och numera var död, med orden: ”I själva verket utgör de socialdemokratiska arbetarpartierna i Tyskland, Schweiz, Danmark, Portugal, Italien, Belgien, Holland och Nordamerika, mer eller mindre organiserade inom nationella gränser, lika många internationella grupper. Inte längre spridda sektioner, utströdda över olika länder och sammanhållna endast av ett generalråd i periferin, utan i stället de arbetande massorna själva i ständigt, aktivt, direkt umgänge, sammanbundna genom utbyte av idéer, ömsesidig hjälp och gemensamma mål ... Så har Internationalen i stället för att dö bort endast inträtt från ett första stadium till ett högre, där dess ursprungliga tendenser delvis förverkligats. Under loppet av denna fortgående utveckling kommer den att nödgas genomgå ännu många förändringar, tills sista kapitlet av dess historia kan skrivas.”

I dessa rader visade Marx åter sin profetiska blick. Vid en tid, då de nationella arbetarpartierna trots allt bara var svaga broddar, mer än ett årtionde innan den nya Internationalen bildades, förutsåg han dess historiska karaktär, men inte heller dess andra form utlovade han någon evig varaktighet, endast ett visste han säkert: att alltjämt nytt liv skulle spira ur ruinerna intill tidens fullbordan.

8. Haag-kongressen

I generalrådets cirkulärskrivelse av den 5 mars meddelades, att en årskongress inkallades till början av september. Under mellantiden beslöt Marx och Engels föreslå att generalrådet skulle förflyttas från London till New York.

Mycket har stridits om nödvändigheten och nyttan av detta förslag och därmed också bevekelsegrunderna. Man har uppfattat det som en slags hedersam begravning av Internationalen. Marx skulle därmed ha velat beslöja det faktum att den inte mer kunde räddas. Häremot talar emellertid, att Marx och Engels även sedan generalrådet förlagts till New York av alla krafter understödde det och försökte hålla det vid liv. Vidare har man sagt, att Marx hade tröttnat på verksamheten för Internationalen och åter velat ägna sig utan störningar åt sitt vetenskapliga arbete. Detta har Engels i viss mån bestyrkt: i ett brev till Liebknecht av den 27 maj 1872 omnämnde han ett belgiskt förslag att helt avskaffa generalrådet och tillade: ”För mig personligen vore det bra, jag och Marx går inte in där på nytt. Som förhållandena nu är har vi ingen tid för arbetet och detta måste upphöra.” Men detta var bara ett tillfälligt yttrande i ett anfall av förargelse. Även om Marx och Engels avböjde ett

återval till generalrådet, var dess förflyttning från London inte nödvändig, men att låta Internationalen komma i efterhand för sitt vetenskapliga arbetes skull, innan vägen var utstakad, det hade Marx flera gånger avböjt. Nu under den svåraste kris den hittills genomgått, tänkte han säkert inte på att lämna den av sådana skäl.

Snarare berördes rätta förhållandet, när han själv den 29 juli skrev till Kugelmann: ”På internationella kongressen (Haag, öppnad 2 september) gäller det liv eller död för Internationalen, och innan jag drager mig tillbaka vill jag åtminstone skydda den för de upplösande elementen.” Till detta skyddande för de ”upplösande elementen” hörde också generalrådets förflyttning från London, där det hemföll åt ständiga tråtor. De bakuninistiska tendenserna hade nu ingen eller så svag representation i rådet, att därifrån inte var något att frukta. Men även bland dess tyska, engelska och franska medlemmar rådde en sådan förvirring, att det redan fått tillsätta en egen underkommitté för att slita de eviga stridigheterna.

Till och med mellan Marx och de två medlemmarna av generalrådet, som i många år varit hans dugligaste och trognaste medhjälpare, Eccarius och Jung, hade en kylig stämning uppstått, som ifråga om Eccarius redan i maj 1872 förde till öppen brytning. Eccarius levde i mycket bekymmersamma förhållanden och hade sagt upp sin plats som Internationalens generalsekreterare. Han ansåg sig vara outhärlig och ville höja sin blygsamma veckolön på 15 shillings till det dubbla. Emellertid valdes i hans ställe engelsmannen Hales. För detta gjorde Eccarius med orätt Marx ansvarig. Marx hade tvärtom alltid försvarat honom mot engelsmännen. Däremot hade Marx upprepade gånger tillrättaviserat honom för att han sålt meddelanden om inre angelägenheter inom Internationalen till pressen, så särskilt om London-konferensens hemliga förhandlingar. Jung åter har gjort Engels och dennes självgodade uppträdande ansvarig för skilsmässan från Marx. Det ligger kanske någon sanning i detta. När Marx nu dagligen kunde umgås med Engels, sökte han väl inte så ofta som förr upp Eccarius och Jung utan att mena något illa med detta. Men ’generalen’, som Engels skämtsamt benämndes av de förtrogna, älskade enligt vad hans goda vänner intygat att använda en militäriskt kort ton; när det var hans tur att sitta ordförande i generalrådet, brukade man bereda sig på stormiga scener.

Alltsedan Hales blivit utnämnd till generalsekreterare rådde en dödlig fiendskap mellan honom och Eccarius, varvid Eccarius hade en del av de engelska medlemmarna på sin sida. Däremot fann Marx intet stöd hos den nye generalsekreteraren. Då en engelsk federation i enlighet med London-konferensens beslut hade grundats och höll sin första kongress den 21 och 22 juli i Nottingham, föreslog Hales, trogen Bakunin-anhängarnas paroll om ”federationernas hotade autonomi”, att man skulle ta kontakt med de andra federationerna direkt utan generalrådets förmedling och att man på den allmänna kongressen skulle gå i bräschen för en ändring av stadgarna, så att generalrådets befogenheter inskränktes. Det andra förslaget tog Hales tillbaka, men det första blev antaget. När det gällde programmet visade denna kongress visserligen ingen böjelse för bakuninismen men väl för den engelska radikalismen. Den ville socialisera jorden men inte alla produktionsmedel. Hales uppträdde också för denna ståndpunkt. Han intrigerade öppet mot generalrådet, som i augusti måste avsätta honom från posten som generalsekreterare.

Bland de franska medlemmarna övervägde den blanquistiska riktningen, vilken var fullt pålitlig i de båda huvudfrågor som striden rörde sig om; den politiska verksamheten och den stränga centralisationen, men med sin principiella förkärlek för revolutionära kupper kunde bli farligare än några andra under de rådande förhållandena, då den europeiska reaktionen bara lurade på ett tillfälle att slå till med sin väldiga övermakt. I själva verket var väl bekymret, att

blanquisterna skulle kunna få hand om rodret den starkaste drivkraften för Marx, när han ville flytta Internationalen just till New York, vilket skulle göra en mera internationell sammansättning möjlig och garantera en säkerhet för dess arkiv, som inte kunde uppnås någonstans på den europeiska kontinenten.

På Haag-kongressen, den 2-7 september, kunde Marx förfoga över en säker majoritet tack vare tyskarnas och fransmännens relativt starka representation bland de 61 ombuden. Motståndarna har förebrått honom att han skaffade sig denna majoritet på konstlat sätt, men den förebråelsen är fullständigt ohållbar, såvida därmed mandatens äkthet bestrides. Kongressen använde hälften av sin tid till att pröva mandaten. Men alla, med ett enda undantag, bestod provet. Men så mycket är riktigt, att Marx redan i juni hade skrivit till Amerika om mandat åt tyskar och fransmän. Många ombud representerade sektioner i andra länder än sina egna, andra uppträdde för att undgå polisen under falskt namn eller förteg av samma skäl de sektioners namn, i vars uppdrag de kom. Därför avviker sifferuppgifterna i de olika referaten över kongressen från varandra.

Strängt taget fanns endast åtta ombud för tyska organisationer närvarande: Bernhard Becker (Braunschweig), Cuno (Stuttgart), Dietzgen (Dresden), Kugelmann (Celle), Milke (Berlin), Rittinghausen (München), Scheu (Württemberg) och Schuhmacher (Solingen). Marx hade som representant för generalrådet jämte ett mandat för New York även ett mandat för vardera Leipzig och Mainz, Engels ett för Breslau och ett för New York. Hepner från Leipzig hade ett mandat för New York, Friedländer från Berlin ett för Zürich. Två andra ombud med som det föreföll tyska namn, Walter och Swann var faktiskt fransmän; de hette Heddeghem och Dentraygues; bägge var mycket tvivelaktiga kantonister, Heddeghem var redan bonapartistisk spion i Haag. I den mån de franska ombuden var flyktingar från Kommunen, som Fraenkel och Longuet, vilka stod på Marx sida, och Ranvier, Vallant m.fl., vilka hörde till blanquisterna, uppträdde de under sina egna namn, men sina mandat måste de mer eller mindre låta vara hemliga. Generalrådet företrädde av förutom Marx två engelsmän (Roach och Sexton), en polack (Wroblewski) och tre fransmän (Seraillier, Cournet och Dupont). Kommunistiska arbetarföreningen i London representerades av Lessner. Engelska federalrådet hade sänt fyra ombud, bland dem Eccarius och Hales, som också i Haag intrigerade med bakuninisterna.

Av bakuninisterna hade italienarna överhuvud inte sänt något ombud till kongressen. De hade redan i augusti på en konferens i Rimini avböjt all gemenskap med generalrådet. De fem spanska ombuden gick, med Lafargue som ensamt undantag, med bakuninisterna, liksom de åtta belgiska och de fyra holländska ombuden. Jurasektionen sände Guillaume och Schwitzguebel, medan Genève höll fast vid sin gamle Becker. Från Amerika kom fyra ombud: Sorge, som i likhet med Becker hörde till Marx' trognaste anhängare, och blanquisten Dereure, en f.d. medlem av Kommunen; Det tredje mandatet hade tillfallit en bakuninist och det fjärde var det enda som blev ogiltigförklarat. En representant vardera hade Danmark, Österrike, Ungern och Australien.

Redan vid den tre dagar långa mandatprövningen kom det till stormiga scener. Om Lafargues' spanska mandat stod en hård strid. Men det godkändes med några få nedlagda röster. Under debatten om ett mandat, som en sektion i Chicago lämnat till en medlem, som bodde i London, framhöll det engelska federalrådets ombud, att denne inte var någon erkänd arbetarledare. Marx svarade, att detta snarare var till hans heder än motsatsen, eftersom flertalet av de engelska arbetarledarna hade sålt sig åt liberalerna. Mandatet godkändes, men Marx yttrande väckte mycket förargelse och utnyttjades efter kongressen flitigt av Hales och

hans anhängare mot Marx. Denne, som alltid stod för vad han sagt, ångrade inte sitt yttrande och tog inte tillbaka. Sedan mandatprövningen avslutats remitterades en rad inträdesansökningar, som refererade till Bakunin och hans allians, åt ett femmannautskott till förprovning. I detta invaldes medlemmar, som hittills i minsta möjliga mån hade deltagit i striderna om Alliansen. De var tysken Cuno, ordförande, fransmännen Lucain, Vichard och Walter-Heddeghem samt belgiern Splingard.

Först fjärde dagen började de egentliga förhandlingarna med föreläsandet av den rapport, som generalrådet lämnat till kongressen. Den var författad av Marx och lästes upp av honom själv på tyska, av Sexton på engelska, av Longuet på franska och av Abeele på flamländska. Rapporten gisslade alla våldsdåd, som sedan den bonapartistiska folkomröstningen förövats mot Internationalen, det blodiga slaktandet av Pariskommunen, Thiers och Favres gemener, skändligheterna som begåtts av det franska parlamentet, behärskat av storgodsägarna, och högförräderiprocessen i Tyskland. Även engelska regeringen fick ett hugg för den terror den utövat mot de irländska fraktionerna, och för de undersökningar, som den anställt genom sina legationer över förbundets förgreningar. Hand i hand med regeringarnas hetsjakt hade hela den civiliserade världens möjligheter till lögnaktig propaganda utnyttjats till apokryfiska historier om Internationalen, med sensationstelegram och fräck förfalskning av offentliga dokument. Så särskilt det mästerverk av skamlös smädelse som förelåg i det telegram, vilket tillskrivit Internationalen skulden till den stora branden i Chicago och som sedan gjort sin rond över hela världen. Det var bara förvånansvärt, att inte också en orkan, som samtidigt ödelade Västindien tillskrivits dess demoniska inflytande. Mot denna vilda och ödeläggande verksamhet konstaterade generalrådet Internationalens ständiga framsteg: den hade trängt in i Holland, Danmark, Portugal, Skottland, Irland och utbredd sig i Förenta staterna, Australien, Nya Zeeland och Buenos Aires. Rapporten mottogs med bifall och på förslag av ett belgiskt ombud uttalade kongressen sin beundran och sympati för alla offren i proletärernas befrielsekamp.

Efter detta tog man itu med debatten om generalrådet. Lafargue och Sorge talade för att det var outhärligt. Arbetarklassens dagliga kamp mot kapitalet kunde inte föras utan en central ledande myndighet; om man tidigare inte haft något generalråd så skulle man nu ha varit tvungen att skapa ett. Den motsatta sidan företrädde huvudsakligen av Guillaume, som bestred att ett generalråd var nödvändigt och på sin höjd ville tillåta det som en central för korrespondens och statistik men utan någon auktoritativ makt. Internationalen var inte en uppfinning av en vis man med en ofelbar politisk och social teori utan den hade växt fram ur arbetarklassens ekonomiska existensvillkor, vilket skulle vara en tillräcklig garanti för enhetligheten i dess strävanden.

Debatten slutade först femte förhandlingsdagen och på ett slutet sammanträde, liksom för övrigt också mandatdebatterna fördes för slutna dörrar. I ett långt tal uppträdde Marx för att inte bara bibehålla generalrådets hittillsvarande befogenheter utan ytterligare stärka dem. Det måste få rätt att med vissa inskränkningar suspendera inte bara enstaka sektioner utan också hela federationer. Det förfogade varken över polis eller soldater men sin moraliska makt fick det inte låta förfalla. Man borde hellre avskaffa det än förnedra det till en brevlåda. Kongressen beslöt i enlighet med Marx' vilja, med 36 röster mot 6 och 15 nedlagda.

Nu föreslog Engels att generalrådet skulle förflyttas från London till New York. Han åberopade sig på, att man flera gånger övervägt förflyttningen från London till Brüssel, men i Brüssel hade man alltid avböjt. Omständigheterna gjorde det nu omöjligt att uppskjuta ett beslut och lika nödvändigt var det att ersätta London med New York. Åtminstone för ett år

måste man besluta denna förflyttning. Förslaget framkallade en allmän, och övervägande pinsam överraskning. Särskilt livligt protesterade de franska ombuden; de fick kongressen så långt att man röstade i två omgångar, först om förflyttningen överhuvud och sedan om platsen dit den skulle ske. Med knapp majoritet, 26 mot 23 och 9 nedlagda röster, beslöts förflyttningen. För New York avgjorde sedan 30 röster. Därpå valdes tolv medlemmar av det nya generalrådet och de fick rätt att komplettera sig med ytterligare sju medlemmar.

Vid samma tillfälle öppnades debatten om den politiska aktionen. Vaillant hade inlämnat ett förslag till resolution i enlighet med London-kongressens beslut i frågan: arbetarklassen måste konstituera sig som politiskt parti, skarpt avgränsat från och fientligt mot alla borgerliga partier. Vaillant och med honom Longuet åberopade sig särskilt på erfarenheterna från Pariskommunen, som gått under för att den saknat ett politiskt program. Mindre övertygande verkade ett tyskt ombud, som påstod att Schweitzer genom att avstå från politiken blivit spion, samme Schweitzer som tre år tidigare utpekades som spion av de tyska ombuden för att han varit alltför "parlamentariskt inriktad". Guillaume å sin sida åberopade sig på erfarenheterna från Schweiz, där arbetarna vid valen slutit förbund med kreti och pleti; än med de radikala, än med de reaktionära. Sådana ränker ville man i Jura inte veta något av. Där var man politiker men negativa politiker, man ville inte erövra utan förstöra den politiska makten.

Även denna fråga drog över till nästa dag, den sjätte och sista, som började med en överraskning: Ranvier, Vaillant och andra blanquister hade lämnat kongressen med anledning av beslutet om generalrådets förläggning till New York. I ett flygblad, som de snart därefter gav ut, heter det: uppfordrad att göra sin plikt svek Internationalen. Den undvek revolutionen och flydde över Atlantiska oceanen." I Ranviers ställe blev Sorge ordförande. Därpå antogs Vaillants förslag med 35 röster mot 6 och 8 nedlagda. En del av ombuden hade redan rest sin väg, men de flesta av dem hade lämnat skriftliga meddelande, att de var för förslaget.

Sista dagens sista timmar upptogs av femmannautskottets rapport om Bakunin och Alliansen. Med fyra röster mot en, den belgiske medlemmens, förklarade den: för det första hade det bevisats att en hemlig allians med stadgar, som går rakt emot Internationalens stadgar, existerat, men det var inte tillräckligt klarlagt om den ännu existerade. För det andra hade ett stadgeutkast och brev från Bakunin visat, att han hade försökt och kanske till och med lyckats att grundlägga ett hemligt sällskap inom Internationalen med stadgar som absolut skilde sig från Internationalens i politiskt och socialt hänseende. För det tredje hade Bakunin begagnat sig av bedrägliga manövrer för att bemäktiga sig främmande egendom. För att befria sig från sina förpliktelser hade han eller hans agenter använt skrämseltaktik. Av dessa skäl föreslog utskottsmajoriteten att Bakunin, Guillaume och flera av deras anhängare skulle uteslutas. Faktiska bevis hade inte Cuno, som var kommitténs rapportör utan förklarade bara, att dess majoritet hade kommit till en moralisk visshet och anhöll om kongressens förtroendevotum.

Av ordföranden uppfordrad att försvara sig, förklarade Guillaume, som redan hade vägrat att infinna sig inför utskottet, att han avstod från försvar för att inte bli medspelare i en komedi. Denna attack riktade sig inte bara mot några personer utan mot de federalistiska strävandena. Representanter för dessa strävanden, i den mån de ännu var närvarande på kongressen, hade insett detta och redan slutit ett solidaritetsfördrag. Fördraget i fråga upplästes därpå av ett holländskt ombud. Det var undertecknat av fyra spanska och fem belgiska ombud, två från Jura och ett från vardera Holland och Amerika. För att undvika att Internationalen splittrades förklarade sig undertecknarna beredda att upprätthålla alla administrativa förbindelser med generalrådet. Men de skulle avböja dess inblandning i federationens inre angelägenheter så länge det inte gällde angrepp mot Internationalens allmänna stadgar. Man föreslog att alla

federationer och sektioner skulle uppfordras att förbereda sig på nästa kongress för att hjälpa principen om en fri förening (autonomic fédérative) till seger. Kongressen inlät sig emellertid inte på en förhandling utan uteslöt Bakunin med 27 röster mot 7 (och 8 nedlagda) och Guillaume med 25 mot 9 (9 nedlagda). Utskottets övriga utslutningsförslag avslogs, men det fick i uppdrag att publicera skrivelsen om Alliansen.

Denna slutscen var säkert inte Haag-kongressen värdig. Att utskottsmajoritetens beslut var av noll och intet värde redan därför att en spion medverkat till deras utformning, kunde man ju inte veta. Det hade också varit åtminstone mänskligt förklarligt om man uteslutit Bakunin av politiska skäl, enligt den moraliska övertygelsen, att han var en oförbätterlig fridstörare, även utan att man kunde visa svart på vitt på alla hans ränker. Men att Bakunin skulle berövas sitt ärliga namn i frågor om mitt och ditt kan inte ursäktas, och tyvärr hade Marx skulden därtill.

Han hade dragit fram det tidigare omnämnda brevet, som påstods vara ett beslut av en "revolutionskommitté", i vilket Ljubavin hotades om han inte avstod från återbetalning av det förskott på 300 rubel som han förmedlat åt Bakunin från en rysk förläggare för översättningen av *Das Kapital*. Det ordagranna innehållet i detta dokument har inte publicerats, men när Ljubavin, som numera själv är en förbittrad motståndare till Bakunin, översände det till Marx, skrev han samtidigt: "Den gången syntes mig Bakunins andel i detta brev vara omöjlig att betvivla, men i dag då jag kallt betraktar hela affären, ser jag att denna andel ingalunda är bevisad, ty brevet kunde ha skickats av Netschajev utan någon medverkan av Bakunin. Så hade det i själva verket också gått till. Men endast på grund av detta brev, vars kriminella karaktär mottagaren själv betvivlade att Bakunin var ansvarig för, beskylldes han i Haag för simpelt bedrägeri.

Ehuru han upprepade gånger erkänt förskottet och lovat avbetala det på det ena eller andra sättet, så ser det nu ut, som han i sin eviga penningnöd aldrig kunde göra detta. Å andra sidan hörde man i denna tråkiga affär aldrig av den som blev lidande på saken, nämligen förläggaren själv, som synes ha funnit sig i sitt öde med det filosofiska lugn, som man i hans yrke får vänja sig vid. Hur många författare, och därtill de mest berömda, har inte blivit efter med ett förskott hos sin förläggare! Det är visst inte prisvärt, men dock inte på långt när tillräckligt för att sända missdådaren till galgen.

9. Efterverkningar

Med Haagkongressen avslutades Internationalens historia, hur mycket än Marx och Engels ansträngde sig att återknyta banden. De gjorde allt som stod i mänsklig förmåga för att underlätta arbetet för det nya generalrådet i New York.

Men detta lyckades inte att få fasta rötter i den amerikanska jorden. Även där rådde stor tvedräkt mellan de olika sektionerna, och man saknade i lika hög grad erfarenheter och förbindelser, andliga krafter och materiella medel. Det nya generalrådets ledande kraft var Sorge, som kände de amerikanska förhållandena och hade varit emot generalrådets förflyttning. Efter att till en början ha avböjt antog han till slut posten som generalsekreterare. Han var alltför samvetsgrann och trogen för att svika i nödens stund.

Det är alltid en kinkig sak att vara diplomatisk i proletära angelägenheter. Marx och Engels hade med rätta fruktat att deras plan att förflytta generalrådet till New York skulle väcka häftigt motstånd bland de tyska, franska och engelska arbetarna, och de hade dröjt så länge som möjligt för att inte i förtid öka det redan förut i tillräcklig mängd förefintliga konfliktmaterialet. Men det hade inte mindre tråkiga följder, att överraskningen på Haagkongressen hade lyckats för dem. Det fruktade motståndet mildrades inte av detta, utan

förbittrades snarare och skärptes.

Relativt sett yttrade den sig ännu mildast hos tyskarna. Liebknecht var motståndare till förflyttningen och har också senare alltid förklarat att den var olycklig. Men han var vid denna tid tillsammans med Bebel fästningfånge på Hubertusburg. Om hans intresse för Internationalen i någon mån försvunnit, så var detta ännu mer fallet med den stora massan av medlemmarna i Eisenachfraktionen, till stor del just på grund av de intryck deras ombud hade fått i Haag. Engels skrev om detta den 8 maj 1873 till Sorge: ”Tyskarna, som själva har sitt ständiga gräl med lassalleanerna, väntade sig ändå av Haag-kongressen idel broderlighet och harmoni. De har nu blivit mycket desillusionerade och håglösa.” Denna, i och för sig mycket tråkiga anledning torde vara förklaringen till att de tyska medlemmarna inte lät höra alltför mycket klagomål över generalrådets förflyttning.

Mycket betänkligare var blanquisternas avfall. Tillsammans med tyskarna hade de varit och skulle ha kunnat bli ett stöd för Marx och Engels särskilt gentemot proudhonisterna, den andra franska fraktionen, som till hela sin åskådning lutade åt bakuninisterna. Blanquisternas förbittring var så mycket större, som de mycket riktigt kände, att generalrådets förflyttning också i främsta rummet syftade till att beröva dem ett medel till kupptaktik. Utan tvivel blev de själva lidande. Eftersom det var omöjligt för dem att bedriva agitation i hemlandet, förföll de sedan de frigjort sig från Internationalen till det oundvikliga emigrantödet. ”De franska emigranterna”, skrev Engels den 12 september 1874 till Sorge, ”går helt åt skilda håll, alla har råkat i luven på varandra och alla andra av rent personliga skäl, mestadels penningshistorier, och vi är nästan alldeles fria från dem . . . Dagdrivarlivet under kriget, Kommunen och landsflykten har alldeles demoraliserat dessa människor och att åter få fason på en fransman som hemfallit åt dagdrivarlivet, det kan bara nöden.” Men det var ännu en gång en klen tröst.

Det kännbaraste bakslaget på generalrådets förflyttning kom inom den engelska rörelsen. Redan den 18 september föreslog Hales i engelska federationsrådet ett klandervotum emot Marx för dennes yttrande om de engelska arbetarledarnas besticklighet. Förslaget antogs. Ett tillägg, att Marx själv inte hade trott på denna beskyllning utan framfört den bara för sina personliga syften, avslogs med lika röstetal och ordförandens utslagsröst. Hales framlade därefter ett förslag att Marx skulle uteslutas ur Internationalen och en annan medlem föreslog att Haag-kongressens beslut skulle förkastas. Hales fortsatte nu öppet de förbindelser med Juramännen, som han i hemlighet inlett redan i Haag. Den 6 november skrev han i federalrådets namn, att nu var det gamla generalrådets hyckleri avslöjat. Det hade under förevändning att man ville förinta ett hemligt sällskap, vars existens det uppfunnit för sina egna syften, försökt grundlägga ett hemligt sällskap inom den gamla Internationalen. Han betonade visserligen också att engelsmännen i frågan om den politiska aktionen inte var överens med Jura-männen; de var övertygade om att politisk aktion var av godo men tillerkände andra federationer rätten till fullständigt oberoende i denna fråga, vilket de olika ländernas olikartade förhållanden gjorde nödvändigt.

Ivriga vapenbröder fann Hales nu i Eccarius och även Jung, som efter att i början ha varit reserverad, nästan häftigast av alla gick lös på Marx och Engels. Båda försyndade sig svårt, då de denna gång lät personliga skäl fullständigt avtrubba sitt sakliga omdöme, i början genom avundsjuka och lättretlighet, därför att Marx lyssnade eller tycktes lyssna mer på Engels än på dem, men sedan speciellt genom att prisge den ansedda och inflytelserika ställning de hade intagit som gamla medlemmar av generalrådet. Tyvärr blev den skada de anstiftade därigenom så mycket större. På en rad kongresser hade de blivit kända för hela världen som de ivrigaste och insiktsfullaste förkunnarna av de åsikter, som Marx representerade. När de nu

anropade Jura-männens tolerans för samma åsikter gentemot intoleransen i de beslut, som fattats i Haag, så föreföll därmed lusten till diktatoriskt ledarskap hos Marx och Engels vara höjd över varje tvivel.

Även i detta fall var det en klen tröst, att de därvid först och främst träffade sig själva. I den engelska och särskilt den irländska sektionen stötte de på ett kraftigt motstånd och likaså i själva federalrådet. De gjorde nu ett slags statskupp genom att skicka ett upprop till alla sektioner och medlemmar, vari de förklarade att det engelska federalrådet var så splittrat att ett samarbete var omöjligt. De krävde att en kongress skulle inkallas, som skulle avgöra om de beslut som fattats i Haag var giltiga. Dessa beslut påstods innebära, att generalrådet hade att föreskriva varje federation den politik som skulle följas i vederbörande land, i stället för det som verkligen varit majoritetens åsikt; att politisk aktion skulle vara obligatorisk. Minoriteten i det federala rådet korrigerade genast i ett som det synes av Engels författat motupprop denna förvanskning och protesterade mot den planerade kongressen som illegal, men den ägde i alla fall rum den 26 januari 1873. Majoriteten av sektionerna hade beslutat sig för den, och dessa sektioner var också ensamma representerade på den.

Hales öppnade med svåra anklagelser mot det forna generalrådet och Haag-kongressen, livligt understödd av Eccarius och Jung. Kongressen förklarade sig enhälligt emot Haag-besluten och vägrade erkänna generalrådet i New York men förklarade sig däremot vara för en internationell kongress närhelst majoriteten av de olika federationerna i Internationalen skulle inkalla en sådan. Nu var den engelska federationens splittring fullbordad, och de båda spillrorna visade sig sakna förmåga att göra någon nämnvärd insats i valen 1874, som störtade Gladstones regering, inte minst genom fackföreningarnas insatser. Dessa hade uppställt en rad kandidater och fick för första gången in två av sina representanter i parlamentet.

Vad man kan kalla den gamla Internationalens dödsattest utfärdade dess sjätte kongress, som av generalrådet i New York inkallats till Genève den 8 september. Medan den bakuninistiska motkongressen, som likaledes sammanträdde i Genève men redan den 1 september, hade 2 engelska ombud (Hales, Eccarius) vardera 5 belgiska, spanska och franska, 4 italienska, 1 holländskt och ett Juraombud, bestod den marxistiska kongressen till sitt stora flertal av schweizare, till och med mestadels från Genève. Inte ens generalrådet kunde sända en representant, lika litet infann sig några engelsmän, fransmän, spanjorer, belgier, italienare, bara en tysk och en österrikare. Av de inte fullt trettio ombuden berömde sig gamle Becker av att han så att säga hade stampat fram tretton ur jorden för att genom deltagarantalet ge kongressen större anseende och garantera den rätta riktningen majoritet. Marx inlät sig naturligtvis inte på sådana självbedrägerier; han erkände ärligt kongressens fiasko och rådde generalrådet att tillsvidare låta Internationalens formella organisation träda i bakgrunden men om möjligt ej släppa centralpunkten i New York ur händerna, för att inte några idioter och äventyrare skulle kunna bemäktiga sig ledningen och kompromettera rörelsen. Sakens oundvikliga utveckling och händelsernas gång skulle själva sörja för att Internationalen uppstod i förbättrad form.

Det var det klokaste och värdigaste beslut, som under förhandenvarande omständigheter kunde fattas, men tyvärr stördes dess verkan av det sista slag, som Marx och Engels trodde sig böra rikta mot Bakunin. Haag-kongressen hade givit det femmannautskott, som föreslog Bakunins uteslutning, i uppdrag att publicera sina undersökningar, men utskottet utförde inte detta uppdrag, vare sig nu verkligen ”dess medlemmars förskingring i olika länder” hindrade den eller därför att dess auktoritet stod på mycket svag grund. En av dess medlemmar hade ju förklarat att Bakunin var oskyldig och en annan under den tid som gått avslöjats som

polisspion. I dess ställe övertog Haag-kongressens protokollkommission (Dupont, Engels, Fraenkel, Le Moussu, Marx, Serrailier) uppdraget och utgav några veckor före Genève-kongressen en minnesskrift med titeln: Alliansen för socialistisk demokrati och Internationella arbetarförbundet. Den var författad av Engels och Lafargue. Marx var delaktig endast i redigeringen av ett par slutsidor, men han är naturligtvis lika ansvarig för den som de egentliga författarna.

En kritisk undersökning av Alliansbroschyren, som den för korthetens skull brukar kallas, ifråga om riktigheten i detaljerna skulle kräva åtminstone samma utrymme om tio tryckark som den själv omfattar. Men man förlorar inte mycket på att en sådan undersökning därför blir alltför omfattande. I sådana strider skjuter man alltid över målet, och bakuninisterna var verkligen inte heller så mjuka mot marxisterna, att de haft rätt till någon vecklagan, om de någon gång behandlades hårt och till och med orättvist.

Snarare är det en annan synpunkt, som ställer denna skrift lägst av allt som Marx och Engels författat. Vad som ger deras andra polemiska skrifter deras egenartade tjusning och bestående värde, den positiva sidan: den nya insikt som frigöres genom den negativa kritiken, saknar denna skrift fullständigt. Den går inte med en stavelse in på de inre orsaker, som var skuld till Internationalens nedgång, den spinner bara vidare på den tråd, som det konfidentiella meddelandet och rundskrivelsen om de förmenta söndringarna i Internationalen hade dragit ut: Bakunin och hans hemliga allians hade genom sina intriger och ränker förstört Internationalen. Skriften är ingen historisk urkund utan ett ensidigt anklagelsetal, vars tendens lyser igenom på varje sida. Ändå har den tyske översättaren trots sig böra ytterligare tillägga något och i åklagarstil förskönat dess titel till: En komplott mot Internationella arbetarföreningen.

Internationalens nedgång hade helt andra orsaker än existensen av den hemliga alliansen, i Allians-broschyren finns inte ens en enda praktisk verksamhetsyttring av denna existens påvisad. Redan Haag-kongressens undersökningsutskott hade i detta avseende fått klara sig med möjligheter och sannolikheter. Hur mycket man än måste fördöma Bakunins manér att berusa sig med fantastiska stadgeutkast och hotfullt klingande proklamationer, särskilt olämpligt för en man i hans ställning, så måste man ändå inför denna brist på påtagligt material anta, att hans ständigt arbetande fantasi haft största skulden. Här hjälpte nu Alliansbroschyren till genom att fylla sin andra avdelning med den "ädle" Utins avslöjanden om Netschajevprocessen och Bakunins tid som förvisad i Sibirien.

Denne skulle redan då ha visat sig vara en gemen utpressare och stråtrövare. För detta lämnades överhuvud inget bevis, för övrigt inskränktes bevisningen till att obesett tillskriva Bakunin allt vad Netschajev sagt och gjort.

Särskilt kapitlet om Sibirien är rena kolportageromanen. Den dåvarande guvernören i Sibirien var på något sätt släkt med Bakunin. Tack vare detta förhållande och tidigare tjänster åt tsarregeringen var den deporterade Bakunin landets hemliga regent, som missbrukade sin makt till att mot "ringa drickspengar" gynna kapitalistiska företagare. Denna penninglystnad övervanns visserligen tillfälligtvis av Bakunins "hat mot vetenskapen". Därför motarbetade han sibiriska köpmäns plan att grunda ett universitet i sitt eget land, till vilket tsarens medgivande fordrades.

Praktfullt utbroderade Utin den lilla historien om Bakunins försök att låna pengar av Kartoff, som Borkheim redan ett par år tidigare sökt slå i Marx och Engels utan att den gången finna förståelse hos dem. Enligt Borkheim hade Bakunin skrivit till Kartoff från Sibirien för att få ett par tusen rubel för att kunna fly. Enligt Utin hade dock Bakunin först efter sin lyckade

flykt och pinad av samvetskval från London begärt pengar av Kartoff för att återbetala till en köpman, som hade monopol på brännvinsförsäljningen i Sibirien, de mutor, som han mottagit under sin förvisningstid. Det var till sist i alla fall en yttring av ånger, men till och med denna så att säga mänskliga känsla kunde Bakunin till Utins förskräckelse röja endast genom att förbinda den med en människa, som han visste var ”angivare och bokstavligen stråtrövare i ryska regeringens sold”. Till så svindlande höjder lyfte sig Utins fantasi, men den var därför inte på långt när uttömd.

Utin hade i slutet av oktober 1873 kommit till London för att berätta ”alldeles nya egendomliga saker” om Bakunin. ”Karin” (nämligen Bakunin) skrev Engels den 25 november till Sorge, ”har troget använt sin katekes i praktiken; sedan flera år lever han och hans allians endast av utpressning, förlitande sig på att ingenting kan publiceras därom utan att kompromettera andra människor, som man måste ta hänsyn till. Du kan knappast föreställa dig vilket lumpet följe det är.” Det var tur att Allians-broschyren sett dagens ljus redan några veckor innan Utin kom till London, så har åtminstone de ”nya egendomliga sakerna” förblivit förborgade hos den sanningsälskande Utin, då han nu ångerfull har kastat sig i sin faders armar för att höja sina brännvinsräntor genom krigsvinster.

Just denna ryska del, där Allians-broschyren alldeles spårade ur, förintade allra mest dess politiska verkan. Till och med sådana kretsar av de ryska revolutionärerna, som levde på spänd fot med Bakunin, kände sig tillbakastötta. Medan Bakunins inflytande på den ryska rörelsen förblev oförminskat, förlorade Marx mycket av de sympatier han hade förvärvat i Ryssland. Men även eljest visade sig Allians-broschyren som ett slag i luften just genom den enda framgång den hade. Den föranledde Bakunin att dra sig tillbaka från kampen, men på den rörelse, som uppkallade sig efter Bakunin, krökte den inte ett hår.

Bakunin svarade först med en förklaring, som han sände Journal de Genève. Den röjde den djupa förbittring, varmed Allians-broschyrens angrepp hade fyllt honom, och han motiverade dess otillförlitlighet med att det suttit två provokatörer i undersökningskommittén i Haag. Faktiskt var det bara en. Han pekade på sin ålder, 60 år, och en med åldern allt värre hjärtsjukdom, som alltmer försvårade hans liv. ”Må yngre krafter ta vid! Vad mig beträffar har jag inte längre den nödiga kraften och kanske inte heller den nödiga tillförsikten att längre rulla Sisyfus-stenen mot den överallt triumferande reaktionen. Jag drar mig alltså tillbaka från striden och begär av mina kära samtida endast ett: glömska. Hädanefter ska jag inte störa någons fred, må man också lämna mig i fred!” Då han beskyllde Marx för att ha gjort Internationalen till verktyg för sin personliga hämnd, erkände han honom likväl ännu som medgrundare av denna ”stora och sköna association”.

Hårdare mot Marx men i sak med mera fattning talade Bakunin i det avskedsbrev som han skrev till Jura-männen. Centrum för den reaktion mot vilken arbetarna måste föra en fruktansvärd strid var, förklarade han, Marx' socialism inte mindre än Bismarcks diplomati. Sitt avsked från agitationen motiverade han också här med sin ålder och sjukdom, som mera skulle göra hans deltagande i striden till ett hinder än till en hjälp, men detta steg berättigades först och främst av det faktum, att de bägge kongresserna i Genève hade gett hans sak seger och motståndarsaken nederlag.

Naturligtvis förhånades Bakunins ”hälsoskäl” som undanflykter, men de få år han ännu hade kvar att leva i bittert armod och plågsam kroppslig nedbrytning visar att hans kraft var bruten. Att han ”kanske” också hade förlorat tron på en snar seger för revolutionen, framgår av de förtroliga breven till de närmaste vännerna. Han dog den 1 juli 1876 i Bern. Han hade förtjänat en lyckligare död och ett bättre eftermäle än han fått, inte i alla men i talrika kretsar

inom arbetarklassen för vilken han kämpat så tappert och lidit så svårt.

Historien kommer att garantera honom en hedersplats bland det internationella proletariats förkämpar trots alla hans fel och svagheter, även om den platsen alltid kommer att bestridas så länge det finns kälkborgare på denna planet, lika mycket av dem som drar polismössan över sina åsneöron som av dem som försöker gömma sina darrande ben under den marxistiska lejonfällan.

15. Det sista årtiondet

1. Marx i sitt hem

När Kommunisternas förbund i slutet av år 1853 dragit sin sista suck, drog sig Marx tillbaka till sitt arbetsrum. Så gjorde han också nu i slutet av år 1873, när Internationalen gett upp andan. Men denna gång blev det för hela den återstående delen av hans liv.

Man har kallat hans sista årtionde ”ett långsamt avtynande” men detta är en stor överdrift. Visserligen hade striderna efter Pariskommunens fall åter givit hans hälsa hårda törnar. Hösten 1873 led han av svår huvudvärk och risken för ett slaganfall var stor. Detta kroniska tryck gjorde det svårt för honom att arbeta och skrivlusten försvann, om det hade varat längre kunde det ha fått svåra följder. Men Marx' hälsa förbättrades under några veckors vård av läkaren Gumpert i Manchester, som var en vän till Engels och honom själv och för vilken han hyste fullt förtroende.

Gumpert rådde honom att resa till Karlsbad, vilket han gjorde år 1874 och de två följande åren. 1877 valde han Neuenahr som omväxling. Nästa år, 1878, gjorde den jakt på socialister, som följde efter två attentat mot tyske kejsaren att kontinenten spärrades för honom. Men kurerna, särskilt de tre i Karlsbad, hade hjälpt honom ”underbart” och nästan fullständigt befriat honom från hans gamla leverlidande. Det återstod ännu kroniska magsmärtor och nervös för slappning, som yttrade sig i kronisk huvudvärk men mest i en envis sömnlöshet. Dock försvann dessa lidanden mer eller mindre efter sommarvistelsen vid en badort eller i en kurorts rena luft och uppträdde på nytt störande först efter nyår.

Att fullt återvinna sin hälsa hade varit möjligt för Marx endast om han unnat sig den ro, som han efter ett arbetsfyllt och uppoffrande liv nu när han nalkades sextioårsåldern mycket väl hade kunnat göra anspråk på. Men han hade ingen tanke på detta. För att fullborda sitt vetenskapliga huvudarbete kastade han sig med glödande iver över sina studier, vars område under tiden hade utvidgats betydligt. Om detta säger Engels: ”När det gäller en man, som prövade varje material utifrån dess historiska uppkomst och förutsättningar, säger det sig självt, att ur varje enskild fråga framträdde hela rader av nya frågor. Urtidens historia, agronomi, ryska och amerikanska jordägarförhållanden, geologi o.s.v. genomforskades för att särskilt avsnittet om jordräntan i Kapitalets tredje bok skulle kunna utarbetas så fullständigt som ingen tidigare hade försökt. Till de samtliga germanska och romanska språk, som han med lätthet läst, lärde han sig nu också fornslaviska, ryska och serbiska.” Och detta var ändå bara en del av hans dagsverke. Även om Marx hade dragit sig tillbaka från den offentliga agitationen, förblev han därför inte mindre verksam i den europeiska och amerikanska arbetarrörelsen. Han stod i brevväxling med nästan alla ledare i de olika länderna. Vid viktiga tillfällen sökte de personligen hans råd, om de hade någon möjlighet därtill. Han blev mer och mer den eftersökte och alltid tjänstvillige rådgivaren åt det stridbara proletariats.

Liksom Liebknecht skildrat femtiotalets Marx, har Lafargue givit en intressant skildring av Marx på sjuttioalet. Han anser, att hans svärfars kropp måste ha varit av ovanligt kraftig

konstitution för att tåla ett så ovanligt levnadssätt och ett så uppslitande andligt arbete. ”Han var också mycket kraftig, hans längd var över medelmåttet, axlarna var breda, bröstet väl utvecklat, lemmarna välproportionerliga, ehuru ryggraden var något för lång i jämförelse med benen, som ofta är fallet med den judiska rasen. Goethes kropp var byggd på samma sätt; även han tillhörde ”sittjättarna”, som man med ett folkligt uttryck kallar sådana figurer vilka genom den relativt stora ryggradslängden ser större ut när de sitter än vad de egentligen är.

Om Marx i sin ungdom bedrivit mycket gymnastik skulle han enligt Lafargues mening ha blivit en ytterst kraftig människa. Men den enda kroppsövning han regelbundet företog sig var att promenera. Under samtal kunde han gå i timmar eller stiga upp för höjder utan att märka ringaste trötthet. Men även denna förmåga utövade han i regel endast i sitt arbetsrum för att ordna sina tankar; från dörren till fönstret visade sig på mattan en fullständigt blanknött strimma, liknande gångstigen på en äng.

Fastän han alltid gick till sängs först mycket långt fram på natten, var han på benen redan åtta, nio om morgonen, drack sitt svarta kaffe, läste sina tidningar och gick in i sitt arbetsrum, som han inte lämnade förrän midnatt eller senare annat än för att inta sina måltider eller, om aftonvädret var lämpligt, ta en promenad till Hampstead Heath. På dagen sov han väl en eller två timmar på sin soffa. Arbetet hade blivit en sådan lidelse för honom, att han ofta glömde att äta. Hans mage måste lida för hans kolossala hjärnverksamhet. Han åt litet och led av dålig aptit, för vilket han försökte bota sig genom att äta hårt saltad mat, skinka, rökt fisk, kaviar och pickles. Han drack inte heller mycket, fastän han aldrig blev måttlighetsapostel och som son av Rhenlandet uppskattade ett gott vin. Däremot var han en lidelsefull rökare och slösade svårt med tändstickorna. Han ansåg, att *Das Kapital* inte skulle komma att inbringa honom ens så mycket som de cigarrer kostat, som han rökt medan han författat verket. Under de långa nödåren hade han väl fått nöja sig med mycket dålig tobak, därför hade denna lidelse inte varit nyttig för hans hälsa, och läkaren måste upprepade gånger förbjuda honom att röka.

Avkoppling och vila fann Marx i skönlitteraturen. Under hela hans liv var den en verksam tröstekälla. På detta område hade han den mest omfattande kunskap utan att någonsin lysa med detta. Hans arbeten förråder föga, endast i stridsskriften mot Vogt använder han för sina konstnärliga syften talrika citat ur hela den europeiska litteraturen. Liksom hans vetenskapliga huvudarbete återspeglar en hel tidsålder, så var hans älsklingsförfattare just de stora diktare i världslitteraturen som skapat verk med liknande omfattning: från Aischylos och Homeros över Dante, Shakespeare och Cervantes till Goethe. Aischylos läste han, enligt vad Lafargue berättar, en gång varje år på originalspråket. Sina gamla greker förblev han alltid trogen, och de stackars krämarsjälur, som ville väcka avsmak hos arbetarna för den antika kulturen, skulle han med spöslag ha drivit ut ur templet.

Den tyska litteraturen ända från tidig medeltid var honom väl bekant. Bland de moderna stod honom jämte Goethe särskilt Heine nära. Schiller synes han ha fått avsmak för i sin ungdom, på den tiden då den tyske kälkborgaren berusade sig med denne diktares mer eller mindre missförstådda ”idealism”, vilken för Marx endast framstod som en förväxling, där den triviala misären ville gälla för den översinnliga. Efter sitt definitiva avsked från Tyskland intresserade sig Marx inte längre särskilt för den tyska litteraturen. Han nämner aldrig ens de få, som varit värda hans uppmärksamhet, som Heibel eller Schopenhauer. Richard Wagners misshandling av den tyska gudasagan ger han vid tillfälle ett skarpt hugg.

Bland fransmännen ställde han Diderot mycket högt; Le neveu de Rameau, kallade han ett enastående mästerverk. Denna förkärlek sträckte sig till sjuttonhundratalets franska upplysningslitteratur, om vilken Engels en gång sagt, att i den har den franska anden givit sitt

bästa; att den till sitt innehåll, med hänsyn till vetenskapens dåvarande nivå, ännu står oändligt högt och i formhänseende aldrig mera nått lika högt. I överensstämmelse med detta hade Marx ingen sympati för de franska romantikerna. Särskilt Chateaubriand med sitt falska djup, sin bysantinska överdrift, sitt brokiga känslökoketteri, kort sagt detta makalösa lögnmischmasch var honom från första början motbjudande. Balzacs: Den mänskliga komedien, som ju uppfångar en hel tidsålder i diktens spegel, hänförde honom. Han planerade att sedan han avslutat sitt stora verk skriva om den, men denna plan kom, som så många andra, aldrig längre än till ansatserna.

Sedan han varaktigt bosatt sig i London trädde den engelska litteraturen i förgrunden för hans litterära böjelser, och här reste sig över alla andra Shakespeares väldiga gestalt, honom ägnade hela familjen en verklig dyrkan. Tyvärr har Marx aldrig uttalat sig om Shakespeares ställning till sin tids ödesfrågor. Däremot yttrade han om Byron och Shelley, att den som älskade och förstod dessa diktare måste anse det för en lycka, att Byron dött i sitt trettiosjätte levnadsår; ty hade han levat längre skulle han ha blivit en reaktionär borgare, men däremot beklaga, att Shelley avled redan tjugunioårig; han hade alltigenom varit en revolutionär och skulle alltid ha hört till socialismens förtrupp. Sjuttonhundralets engelska romaner älskade Marx mycket, särskilt Fieldings Tom Jones, som i sitt slag ju likaledes är en världs- och tidsbild, men han erkände också enstaka romaner av Walter Scott som mönster i sitt slag.

I sin litterära bedömning var Marx fri från alla politiska och sociala fördomar, vilket redan hans förkärlek för Shakespeare och Walter Scott visar. Men han tålde inte den ”rena estetik”, som endast alltför gärna förenar sig med politisk likgiltighet eller underdånighet. Även på detta område var han en helgjuten människa, en självständig och ursprunglig ande, som inte lät sig mätas efter någon schablon. Detta visade sig också däri att han absolut inte var någon kostföraktare, han läste också sådan litteratur som skolade estetiker finner onjutbar. Marx var en flitig romanläsare, liksom Darwin och Bismarck. Han hade en särskild förkärlek för äventyrliga och humoristiska berättelser, då kunde han stiga ned från sin Cervantes och Balzac och Fielding till Paul de Kock och Dumas d.ä., som också har Greven av Monte Christo på sitt samvete.

Även på ett annat område än skönlitteraturen brukade Marx finna rekreation. Särskilt i tider av själslig smärta och svåra lidanden tog han sin tillflykt till matematiken, som hade en lugnande inverkan på honom. Om han där gjort självständiga upptäckter, som Engels och Lafargue påstår, måste lämnas därhän. Matematiker, som sett igenom hans efterlämnade papper, lär vara av annan åsikt.

Men Marx var inte någon Wagner, som instängd i sin museivärld knappast såg världen ens på avstånd, inte heller någon Faust med två själar i sitt bröst. ”Arbeta för världen” var ett av hans älsklingsuttryck. Den, som var lycklig nog att kunna ägna sig åt vetenskapliga mål, borde också ställa sina kunskaper i mänsklighetens tjänst. Därigenom höll Marx blodet i sina ådror och märgen i sina ben friska. I kretsen av sin familj var han alltid den gladaste och kvickaste sällskapsmänniska, vars hjärtliga skratt klingade ur hans breda bröst, och den som sökte den förskräcklige ”röda doktorn”, som Marx väl kallades efter Kommunens dagar, han fann ingen mörk fanatiker eller stugsittare försjunken i sin drömvärld utan en världsman, som fann sig tillrätta i alla typer av intelligent underhållning.

Vad som ofta förefaller läsarna av hans brev så beundransvärt, nämligen att denna rika ande från den stormande vredens praktfulla spänning omärkligt glider över i den filosofiska betraktelsens djupa men lugna sjö, synes inte mindre starkt ha påverkat hans åhörare. Så skriver Hyndman om sina samtal med Marx: ”När han med häftig förtrytelse talade om det

liberala partiets politik, särskilt i den irländska frågan, då flammade den gamle krigarens små, djupt liggande ögon upp, hans tjocka ögonbryn drog sig samman, den breda starka näsan och ansiktet rördes tydligt av lidelse, och han lät en ström av kraftigt brännmärkande ord välla fram, som samtidigt röjde elden i hans temperament och hans underbara makt över vårt språk.” Kontrasten mellan hans åtbörder, när han var djupt upprörd av vrede, och hans hållning, när han övergick till att framlägga sina åsikter om tidens ekonomiska tilldragelser, var mycket påfallande. Utan någon som helst synlig ansträngning övergick han från profetens och den häftige anklagarens roll till den lugne filosofens, och jag kände från början, att det kunde dröja många långa år, innan jag hade upphört att på detta område stå som lärjunge inför en lärare.

Det s.k. sällskapslivet höll sig Marx nu som förr fjärran ifrån, fastän han även i borgerliga kretsar blivit mycket mer känd än tjugو år tidigare. Hyndman hade blivit uppmärksamgjord på Marx genom en konservativ medlem av underhuset. Men hans hem var i början av sjuttioalet medelpunkten för ett livligt umgänge, ett andra ”rättfärdighetens härbärke” för Paris-kommunens flyktingar, som här alltid fick råd och hjälp. Visserligen förde dessa oroliga människor också med sig mycket tråkigheter och bekymmer; när de så småningom försvann, kunde fru Marx trots all sin gästfrihet inte undertrycka den hjärtasucken: ”Vi hade fått nog av dem.”

Men det fanns också undantag. År 1872 gifte sig Charles Longuet, som suttit i Paris-kommunens råd och redigerat dess officiella tidning, med Jenny Marx. Han växte aldrig så intimt samman med familjen som Lafargue varken personligt eller politiskt, men även han var en dugande man: ”han brusar upp, skriker och argumenterar som förr”, skriver fru Marx vid ett tillfälle om honom, ”men till hans heder måste jag ge honom betyget, att han regelbundet och till sina överordnades belåtenhet skött sina lektioner i Kings College”. Det lyckliga äktenskapet grumlades av det första barnets tidiga död, men sedan växte det upp ”en tjock, kraftig och präktig pojke”, till glädje för hela familjen och inte minst morfadern.

Lafargues hörde också till de landsflyktiga från Kommunen och bodde alldeles i närheten. De hade haft olyckan att förlora två barn i späda ålder. Under tyngden av dessa hårda slag av ödet hade Lafargue uppgivit sin läkarpraktik, därför att den inte kunde utövas utan ett visst mått av överdrivna påståenden

om kunskap, som man i verkligheten inte hade. ”Ett elände, att han har blivit fader Asklepios otrogen”, ansåg fru Marx. Ty med hans fotografiskt-litografiska ateljéer ville det inte gå så raskt framåt, ehuru Lafargue, som lyckligtvis alltid såg allting i rosenrött, ”högg i som en neger slav” och hade en modig och outtröttlig medhjälpare i sin hustru. Men mot de stora kapitalens konkurrens var det svårt att kämpa.

Även den tredje dottern fann vid denna tid en fransk friare, Lissagaray, som senare skrev Kommunens historia och hade kämpat i dess led. Eleanor Marx synes ha varit förälskad, men hennes far hyste betänkligheter ifråga om friarens vederhäftighet. Efter mycket fram och tillbaka blev det ingenting av med saken.

Våren 1875 bytte familjen ännu en gång bostad men nu inom samma stadsdel; man flyttade till 41 Maitland Park Road, Haverstock Hill. Här levde Marx sina sista år och här dog han.

2. Den tyska socialdemokratin

Tack vare den omständigheten att den tyska socialdemokratin från början hade utvecklats inom nationell ram förskonades den från den kris, som drabbade alla andra grenar av

Internationalen då de utvecklades till nationella arbetarpartier. Några månader efter Genèvekongressens fiasko, den 10 januari 1874, vann den sin första stora valseger vid riksdagsvalen. Den samlade 350.000 röster och erövrade nio mandat. Av dessa tillföll tre lassalleanerna och sex eisenacharna.

Endast med svårighet kunde Marx och Engels, generalrådets ledande andar, komma överens med detta arbetarparti, som till sin härstamning måste vara dem det mest förtrogna och till sina teoretiska åskådningar stod dem närmast; detta kastar nu det sista och skarpaste ljuset på de orsaker som åstadkommit den gamla Internationalens nedgång. Inte heller de kunde leva utanför hemlandet utan förluster. Den internationella utsiktsplats från vilken de överblickade tingen, hindrade dem att se de enskilda nationernas inre cirkulation. Hänfödda dyrkare till dem i England och Frankrike har medgivit, att de aldrig ända till grunden har genomskådat de engelska och franska förhållandena. Inte heller om de tyska förhållandena fick de någonsin mera en verkligt intim kännedom sedan de lämnat sitt hemland. Inte ens i de egentliga parti-frågorna, där deras alltid oövervinnerliga misstro mot Lassalle och allt lassalleanskt grumlade deras omdöme.

Detta framträdde på ett rätt betecknande sätt, när den nyvalda riksdagen för första gången sammanträdde. Av de sex representanterna för eisenacharna satt två, Bebel och Liebknecht, ännu i fängelse, men de andra Geib, Most, Motteler och Vahlteich uppträdde så att de framkallade stor besvikelse bland de egna anhängarna. Bebel berättar i sina memoarer, att till honom bittra klagomål kommit från de mest olika håll över att de fyra hade överträffats i parlamentet av de tre lassalleanerna: Hasenclever, Hasselmann och Reimer. Helt annorlunda betraktade Engels saken. Han skrev till Sorge: "Lassalleanerna är så diskrediterade genom sina representanter i riksdagen, att regeringen måste inleda förföljelser mot dem för att ge denna rörelse sken av att vara allvarligt menad. För övrigt har lassalleanerna alltsedan valet funnit det nödvändigt att uppträda som svans åt de våra. En verklig lycka att Hasselmann och Hasenclever valts in i riksdagen. De diskrediterar sig där märkbart: antingen måste de gå med de våra eller på egen hand begå dårskaper. Bägge delarna ruinerar dem." Grundligare kunde man väl inte misstaga sig.

De bägge fraktionernas parlamentariska representanter kom mycket bra överens och bekymrade sig inte för att den ena gjorde sig något bättre och den andra något sämre på talartribunen. De hade fört valkampen så, att man varken kunde beskylla eisenacharna för halvsocialism eller lassalleanerna för koketterande med regeringen. De hade fått nästan samma antal röster, de stod i riksdagen gentemot samma motståndare med samma krav och båda var efter sina valframgångar utsatta för en lika häftig förföljelse från regeringens sida. Egentligen var de oeniga bara i organisationsfrågan, men även detta sista hinder röjde allmänne åklagare Tessendorf nitiskt ur vägen genom att från tjänstvilliga domstolar skaffa fram utslag, som slog sönder såväl eisenacharnas löst hopfogade som lassalleanernas solidare organisation.

Så var de båda fraktionernas enande redan av sig självt på väg. När Tölcke i oktober 1874 överlämnade lassalleanernas fredsansökan till Liebknecht, som under tiden kommit ut från fängelset, så gav denne genast ett positivt svar. Detta var visserligen litet egenmäktigt men hans iver var inte mindre förtjänstfull därför att den togs mycket illa upp i London. För Marx och Engels förblev nu en gång lassalleanerna en utdöende sekt, som förr eller senare skulle bli tvungen att ge sig på nåd och onåd. Att förhandla med dem som jämlikar syntes dem vara att lättsinnigt kränka den tyska arbetarklassens intressen, och de brusade upp i häftig vrede när man våren 1875 publicerade utkastet till det gemensamma program, som representanterna för

bägge fraktionerna hade enat sig om.

Den 5 maj riktade Marx till eisenacharnas ledare det s.k. programbrevet. Engels hade redan förut uppvaktat Bebel med en utförlig protest. Hårdare än någonsin tog Marx itu med Lassalle i detta programbrev. Denne hade i yttre avseende erkänt kommunistiska manifestet men hade grovt förfalskat det genom att förklara alla andra klasser för en reaktionär massa gentemot arbetarklassen för att försköna sin allians med de absolutistiska och feodala motståndarna emot bourgeoisin. Till detta bör anmärkas att slagordet ”den reaktionära massan” inte alls härstammade från Lassalle utan först efter dennes död präglats av Schweitzer, och när Schweitzer kom med det, fick han uttryckligen beröm av Engels. Det som Lassalle uttryckligen tagit från Kommunistiska manifestet var det som han döpte till den järnhårda lönelagen. Därför blev han nu utpekad som anhängare av Malthus' befolkningsteori, som han lika väl som Marx och Engels förkastat.

Bortsett från denna högst obehagliga del av programbrevet, så var detta en mycket lärorik avhandling om den vetenskapliga socialismens grundprinciper, och av koalitionsprogrammet lämnade det inte kvar sten på sten. Ändå hade detta viktiga brev som bekant ingen annan verkan än att det föranledde mottagarna till ett par små, tämligen oväsentliga förbättringar av deras utkast. Liebknecht har ett par årtionden senare sagt, att de flesta, om inte alla, hade visserligen varit ense med Marx och man hade kanske också kunnat få majoritet på enighetskongressen, men det hade då återstått en missnöjd minoritet och det måste undvikas då det inte var fråga om formuleringen av vetenskapliga lärosatser utan om att ena de båda fraktionerna.

En mindre högtidlig men i stället mera tillförlitlig förklaring till att man i tysthet lade undan programbrevet var i att det i teoretiskt avseende var alltför avancerat, det gick över eisenacharnas andliga horisont ännu mer än över lassalleanernas. Marx hade visserligen några månader tidigare klagat över att i eisenacharnas tidning halvlärda kälkborgarfantasier ofta gjorde sig gällande. Detta skräp kom från skollärare, doktorer och studenter och Liebknecht borde få en ordentlig avhyvling för detta. Men ändå tog han för givet, att den realistiska uppfattning som partiet så mödosamt bibringats men som nu också hade slagit rot, skulle kunna sköljas bort just av lassallesektens, demokraternas och de franska socialisternas gängse rättsfloskler och andra fraser.

Här misstog sig Marx fullständigt. I teoretiskt frågor stod bägge fraktionerna på ungefär samma nivå, om det fanns någon skillnad så var lassalleanerna litet före. Hos eisenacharna mötte utkastet till enighetsprogram inte någon motsägelse, medan en västtysk arbetarkongress, med ombud nästan uteslutande från lassalleanerna, underkastade det en skarp kritik, som i många avseenden sammanföll med den kritik Marx några veckor senare gav det. Men man behöver inte särskilt framhålla detta, eftersom den vetenskapliga socialismen, sådan den grundats av Marx och Engels ännu var främmande för båda grupperna. Om den historiska materialismens tänkesätt hade de knappast en aning, även hemligheten med det kapitalistiska produktions sättet var för dem ännu förborgad. Det sätt på vilket C. A. Schramm, eisenacharnas mest betydande teoretiker den tiden, slog omkring sig med värdeteorin, gav det mest slående beviset på detta.

I praktiken bestod enigheten provet och mot detta hade heller inte Marx och Engels något att invända utom i så måtto att de ansåg, att eisenacharna låtit lassalleanerna ta överhand. Marx hade ju sagt i programbrevet: varje steg för den praktiska rörelsen är viktigare än ett dussin program. Men då den teoretiska oklarheten i det nya samlingspartiet snarare till än avtog, såg de i detta ett resultat av den onaturliga sammansmältningen, och deras missnöje fick en

hårdare i stället för mildare form.

De hade visserligen kunnat bli tveksamma när de såg, att det som misshagade dem mycket mer utgick från de forna eisenacharna än från de forna lassalleanerna. Om dessa ansåg Engels, att de snart skulle vara de klaraste huvudena, då de i sin tidning, som bestod ännu ett år efter enandet, tog in mindre dumheter. Det olyckliga med avlönade agitatorer — de halvbildade — drabbade tungt det egna partiet. Särskilt retade honom Most som ”gjort utdrag ur hela Kapitalet och ändå inte förstått ett dugg av innehållet” och nu våldsamt försvarade Dührings socialism. ”Det är klart”, skrev Engels den 24 maj 1876 till Marx, ”att i dessa människors föreställning har Dühring gjort sig osårbar mot oss genom sina allmänt gemena angrepp på dig. Ty om vi förlöjligar hans teoretiska vansinnigheter, så uppfattas detta som hämnd för hans personliga angrepp.” Men även Liebknecht fick sin andel: ”Det är Wilhelms mani att avhjälpa vår teoriers brister, att ha ett svar på varje kälkborgares invändning och att ha en bild av det framtida samhället eftersom ju kälkborgaren frågar även om detta. Han vill också vara så teoretiskt oberoende som möjligt, vilket med hans totala brist på teori alltid lyckas honom bättre än han själv vet.” Med Lassalle och hans traditioner hade detta ingenting att göra.

Det var den snabba tillväxten av dess praktiska framgångar, som gjorde det nya samlingspartiet likgiltigt för teorin, men även detta är väl mycket sagt. Det var nämligen inte teorin som sådan de misskände utan det som de i sitt kraftiga framåtskridandes iver tog för teoretiska hårklyverier! Kring det uppåtstigande partiets fana samlade sig misskända uppfinnare och reformmän, vaccinationsmotståndare, folk som kämpade för naturläkarmetoder och liknande virriga genier, som hoppades att i de arbetande klassernas mäktiga resning kunna finna det erkännande som eljes förnekades dem. Var och en, som hade med sig litet god vilja och visste något läkemedel för den sjuka samhällskroppen hälsades välkommen. Särskilt gällde detta tillströmningen från de akademiska kretsarna som skulle bekräfta förbundet mellan proletariatet och vetenskapen. En universitetslärare, som var vän eller föreföll att vilja bli vän med socialismen, i den ena eller andra schatteringen av det mångtydiga begreppet, behövde nu knappast frukta för någon alltför sträng kritik av sina andliga tillgångar.

Framför allt var Dühring säkerställd mot en sådan kritik, eftersom mycket hos denne man, personligt och sakligt, måste attrahera de andligt vakna elementen hos socialdemokratin i Berlin. Han var utan tvivel en stor förmåga med många talanger, och det sätt på vilket han, trots att han var fattig och tidigt blind, i många år förstod att upprätthålla sin svåra ställning som privatdocent utan att lämna något medgivande åt den härskande klassen måste vara sympatiskt för arbetarna. Han ryggade inte tillbaka för att hylla Marat, Babeuf och Pariskommunens män och tvekade inte att bekänna sin politiska radikalism även från sin lärostol. Hans dåliga sidor, den anspråksfullhet med vilken han påstod sig suveränt behärska ett halvt dussin vetenskapliga områden, där han redan på grund av sitt kroppsliga handikapp inte kunde vara hemma på ett enda av dem, och det ständigt växande storhetsvansinne med vilket han nedsablade sina föregångare på det filosofiska området, Fichte och Hegel, liksom på det ekonomiska området Marx och Lassalle, dessa skuggsidor fick stanna i bakgrunden eller ursäktades som urspårningar, begripliga med hänsyn till mannens andliga ensamhet och svåra livsstrider.

Marx hade inte alls beaktat Dührings allmänt gemena angrepp, och till innehållet var de inte heller ägnade att utmana honom. Även de berlinska partivännernas begynnande svärmeri för Dühring lämnade honom länge kall, fastän Dühring med sitt ofelbarhetsmedvetande och sitt system av ”sanningar i sista instans” hade alla en boren sektstiftares anlag. Ännu när Liebknecht, som denna gång fanns på sin post, genom att publicera brev till arbetarna

påpekade faran för en förflackning inom partiet, avvisade Marx och Engels Dührings kritik som ”ett alltför rekrytmässigt arbete”. Först en anspråksfull skrivelse, som Most i maj 1876 riktade till Engels, synes ha varit droppen som kom bägaren att rinna över.

Sedan dess sysslade Engels ingående med vad Dühring kallade sina ”systemskapande sanningar” och skrev en rad kritiska uppsatser, som från nyåret 1877 började publiceras i Vorwärts, som nu var centralorgan för det förenade partiet. Dessa uppsatser växte ut till den vetenskapliga socialismens näst efter Kapitalet mest betydande och framgångsrika urkund, men mottagandet i partiet visade att det verkligen hade varit farligt att dröja. Det var inte långt ifrån, att partiets årskongress, som ägde rum i maj 1877 i Gotha, hade ställt till med en kättartribunal över Engels, liksom man samtidigt genom de officiella intrigerna vid universitetet gjorde med Dühring. Most lade fram ett förslag att Engels uppsatser med kritik mot Dühring skulle avvisas från Vorwärts, då de ”för den överväldigande majoriteten av Vorwärts läsare (var) fullständigt utan intresse eller till och med högst anstötliga”, och Vahlteisch, som annars var dödsfiende till Most, trumpetade på samma sätt att den ton Engels anslog måste leda till smakförskämning och göra Vorwärts andliga näring onjubar. Lyckligtvis undveks den värsta blamagen genom att ett kompromissförslag antogs. Detta gick ut på att av agitatoriska och praktiska skäl borde denna vetenskapliga polemik inte fortsättas i huvudbladet utan i en vetenskaplig bilaga till Vorwärts.

Samtidigt beslöt kongressen att från oktober samma år utge en vetenskaplig månadstidskrift. Förslaget och ett löfte om finansiellt understöd kom från Karl Höchberg, en av dessa socialismens borgerliga adepter, som det den tiden fanns så gott om i Tyskland. Han var son till en lotterikollektor i Frankfurt och var en ännu ung men mycket välbärgad man, därtill i högsta grad offervillig och oegennyttig. Alla som känt honom ger hans personliga egenskaper det bästa betyg. Mindre gynnsamt måste man bedöma hans litterärt-politiska personlighet sådan den återspeglas i vad han publicerat. Där visar sig Höchberg som en rätt färglös och torr ande, för vilken socialismens historia och teori var obekant och den vetenskapliga åskådning som Marx och Engels utvecklat var fullkomligt främmande. Han såg inte den proletära klasskampen som en hävstång för arbetarklassens frigörelse utan ville på den fredliga och lagliga utvecklingens väg vinna de besittande klasserna och särskilt deras bildade element för arbetarnas sak.

Marx och Engels visste ingenting närmare om honom, när de för sin del avböjde att medarbeta i Zukunft, som blev den nya tidskriftens namn. Liksom många andra hade de för övrigt endast inbjudits att medverkat genom ett anonymt cirkulär. Engels ansåg, att när det gällde att fastställa en tidskrifts vetenskapliga karaktär, som inte kunde kommenderas fram, var ett kongressbeslut inte av något värde, hur respektabla sådana än kunde vara på den praktiska agitationens område. En socialistisk vetenskaplig tidskrift utan en alldeles bestämd vetenskaplig inriktning var ett oting och med den i Tyskland grasserande olikheten eller oklarheten hos de olika riktningarna saknades varje garanti för att den riktning man ämnade slå in på skulle passa dem.

Hur riktig deras reservation var visade redan första häftet av Zukunft. Höchbergs anmälan var så att säga en påspädning av allt de haft att bekämpa som enerverande och försvagande hos fyrtioalets socialism. Nu besparades de från pinsamma motsättningar. När de av en tysk partivän tillfrågades om de förargade sig över debatten på Gotha-kongressen, svarade Marx: ”Jag är inte ond och Engels lika litet. Vi två bryr oss inte ett dugg om populariteten. Bevis: t.ex. har jag av motvilja mot all personkult under min tid i Internationalen aldrig publicerat de talrika hyllningsmanifestationer, som man från olika länder besvärade mig med och har heller

aldrig svarat på dem utom här och där med tillrättavisningar.” Han tillfogade ytterligare: ”Men sådana händelser som de på sista partikongressen utnyttjas vederbörligen av partiets fiender i utlandet, för oss har de i varje fall gjort det nödvändigt att vara försiktiga i våra förhållanden till partivännerna i Tyskland.” Detta var emellertid inte illa menat, ty Engels fortsatte helt lugnt med sina artiklar mot Dühring i Vorwärts' vetenskapliga bilaga.

De faktiska förhållandena var dock en svår plåga för Marx, den andliga lättja som gjorde sig gällande inte så mycket bland massorna som bland ledarna. Den 19 oktober skrev han till Sorge: ”Kompromissen med lassalleanerna har fört till kompromiss också med andra halvheter, i Berlin (som *Most*) med Dühring och hans beundrare men dessutom med en hel svärm av omogna studerande och överkloka doktorer, som vill ge socialismen en 'inriktning mot högre ideal' d.v.s. ersätta den materialistiska grunden (som kräver allvarliga objektiva studier, om man vill arbeta utifrån den) med modern mytologi, med sina gudinnor Rättfärdighet, Frihet och jämlikhet och Fraternité. Herr Höchberg, som utger Zukunft, är en representant för denna riktning och har 'köpt in sig' i partiet — jag antar med de 'ädlaste' avsikter men jag fäster mig inte vid 'avsikter'. Något miserablare än hans Zukunft (framtidens)-program har sällan sett dagens ljus med så 'hovsam inbilskhet'.”

I verkligheten hade Marx och Engels varit tvungna att förneka hela sitt förflutna, om de någonsin försonat sig med denna ”riktning.”

3. Anarkism och Orientkrig

På Gotha-kongressen beslöts också att man skulle skicka ombud till en socialistisk världskongress, som i september samma år skulle äga rum i Gent. Till representant för det tyska partiet valdes Liebknecht.

Initiativet till denna kongress hade tagits av belgierna. De hade med tiden tröttnat på de anarkistiska lärorna och önskade en återförening av de båda riktningarna, som skilt sig åt på Haagkongressen. Den bakuninistiska riktningen hade liksom 1873 i Genève hållit sina kongresser, år 1874 i Brüssel och år 1876 i Bern, men kraften avtog alltmer. Den föll isär inför de praktiska behoven i den proletära befrielsekampen, som den uppstått ur.

De verkliga motsättningarna kom idagen när dessa förvecklingar började, i striderna mellan la fabrique och les gros métiers i Genève. Å ena sidan en väl avlönad arbetarstam med politiska rättigheter, som gav dem möjligheter till politisk kamp men också lockade dem till allehanda tvivelaktiga förbund med borgerliga partier; å andra sidan ett illa avlönat och politiskt rättslöst skikt av arbetare, som var hänvisade till sin egen nakna styrka. Om dessa praktiska motsatser rörde det sig och inte om den teoretiska motsättningen: här förnuft, där oförnuft, som man brukar framställa saken i den legendariska traditionen.

Så enkla var förhållandena inte då och är det inte heller i dag, detta visar anarkismens ständiga återuppståndelse så ofta den än slagits ned till grunden. Även om man inte tror på anarkismen, bör man akta sig för att misskänna den. Liksom man inte behöver förneka vikten av att delta i den politiska kampen även om man förstår, att denna kamp för reformer som är möjliga att genomföra, kan föra arbetarrörelsen till ett dödläge, där den förlorar sin revolutionära inriktning. Det var dock ingen tillfällighet, att Bakunin räknade en rad anhängare som hade stora förtjänster i den proletära befrielsekampen. Liebknecht hade visserligen aldrig hört till Bakunins vänner men fordrade lika ivrigt som denne vid tiden för Basel-kongressen att man skulle avhålla sig från politik. Andra däremot, som Jules Guesde i Frankrike, Carlo Caserio i Italien, Caesar de Paepe, Paul Axelrod i Ryssland var vid tiden för Haag-kongressen och ännu långt efteråt de ivrigaste bakuninister. När de sedan blev lika

ivriga marxister så skedde det, som flera av dem uttryckligen framhållit, inte på så sätt att de kastade hela sin dittillsvarande åskådning överbord utan endast genom att de knöt an till det som Bakunin hade gemensamt med Marx.

Bäge ville skapa en proletär massrörelse, och deras strid gällde endast huvudvägen där arbetarhären skulle marschera framåt. Men nu visade den bakuninistiska Internationalens kongresser att den anarkistiska vägen var oframkomlig.

I detta sammanhang skulle det bli alltför omfattande att påvisa anarkismens snabba förfall genom att redogöra för de enskilda kongresserna. Sönderfallet försiggick lyckligt och grundligt nog; man avskaffade generalrådet och årskontingenten, man förbjöd kongresserna att ha omröstning i principiella frågor och man kunde endast med knapp majoritet förhindra uteslutning av alla med intellektuellt arbete från Internationalen. Med uppbygget, uppskisserandet av ett nytt program och en ny taktik såg det så mycket bedrövligare ut. På Genève-kongressen stred man särskilt om generalstrejken såsom enda och ofelbara medlet till den sociala omvälvningen men kunde inte ena sig. Ännu svårare blev det med enigheten på nästa kongress, i Brüssel, ifråga om de offentliga tjänsterna, huvudämnet för förhandlingarna. Paepe rapporterade i denna fråga på ett sätt, som renderade honom den inte oberättigade förebråelsen att han överhuvud taget hade lämnat anarkismen. Det är tydligt att Paepes urspårning var nödvändig om något konkret skulle kunna sägas just om denna fråga. Efter häftiga debatter ajournerades också den till nästa kongress, där den emellertid inte heller blev avgjord. Italienarna förklarade, att ”perioden för kongresser var avslutad” och fordrade ”propaganda genom handling”. På två års tid, då det rådde hungersnöd, åstadkom de sextio kupper, men framgången för deras sak var lika med noll.

Ännu mer avgörande för anarkismens förkrympning till en förbenad sekt än den hopplösa förvirringen i teoretiska frågor var att den ställde sig avvisande i alla praktiska frågor, som berörde det moderna proletariatets omedelbaraste intressen. När en massrörelse utvecklade sig i Schweiz för lag om tio timmars arbetsdag avböjde anarkisterna att delta. De flamländska socialisterna företog ett petitionsfälttåg för att pressa fram en lag som förbjöd barnarbete i fabriker, anarkisterna avböjde. Naturligtvis förkastade de också varje kamp för allmän rösträtt eller om denna rösträtt redan fanns, att den skulle utnyttjas. Gentemot denna torra och negativa politik framträdde den tyska socialdemokratins framgångar så mycket klarare och avlägsnade överallt massorna från den anarkistiska propagandan.

Beslutet av den anarkistiska kongressen i Bern 1876, att inkalla en socialistisk världskongress till Gent året därpå, var grundat på insikten om att anarkisterna misslyckats att vinna massorna. Kongressen ägde rum den 9-15 september. Den samlade 42 ombud, av vilka anarkisterna nu bara förfogade över en fast kärna av 11 medlemmar under ledning av Guillaume och Krapotkin. Många av dess tidigare anhängare svängde över till den socialistiska flygeln, däribland flertalet av de belgiska ombuden och engelsmannen Hales. Ledare för den socialistiska flygeln var Liebknecht, Greulich och Fraenkel. Mellan Liebknecht och Guillaume kom det till en skarp sammanstötning, när den senare beskyllde den tyska socialdemokratin för att ha stoppat undan sitt program vid riksdagsvalen. Men i allmänhet förlöpte förhandlingarna helt fredligt. Anarkisterna hade förlorat sin lust till stora ord och stämde sitt tal i en mild molltonart, varigenom motståndarna fick möjlighet till ett tillmötesgående uppträdande. Det ”solidaritetsfördrag” som planerats kom dock inte tillstånd, meningarna gick fortfarande alltför mycket isär.

Marx hade knappast väntat sig något annat. Hans uppmärksamhet riktade sig just nu mot ett annat väderstreck från vilket han väntade sig en revolutionär storm i det rysk-turkiska kriget.

Det första av två brev i vilka han gav Liebknecht råd, daterat den 4 februari 1878, började: ”Vi tar mycket bestämt turkarnas parti, och det av två skäl: 1. därför att vi studerat den *turkiske bonden* — alltså massan av det turkiska folket — och lärt känna honom som en av de obetingat *dugligaste* och mest moraliska representanten för Europas bondeklass; 2. därför att ryssarnas nederlag skulle komma att *påskynda* den sociala revolution för vilken en mängd faktorer redan förefinnes, och därmed *revolutionen i hela Europa*.” Redan ett kvartal tidigare hade Marx skrivit till Sorge: ”Denna kris är *en ny vändpunkt* i den europeiska historien. Ryssland — och jag har studerat dess tillstånd ur ryska originalkällor, icke-officiella (de senare tillgängliga endast för ett fåtal människor, dem har vänner i Petersburg skaffat mig) — har redan länge stått på tröskeln till en revolution; alla faktorer finns redan färdiga. De duktiga turkarna har påskyndat explosionen hela år genom det prygel, som de ger inte bara ryska armén och de ryska finanserna utan också direkt den *dynasti* som kommenderar armén (tsar, tronföljare och sex andra Romanovs). De dumheter, som de ryska studenterna begår, är bara symptom, i sig själva värdelösa. Men symptom. Alla lager av det ryska samhället är ekonomiskt, moraliskt, intellektuellt i full upplösning.” Dessa iakttagelser har visat sig fullkomligt riktiga, men som det ofta hände honom i hans revolutionära otålighet underskattade Marx, när han så klart såg utvecklingens gång, vägsträckans längd.

Ryssarnas nederlag slog om i framgångar; som Marx antog, genom hemligt understöd av Bismarck, Englands och Österrikes förräderi samt inte minst beroende på turkarna själva, som försummat att genom en revolution i Konstantinopel störta det gamla seraljregementet, som varit tsarens bästa skyddsskär. Ett folk, som i sådana ögonblick av allvarligaste kris inte förstår att ingripa revolutionärt är förlorat.

Så slutade det rysk-turkiska kriget inte med en europeisk revolution utan med en diplomatkongress, på samma plats och vid samma tid som den tyska socialdemokratin föreföll krossad genom ett fruktansvärt slag.

4. Morgonrodnad

Trots allt började en ny morgonrodnad gry på världshorisonten. Socialistlagen, med vilken Bismarck tänkte krossa den tyska socialdemokratin, inledde endast en tid av hjältedåd och gjorde rent hus med alla missförstånd mellan denna och de två gamla männen i London.

Visserligen först efter en sista kamp. Det tyska partiet hade med heder bestått attentatshetsen och attentatvalen sommaren 1878. Men då det förberedde sig på det slag som hotade, hade det inte tillräckligt insett vilket sammanpressat hat de måste räkna med. Knappt hade lagen trätt i kraft förrän alla löften om det ”lojala handhavande”, med vilka regeringens representanter lugnat riksdagens betänkligheter, var fullständigt glömda och alla partiets institutioner så hänsynslöst krossade, att hundratals människor ställdes på gatan. I handgriplig motsägelse till lagens ordalydelse proklamerades några veckor senare det s.k. lilla belägringstillståndet över Berlin med omnejd, och ett sextiototal familjefäder fick en omedelbar utvisningsorder, som kostade dem inte bara deras bröd utan också deras hemort.

Härigenom uppstod en förvirring, som var begriplig och knappast möjlig att undvika. Redan Internationalens generalråd hade klagat över att omsorgen om Pariskommunens flyktingar i månader hade hindrat den att sköta sitt regelbundna arbete, nu fick den tyska partiledningen en ännu svårare uppgift att lösa, hindrad av polisen, som jagade den, och mitt i en fruktansvärd ekonomisk kris. Det kan inte heller förnekas att stormen skilde agnarna från vetet, att de borgerliga element, som de sista åren strömmat till partiet, ofta visade sig opålitliga, att många ledare inte bestod provet, att andra, även dugliga män kände sig

modstulna av reaktionens tunga slag och fruktade att reta fienden ännu mer genom ett beslutsamt motstånd.

Allt detta fann Marx och Engels föga uppbyggligt. Därvid underskattade de visserligen de svårigheter man hade att övervinna. Men till och med mot den socialdemokratiska riksdagsfraktionens hållning hade de berättigade anmärkningar att framställa. Efter attentatsvalen uppgick denna fraktion till nio man och en av dem, Max Kayser, ansåg det riktigt att vid en debatt om en ny tulltaxa tala och rösta för högre järntullar, vilket måste göra ett mycket pinsamt intryck. Alla visste, att den nya tulltaxan hade till uppgift att årligen dra in ett par hundra miljoner mer till rikskassan, skydda storagrardömet jordränta mot den amerikanska konkurrensen och göra det möjligt för storindustrin att bota de sår, den själv hade tillfogat sig under grundläggningsårens svindel, samt att socialistlagen utfärdats inte minst för att bryta massornas motstånd mot den utarmning som hotade dem.

När Bebel ville urskulda Kaysers röstning med att denne flitigt studerat järntullfrågan, svarade Engels kort och träffande: ”Vore hans studier värda något, så hade han lärt sig, att i Tyskland finns två järnbruk, Dortmunder Unionen och Königs-und-Laura-Hütte, vilka *var för sig kan täcka hela det inhemska behovet*; dessutom finns många mindre, så att den enda hjälpen är att erövra den utländska marknaden, alltså absolut frihandel eller också bankrutt, att järnfabrikerna själva kan önska skyddstull endast om de sammanslutit sig till en ring, en sammansvärjning som påtvingar *den inhemska marknaden monopolpriser* för att däremot kasta ut överskottet för vrakpris i utlandet, *som de i detta ögonblick faktiskt gör*. I detta förbunds, denna monopolistsammansvärjnings intresse har Kayser talat, och, om han röstade för järntullarna, också röstat.” När nu också Karl Hirsch i Die Laterne tämligen omilt gick till rätta med Kaysers taktik, kom fraktionen på den olyckliga tanken att spela förolämpad, eftersom Kayser talat med dess godkännande. Därmed fördärvade de fullständigt sin sak hos Marx och Engels: ”de är redan så angripna av den parlamentariska kretinismen, att de tror sig *stå över kritiken*, att de dömer kritiken som en majestätsförbrytelse”, ansåg Marx.

Karl Hirsch var en ung författare, som tjänat sina sporrar såsom vikarierande redaktör för Der Volkstaat under Liebknechts fleråriga fängelsevistelse. Han hade sedan levit i Paris men utvisats därifrån sedan den tyska undantagslagen tillkännagivits. Han gjorde nu vad tyska partiledningen borde ha gjort från första början: han utgav sedan mitten av december 1878 i Breda i Belgien Die Laterne, en liten veckotidning i format och stil liknande Rocheforts Laterna, så att den kunde skickas i vanliga brev till Tyskland och bli en samlings- och stödjepunkt för den socialdemokratiska rörelsen. Avsikten var god och Hirsch principiellt klar, men den form han valt, epigramstil med snillrika poänger, motsvarade inte en arbetartidnings behov. Därmed lyckades det bättre för Der Freiheit en veckotidning som Most började utge några veckor senare med hjälp av Kommunistiska arbetarbildningsföreningen i London. Tyvärr förlorade den sig efter några tämligen förnuftiga ansatser i ett revolutionärt framsakeri utan något bestämt mål.

Frågan om ett i utlandet tryckt partiorgan blev brännande för den tyska partiledningen när dessa två i viss mån vildvuxna och av ledningen oberoende partitidningar började utkomma. Bebel och Liebknecht uppträdde med stort eftertryck för detta och det lyckades dem att övervinna det fortfarande sega motståndet från inflytelserika partikretsar, som ville hålla fast vid den försiktiga återhållsamhetens taktik. Med Most var inte längre någon enighet möjlig, men Hirsch gav upp Die Laterne och förklarade sig beredd att överta redigeringen av det nya organet. Även Marx och Engels, som hyste fullt förtroende för Hirsch, var beredda att medverka. Den nya tidningen skulle utkomma som veckotidskrift i Zürich och tre

partikamrater som bodde där fick i uppdrag att förbereda detta. De var: försäkringstjänstemannen Schramm, som utvisats från Berlin, Karl Höchberg och Eduard Bernstein, som Höchberg värvat som litterär rådgivare.

Men de hade tydligen ingen brådska med det uppdrag de fått och anledningen till deras dröjsmål blev klar, då de i juli 1879 framträdde med en egen Jahrbuch für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik, som skulle utkomma två gånger om året. Den anda, i vilken den redigerades, uppenbarade sig särskilt i en artikel, som gav "återblickar på den socialistiska rörelsen" och var signerad med tre stjärnor. Dess egentliga författare var Höchberg och Schramm; Bernstein hade endast medverkat med några rader.

Innehållet i artikeln var ett otroligt osmakligt och taktlöst gisslande av partiets synder, över dess brist på "god ton", över dess grälsjuka, över dess koketterande med massorna och dess ringaktning för de bildade klasserna och liknande saker som alltid brukat förarga de småskurna kälkborgarna inom proletära rörelser. Slutsumman av deras praktiska vishet var emellertid, att man borde använda den ofrivilliga ledighet som socialistlagen givit, till bot och självbetraktelse. Marx och Engels var upprörda över smörjan, i ett privat cirkulärbrev till de ledande partikretsarna fordrade de kategoriskt, att om man nu av praktiska skäl ville tolerera folk med sådant tänkesätt i partiet, borde man åtminstone inte låta dem yttra sig på så framskjuten plats. Den rätten hade visserligen Höchberg inte heller fått utan han hade helt enkelt tagit sig den, lika egenmäktigt synes han ha förfarit då han för sig och de andra två "stjärnorna" i Zürich gjorde anspråk på rätten att övervaka Hirschs redigering och undanbad sig en redaktionell ledning i stil med Die Laternes. Efter detta avsåg sig Hirsch och de båda gamla i London varje samhörighet med den nya tidningen.

Av den myckna korrespondensen fram och åter i denna sak finns endast fragment bevarade. Det framgår emellertid att Bebel och Liebknecht inte alls varit ense med "trestjärnas" anspråk, men man får inte någon klarhet över anledningen till att de inte i tid tagit itu med saken. Höchberg själv hade kommit till London, där han dock endast träffade Engels, som fick ett mycket dåligt intryck av hans förvirrade föreställningar, även om varken han eller Marx tvivlade på hans goda avsikter. Den ömsesidiga förbittringen var heller inte ägnad att befördra ett samförstånd i tid. Den 19 september 1879 skrev Marx till Sorge, att om den nya veckotidningen skulle redigeras i Höchbergs stil, så vore de tvungna att offentlig uppträda emot en sådan förgrovnig av partiet och teorin. "Herrarna i fråga är varnade i förväg och känner oss tillräckligt för att veta att här gäller det: böja eller brista! Vill de kompromettera sig, så mycket sämre! Oss kommer de i varje fall inte att tillåtas kompromettera."

Lyckligtvis kom det inte till ytterligheter. Vollmar övertog redigeringen av Der Sozialdemokrat i Zürich och ledde den visserligen "miserabelt" nog, enligt vad Marx och Engels ansåg, men dock inte så illa att de hade anledning till offentlig protest. Det förekom bara "ständiga meningsutbyten per brev som ofta blev mycket skarpa." De tre stjärnorna visade sig också vara ofarliga. Schramm drog sig tillbaka helt och hållet, Höchberg var ofta bortrest och Bernstein befriade sig under händelsernas tryck från sin stämning av bondånger, vilket också var fallet med många partikamrater som dittills tagit illa vid sig. Det bidrog inte minst till att lugna sinnena, att Marx och Engels så småningom bättre förstod att bedöma de oerhörda svårigheter, med vilka den tyska partiledningen hade att kämpa, än de gjort till en början.

Den 5 november 1880 skrev Marx till Sorge: "För dem, som sitter jämförelsevis tryggt i utlandet, passar det sig inte att, till glädje för bourgeois och regering, ytterligare försvåra läget för dem, som verkar i hemlandet under de svåraste omständigheter och under våra personliga offer." Några veckor senare slöts t.o.m. en formlig fred.

Vollmar hade sagt upp sin redaktörsp plats till den 31 december 1880, och det var avsett som ett tillmötesgående, att tyska partiledningen nu beslöt att kalla Karl Hirsch till denna post. Då Hirsch för tillfället befann sig i London, beslöt sig Bebel för att fara över och förhandla med honom. Samtidigt ville han, som länge planerats, en gång grundligt tala ut med Marx och Engels, och han tog också Bernstein med sig för att skingra den misstro till honom som ännu fanns i London, trots att han under den gångna tiden bestått provet. Canossafärden till London, som den kallades i partikretsar, vann sina syften fullständigt. Utom att Karl Hirsch, som från början sagt ja, efterhand inskränkte sig till att han ville redigera der Sozialdemokrat från London. Detta avböjdes, och slutet blev att Bernstein till att börja med provisoriskt men sedan definitivt fick redaktörsuppdraget, vilket han skötte med den äran, inte minst till London-bornas belåtenhet. Och när ett år senare de första riksdagsvalen under socialistlagen ägde rum, jublade Engels: ”Så bra har inget proletariat slagits tidigare.”

Även i Frankrike ljusnade det. Efter den blodiga majveckan år 1871 hade Thiers förkunnat för de ännu darrande borgarna i Versailles, att socialismen i Frankrike var död, obekymrad om att han redan en gång tidigare, efter junidagarna 1848, hade visat sig vara en falsk profet. Han måste ha trott att den nu ännu kraftigare åderlåtningen — man beräknade 1871 Parisarbetarnas förluster i gatustrider, avrättningar, deportationer, galärstraffen och utvandringen till 100.000 personer — skulle bli så mycket effektivare. Men han bedrog sig bara ännu grundligare. Efter 1848 hade socialismen ju behövt två årtionden för att vakna upp ur sin bedövning och sin tystnad, men efter 1871 behövde den bara ett halvt årtionde för att åter ge sig tillkänna. Redan 1876, när krigsrätterna ännu förrättade sitt blodiga arbete och Kommunens försvarare arkebuserades, ägde den första arbetarkongressen rum i Paris.

Visserligen var det i första hand bara fråga om att arbetarrörelsen gav sig tillkänna. Den stod under beskydd av de borgerliga republikanerna, som i arbetarna sökte ett stöd emot de monarkistiska junkrarna, och kongressbesluten rörde bara den ofarliga Kooperationen, ungefär sådan som Schulze-Delitsch representerade den i Tyskland. Men att det inte skulle stanna vid detta kunde man förutse. Den mekaniserade storindustrin, som efter handelsfördraget med England 1803 hade haft en långsam utveckling, växte efter 1870 betydligt fortare. Den måste uppfylla stora krav: bota skadorna som kriget tillfogat en tredjedel av Frankrike, skapa medel till en ny väldig militarisering och slutligen fylla ut den lucka som uppstått genom förlusten av Elsass, den franska provins som till 1870 varit industriellt mest utvecklad. Vad man krävde förstod också industrin att ge. I alla delar av landet sköt fabriker upp och skapade ett industriellt proletariat. Under den gamla Internationalens blomstringstid hade ju ett sådant proletariat endast existerat i några städer i nordöstra Frankrike.

Dessa nya förhållanden förklarar den snabba framgång som Jules Guesde vann, då han med sin tändande värtalighet kastade sig in i den arbetarrörelse, som börjat med kongressen i Paris år 1876. Guesde, som var alldeles nyomvänd från anarkismen, utmärkte sig inte genom teoretisk klarhet, vilket man ännu kan se i den av honom år 1877 startade *Égalité*. *Das Kapital* var redan översatt och publicerat på franska men trots detta visste han ingenting om Marx, vars teorier han lärde känna först genom Karl Hirsch. Men han hade beslutsamt och klart omfattat idén om gemensamt ägande av jorden och produktionsmedlen, och med detta slutkrav i den proletära befrielsekampen, som på den gamla Internationalens kongresser brukade stöta på det häftigaste motståndet från de franska ombuden, förstod Guesde, som var en talarbegåvning av första rang och en skarpsinnig polemiker, att ta de franska arbetarna med storm.

Redan på den andra arbetarkongressen, som ägde rum i februari 1878 i Lyon och av

arrangörerna var avsedd att bli en upprepning av Paris-kongressen, hade han sådan framgång att han samlade tjugu ombud omkring sin fana. Nu blev saken oroande för regering och bourgeoisie; man började förfölja arbetarrörelsen och lyckades även undertrycka Égalité genom böter och fängelsestraff för dess redaktion. Men Guesde och hans kamrater lät inte modet falla utan arbetade oförtrutet vidare, och på den tredje kongressen, i Marseille oktober 1879, vann de majoritet. De proklamerade sig omedelbart som ett socialistiskt parti och organiserade sig för den politiska kampen. Égalité uppstod på nytt. Lafargue blev en flitig medarbetare, som skrev nästan alla dess teoretiska artiklar. Något senare började Malon, också han en f.d. anhängare till Bakunin, utge Revue socialiste, som Marx och Engels understödde med enstaka bidrag.

Våren 1880 begav sig Guesde till London för att tillsammans med Marx, Engels och Lafargue skissera upp ett valprogram för det unga partiet. Man enade sig om det s.k. minimiprogrammet, vilket efter en kort inledning, som i några få rader förklarade det kommunistiska målet, i sin ekonomiska del endast tog upp sådana krav som omedelbart framväxte ur arbetarrörelsen. Man enade sig visserligen inte på varje enskild punkt; när Guesde yrkade på att i programmet skulle upptas krav på en i lag fastställd minimilön, ansåg Marx, att om det franska proletariatet ännu var så barnsligt att sådana lockbeten behövdes, så var det inte ens mödan värt att ställa upp ett program.

Detta var väl inte så illa menat; på det hela taget betraktade Marx programmet som ett stort framsteg, det skulle dra de franska arbetarna från deras dimmiga fraser ut på verklighetens fasta mark. Den opposition såväl som det bifall som programmet mötte övertygade honom om att den första verkliga arbetarrörelsen höll på att växa fram i Frankrike. Hittills hade det endast funnits sekter, som naturligtvis fått sina paroller från sina stiftare, medan proletariatets stora massa följt borgaren, som var eller spelade radikal, och den avgörande dagen slagits för denne men dagen därpå slaktats ned, deporterats o.s.v. av dem den hjälpt till makten. Därför gav Marx ivrigt sitt bifall till att hans svärsöner, så snart den amnesti för kommunarderna som man avtvingat den franska regeringen gjorde det möjligt för dem, skulle återvända till Frankrike; Lafargue för att arbeta tillsammans med Guesde, Longuet för att överta en inflytelserik redaktörspost i Clémenceaus tidning Justice, som stod i spetsen för den yttersta vänstern.

Läget i Ryssland var annorlunda men ur Marx synpunkt ännu mer glädjande. Här lästes hans viktigaste arbete ivrigare och fick större erkännande än någon annanstans. Särskilt bland de yngre vetenskapsmännen fick Marx många anhängare och delvis också personliga vänner. Men de båda huvudriktningarna inom den dåvarande ryska massrörelsen, i den mån det fanns en sådan, nämligen Folkviljans parti och Den svarta omfördelningens parti var alldeles främmande för hans uppfattning och lära. De intresserade sig framförallt för bondeklassen och stod åtminstone såtillvida ännu helt på bakunistisk grund. Deras främsta intressefråga formulerade Marx och Engels så: Kan den ryska bondekommunen, denna form av ursprunglig jordgemenskap som redan i stor utsträckning har fallit sönder, omedelbart övergå i en högre kommunistisk form av jordegendom eller måste den först gå igenom samma upplösningsprocess som den historiska utvecklingen i Västerlandet uppvisar?

I företalet till en nyöversättning av Kommunistiska manifestet till ryska verkställd av Vera Sassulitsch gav Marx och Engels det ”enda för närvarande möjliga svaret” på denna fråga, med orden: ”Om den ryska revolutionen ger signalen till en arbetarrevolution i Västern, så att båda kompletterar varandra, då kan det nuvarande ryska gemensamma ägandet av jorden tjäna som utgångspunkt för en kommunistisk utveckling.” Denna uppfattning förklarar det

lidelsefulla partitagande för Folkviljans parti som Marx lade i dagen, när dess terroristiska politik gjorde tsaren till revolutionens fånge i Gatisjina, medan han med en viss hårdhet dömde över Den svarta fördelningens parti, som avböjde all politisk-revolutionär aktion och inskränkte sig till propaganda. Ändå hörde till detta parti män som Axelrod och Plechanov, vilka så starkt bidragit till att fylla den ryska arbetarrörelsen med marxistisk anda.

Äntligen började det ljusna också i England. I juni 1881 utkom en liten bok: England åt alla. Den var författad av Hyndman och skulle vara en presentation av Demokratiska federationens program. Federationen var en nybildad sammanslutning av olika engelska och skotska radikala sällskap, hälften borgare, hälften proletärer. Kapitlet om Arbete och kapital var ordagranna utdrag eller omskrivningar ur *Das Kapital* av Marx, men Hyndman nämnde varken verket eller dess författare utan anmärkte bara i slutet av företalet, att för tanke-innehållet såväl som för en stor del av det sakliga innehållet stod han i skuld till en stor tänkares och självständig författares verk. Ännu mer kränkande blev Hyndmans egendomliga sätt att citera genom de ursäkter med vilka han sökte rättfärdiga sig hos Marx; dennes namn var så illa beryttat, engelsmännen lät sig ogärna undervisas av främlingar och vad det nu mer var. Marx bröt efter detta med Hyndman, som han också för övrigt räknade som ett ”svagt käril”.

Stor tillfredsställelse beredde honom däremot en uppsats om hans verk, som Belfort Bax i decemberhäftet av en engelsk månadstidskrift samma år publicerade. Visserligen fann Marx att de biografiska notiserna i den mestadels var oriktiga och i framställningen av hans ekonomiska principer mycket var falskt och förvirrat, men det var den första engelska publikationen av detta slag som talade med verklig entusiasm för de nya idéerna och djärvt reste sig mot det engelska kälkborgardömet; trots allt hade offentliggörandet av denna artikel, annonserad med stora stilar på affischer på väggarna i Londons West End, väckt stort uppseende.

När Marx skrev så till Sorge, synes den järnhårde mannen, som var så okänslig för beröm och klander, för en gångs skull fått ett lätt anfall av självbelåtenhet och intet hade varit mer förlåtligt. Men han skrev i en djupt upprörd sinnesstämning, som det framgår av de sista meningarna i brevet: ”Det viktigaste härvidlag för mig var, att jag fick ifrågavarande nummer redan den 30 november, så att min dyra makas sista dagar blev ljusa. Du vet vilket lidelsefullt intresse hon hade för alla sådana saker.” Fru Marx hade dött den 2 december 1881.

5. Aftonskuggor

Medan den politiskt-sociala horisonten — och det var för Marx alltid huvudsaken — runtomkring ljusnade, sänkte sig aftonskuggorna allt djupare över honom och hans hus. Sedan kontinenten med dess hälsosamma badorter spärrats för honom, hade hans kroppsliga lidande åter tilltagit och gjort honom mer eller mindre arbetsoduglig. Från 1878 arbetade han inte längre på fullbordandet av sitt huvudverk och ungefär samtidigt eller i varje fall kort därefter började den gnagande oron för hans hustrus hälsa.

Hon hade njutit ålderdomens sorgfriare dagar med en alltid harmonisk själs lyckliga jämnmod, som hon själv skildrar det i ett tröstebrev till Sorges, som förlorat två barn i tonåren: ”Jag vet bara alltför väl hur svårt det blir och hur länge det dröjer innan man efter sådana förluster återfinner sin egen jämvikt. Så kommer då livet med sina små fröjder och stora bekymmer, med alla sina små vardagliga mödor och småaktiga plågor till vår hjälp, och den större smärtan dövas av det varje

stund pågående mindre lidandet, och utan att vi märker det lindras det häftiga kvalet; inte så

att såren någonsin helas, allra minst i modershjärtat, men så småningom vaknar åter i sinnet en ny mottaglighet och till och med ny känslighet för nytt lidande och ny glädje, och så fortsätter man att leva med det sårade och dock alltid hoppfulla hjärtat, tills det till sist står alldeles stilla och evig frid råder.” Vem hade mer förtjänat en sådan lätt död genom naturens mild förlösande kraft än denna tåliga kämpe, men den beskärdes henne inte. Hon måste uthärda mycket lidande innan hon drog sitt sista andetag.

Hösten 1878 meddelade Marx första gången till Sorge att hans fru var mycket sjuk. Ett år senare heter det: ”Min hustru är alltjämt farligt sjuk, och själv är jag ännu sängliggande.” Efter, som det förefaller, lång ovisshet visade sig fru Marx' sjukdom vara cancer, som under svåra smärtor måste medföra en långsam men oundviklig död. Vad Marx led under denna tid kan bara mätas med vad denna kvinna hade betytt för honom under ett helt långt liv. Hon själv förblev lugnare än sin man och hela sin omgivning; med ojämförligt mod undertryckte hon alla smärtor för att alltid kunna visa de sina ett glatt ansikte. Sommaren 1881, när det onda redan hade gått långt, hade hon ännu mod att företa en resa till Paris för att återse sina gifta döttrar. Eftersom i alla fall ingen räddning mer var möjlig, fogade sig läkarna i vågspelet. I ett brev till fru Longuet av den 22 juni 1881 anmälde Marx det gemensamma besöket: ”Var snäll och svara genast, ty Mamma kommer inte att resa härifrån förrän du skriver vad hon ska ta med sig åt dig från London. Du vet, hur vansinnigt förtjust hon är i sådana uppdrag.” Utflykten avlopp för den sjuka så gynnsamt som det under rådande förhållanden var möjligt, däremot fick Marx efter hemkomsten en häftig lungsäcksinflammation, förbunden med bronchitis och begynnande lunginflammation. Sjukdomen var mycket farlig, men den övervanns tack vare Eleanors och Lenchen Demuths uppoffrande vård. Det var dystra dagar, om vilka Eleanor skriver: ”I det stora förmaket låg vår lilla Mamma, i den lilla kammaren bredvid låg Mohren. Och dessa båda, som var så vanda vid, så sammanvuxna med varandra, kunde inte längre vara tillsammans i samma rum ... Mohren övervann ännu en gång sjukdomen. Aldrig ska jag glömma den morgon, då han kände sig stark nog att gå in i Mammans rum. De var tillsammans åter unga — hon en förälskad flicka och han en förälskad yngling, som tillsammans trädde ut i livet, och inte en av sjukdom skakad gammal man och en döende gammal kvinna, som för livet tog avsked av varandra.”

När fru Marx dog den 2 december, var Marx fortfarande så svag, att läkaren förbjöd honom att beledsaga den älskade hustrun på hennes sista färd. ”Jag fogade mig i denna befallning, skrev Marx till fru Longuet, ”därför att den kära döda bara några dagar före sin död uttalade en önskan, att det inte skulle bli en vanlig ceremoniell begravning: 'vi anser, att de yttre formerna inte är viktiga'. Det är för mig en stor tröst, att hennes krafter avtog så snabbt. Som läkaren förutsagt, antog sjukdomen karaktären av ett allmänt borttynande, som om det rörde sig om ålderdomssvagheter. Till och med de sista timmarna — ingen kamp med döden, ett långsamt insomnande, och ögonen större, skönare, mer strålande än någonsin.”

Vid Jenny Marx' grav talade Engels. Han prisade henne som sin makes trognaste kamrat och avslutade med orden: ”Jag behöver inte tala om hennes personliga egenskaper. Hennes vänner känner henne och kommer inte att glömma henne. Om det någonsin funnits en kvinna, som sett sin största lycka i att göra andra lyckliga, så var det denna kvinna.”

6. Det sista året

Marx hade vid sin hustrus död endast ett år och fyra månader kvar att leva. Men detta liv var i själva verket endast ett ”sakta avtynande”, och Engels hade en riktig förkänsla, som han uttryckte på fru Marx' dödsdag: ”Mohren är också död.”

Då de bägge vännerna under denna korta tidsperiod mest var åtskilda, fick deras brevväxling ett sista uppsving, och i den passerar Marx' sista levnadsår förbi i dyster storhet, skakande genom de smärtskyllda detaljer, i vilka det mänskliga livets villkor obönhörligt bröt ned även denna mäktiga ande.

Vad som ännu fängslade honom vid livet var hans brinnande åstundan att ägna sina sista krafter åt den sak, som han ägnat hela sitt liv. ”Jag kommer, skrev han till Sorge den 15 december 1881, ”i dubbelt motto som krympling ur den sista sjukdomen, psykiskt genom min hustrus död, fysiskt genom att en förtätning i lungsäcken och större ömtålighet i bronkerna är kvar. En viss tid måste jag helt förlora under mina försök att återvinna hälsan.” Denna tid räckte ända till hans dödsdag, ty alla försök att återställa hans hälsa misslyckades.

Till att börja med sände läkarna honom till Ventnor på ön Wight och sedan till Algeriet. Dit kom han den 20 februari 1882, dock efter den kalla resan med en ny lungsäcksinflammation. Ännu betänkligare var att vinter och vår i Algeriet var regniga och otrevliga som aldrig förr. Inte bättre var vistelsen i Monte Carlo, dit han den 2 maj flyttade över. Även dit kom han med en lungsäcksinflammation till följd av den våta och kalla överfärden och fann ett ihållande dåligt väder.

Först när han i början av juni tog sitt kvarter i Argenteuil hos Longuets förbättrades hans hälsotillstånd. Familjelivet torde inte så litet ha bidragit till detta. Vidare använde Marx också med framgång svavelkällorna i det närbelägna Enghien för sin inrotade bronchitis. Ett uppehåll på sex veckor, som han sedan gjorde med sin dotter Laura i Vevey vid Genève sjön, bidrog också väsentligt till att göra honom friskare. När han i september återvände till London såg han kraftig ut och gick ofta med Engels utan svårighet upp på Hampstead-höjden, ungefär 300 fot högre än hans bostad.

Marx tänkt nu återuppta sitt arbete. Läkarna hade tillåtit honom att under vintern vistas visserligen inte i London men vid Englands sydkust. När novemberdimmorna hotade reste han till Ventnor, men fann här, liksom under våren i Algeriet och Monte Carlo, endast dimma och blötväder, som skaffade honom nya förkylningar och tvingade honom att sitta instängd i sitt rum i stället för att få stärkande rörelse i det fria. Att syssla med vetenskapligt arbete var omöjligt, även om Marx visade ett livligt intresse för alla vetenskapliga upptäckter, också sådana som låg hans mera begränsade arbetsområde ganska fjärran, som Deprez' experiment på elekticitetsutställningen i München. I allmänhet gjorde sig en tryckt och missmodig stämning gällande i hans brev; när i Frankrikes unga arbetarparti de ofrånkomliga barnsjukdomarna visade sig, var han missnöjd med svärsönernas sätt att företräda hans idéer: ”Longuet som sista proudhonist och Lafargue som sista bakunist! Fan ta dem!” Det var också då som han fällde de bevingade ord, som alltsedan så sällsamt belyst kalkborgarvärlden, att han för sin personliga del i varje fall inte var någon marxist.

Så kom den 11 januari 1883 det avgörande slaget: hans dotter Jennys plötsliga död. Redan dagen därpå återvände Marx till London med en fullt utbildad bronchitis, snart tillstötte också en struphuvudinflammation, som nästan gjorde det omöjligt för honom att svälja. ”Han, som förstod att bära de största smärtor med stoiskt jämnmod, drack hellre en liter mjölk (mjölk som han fasat för hela sitt liv) än han förtärde en motsvarande mängd fast föda.” I februari utvecklade sig en böld i ena lungan. Alla mediciner var verkningslösa, då hans kropp nu sedan femton månader var överfylld med sådana, de försvagade på sin höjd aptiten och störde matsmältningen. Nästan för varje dag blev den sjuke synbart magrare. Men slutet kom i alla fall oväntat. Den 14 mars vid middagstiden insomnade Karl Marx lugnt och smärtfritt i sin länstol.

I all sin sorg över den oersättliga förlusten fann Engels dock en tröst. ”Läkarkonsten hade kanske kunnat skaffa honom en vegeterande existens ännu några år, ett liv som ett hjälplöst, tum för tum bortdöende väsen levande endast som en triumf för läkarkonster. Men det hade Marx inte stått ut med. Att leva med de många ofullbordade arbetena framför sig, med våldsamt lust att fullborda dem och vetskapen att det var omöjligt att göra detta — det hade varit tusen gånger bittrare än den milda död som överraskat honom. 'Döden är ingen olycka för den som dör utan för den som överlever', brukade han säga med Epikuros. Och att se denne väldige, geniale man fortsätta att vegetera som en ruin, till ökad ära för medicinen och åtlöje för källborgarna, som han när han stod på höjden av sin kraft så ofta krossat — nej, tusen gånger bättre som det är, tusen gånger bättre att vi bär honom till den grav, där hans hustru sover.”

Den 17 mars, en lördag, bisattes Karl Marx i sin hustrus grav. Taktfullt hade familjen avböjt ”alla ceremonier”, som skulle ha avslutat detta liv med ett gällt missljud. Endast några få trogna stod kring den öppna graven: Engels jämte Lessner och Lochner; från Frankrike hade Lafargue och Longuet kommit, från Tyskland Liebknecht; vetenskapen var representerad med två män av första rang: kemisten Schorlemmer och zoologen Ray Lancaster.

Den sista hälsning som Engels på engelska ägnade sin döde vän löd på följande sätt, så uppriktigt och sant sammanfattade den i enkla ord vad Karl Marx har varit och kommer att förbli för mänskligheten, att han också här må ha det avslutande ordet:

”Den 14 mars, en kvart före tre på eftermiddagen, upphörde vår största levande tänkares tankeverksamhet. Knappt två minuter hade han lämnats ensam, vi fann honom vid återkomsten lugnt insomnad i sin länstol — men för alltid.

Vad det kämpande europeiska och amerikanska proletariatet, vad den historiska vetenskapen förlorat med denne man, det kan inte ens mätas. Snart nog ska det avbräck, som denne store mans död innebär, göra sig märkbart.

Liksom Darwin upptäckte lagen för den organiska naturens utveckling, så upptäckte Marx den mänskliga historiens utvecklingslag: det enkla faktum, hittills täckt av frodig ideologisk vegetation, att människorna framför allt måste äta, dricka, bo och kläda sig innan de kan utveckla politik, vetenskap, konst, religion o.s.v.; att alltså produktionen av de omedelbara materiella livsuppehållet och därmed den just för tillfället förhandenvarande utvecklingsnivån hos ett folk eller en tidsepok utgör den grundval, från vilken dessa människors statsinstitutioner, rättsåskådningar, konst och till och med religiösa föreställningar utvecklats och ur vilken de därför också måste förklaras — inte, som hittills skett, tvärtom.

Men inte nog med detta. Marx upptäckte också den speciella rörelselagen för det härskande kapitalistiska produktionssättet och det av detta alstrade borgerliga samhället. Med upptäckten av mervärdet hade här plötsligt skapats ljus, medan alla tidigare undersökningar såväl av de borgerliga ekonomerna som av de socialistiska kritikerna hade förirrat sig i mörkret.

Två sådana upptäckter borde räcka för ett liv. Lycklig redan den, vilken det är förunnat att göra bara en enda. Men på varje enskilt område, Marx underkastade undersökningar, och dessa var många, intet berörde han endast flyktigt — på vart och ett, till och med inom matematiken, har han gjort självständiga upptäckter.

Sådan var vetenskapsmannen. Men detta var ändå bara en mindre del av mannen. Vetenskapen var för Marx en historiskt pådrivande, en revolutionär kraft. Hur stor glädje han än kunde ha av en ny upptäckt i någon teoretisk vetenskap, vars praktiska verkan kanske ännu

inte kan beräknas — en helt annan glädje kände han, då det gällde en upptäckt, som genast revolutionärt ingrep i industrien, i den historiska utvecklingen överhuvud. Så följde han noga upptäckterna på elektricitetens område och allra senast de av Marc Deprez.

Ty Marx var framförallt revolutionär. Att på ett eller annat sätt medverka till att störta det kapitalistiska samhället och de av detta skapade statsinstitutionerna, att medverka till befrielsen av det moderna proletariatet, som han först hade givit medvetande om dess eget läge och dess behov, medvetande om villkoren för dess frigörelse — det var hans verkliga livsuppgift. Kampen var hans element. Och han har kämpat med en lidelse, en seghet, en framgång som få. Första Rheinische Zeitung 1842, Vorwärts i Paris 1844, Brüsseler Deutsche Zeitung 1847, Neue Rheinische Zeitung 1848-1849, New York Daily Tribune 1852-1861 — till detta en mängd stridsskrifter, arbete i föreningar i Paris, Brüssel och London, tills slutligen den stora Internationella arbetarassociationen uppstod som kronan på verket — det var sannerligen ett resultat, över vilket dess upphovsman kunde känna stolthet, även utan andra framgångar.

Och därför var Marx sin tids mest hatade och mest smädade man. Regeringar, absolutistiska såväl som republikanska, utvisade honom. Borgare, både konservativa och extremt demokratiska, tävlade i att överhopa honom med kränkande lögner. Allt detta sköt han åt sidan som spindelväv, aktade inte därpå, svarade bara när yttersta tvång förelåg. Och han dog ärad, älskad, sörjd av miljoner revolutionära medarbetare, som bor spridda över hela Europa och Amerika alltifrån de sibiriska gruvorna till Kalifornien, och jag kan djärvt påstå: han hade många motståndare med knappast någon personlig fiende.

Hans namn kommer att fortleva genom århundraden, så också hans verk.”

Anmärkningar

Det motsvarar varken denna boks väsen eller dess syfte att tyngas av en lärd apparat. Jag inskränker mig därför till några fingervisningar, vilka för den läsare, som vill skaffa sig mer ingående kunskaper, anvisar de stora huvudvägar, från vilka han lätt kan finna sidostigar.

I den allt väldigare svällande litteraturen om Marx är de biografiska försöken relativt tunn-sådda. Torftiga levnadsskildringar har visserligen aldrig fullständigt saknats, men de brukar vimla av misstag och dessa förvärrades ju mer de förflyttades från en bok till en annan. Först Engels har skapat någon ordning häri, särskilt genom den biografiska skiss han publicerade i *Brackes Volks-kalender* 1878. Ännu senare har han i *Handwörterbuch für Staatwissenschaften* (V, 1130) skrivit den artikel om Marx, som trots sin allmänna tillförlitlighet inte är fri från enstaka misstag.

Av andra biografiska artiklar förtjänar att nämnas: *W. Liebknecht: Karl Marx zum Gedächtnis, ein Lebensabriss und Erinnerungen*, Nürnberg, 1896, en framställning som väsentligen begränsar sig till femtiotalet men, trots flera mindre noggranna detaljer, ger en utmärkt bild av detta. Inte mindre utmärker sig för sitt temperament, om också av annan art, *Klara Zetkins föredrag*, (utvidgat för tryckningen): *Karl Marx und sein Lebenswerk*, Elberfeld, 1913. Baserat på grundlig kännedom om ämnet får den dessutom ett särskilt värde genom tillägget, en ledtråd som steg för steg för läsaren in i den tankevärld, som Marx öppnade i sina verk. En värdelös kompilation är däremot *John Spargos Karl Marx, his life and work*, New York, 1910.

En huvudkälla för Marx' biografi är den i fyra band utgivna, traditionellt *Nachlassausgabe* benämnda, ehuru den sedan länge inte mer är den enda upplagan av Marx' kvarlåtenskap. (Aus dem literarischen Nachlass von Karl Marx, Friedrich Engels und Ferdinand Lassalle,

herausgeben von *F. Mehring*, Stuttgart, 1902). Den har nu stått sig någorlunda i en halv människoålder; några mindre förbättringar har vidtagits i en efterskrift till andra upplagan av 1913. På ett anmärkningsvärt sätt kompletteras första bandet genom *Gustav Mayers* arbeten om Rheinische Zeitung, Deutsch-Französische Jahrbücher och Friedrich Engels, fjärde bandet genom fem brev från Lassalle till Marx, vilka Bernstein senare upptäckt och publicerat i Neue Zeit XXXIII 1:19. I inledningarna och anmärkningarna till den upplagan har jag från handskrifter och tryckta källor medtagit mycket biografiskt material, så att de första kapitlen i denna bok till en viss grad endast är ett utdrag ur dessa.

En andra huvudkälla för de två årtiondena 1850-1870 är Marx' och Engels' brevväxling, likaledes utgiven i fyra band. (Der Briefwechsel zwischen Friedrich Engels und Karl Marx, 1844 bis 1883, herausgeben von A. Bebel und E. Bernstein, Stuttgart, 1913). Detta monumentalverk har också från motståndarhåll hälsats med tillbörlig aktning; av utförligare recensioner i den vetenskapliga litteraturen må antecknas *Bernstein* i Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik Band 38, G. Meyer i Zeitschrift für Politik 7, *Mehring* i Archiv für die Geschichte des Sozialismus und der Arbeiterbewegung Band 5, *H. Oncken* i Preussische Jahrbücher Band 155, *Schmoller* i Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft Band 39.

En tredje huvudkälla utgör, för åren 1870-1883 *Sorges korrespondens* (Briefe und Auszüge aus Briefen von Joh. Phil. Becker, Jos. Diezgen, Friedrich Engels, Karl Marx an F. A. Sorge und andere, Stuttgart, 1906). Originalen till breven samt annat handskriftsmaterial har av Sorge överlämnats till det stora New York Public Library.

En rad mindre korrespondenser (med *Kugelmann*, *Weydemeyer*, *Freiligrath* och andra) kommer jag att referera till, där jag använder mig av dem). Här vill jag endast med stor tacksamhet erinra mig det bistånd, som under hela den tid mitt arbete framskridit har givits mig av *Karl Grünbergs* Archiv für die Geschichte des Socialismus und der Arbeiterbewegung. Denna tidskrift har trots sin relativa ungdom tack vare sin utgivares mästerliga redigering blivit medelpunkten för all socialistisk forskning.*

Ungdomsår. De processdokument, ut vilka jag har tagit de genealogiska noterna om Marx, fick jag studera i hrr *Mauthner* och *Pappenheims* utmärkta bibliotek i Wien. Mehring: SLitter zur Biographie von Karl Marx, Neue Zeit XXIX 1:4 (med närmare detaljer om mogenhetsexamen). Mehring: Die von Westphalen, Neue Zeit X 2:481.

Hegels lärjunge. Brevet till föräldrarna har ordagrant meddelats av *Eleanor Marx*, Neue Zeit XVI 1:4. Unghegeliansk litteratur: *Köppen*: Friedrich der Grosse und seine Widersacher, Leipzig, 1840. *Bruno Bauer*: Kritische Geschichte der Synopiker, Leipzig, 1841. *Ruge*: Briefwechsel und Tagebuchsblätter, Berlin, 1886. *Doktorsdissertation* N A 1:63. Anektdota zur neuesten Philosophie und Publizistik, Zürich, 1843. Rheinische Zeitung från 1 januari 1842 till 31 mars 1843, i ett fullständigt exemplar på K. Biblioteket i Berlin. Dokumentariskt, ur arkiven hämtat material om denna tidnings historia, jämte rikliga meddelanden om unghgelianernas hudömsning i politiken ger *G. Mayer*: Die Anfänge des politischen Radikalismus im vormärzlichen Preussen, Zeitschrift für Politik, Band 6. För tidningens inre kriser är åtta brev, som Marx skrivit till *Ruge* och som *Bernstein*, juni 1902, publicerat i sina Dokument des Sozialismus, av betydelse. De viktigaste, av Marx i tidningen publicerade artiklarna har nu samlats i N A 1:171. *Ludwig Feuerbach*: Briefwechsel und Nachlass,

---

* N A = Nachlassausgabe. B M F= Briefwechsel Marx-Engels. B S = Sorges Briefwechsel. G A = Grünbergs Archiv.

Heidelberg, 1874.

Landsflykten i Paris. Deutsch-Französische Jahrbücher. Det enda dubbelhäftet, innehållande de bägge första häftena, utkom i mars 1844 i Paris. Den inledande brevväxlingen såväl som de två bidragen av Marx och Engels nu nytryckta i N A 1:360. Mycket arkivariskt material till tidskriftens historia ger *G. Mayer*: Der Untergang der Deutsch-Französischen Jahrbücher und des Pariser Vorwärts, G A Band 3. *Ruge*: Aus frühere Zeit, Berlin, 1866. Vad Marx i klasskampsteorien gjorde anspråk på som sin andliga egendom utvecklar han i ett brev till Weydemeyer av den 5 mars 1852. Se Mehring: Neue Beiträge zur Biographie von Marx und Engels, Neue Zeit XXV 2:163. Jämför också Plechanow: Über die Anfänge der Lehre vom Klassenkampf, Neue Zeit XXVI 1:836. Ett exemplar av Vorwärts äger Wiens stadbibliotek; den enda artikel Marx publicerade i tidningen, N A 2:41.

Friedrich Engels. Den unge Engels har så att säga nyupptäckts hos *G. Mayer*: Ein Pseudonym von Friedrich Engels, G A Band 4. Av högsta intresse är Engels brev till ett par ungdomsvänner, som *Mayer* publicerat i september- och oktoberhäftena av Neue Rundschau 1913. Det är att hoppas, att den omfattande framställning angående Engels' första litterära och politiska ansatser, som *Mayer* ämnar göra, snart utkommer *Engels och Marx*: Die heilige Familie, N A i andra bandet, med ingående kommentar. *Engels*: Die Lage der arbeitende Klasse in England, Leipzig, 1845.

Landsflykten i Brüssel. Av den polemik, Marx och Engels förde mot Stirner, har *Bernstein* meddelat större avsnitt i sina Dokumente des Sozialismus. Om deras relationer till Den sanna socialismen N A i andra bandet. *Weitling*: Garantien der Harmonie und Freiheit. Mit einer biographischen Einleitung und Anmerkungen von *Mehring*, Berlin, 1908. *Proudhon*: Correspondance 2:198. *Marx*: Enthüllungen über den Kommunistenprocess in Köln. Mit Einleitung von Engels und Dokumenten. Vierter Abdruck mit Einleitung und Anmerkungen von *Mehring*, Berlin, 1914. *Bertrand*: Die sozialdemokratische Bewegung in Belgien vor 1848, Neue Zeit XXIII 2:277. *Rothstein*: Aus der Vorgeschichte der Internationalen, Neue Zeit, Ergänzungsheft 17. *W Wolff*: Gesammelte Schriften, herausgegeben von *Mehring*, Berlin, 1909. *Marx*: Lohnarbeit und Kapital. Mit Einleitung von Engels, Berlin, 1891. *Marx* und *Engels*: Kommunistisches Manifest. Sista, ännu av den ena författaren redigerade upplagan är utgiven i Berlin 1890.

Revolution och kontrarevolution. Neue Rheinische Zeitung, en rad ledande artiklar därur i tredje bandet av N A. *Mehring*: Freiligrath und Marx in ihrem Briefwechsel, Neue Zeit, Ergänzungsheft 12. Lassalle und Marx, N A i fjärde och BME i andra och tredje banden.

Landsflykten i London. Revue der Neuen Rheinischen Zeitung. Därur nytryckte *Marx*: Die Klassenkämpfe in Frankreich 1848 bis 1850. Mit Einleitung von Engels, Berlin 1895. Annat, liksom tidigare nämnda — jämte flera månadsöversikter och recensioner — *Engels*: Die deutsche Reissungsverfassungskampagne, i N A tredje bandet. *Fallet Kinkel* har för första gången uppmärksammat.

Engels-Marx. I detta kapitel, som väsentligen stöder sig på B M E, är källuppgifter för detaljerna onödiga.

Krimkrig och kris. För detta kapitel har jag, enär det redan var tryckt, ej kunnat använda *Marx* och *Engels*: Gesammelte Schriften 1852 bis 1862, herausgegeben von *N. Rjasanoff*, Stuttgart, 1917. Två band, sträckande sig till slutet av 1855 men redan omfattande över 1.000 trycksidor; ytterligare två band följer senare. Dock är värdet ur biografisk källsynpunkt av de redan utkomna banden så ringa, att jag varken behövt korrigera eller komplettera min text. I

allmänhet förstärkes endast intrycket, att arbetet för New York Daily Tribune inte var den lättaste delen av det martyrium Marx haft att bära. Att Dana inte varit tidningens egentliga ägare utan bara slavfogde åt de verkliga ägarna Greeley och Mac Ekrath, kommer inte att förleda någon läsare till utgivarens slutsats, att Dana trots allt betett sig korrekt emot Marx. Marx har under de tio åren aldrig haft en aning om att Dana bara var hans medkännande kamrat i lidandet. De uppsatser och artiklar av Marx och Engels, som N. Rjasanoff samlat i de båda banden, är av mycket olika värde; delvis avrundar de väl och snillrikt sina författares stora vetenskapliga produktion, delvis — och särskilt i andra bandet — tillhör de den ”egentliga tidningskorrespondensen”, med vars återupplivande Marx och Engels skulle varit högst missbelåtna. Om Urquhart, Harney, Jones och andra personliga relationer i detta kapitel se B M E — *G. Mayer: Zwei unbekannte Briefe von Marx an Lassalle (aus dem Jahre 1855) i Franfurter Zeitung 10 augusti 1913. Marx: Zur Kritik der politischen Ökonomie, Berlin, 1859.*

Dynastiska omvälvningar. Engels: Po und Rhein; Savoyen, Nizza und der Rhein, Zwei Abhandlungen, herausgegeben von Bernstein, Stuttgart, 1915. Lassalle: Der italienische Krieg und die Aufgabe Preussens, Berlin, 1892. Vogt: Mein Process gegen die Allgemeine Zeitung, Genève, 1859. Marx: Herr Vogt. Brevväxling med Lassalle, Freiligrath, Weydemeyer och inte minst B M E.

Internationalens första tid. Den äldre litteraturen om Internationalen (Testut, Villetard o.s.v.) är alldeles föråldrad; här och där användbar, med nödig försiktighet, *Rudolf Meyer: Emanzipationskampf des vierten Standes, Berlin, 1874.* Ett försök till vetenskaplig framställning av det stora förbundet har först gjorts i *Jaekch: Die Internationale, Leipzig, 1904.* Ursprungligen ett tillfällighetsarbete, en minnesskrift till Internationalens fyrtioårsdag, är det tunna bandet ännu i dag lärorikt och föråldrat endast i en, ehuru visserligen väsentlig punkt: i det ensidigt hårda utdömandet av alla icke marxistiskt tänkande element och särskilt Bakunin. Jaekch hade inte tillräckligt genomskådat Utins ränker och Borkheims spektakel och förlitade sig alltför mycket på Allians-broschyren. Jämte Jaekchs skrift är de sex årgångarna (1866-1871) av *Der Verbote*, ut given av *Joh. Phillipp Becker* i Genève, alltjämt den bästa vägvisaren genom Internationalens historia. På Schweitzers förmenta förräderi spiller jag naturligtvis inte ett ord mer i texten. Se Schweitzer: *Politische Autsätze und Reden, herausgegeben von Mehring. Berlin, 1912. G. Mayer: J. B. von Schweitzer und die Sozialdemokratie, Jena, 1909.* En god bild av Schweitzers person och politik ger också *H. Laufenberg: Geschichte der Arbeiterbewegung in Hamburg, Altona und Umgegend, Hamburg, 1911. Bebel: Aus meinem Leben, 2 bandet, s. 1-137 (Die Periode des Herrn von Schweitzer) upprepar endast de gamla, under tiden för länge sedan vederlagda beskyllningarna utan att kritiskt befatta sig med vederläggningarna. Om Internationalens konferens i London se *M. Bach: Neue Zeit XX:549. Briefe von Karl Marx an L. Kugelmann, Neue Zeit 2:26.**

Das Kapital. Vad som förefanns av fragment för ett fjärde band, som skulle innehålla teorins historia, har Kautsky sammanställt och publicerat i *Theorien über den Mehrwert, Stuttgart, 1904.* Populariseringarna av *Das Kapital* är samtliga föråldrade redan därför att de inskränker sig till första bandet; en ”folkupplaga” av detta band har Kautsky utgivit, Stuttgart, 1914. Den väldiga litteraturen över det klassiska verket utmärker sig mer genom sitt omfång än genom sitt innehåll, och det gäller inte bara motståndarna. Närmast förebilden kommer Rosa Luxemburgs *Die Akkumulation des Kapitals, ein Beitrag zur ökonomischen Erklärung des Imperialismus, Berlin 1913,* genom mängden av kunskaper, språklig glans, undersökningens logiska skärpa och tankearbetets oavhängighet, som samtidigt vidgar den vetenskapliga kunskapen utöver förebildens gränser. Det sätt på vilket detta verk rivits ned av de s.k. austro-

marxisterna (Eckstein, Hilferding o.s.v.), tillhör Marxpåvedömetts mest framstående prestationer.

Internationalen på sin höjdpunkt. För detta och följande kapitel se jämte B M E och Der Vorbote särskilt den bakunistiska litteraturen. *Michel Bakounine: Oeuvres I—VI*, Paris, 1907-1913. *James Guillaume: L'Internationale. Documents et souvenirs I—IV*, Paris 1905-1910. *Max Nettlau: Bakunin und die Internationale in Italien bis zum Herbst 1872*, G A 2:275. *Densamme: Bakunin und die Internationale in Spanien 1868-1873*, G A 4:243. *Densamme: Bakunin und die russische Bewegung von 1868 bis 1873*, G A 5:357. *Brupbacher: Marx und Bakunin*, München, 1913. När jag betonar denna litteraturs oumbärlighet för Internationalens historia, så gör jag det inte i den meningen att den innehåller idel sanning och vishet. Tvärtom är det mycket beklagligt, att dess författare då det gäller Marx inte kan presteras den rättfärdighet, de med rätta gör anspråk på för Bakunin. Men även i historieskrivning gäller det gamla ordet, att en mans tal inte är nog och att man bör höra båda parter. En förtjänstfull liten skrift är *Steklow: Michael Bakunin*, Stuttgart, 1913; författaren är äkta marxist, men just därför fordrar han av tysk socialdemokrati att Bakunins minne ska vederfaras rättvisa. *Det konfidentiella meddelandet* är avtryckt i brevet till Kugelmann, *Neue Zeit XX 2:472*.

Internationalens nedgång. Marx: Der Bürgerkrieg in Frankreich, mit Einleitung von Engels, Berlin, 1891, innehåller Internationalens tre adresser om kriget och Kommunen. Brevuttalanden av Marx om Kommunen, *Neue Zeit XX 1:708*. De sparsamma resterna av den korrespondens Marx hade med medlemmar av Kommunens råd under själva upproret, *Neue Zeit XXIX 1:734*. *Mémoire présenté par la Fédération jurassienne de l'Association Sonvillier*, 1871. *Les prétendues scissions dans l'Internationale. Cirkulaire privé du Conseil général de l'Association Internationale des Travailleurs*, Genève, 1872. *M. Bach: Die Spaltung in der englischen Internationale*, *Neue Zeit XXI 2:21*. *Ein Komplott gegen die Internationale Arbeiter-Association*, Braunschweig, 1874. (Den s.k. Alliansbroschyren.)

Här är platsen att med några ord beröra det dråpförsök, *K. Kautsky* och *N. Rjasanoff* företog mot denna bok redan i dess embryonala tillstånd.

Ehuru några kätterska yttranden om Lassalle redan hade ådragit mig en offentlig varning från Kautsky för "Marx-fientlighet" och ett förment "förtroendesvek" mot fru Lafargue, höll jag offentligt fast vid min biografplan och hade dristigheten att i *Neue Zeits* bilaga, som jag på den tiden redigerade (se *Neue Zeit XXXI 2:985*) recensera Brupbachers bok om Marx och Bakunin utan att helt utdöma den. Jag klandrade visserligen bokens många utfall och orättvisor mot Marx men förklarade den så tillvida för ett "nyttigt och förtjänstfullt verk", som den gjorde slut på en rad orättfärdiga förebråelser, som gjorts mot Bakunin av Marx och marxisterna, mig själv därvid ingalunda undantagen. Den sakliga kärnan i min recension var, att Internationalen gått under då den uppfyllde en stor historisk uppgift, alltså dött en ojämförligt ärofullare död än för samvetslösa demagogers intriger.

Därmed var måttet rågat, och *N. Rjasanoff* utsände mot mina fattiga sex sidor den pamflett av mer än tio gånger så stort omfång för vilken Kautsky beredvilligt öppnade *Neue Zeits* spalter. (*N. Rjasanoff: Sozialdemokratische Flagge und anarchistische Ware. Nr 5, 7, 8, 9, 10, och 13 i årgång XXXII, band 1.* Naturligtvis ingick *Rjasanoff* inte med en stavelse in på min framställning i sak; till och med de två eller tre misstag, han ville påvisa hos mig genom att antingen förvränga de ord jag yttrat eller omåttligt blåsa upp ett i sak likgiltigt fel, begånget i brådskan, hade inte det ringaste att göra med det som saken gällde för mig. Syftet var att framställa mig som en människa, som saknade såväl kunskaper som omdömesförmåga och särskilt god vilja, varför jag överhuvud inte hade rätt att yttra mig då det gällde Marx. Min bild hängdes ut-

spökad upp till beskådande på marknadsplatsen och framför stod utroparen och skrek: Se, vilket vidunder!

För denna roll lämpade sig nu visserligen Rjasanoff alldeles utomordentligt. Han är en mästare i den stil, som han lärt sig av sin beundrade Borkheim, vars stil Marx en gång träffande har skildrat sålunda: "När han fattar pennan — o ve! All takt och smak felas honom. Därtill alla erforderliga förkunskaper. Han liknar vildarna, som tror sig försköna sitt ansikte när de tatuerar det med alla möjliga skrikande färger. Banalitet och kladderadatsch löper alltid med honom. Nästan varje fras sätter hos honom instinktivt på sig en narråpa." Och i fråga om Rjasanoff ingalunda bara instinktivt. Kan han snickra till en grimas efter sin smak, så blir denne "allvarlige forskare", som han med förkärlek kallar sig och sina gelikar, plump förfalskare. För att i sin pamflett kunna släppa fram några dåliga kvickheter emot mig, måste han göra mig ansvarig riktade mot Bakunin i Guido Weiss tidning Zukunft. Nu kommer Rjasanoff med ett citat av mig, vari jag säger, att jag i unga år tillhört Zukunfts redaktion men i samma andetag anger som tid för mitt inträde där januari 1870. Denna tidsuppgift kastar Rjasanoff hederligt i papperskorgen men tillvitar mig däremot påståendet att jag den 25 juni 1869 — på pricken den dagen — skulle ha publicerat en artikel i Zukunft. Så har han med en smula underslev och litet förfalskning fått fritt spelrum mot mig och vitsar sedan vidare på om den "gröna ungdomen", som jag sommaren 1869, när jag ännu inte hade de avlägsnaste relationer till Zukunft, skulle ha varit i dess redaktion. Och sådana bedrägerier, som t.o.m. de borgerliga tidskrifterna skulle ha försmått att använda som vapen mot socialdemokratiska författare, tar Kautsky utan någon kontroll in i Neue Zeit, vars flitigaste medarbetar jag har varit sedan tjuguar.

Men nu till denne Ciceros anklagelser mot Catilina! Genast på första sidan beskylles jag för att i min recension av Brupbacher ha saluhållit den "ruttnaste vara" och frambesvurit faran, "att under socialdemokratisk flagg i partilitteraturen insmugglas alla beskyllningar, som hittills förebragts mot Engels och Marx, Bebel och Liebknecht, beskyllningar för smädelse-lusta, för oförskämd lögnaktighet, förfalskningar, underslev, oerhörda förvillelser i den moraliska känslan". Men om denna fara bara "hotar" på första sidan i pamfletten, så har den på den andra redan inträtt, och jag har "överhöljt de stora döda med moraliskt utsirade och fariseiskt kantade smädelser". Min fräckaste ogärning är då, att jag vill stöta undan Marx från platsen som den moderna arbetarrörelsens störste tänkare och i hans ställe sätta Bakunin som äkta frälsare, eller som narrens bjällra klingar: "Marx som Claudius, Bakunin som Hamlets far, den tyska socialdemokratin som drottningen och Mehring som Hamlet, som åter vill intala henne, att hon bör kasta bort den sämre delen och leva desto renare med den andra." Från dessa tragiska höjder stiger visserligen Rjasanoff åter ned i clowneriets mera hemvanda gebit, då han förebrår mig att jag förtröstansfullt krupit på Brupbachers och Guillaumes "vämjeliga" limsticka, enligt vilken Marx-internationalen inte var något annat än ett sken, "bakom vilket dolde sig ett band av ärelösa, samvetslösa och omoraliska jesuiter."

Emellertid medges mig också två förmildrande omständigheter: för det första en grandios okunnighet, "ytlig bekantskap med föremålet och total okunnighet i hithörande litteratur i den mån den ej är tysk", och för det andra samvetsagg, som skulle trycka mig därför att jag skulle ha smädat Bakunin ännu värre än till och med Utin et consortes, ett påstående som Rjasanoff åter bara kan stödja på ett av honom förfalskat citat. Han förtiger nämligen, att jag på det av honom anförda stället i min partihistoria försvarar Bakunin mot att av rent personliga skäl ha börjat gräl med Marx och att jag förklarar Bakunins anarkistiska teorier ur hans bildnings- och livsutveckling, men min anmärkning, att så mycket vore visserligen också riktigt, att personlig

äregirighet och personlig avundsjuka ”också medverkat” i Bakunins kamp mot Marx, avtrycker Rjasanoff med spärrad stil. Nu prisger jag gärna denna anmärkning efter allt som sedan dess blivit publicerat ifråga om nytt källmaterial om Bakunin, men att jag för den skull för att lugna mitt samvete skulle ha gjort Bakunin till socialismens förste andlige hjälte, är ett visserligen snillrikt men avgjort oriktigt antagande av Rjasanoff. Och när han rent av menar, att denna min anmärkning vore det fräckaste som förövats mot Bakunin, så måste Rjasanoff antingen inte känna sina älsklingar Borkheim och Utin — vilket man dock inte kan tro om en så ”allvarlig forskare” — eller är mannen inte längre riktigt klar i huvudet.

Detta lilla urval skulle redan räcka till som bevis för att jag duger till Marx-biograf så som åsnan till lutspelare, om det vore riktigt. Men huruvida det är något bevänt med det, kan läsaren av denna bok genast inse, om han kastar en blick på trettonde och fjortonde kapitlen. Ty dessa båda kapitel är den ingående och grundliga utvecklingen av de flyktiga skisser, som jag hade utfört i recensionen av Brupbachers bok. Min i Marx-påvedömts ögon oförlåtliga förbrytelse består för det första däri, att jag i enlighet med varje historikers plikt i framställningen av striden mellan Marx och Bakunin inte hört bara de marxistiska utan också de bakunistiska vittnena, och för det andra, att jag, vilket åtminstone är varje marxistisk historikers plikt, inte uppfattat Internationalens historia som en tragikomedi, i vilken en ovärdig intrigant störtar en felfri hjälte, utan som en stor historisk företeelse, vars uppstigande såväl som nedgång låter sig förklaras endast ur stora historiska sammanhang.

Dock, nog nu om detta Marx-påvedöme, som Kautsky under tiden själv tillräckligt karaktäriserat genom sin vindflöjelspolitik av den 4 augusti 1914 och sin famösa upptäckt, att Internationalen är ”väsentligen ett fredsinstrument” men ”inte ett effektivt verktyg i krig”.

Det sista årtiondet. Lafargue: Persönliche Erinnerungen an Karl Marx, Neue Zeit IZ 1,X. Marx: Programmbrief, Neue Zeit IX 1:561. Ett liknande brev av Engels hos Bebel: Aus meinem Leben II 2:318. Steklow: Die bakunistische Internationale nach dem Haager Kongress, Neue Zeit, Ergänzungsheft 18. Marx om Orientkriget B S 156 och i bilagan till Liebknecht: Zur orientalischen Frage, Leipzig, 1878. Om stridigheterna under socialistlagens första år B S och Bebel: Aus meinem Leben. Fru Marx sista brev B S 151. Om Marx sista sjukdom, död och begravning Engels, B S 186 och i Der Sozialdemokrat, Zürich, av 22 mars 1883.